8 It. sing 709 t (2

WAARNEMINGEN

OP REIZEN

IN EN BUITEN

DUITSCHLAND.

II.

nselier: 2. Esquire Beadle: 3. Yeoman Beadle: 4. Verger:
Muzyk; 6. Scholar: 7. Gentleman Commoner: 8. Student in de
Proctor; 10. Dr. in de Geneeskunst; 11. Dr. in de Godgeleerdheid.

WAARNEMINGEN
OP REIZEN
IN EN BUITEN DUITSCHLAND,

MET

HERINNERINGEN

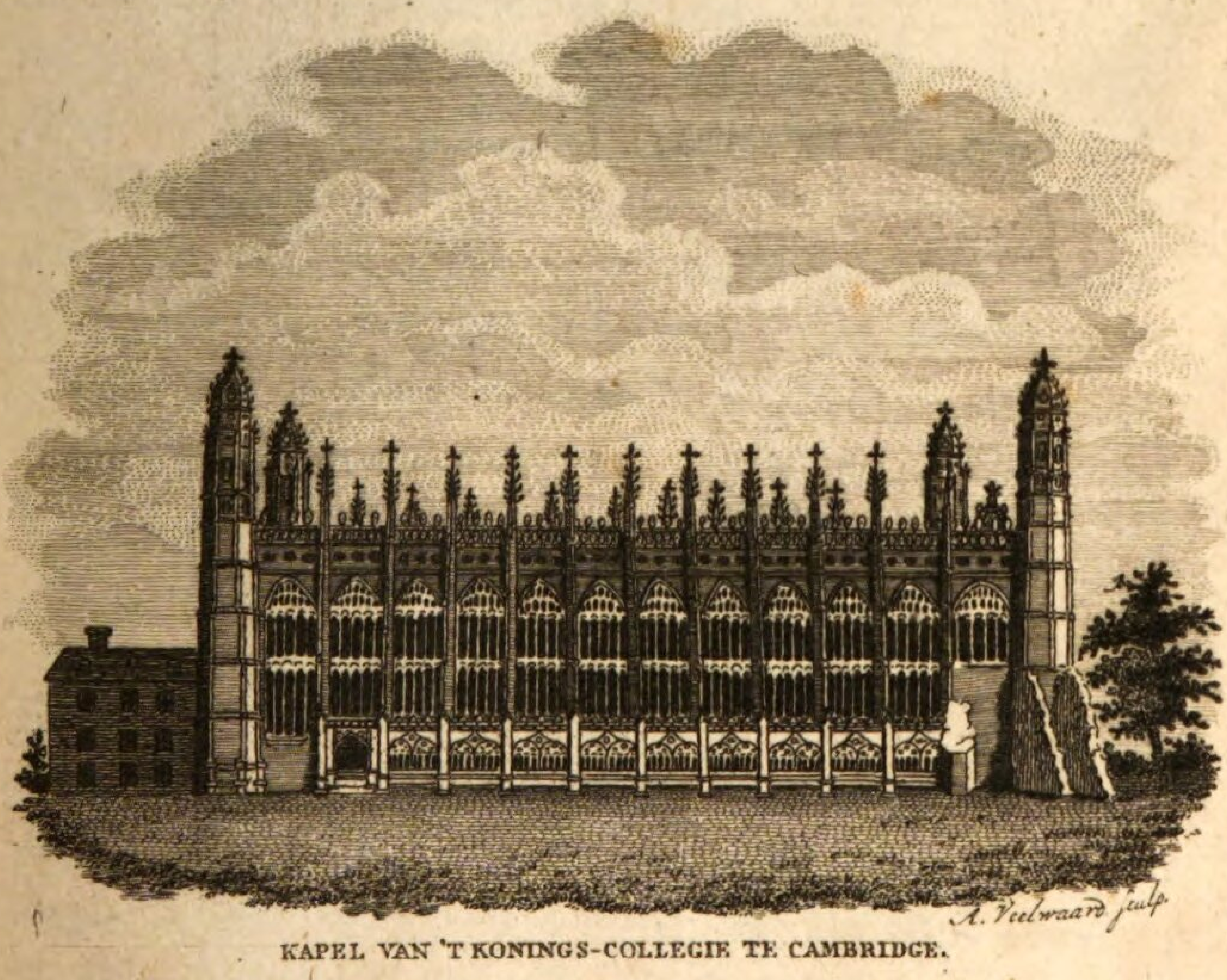
VAN MERKWAARDIGE LEVENSGEVALLEN EN TIJDGENOOTEN IN DE LAATSTE VIJFTIG JAREN;

DOOR

DR. A. H. NIEMEIJER.

Uit het Hoogduitsch.

TWEEDE DEEL.

KAPEL VAN 'T KONINGS-COLLEGIE TE CAMBRIDGE.

Te HAARLEM, bij
DE WED. A. LOOSJES Pz.
MDCCCXXII.

Wbt 164/73

Bayerische
Staatsbibliothek
München

VOORBERIGT

VAN DEN

VERTALER.

Dit tweede Deel, waarmede de belangrijke reis door Engeland *voltooid is, wettigt, mijns inziens, volkomen het gunſtig onthaal, hetwelk het eerſte Deel in* Duitschland *heeft genoten. Ik noem deze reis belangrijk, niet zoo zeer om de onbekendheid der voorwerpen, welke in dezelve behandeld worden, als wel om den ſchranderen en wel voorbereiden geest, met welken de ſchrijver dezelve gadeſlaat. Immers de heer* NIEMEIJER *reisde niet ſlechts naar* Engeland, *om zijne eigene nieuwsgierigheid te bevredigen, maar eene jeugdige oefening in taal en zeden der Engelſchen deed bij hem het verlangen ontſtaan, om met dit volk, dat zooveel eigendommelijks bezit, in deszelfs deugden en gebreken zoo oorſpronkelijk is, nader te leeren kennen. Deze begeerte kon lang, zeer lang niet voldaan worden; inmiddels oefent hij zijnen ſchranderen geest al verder en verder, en hij wordt bekend met vele perſonen en zaken, die in het zonderling* Albion

te huis behooren. Bedrieg ik mij niet, dan bewijst zulk een beſchouwer, uitgerust met zoovele kundigheden, eene groote weldaad aan het lezend en denkend publiek als hij zijne ondervindingen onpartijdig mededeelt. En gewisſelijk de vrijmoedige toon, waarin alles is geſteld, pleit ten volle voor de opregtheid, waarmede de geleerde reiziger zijne ontmoetingen, waarnemingen en eigene gevoelens blootlegt. Vele valſche en overdreven denkbeelden zullen door dit werk vervallen, en vele inrigtingen ons of grooter of geringer, edeler of onedeler, uit zuiverder of onzuiverder beginſels ontſpruitende voorkomen. Menigeen zal zich meer opgewonden, andere daarentegen teleurgeſteld en ter nedergeſlagen voelen; doch dit is de onvermijdelijke uitwerking van het duidelijker inzien der waarheid. Nogtans zou het te veel beweerd zijn, dat de ſchrandere N. allerwege zuivere waarheid zag en openbaarde; immers dezelve blijft bij de opregtſte oogmerken en duidelijkſte inzigten ſteeds betrekkelijk; ieder brengt zijne jeugdige begrippen en diep ingewortelde vooroordeelen mede; elke natie heeft hare bijzondere wijze van opvoeding, van zeden en iets eigendommelijks in haar karakter. Dit mengt zich in hare oordeelvellingen en wordt de maatſtaf, waarnaar zij alles afmeet; het eene goed- het andere afkeurt, naar evenredigheid het meer of minder met haar individueel gevoel van regt, ſchoon en heilzaam overeenkomt. Daarenboven is dit nationaal karakter nog weder aan zoovele verſchillende wijzigingen onderhevig, als er zich perſonen in dienzelfden ſtaat bevinden. Van den heer N. dus te vorderen, dat hij den Duitſcher in zijne wijze van zien geheel

heel zou afgelegd hebben, zou iets bovenmenſchelijks van hem geëischt zijn; of anders zouden wij welligt te groote vooringenomenheid met het vreemde en verrasſende moeten veroordeelen. En wie zou dan eindelijk als ſcheidsman optreden, wegens het abſolute *ware? Zou het de Hollander doen, en zou deze zich verſtouten, om zich ontheven te achten van alle vaderlandſche vooroordeelen? Genoeg dan, indien mijne lezers zullen moeten toeſtemmen, dat wij door dezen arbeid van den heer N., door mij in een Nederduitsch gewaad geſtoken, hier en daar eene ſchrede nader tot de kennis der waarheid zijn gekomen; terwijl ik mij vleije, dat dezelve daarenboven geen onaangenaam onderhoud zal opleveren.*

De ſchrandere geleerde zal nog eenige reizen ſuccesſivelijk in eene omgekeerde orde, als hij ze volbragt heeft, uitgeven. Het uitvoeren dezer belofte, hangt, naast het ſparen van zijn leven en zijne krachten door de Voorzienigheid, tevens af van het meer of minder gunſtig onthaal; — naar hetwelk ik mij ook zal regelen in het vertolken dezer reizen, die en één geheel, en te gelijk elk afzonderlijk eene volſlagene reis zullen uitmaken, gelijk blijkt uit het Voorberigt van den Schrijver. Wordt mijn wensch bevredigd, dan hoop ik hem velerwege te kunnen volgen, om van hem al reizende en beſchouwende te leeren!

Omdat ik NIEMEIJER *wilde geven, zoo als hij ziet en oordeelt, heb ik mij meestal opzettelijk onthouden van vele aanmerkingen en bijvoegſels, die het werk, mijns bedunkens, ſlechts noodeloos zouden verlengen. Immers dusdoende had ik het werk wel*

kunnen verminken, ſoms ook verrijken, maar tevens liep ik gevaar, om den loop der redenering te ſtremmen en den lezer op eene lastige wijze af te leiden. Liever zal men zich getroosten iets te misſen, dat men wel zou begeerd hebben, dan iets te ontvangen, dat den lezer hinderlijk zijn moet. Zijn hier en daar echter kleine wenken niet teneenemaal te onpas, dan zal mij zulks eene ſtreelende gedachte wezen. Niemand toch zal, zoo ik vertrouwe, bij het misſen van eenige vaderlandſche voortbrengſels, aan mijne achting voor dezelve twijfelen, en, heb ik hier den Hollander minder doen uitkomen, toch mijn vaderlandsch hart, hoop ik, miskennen; een hart, dat bij de groote verwijdering van magen en vrienden, nogtans warm voor dezelve klopt.

Als dit *tweede* Deel, hetwelk het verdere mijner *Waarnemingen over Engeland* behelst, een even zoo gunſtig onthaal geniet, als het *eerſte*, verre boven mijne verwachting, heeft gevonden, dan blijft mij nog ſteeds de wensch overig, dat ik in ſtaat mogt wezen, hetzelve in eene hoogere mate te verdienen. Ten minſte ben ik mij zelven bewust, dat dit onthaal mij niet achteloos heeft gemaakt, maar ſlechts mijne pogingen heeft aangewakkerd, om het onderhoudende met het nuttige te paren, en mijne gevoelens allerwege duidelijk, levendig, onbewimpeld en eenvoudig mede te deelen.

Bijaldien ik eene bloote beſchrijving der reis had willen leveren, mitsgaders van hetgene ik op dezelde heb gezien en ondervonden, dan zou ongetwijfeld het getal der bladzijden minder hebben kunnen worden. Doch men weet reeds uit de *Voorrede*

van

van het *eerſte* Deel, — waarin ik mijne lezers wel zoude willen verzoeken, nog eens eenen oogwenk te werpen — dat het oogmerk van dit geſchrift zich daartoe niet alleen bepaalde, dat het veeleer, behalve de geſchiedkundige herhaling van het aanſchouwde, tevens rekenſchap zou afleggen van den indruk, welken het op mij gemaakt heeft; het moet met de *waarneming* ook de *beſchouwing*, met de *ondervinding* het *oordeel* vereenigen, en daardoor ten minſte aanleiding en ſtof geven tot eigene vrije beoordeeling des lands, en deszelfs zeden en ſtaatsinrigtingen.

Dewijl ik, hoezeer ik ook beperkt was in mijnen tijd, nogtans het geluk had, om zeer veel te zien, terwijl ik evenmin de moeite ſchuwde, om elke minuut te gebruiken, als er zich menig eene geheel onverwachte gelegenheid daartoe aanbood, zal men, inzonderheid in dit *vervolg*, ook voorwerpen vermeld vinden, die niet onmiddellijk in den bepaalden kring liggen, welke in een land, waarin zich van alle kanten zulk eene menigte van merkwaardigheden den vreemdeling opdringt, evenwel juist voor mijnen ſmaak ſteeds het belangrijkſte bleef. Elke afleiding der opléttendheid verzwaart onbetwistbaar voor het oordeel de gegrondheid en veiligheid, aangezien men meer gevaar loopt van het ſpoor der waarheid af te dwalen. Evenwel waagde ik, ook zelfs dáár mijn gevoelen te uiten, waar ik op een met betrekking tot mijn beroep vreemd gebied der wetenſchappen en der kunſten ſtond, zoodra de zaak voor mij eenigzins belangrijk was geworden, en in verband ſtond met de eene of andere aangelegenheid des *menſchelijken levens*,

vens, der *menschelijke beschaving* en *des gezelligen toestands* in derzelver verschillende vormen en rigtingen. Want, vroegtijdig ingenomen zijnde met de waarheid van POPES gezegde:

the proper study of Mankind is Man,

bleef mij de *beschouwing van den mensch*, reeds sedert mijn eerste onvolkomene proeven over de *Karakterkunde des Bijbels*, onder alle mijne overige studiën steeds de aangenaamste, en kwam mij het belangrijkste voor. Menig eene betuiging liet ik daarom des te minder achterwege, omdat ik niet alleen schreef, om anderen te *onderwijzen*, maar om door mondelijke of openlijke oordeelvellingen van der zake kundige en stemgeregtigde personen *zelf onderwezen te worden*. Dat wijders deze Voorrede voornamelijk betrekking heeft op sommige afdeelingen, b. v. over de *regtspleging*, over *oude* en *nieuwe kunst*, over het *dramatische*, enz. zal men gemakkelijk beseffen bij het overzigt van de volgende opgave des inhouds.

Hoezeer ik ook bij al het *geschiedkundige* mij op stipte waarheid toegelegd, gedurige inlichtingen ingewonnen en de bronnen vergeleken heb, waar ik min of meer twijfelde, of ik goed gehoord, gezien en begrepen had, wat men mij vertoonde, of waaromtrent men mij, als het staatsbelangen en inrigtingen betrof, onderrigtte; twijfel ik nogtans niet, dat er nog menig eene kleine fout zal ingeslopen wezen, en dus zal ik elke teregtwijzing met dankbaarheid erkennen. Niemand zou daartoe beter in staat wezen dan de schrijver van de uitmuntende

Englische Miscellen, de heer HÜTTNER, van wien bl. 417 gesproken wordt. Doch hoe zou ik dit van zulk eenen met bezigheden overladenen man durven vergen? Misschien vervangt de schrijver der beoordeelingen van het eerste Deel in de *Literary Gazette* zijne plaats.

Ik vraag geene verschooning wegens de vrijmoedigheid mijner oordeelvellingen over de *Scholen*, *Universiteiten en godsdienstigen en kerkelijken leeftrant* in *Engeland*. Ik weet, wel is waar, vooraf, dat inzonderheid betrekkelijk den laatsten, sommige lezers, zelfs van zeer verschillende gezindten, veel zal mishagen, dewijl zoovele geleid worden door de verkeerd begrepene grondstelling: „Wie niet *voor* ons is, die is *tegen* ons." Dit is niet slechts het geval bij hen, die men bekrompene lieden van inzigten noemt, maar zelfs in volkomen denzelfden graad ook bij de zoodanigen, die hunnen vrijen denktrant juist het allerverdraagzaamste en toegevendste jegens diegenen moest maken, die zich niet terstond tot *hun* standpunt verheffen, noch door eenen sprong daar kunnen komen, werwaarts zij zelve misschien door eene zeer langzame en moeijelijke beoefening zijn gekomen, waarvan ik ook in *Engeland* menige ondervinding gehad heb. (Z. o. a. bl. 428.) Ik ben ondertusschen mij zelven bewust van eenen zuiveren wil, om *regtvaardig* te blijven *jegens allen*, zonder mijne eigene overtuiging echter evenmin te willen verbergen, als aan iemand opdringen. Overigens kon een werk als dit, stoffen niet uitputten van zulk eenen grooten omvang, als het *schoolwezen*, de gesteldheid van *godsdienst* en *kerk* en dergelijke, maar moest zich slechts bepalen tot

een

een getrouw verflag en eene rondborftige belijdenis der indrukken, welke alle die inrigtingen ter vorming der menfchen op eenen reiziger hebben gemaakt, die het grootfte gedeelte zijner jaren in dien kring van werkzaamheid heeft doorgebragt.

Lezers, die geene liefhebbers zijn van *poëzij*, dezelve althans ganfchelijk verbannen uit het gebied der gefchiedenis en der waarnemingen, zullen ook in dit Deel verfcheidene bladen moeten overflaan. Men vergunne flechts den fchrijver ook de herinneringen van hetgene hem zoo menig een uur des arbeidzamen levens heeft vervrolijkt, waar het voorwerp dezelve wederom opwekte. De vereeniging van het *fchoone* met het *ware* en *goede*, deze ἡδιστη συζυγεια moet wijders niemand verwaarloozen, en het gezegde van EURIPIDES:

> μη ζωην μετ' αμουσιας.
> niet te leven zonder geestig vermaak,

moest ten minfte de geliefkoosde fpreuk worden van alle degenenen, die aanfpraak maken op eene hoogere befchaving.

De *voortzetting* van dit werk, tot welke voorzeker nog zeer vele bouwftoffen voorhanden zijn, hangt af van de voortduring mijns levens en mijner krachten. Vooreerst moet zij aan eene dubbelde, in de ongelukkige jaren 1806 en 1807 gedane reis, eene *vrijwillige* naar *Westphalen* en *Holland*, en eene *gedwongene* naar *Lotharingen* en *Frankrijk* zijn toegewijd. Zij zal menige fmartelijke herinneringen bij mij en bij mijne lezers verwekken; maar

zij

zij zouden nog veel ſmartelijker zijn, als op de duisternis, welke ons allen toenmaals overdekte, en zeven lange jaren ons prangde, niet een fraaije morgenſtond gevolgd ware. Moge ook nog menig eene wolk denzelven benevelen! Immers de lucht heldert ook dikwerf eerst van lieverlede in de natuur op tot eenen geheel vrolijken dag.

Geſchreven op reis, te *Bayreuth* den 5den October 1821.

INHOUD.

De Bruggen over den Teems. . . Bl. 1.
De Squares in Londen. . . . 9.
Het Park van St. James. (Buckingham-Houſe. — Routs. — Drawing-Room.) . 19.
Het Oostindiſche Huis. Het Tolhuis. De Dokken. De Bank. De Beurs. . . 29.
Het Britſche Muſeum. Lord ELGINS *Oudheden.* 50.
Eene koninklijke Boekverkooping te Londen. . 74.
Waar-

Waarnemingen voor oog en oor. . Bl. 76.
De Southcott-Kapel. Eene bijdrage tot de geschiedenis van godsdienstige dweepzucht in Engeland. Benevens een tegenhanger uit Duitschland. . . . 91.
Lijkstaatsie. Begraafplaatsen. De ijzeren doodkist. 104.
De Engelsche dagbladen. . . . 110.
Bezoek in de Bell- en Lancastersche scholen. 120.
Oprigting der Scholen. . . . 123.
Zamenstelling der Bell- en der Lancastersche school-inrigtingen te Londen, en hare verspreiding in en buiten Engeland. . 128.
Over de voornaamste grondstellingen, van welke de inrigting dezer Scholen uitging, en het hoofdzakelijkste van den leertrant, welken zij volgen. . . 133.
Huisselijke opvoeding in de beschaafde standen. Bijzondere Instituten en Kostscholen. . 154.
Wetenschappelijke opvoeding. Grammar Schools *binnen en buiten Londen. Bezoek te Eton.* 161.
Wandeling van Eton naar Slough, naar Dr. WILHELM HERSCHEL. . . . 181.
Een avond bij Sir JOSHUA BANKS. . . 190.
Bezoek van eene Vergadering van Kwakers, benevens wenken over den oorsprong en de inrigting van dit genootschap. . 195.

Een

Een blik op de Geregtshoven. Zedelijk verval der lagere volksklasſen. Engelſche regtspleging. Indruk, welken het openbare verwekt. Gezworen regters. Bl. 212.

De Engelſche Hooge-Scholen. . . . 236.

Algemeene inrigting van beide Univerſiteiten over het geheel, en in het bijzonder van de Geſtichten en de Collegiën, die dezelve uitmaken. . . . 238.

Oxford en Cambridge. Reis naar beide Steden. Algemeene indruk. De uit- en inwendige geſteldheid der Collegiën en der Gehoorzalen. 263.

Verblijf te Oxford. Kennismakingen en geſprekken. 277.

Verblijf te Cambridge. Kennismakingen en geſprekken. 296.

Afſcheid van de Engelſche Hoogeſcholen. Uitkomſten der waarneming. . . 304.

Uitſtapjes buiten Londen. Woodſtock. Blenheim. Greenwich. Dulwich. . . 315.

Zeden en Kunst in de Engelſche Schouwburgen. . . , . . . 328.

Bezigtiging der Boekwinkels en Verzamelingen van oude Clasſici, benevens een overzigt van de Engelſche Letterkunde. . 338.

Kerk en Godsdienst. 364.

Biſchoppelijke Kerk (the Church of England or establishd Church). . . . 366.

Dis-

Disſenters. Bl. 376.
Methodisten. 381.
Zendeling-genootſchappen. . . . 397.
Stukken uit brieven over eenige belangrijke kennismakingen en geſprekken. . . 405.
Terugreis van Londen naar Hamburg. Stukken uit mijn Dagboek. . . . 431.
Bijlagen. 449.

I.

WAARNEMINGEN

OP EENE REIS NAAR

ENGELAND.

Vervolg en Slot.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

VOORTGEZETTE WANDELINGEN

DOOR

LONDEN,

EN BESCHOUWINGEN VAN DESZELFS MERKWAARDIGHEDEN.

De Bruggen over den Teems.

De vergelijking van oudere plattegronden met de nieuwere en allernieuwste verschaft den reiziger reeds eene zinnelijke afbeelding van de allen begrip te bovengaande vergrooting der hoofdstad van *Engeland*, alsmede van de uitbreiding haars grondgebieds naar alle kanten.

Een twintigtal jaren maakt, wel is waar, bij andere groote steden ook eene aanmerkelijke verandering en omkeering, doch hier zijn twee tot drie jaren voldoende, om aan alles een ander aanzien te verleenen, uit wei- en bouwland praalgebouwen en gansche straten, als door eene geheime tooverkracht te doen verrijzen, of althans oudere gedeelten door sloopen en opbouwen, zoo onkenbaar te maken, dat iemand, na eene korte afwezigheid, er bij zijne wederkomst, naauwelijks meer den weg in kan vinden. Zelfs de vorige benaming van vele kerken en openlijke gebouwen roept deze ontzettende aan-

winst van het ſtadsgebied in het geheugen. Zoo heet eene der fraaiſte in het jaar 1721 nieuw gebouwde kerken, welke thans bijkans in het midden van het westelijk gedeelte van *Londen* prijkt, *St. Martins in the fields*. Misſchien heeft menigeen der tegenwoordige inwoners van *Londen* wel van zijnen vader gehoord, hoe na de oudere eertijds bij het *open veld* lag, waarvan zij thans nog, hoewel zeer ten onregte, den naam draagt.

Inzonderheid nogtans bewijst de zoo ſpoedige vermeerdering van het getal *hoofdbruggen* over den *Teems*, welk eene groote gemeenſchap er thans, in vergelijking bij vorige tijden, tusſchen het zuidelijk en noordelijk gedeelte der ſtad moet ontſtaan wezen. Tegenwoordig telt men er *zes*, van welke geene, zoo het ſchijnt, ontbeerd zou kunnen worden. Tot in het jaar 1739 was *de brug van Londen* de eenige. Als men hare geſchiedenis nagaat, welke een tijdvak van meer dan *zes eeuwen* omvat — want reeds in het jaar 1176 moet hare grondſlag gelegd zijn — dan is het ſchier onbegrijpelijk, hoe eene zoo bemiddelde en vindingrijke natie niet eerder, de, zelfs in dezen oogenblik nog niet ten eenemaal verdwenen, gevaren, die haar omringen, heeft pogen te voorkomen.

Deze overweging heeft mij vaak onledig gehouden, wanneer ik, wel is waar, nog in het geweldig gedrang van menſchen en rijtuigen, waarvan de brug beſtendig wemelt, doch nu zonder gevaar, dacht aan den voormaligen tijd. Eerst zestig jaren zijn er verloopen, dat zij van de huizen is bevrijd, welke van weêrskanten door dwars over den weg gelegde balken te zamen gehouden zijnde, den weg

voor

voor voetgangers en rijtuigen vernaauwden tot op *twintig voeten*. Door deze wegruiming heeft thans de voetganger op beide zijden een verhoogd pad van zeven voeten, en de rijweg eene breedte van een en dertig voeten gewonnen. Ontelbare menſchen zijn in vroegere en latere tijden de ſlagtoffers geworden der vertraging van zulk eene wezenlijke verbetering. Bij eenen brand, welke in *Southwark*, een gedeelte der ſtad aan de overzijde van den *Teems* gelegen, plotſeling uitbarstte, waarbij half *Londen* ter hulpe ſnelde, rekent men het getal der in het gedrang en door overlading der tot redding toeſchietende ſchuiten, verongelukte perſonen, op *drieduizend*. En zelfs thans nog vaart men, bij eene zekere hoogte des waters, niet buiten gevaar, althans niet voorbij de ſchoeijingen, waartegen de golven breken.

Wijders behooren, behalve de brug zelve, de onder haar aanwezige groote *waterwerken*, welke de ſtad voorzien van de onontbeerlijkſte benoodigdheid, onbetwistbaar tot de merkwaardigheden van *Londen*. Dezelve malen ieder uur bij de tweeduizend okshoofden water naar boven; pijpen leiden het in alle ſtraten; in vele huizen tot over het dak.

De brug zelve is thans omringd met ſteenen baluſtraden, en des nachts verlichten groote lantarens den weg. Thans boezemen noch de ſpitſen van eenen noodlottigen toren, noch het ontzettend gevaarte van eene poort bij de intrede, den wandelaar eene huivering meer in, gelijk voorheen, door het akelig gezigt van de daarop geſtokene hoofden dergenen, die zich aan hoogverraad hadden ſchuldig gemaakt. Nog voor tweehonderd ja-

 ren

ren telde een Duitsch reiziger niet minder dan dertig fchedels, die de lucht verpestten, onder welke misfchien ook die, welke men uit MARIA STUART van SCHILLER kent:

> BABINGTONS en TICHBURNS bloedige hoofden
> Op *Londens brug* tot fchrik ten toon gefteld.

De *vijf overige bruggen* zijn alle eerst na de tweede helft der vorige eeuw, fommige eerst in deze ontftaan. Dezelve verleenen thans — waar men zich ook in *Londen* of *Westminfter* moge bevinden — het gemak van eenen nabijgelegenen overgang over de rivier, welke daarenboven tot een dergelijk oogmerk met ontelbare fchuiten is bedekt. Het eerst werd de *Westminfter-brug* (1739—1750) niet lang daarna de *Blackfriars-brug* gebouwd. De laatfte ontleende haren naam van een eertijds in de nabijheid gelegen klooster bewoond door *in het zwart gekleede friars* of monniken.

Het meeste verwonderden zich alle architecten over die drie groote werken der waterbouwkunde, welke beide eerst in onze eeuw met onbegrijpelijke moeite en kosten tot ftand gekomen zijn, — de *Southwark-*, de *Vauxhall-* en de *Waterloo-brug*. Eene onvolledige befchrijving zou den kenner even min voldoen, als den onkundigen onderhouden. Derhalve zullen eenige korte wenken daaromtrent voldoende wezen.

Reeds lang had inzonderheid de familie BEDFORD, ten behoeve harer onnoemelijke bezittingen in de omftreek van het lange *ftrand*, welke ftraat van de *City* niet ver van de oevers der rivier door *West-*

min-

minſter loopt, eene brug verlangd over den *Teems*, welke hier vijf tot zeshonderd ſchreden breed is. Doch eerst in het jaar 1806, en na eene door acties bijeenverzamelde inſchrijving van vijfmaalhonderdduizend pond, of om de vijf en eene halve millioen guldens, bewilligde het parlement in de onderneming onder den naam van de *Strand-brug*. Na vele overwonnen hindernisſen werd dit pronkſtuk in den jare 1816 voltooid. Negen elliptiſche bogen, van gelijke wijdte, onderſchragen den geheel effenen 1250 voet langen weg, bij wiens hardheid en gelijkheid men het beneden ſtroomend water ligtelijk zou kunnen vergeten, bijaldien niet het uitmuntend gezigt over de aan weêrskanten met graniet ingelegde leuningen op de levendige rivier, en in de nabijheid en verte op de colosſale hoofdgebouwen van *Londen*, hier op *Westminſter*-abdij, ginds op *St. Paul*, het *Monument* en ganſche groepen van hooge kerktorens, de aandacht boeiden. Op den eerſten verjaardag van den beſlisſenden ſlag bij *Waterloo*, werd zij, in het bijzijn van den tegenwoordigen *koning* en WELLINGTON voor den eerſten keer bereden, om als een gedenkteeken, dat de eeuwen trotſeert, der late nakomelingſchap door haren naam dien onvergetelijken dag te herinneren. De actiehouders hadden zich — naar men mij verzekerde — te veel van het voordeel beloofd. Ook kwam mij, zoo dikwijls ik er over of voorbijging, het getal van menſchen niet aanmerkelijk voor. Vele leggen liever den langen weg naar de volgende brug af, om den geringen tol, die man en paard moet betalen, te kunnen beſparen. Om voorts de tollenaars ſtreng te kunnen nagaan,

 heeft

heeft men eene geheel bijzondere voorzorg gebruikt. Voor de rijtuigen en ruiters moet er een slagboom worden opengemaakt, maar elke voetganger zich door een bewegelijk kruis draaijen, welke bij ons ook niet ten eenemaal in onbruik zijn. Zoo dikwijls de *penny* (een stuiver) betaald is en het kruis zich weder toesluit — althans in dier voege beschreef men het mij — valt er een teeken in eene onder de brug geplaatste kas, en het getal dezer teekens waarborgt de som van het ontvangen weggeld. Op de ijzeren brug staat een soortgelijk draaikruis met eene onzigtbaar verborgene springveer in verband. Deze wijst beneden naauwkeurig en ieder oogenblik aan, hoevele voetgangers er boven voorbijgaan. Juist zoovele pences moeten er bij het nazien der kas voorhanden zijn. Aan deze ijzeren- of *Southwark-brug* is, tot op de steenen grondpilaren alles — de leggers, de vloer, de leuning — van ijzer, en zij zweeft als een ligt traliewerk over de rivier. Zevenhonderd voeten lang zijnde, rust zij op niet meer dan drie ijzeren verwonderlijk wijd uitgespannen bogen.

Daar men in *Engeland* over het geheel nooit vergeet te melden, hoeveel elk ding, dat men vertoont, gekost hebbe, zoo maken ook de beschrijvingen van *Londen* naauwkeurig gewag van de onkosten van alle deze stoute ondernemingen, b. v. der daartoe gebezigde hoeveelheid steen en ijzer volgens maat en gewigt; ja men heeft zelfs berekeningen in het werk gesteld, wegens het aantal van menschen, paarden en rijtuigen, welke men als de middenevenredigheid der dagelijks henen en weder gaanden, kan begrooten. Volgens dezelve passeerden

den b. v. op eenen zondag over de *Londen-brug*, ontwijfelbaar de meest bezochte van allen, 89,640 voetgangers, 1240 koetſen, en zoo al het overige in eene afdalende evenredigheid.

Men kan zich daarenboven niet weinig vermaken, met ſtilſtaande dit woelige leven te aanſchouwen. Op hoe menig aangezigt is aldaar duidelijk te lezen, wat er in het binnenſte omgaat; hoe den eenen het ſtreven naar een bepaald doel den voet bevleugelt, bij den anderen de bezorgdheid, hetzelve toch wel te zullen misſen, of zelfs reeds de droefheid, hetzelve gemist te hebben, met trage ſchreden moedeloos doet voorbijſluipen. Want tusſchen deze en gindſche zijde van den *Teems* is eene onophoudelijke gemeenſchap, en ſlechts op deze wijze kan men de rusteloos heen en weder golvende menigte van menſchen verklaren.

De Squares in Londen.

Hoe weinig de oogenblikken mogen wezen, welke de in zijnen tijd zoo zeer beperkte wandelaar door de ontzettende ſtad kan uitbreken, kan hij zich nogtans het genoegen niet onthouden, om op ſommige bevallige plaatſen te vertoeven, door welke inzonderheid het westelijk gedeelte zulk eene beſlisſende voorkeur verdient boven de *City* of *Oudeſtad*. Deze plaatſen zijn onder de namen van *ſquares* (quarrees) of *vierhoeken*, bekend, en hebben ongetwijfeld ſedert derzelver beſtaan even zooveel bijgedragen tot gezondheid als tot verfraaijing.

Westminster was, wel is waar, nimmer zoo digt bebouwd, en ontstond over het algemeen later, dan het oude *Londen*; evenwel waren toch vele der breedste straten door overhangende voorgevels aan de huizen naauw geworden, en zelfs de ouderwetsche weelde, welke men met de teekens der koopmanswaren en der handwerken dreef, stremde menigwerf den vrijen doortogt, zelfs voor den voetganger. Men heeft mij verzekerd, dat het nog voor misschien honderd jaren als niets buitengewoons kon beschouwd worden, alle voortbrengsels der arbeidende klasse in beeldtenis, verre over de straten aan groote ijzeren stangen te ontwaren, b. v. geheel vergulde paruiken, ellenlange scheermessen voor eenen reuzenbaard, moorenkoppen met gouden haren, suikerbrooden, zelfs Westfaalsche hammen. Dit alles verdween, zoodra men ernstig aan de zindelijkheid en verfraaijing der stad begon te denken. Geheele blokken slechte huizen werden gekocht en afgebroken; een uitmuntend plaveisel maakte de wegen effen; de straten waren breeder en regter geworden, en van lieverlede ontstonden die vierkante ruimten, wel is waar ongelijkmatig in omvang, meer nog in gesteldheid der gebouwen, welke zij insluiten, en in den aanleg der tuinen in haar midden, maar alles liefelijk en bevallig voor het oog. Aanvankelijk bestonden de laatste waarschijnlijk allerwege slechts uit een groot grasperk. Langzamerhand omringde men hetzelve met een ijzeren hek, doorsneed het met wandeldreven, wedijverde, om, instede van enkel zoden, plantsoenen van de fraaiste heesters en gewassen aan te leggen, de bedden met bloemen te versieren, de

met

met wit grof zand bedekte paden als in de Engelſche parken kunſtig te doorſlingeren, en het geheel door beelden en gedenkzuilen een heerlijker aanzien te geven.

Voor de eigenaars der huizen, welke deze innemende ſtadstuinen omringen, wier tegen elkander overſtaande voorgevels reeds in vele opzigten eene gelijkvormige gedaante hebben verkregen, brengen deze plantſoenen een dubbeld voordeel aan. Zij ademen hier eene meer zuivere lucht, dan zelfs in de breedſte ſtraten, en hebben daarenboven, met den ſleutel van het hek, tevens alleen het regt, om in dezelve rond te wandelen. Door het ſluiten is te gelijk alles beveiligd tegen de vernielingen der moedwilligheid, welke hier, zoowel als overal elders, de jeugd zich anderzins zou veroorloven.

Sommige dezer plaatſen munten zoowel boven andere uit door de zorgvuldigheid en den goeden ſmaak des aanlegs, als door belangrijke gedenkteekens. Zoo vertoeft men met genoegen in *Bloomsbury-ſquare* bij het in den jare 1816 opgerigte ſtandbeeld van KAREL FOX. Het is eene kolosſale zittende figuur van brons op eenen pedeſtal van graniet. Met eenen mantel als conſul bekleed zijnde, rust zijn blik op den grooten *vrijheidsbrief der natie*, de *magna charta*. Zijn naam is het eenig opſchrift. Een zeldzaam geval in *Engeland*, alwaar, gelijk wij ons reeds van de *Westminſter-abdij* herinneren, de lange en breede opſchriften zoodanig in zwang zijn, dat zij POPE aanleiding gaven tot het bekende puntdicht:

In

In your epitaphs, I am griev'd
So very much is ſaid;
One half will never be believ'd
The other never read (*).

Zoowel *Leicester-* als *Grosvenor-ſquare* verſierende ſtandbeelden van GEORG I. In *Rusſelſquare* ziet men eenen hertog van BEDFORD — eene edele houding — met de eene hand rustende op eenen ploeg, de andere gevuld met de geſchenken van *Ceres*. *Portmans-ſquare* nogtans rekent men te regt onder de fraaiſte, mitsgaders het ganſche oord. De noordelijke zijde beſlaat het *Montagueſche* huis met deszelfs tuinen. Een menschlievende trek werd mij door den eigenaar verhaald, die mij, eer ik deze aangename plaatſen verlaat, aanleiding geeft tot eene uitweiding, welke men niet zal kunnen lezen, zonder getroffen te worden door het contrast van alle deze met zulke groote onkosten gemaakte inrigtingen en verfraaijingen des levens, met de zoo nabij daaraan grenzende menſchelijke ellende.

MONTAGUE maakte het zich tot een feest, om jaarlijks alle kleine *ſchoorſteenvegers* der ſtad te laten komen, en dezelve met eenen gezonden en overvloedigen maaltijd te verheugen, opdat zij — gelijk hij zeide — in het ganſche jaar ten minſte *eenen* gelukkigen dag zouden hebben. Met zijn over-

(*) Op uwe graven ſtaat te veel;
Het ſpijt mij, maar 'k moet vreezen,
Dat de eene helft nooit wordt geloofd
En de andre nooit gelezen.

overlijden schijnt echter ook deze gelukkige dag voor deze ongelukkige kinderen verdwenen te zijn.

Voor deze *ongelukkige kinderen* — zeg ik! Eenen vlugtigen blik hebben wij reeds vroeger op hen en op de onderaardsche spelonken geworpen, waarin zij zich ophouden (*). Het volgende uit zekere bronnen geschepte berigt zal het echter nog duidelijker ophelderen, hoe uitermate beklagenswaardig hun lot zij.

Reeds sedert vele jaren was het in *Engeland* de gewoonte, ten deele veroorzaakt door de bouworde der schoorsteenen, om tot het schoonmaken van dezelve vijf- tot zesjarige, ja zelfs vierjarige kinderen te gebruiken, en door dezen, voor hunnen teederen leeftijd ten eenemaal ongeschikten arbeid, alleen in *Engelands* hoofdstad, een getal van vijfhonderd kinderen, en even zooveel in het overig gedeelte des koningrijks, natuurlijk en zedelijk te verminken. Voor dertig jaren was dit onderwerp reeds onder de aandacht gevallen van het parlement, en er was toenmaals verboden, dat een schoorsteenveger eenigen leerling beneden de acht jaren zou aannemen. Deze verordening werd nogtans door allerlei middelen en omwegen ontweken, en de ongelukkige toestand van deze deerniswaardige klasse van kinderen viel steeds meer in het oog, in dier voege, dat zich een afzonderlijk genootschap tot onderzoek, voorkoming en afschaffing der ongehoorde gruwelen bij de aanneming, het leeren en de behandeling dezer arme kinderen, vereenigde. Dit bragt het eindelijk zoo verre, dat het parlement

(*) Zie I. Deel bl. 114.

ment op nieuw eene commissie tot onderzoek dezer zaak aanstelde. Hier zijn de hoofdpunten van het in het midden des jaars 1817, aan het lagerhuis medegedeeld verslag.

Na een naauwkeurig onderzoek nopens den toestand der tot schoorsteenvegen gebezigde kinderen, werden de volgende schanddaden gepleegd. Meestal werden de kinderen tot dit oogmerk hunnen ouders ontstolen, of uit werkhuizen vervoerd. Om den natuurlijken afkeer van vele dezer kleine schepsels tegen het inklimmen in enge en gevaarlijke schoorsteenen te overwinnen, worden zij niet slechts met slagen daartoe genoodzaakt, doch men laat hen van beneden volgen door eenen meer geoefenden knaap, die hen met puntige prikkels in de voeten steekt, of men houdt brandend stroo onder hen, om hen naar boven te drijven. Natuurlijk is het teeder ligchaamsgestel der kinderen bij deze geweldige middelen aan de gevoeligste kwetsuren blootgesteld, en zeer dikwijls zijn zij met kneuzingen, zweren, opene wonden en blaren, inzonderheid aan de beenen, knieën en ellebogen bedekt, en zonder mededoogen laten vele meesters hen, in weêrwil van dezen erbarmelijken toestand, hun bedrijf voortzetten, in de verwachting, dat de uitwendige deelen door de gewoonte hard en ongevoelig zullen worden tegen die wrijving. Van daar zoovele misvormden in den ruggegraad, als ook in de armen en beenen, die men onder deze knapen vindt, en die, bij eene zoo gewelddadige inspanning in eenen leeftijd, waarin hunne beenderen nog week en buigzaam zijn, onvermijdelijk moeten volgen. Daarenboven moeten zij dikwijls groote zakken met roet, twintig tot der-

dertig ponden zwaar, dragen. Dit alles heeft ten gevolge, dat er onder hen eene kwaal heerscht, welke in de gasthuizen bekend is onder den naam van schoorsteenvegers-uitslag (*chimney sweepers cancer*). Volgens het gevoelen der geneesheeren is dezelve des te gevaarlijker, uit hoofde zij zelden in tijds hulpmiddelen gebruiken, zoodat er dikwijls gevaarlijke operatiën noodig zijn.

Trouwens, niet alleen te vroegtijdige harde arbeid, sobere kost, ellendige legerstede en onmenschelijke behandeling is het lot van deze kinderen, maar men laat hen ook doorgaans zonder eenig zedelijk en godsdienstig onderrigt; en doordien hun werk des morgens vroeg reeds afgeloopen is, brengen zij den dag in ledigheid en moedwil op straat door. Wanneer hunne gezondheid derhalve sterk genoeg is, om de kwalen en misvormingen te wederstaan, welke de gevolgen zijn van hun bedrijf, en zij zoo verre opgewassen zijn, dat zij niet langer tot hun vorig beroep kunnen gebruikt worden, dan worden zij in de wijde wereld gestooten, zonder eenige middelen, om hunnen kost te winnen: want dewijl dit bedrijf bestendig met menschen overladen is, zoo kan men gerust aannemen, dat slechts de helft der leerlingen in hetzelve voortkomt. Te *Londen* zijn tweehonderd Mr. schoorsteenvegers, die te zamen vijfhonderd leerlingen houden. Onder deze vindt men slechts twintig aanzienlijke en welgestelde meesters, van welke een ieder vier tot vijf leerlingen houdt, en die zich rigten naar de voorschriften van de parlements-akte. Negentig andere meesters, van welke ieder drie leerlingen heeft, verwaarloozen in den hoogsten graad beide de natuur-

tuurlijke en zedelijke opvoeding hunner kweekelingen, en de overige negentig meesters zijn perfonen, die dit bedrijf uit nood bij de hand gevat hebben, ftad en land rondzwerven, nergens eene blijvende plaats hebben, en hunne fchoorfteenvegers-jongens opvangen, zoo als zij best kunnen, ja zelfs niet zelden kleine meisjes in hun beroep bezigen. Vooral onder deze klasfe ftijgt de ellende der arme kinderen ten top. Doch de aanzienlijkfte en achtingwaardigfte meesters van dit bedrijf ontveinzen niet, dat zij bij het vegen der naauwfte fchoorfteenen de kleinfte knaapjes van hunne confraters leenen, zoodat derhalve die werkzaamheden, welke met het grootfte gevaar zijn verbonden, den teederften leeftijd ten deele vallen. Ook werden der commisfie van het parlement verfcheidene ongevallen en wreedheden bekend gemaakt, welke in de jaren 1816 en 1817 dezen kinderen waren bejegend, die zelfs den dood naar zich fleepten. Met betrekking tot alle deze dringende omftandigheden, onderzocht de commisfie, of het reinigen dier fchoorfteenen, in welke volwasfene perfonen onmogelijk konden inklimmen, ook door een of ander der *werktuigen*, welke door bovengemeld menschlievend genootfchap voorgefteld waren, behoorlijk zou kunnen bewerkftelligd worden. En toen bleek uit de beoordeeling van eenen geoefenden bouwmeester te *Londen*, dat er in de hoofdftad van de honderd fchoorfteenen ongetwijfeld vijf en negentig door de reeds ingevoerde machines konden fchoongemaakt worden, en dat er, als zulks vereischt werd, ook voor de overige gemakkelijk machinale inrigtingen konden uitgevonden worden, om den dienst der

jon-

jongens te vervangen. Deze bouwkundige voegde er nog bij, dat men bij het ſchoonmaken van horizontaal loopende pijpen eenige zwarigheden in het gebruik der machines zou kunnen ontmoeten, doch dat, juist in die gevallen, het ſchoonmaken door jongens voor de gezondheid en zelfs voor het leven der laatstgenoemde ten uiterſte gevaarlijk ware, doordien de jongen, loodregt nederkomende, eene menigte roet om zich medebrengt, waardoor de ter inademing, voor hem noodzakelijke lucht, in de horizontaal gerigte pijpen, verſtopt wordt, hetwelk daarom des te gevaarlijker is, uit hoofde deze dwarspijpen in *Londen* menigwerf ſlechts zeven duimen in het vierkant houden.

Dit alles rijpelijk overwogen hebbende ſloeg de commisſie voor, om door eene parlements-akte het gebruik van zoodanige kinderen (*climbing-boys*) ganſchelijk te verbieden, en den ouderdom bij vergunde uitzondering, tot het aannemen van ſchoorſteenvegers-jongens, over het geheel ten minſte op veertien jaren te bepalen.

De Mr. ſchoorſteenvegers verontſchuldigden zich, over de hun aangetijgde overtredingen des verbods der laatſte parlements-akte, daarmede, dat ouders, die hun hunne kinderen tot dit bedrijf *verkochten*, den leeftijd derzelve niet juist opgaven, en het hun niet voorgeſchreven ware, om, behalve de opgave der ouders eenige verklaring deswege te eiſchen; dat het voorts, volgens de aangehaalde parlements-akte, den ſchoorſteenvegers toegeſtaan was gebleven, om hunne eigene kinderen naar goedvinden tot hun bedrijf te gebruiken.

Twee jaren waren er verſtreken ſedert dit verſlag

 dier

dier menschlievende mannen; doch de vruchten daarvan waren nog zeer onbeduidend. Evenwel bleven zij onvermoeid bezig, en juist toen ik te *Londen* was, kondigden de openlijke nieuwspapieren eene, den 25ften Junij te houdene, *algemeene vergadering* in de groote *Free-mafons-halle* aan, waarbij de hertog van *Susfex* de voorzitting zou hebben, en op welke zou beraadflaagd worden over de middelen, om eindelijk aan deze jammeren een einde te maken. Ik kon, tot mijn leedwezen die belangrijke beraadflaging niet bijwonen; ook ben ik buiten ftaat thans eenig verflag te geven, welk een befluit daaruit moge voortgevloeid zijn. Denkelijk was het van geen groot aanbelang, uit hoofde er niets van uitgelekt is. Misbruiken, welke door langdurige gewoonte bij gansche corporatiën heerfchende zijn geworden, en welker belang voor derzelver inftandhouding pleit, zijn over het algemeen het moeijelijkfte te verhelpen. Zelfs gevoeliger menfchen laten zich dikwijls gemakkelijk overreden, dat het kwaad wezenlijk niet zoo groot moet wezen, als zij zien, dat de fchier onuitroeibare trek tot jeugdige vrolijkheid, in deze gemartelde fchepfels nog zoo gaarne op enkele tijden doorftraalt, en zij bij het dartel fpelen des zondags voor eenige oogenblikken fchijnen te vergeten, wat hun den volgenden morgen reeds weder boven het hoofd hangt. Zoo danfen immers ook de flaven op de plantaadjes der rijke Indiaanfche Nabobs op zondag, indien hun anders een zondag toegeftaan wordt, nadat zij zes lange heete dagen de geefelflagen der opzieners hebben verduurd. De arme bergwerker, die ten minfte een derde gedeelte van

den

den dag onder den grond, vaak in eene pijnlijke houding, op den natten bodem, in de ongezondste lucht doorbrengt, en zelden op eenen hoogen, nog zeldzamer op eenen gerusten ouderdom mag rekenen, wenscht nogtans niet, dat zijn zoon en kleinzoon eenen anderen stand verkiezen, en denkt, omringd van vrolijk zingende berglieden, er naauwelijks aan, hoe de rijken van het metaal zullen zwelgen, hetwelk hij, onder bestendige gevaren van zijn armzalig leven, uit de diepste lagen des aardrijks naar boven gewerkt heeft.

Ach! aan alles — alles kan de mensch zich gewennen, en men staat — de gevolgen van alle kanten overwogen zijnde — in twijfel, of men het een geluk of een ongeluk moet heeten. Offchoon deze gewoonte zelfs den weldenkenden, die zou kunnen helpen en verligten, koel en onverschillig maakt jegens dagelijks aanschouwde ellende, helpt zij nogtans ook den lijder het onveranderlijk lot gemakkelijker verduren.

Het Park van St. James. (Buckingham-House. — Routs. — Drawing-Room.)

Het zou schier overtollig zijn om te herhalen, hetwelk men uit alle reisbeschrijvingen weet, dat de Londensche *Parks* niet met de beroemde Engelsche *Parks* verwisseld moeten worden, welke de landelijke zetels der grooten des rijks verheerlijken,

en wier, wel is waar, dikwerf maar al te popachtige nabootſing, nu reeds ſedert langen tijd, ook in *Duitschland* en zelfs in *Frankrijk* den ſmaak van de oude Franſche en Hollandſche tuinierkunst heeft verdrongen. In *deze* ziet men zich nu eens omringd door majestueuſe plantſoenen van boomen, dan weder door groepen van zorgvuldig uitgekozen heestergewasſen in telkens afwisſelenden bloei; elders loopt het pad over het heerlijk grastapijt van uitgeſtrekte, met kudden of tam wild verlevendigde weiden, al kronkelende in donkere doolhoven, of over heuvels en bergen. Eensklaps openen er zich gezigten op rijke landſchappen; eerezuilen, ſtandbeelden en tempels verrasſen op kleinere en grootere afſtanden het oog; kunſtige bruggen en verſierde gondels noodigen uit tot de overzijde van ſpiegelheldere vijvers en meertjes. Er ſchijnt zorg gedragen te zijn voor elke ſtemming des gemoeds, hier om te vervrolijken, ginds om voedſel te geven aan ernſtige beſpiegelingen of ſtille zwaarmoedigheid, en er worden dagen toe vereischt, om zich een volledig denkbeeld daarvan te kunnen vormen. Niets van dit alles vindt men in het *Park van St. James*, of het naburig *Green-Park*, of het *Hyde-Park*. Zelfs de tuinen van *Kenſington* gelijken meest naar een regelmatig doorſneden bosch. Het naaste zou welligt nog het *Regent-Park*, hetwelk thans wordt aangelegd, in later tijden aan dit ideaal beantwoorden.

Het *St. James-Park* ligt in de nabijheid van het beroemd, of liever uit hoofde van deszelfs onaanzienlijkheid ſchier berucht kasteel van *St. James*, waaraan de ſtaatkunde meer doet gedenken, dan

het

het gebruik, nadat het paleis van *Whitehall* ſedert den brand (1697) heeft opgehouden het paleis der koningen te wezen. Men beſpeurt bij de intrede ook hier niets dan eene zeer groote met zoden bedekte vlakte, hier en daar doorſneden met regelmatig geplante boomen en een kanaal. De hoofdlaan leidt naar het, noch heel groote, noch bijzonder prachtige, huis, hetwelk, ſedert (1720) de kroon hetzelve gekocht heeft, van zijnen vorigen eigenaar den naam van *Buckingham* heeft behouden, en waarin de koningin (diensvolgens ook (*Queens-Palace*) met haren gemaal GEORG III in de gelukkige dagen, bij afwisſeling, nu eens te *Windſor*, dan weder te *Kew*, plagt te wonen. Thans ſtaat het ledig, doch de koninklijke boekverzameling wordt er nog op bewaard.

Hier ontving de koningin, ook gedurende de ziekte des konings, van tijd tot tijd groote bezoeken. Hier gaf de prins-regent, op den 17den Junij voor het eerſte maal na haren dood, bij zijn geboortefeest, de groote hofpartij, welk in de taal der hovelingen den naam draagt van *Drawing-room* (*). Het weder begunſtigde dit luisterrijk feest. Ik zou geen geſchikter dag hebben kunnen treffen, om mij een denkbeeld te maken van de pracht der groote wereld te *Londen*, mitsgaders van het eigenaardige der zeden. Want doordien het parlement nog was vergaderd, en de buitenplaatſen nog niet be-

(*) In burgerhuizen beteekent dit woord *gezelſchapszaal*; bij het hof echter overdragtelijk de *hofasſemblé*, misſchien op dezelfde wijze, als *appartement* in het Fransch eenen dergelijken zin heeft.

betrokken waren, ſtroomde alles derwaarts, wat eenige betrekking had op het hof, waartoe in *Engeland* ongelijk veel minder wordt vereischt, dan aan menige kleine Duitſche hoven. De trein was verre het belangrijkst ſchouwtooneel, en verleende daarenboven ruime ſtof tot onderſcheidene waarnemingen. Van *een ure* af begon dezelve, en het was bijna *vijf* ure, toen de laatſte van misſchien duizend koetſen het doel bereikte.

Alles, wat *Londen* bezit van prachtige paarden met kostbare tuigen, van *equipages*, de eene rijker dan de andere, van liverijen der koetſiers en der bedienden — gedeeltelijk met ronde paruiken, kleine driekanten hoeden, vele over het geheel naar de ouderwetsch-Franſche mode gekleed, dit alles was op dezen dag, en — bij den langzamen voortgang des treins en het menigmaal ſtilhouden, zoo vaak het ſtopte — met het grootſte gemak te zien. Eene ontelbare menigte van menſchen bezette den weg van weêrskanten, langs de ganſche lengte van het park. De koninklijke gardes te paard bewaarden nogtans de orde, met veel omzigtigheid.

Mijn leidsman, naauwkeurig bekend met de wapens der eigenaren aan elk portier der koets, als ook met de hoofdperſonen onder de ministers en vertegenwoordigers der natie, was voor mij de uitmuntendſte vraagbaak. Somwijlen verried het luidruchtig gejuich des volks reeds de nabijheid van eenen lieveling, b. v. van eenen ſir FRANCIS BURDET en van andere leden der oppoſitie, die zich beſtendig mogen verheugen over de gunst des volks.

Wie zou echter den onnoemelijken ſchat kunnen be-

berekenen, welken het inwendige dezer ſtaatſiekoetſen bevatte; den rijkdom der goud- en zilver-ſtoffen, der pluimen, der juweelen en parelen, waarmede de dames hoofd en borst opgetooid hadden, en waarop men welligt reeds ſedert maanden geſtudeerd had.

Zulke dagen van gedwongenheid en der doodelijkſte verveling, — de onafſcheidelijke gezellinne van elken langzamen optogt, totdat het doel bereikt wordt, — der hoogſte onvoldaanheid, wanneer het eindelijk bereikt is — mogen voor zeer velen, die zich niet kunnen onttrekken, om er deel aan te nemen, ten hoogſte onaangenaam zijn, als hen namelijk de hoovaardij niet ſchadeloos ſtelt, of de beſtendige hoofſche levenswijze niet verſtompt heeft. Menigeen der heeren ſcheen ook, naast zijne dame, in den hoek gedrukt zijnde, door haren van den eenen kant uit de koets ſtekenden hoepelrok, het zeer ongemakkelijk te hebben. Alleen de jeugdige wereld, namelijk jonge dames, die voor den eerſten keer door hare ouders en bloedverwanten *aan het hof voorgeſteld* worden, of vaders en moeders, wie het kittelt, hunne kinderen tot dezen overgang in de groote wereld gebragt te hebben, zien het feest met brandend verlangen te gemoet.

Mogt trouwens bij deze zelfs de hoop, hare vervulling ten volle genaderd zijnde, niet nog dikwerf op nieuw op de pijnbank worden geſpannen! Men verbeelde zich de ſmart der ongelukkigen, welke het toeval verre achter het midden of wel geheel aan het einde van den trein heeft gebragt! Het jaren lang verwachte uur heeft eindelijk geſlagen,

gen, dat de in den beperkten huisfelijken kring, misfchien in eene nog beperktere kostfchool opgevoede, jonkvrouw eindelijk het regt zal verwerven, om eene rol te fpelen op het groote fchouwtooneel der wereld, en daardoor tevens in het bezit van al datgene te komen, hetwelk de mode in onophoudelijke afwisfeling gebiedend vordert, ten einde niet onopgemerkt te blijven. En nu het heeft geflagen — ontmoet zij ieder oogenblik ftremming en hindernis. De uurwijzer vertraagt echter niet; de tijd laat zich niet ophouden in zijne vlugt; en aldus neemt het gevaar, *om te laat te komen*, met elke feconde toe. Mij dunkt, ik las op menig aangezigt, dat, bij het ftilhouden des rijtuigs, angstvallig uit het portier van de koets keek, hoe het hart klopte. Wezenlijk ftegen ook vele, die dezen toeftand niet langer konden verdragen, uit het rijtuig, en poogden te voet naar het paleis door te dringen. Nogtans verzekerden mij perfonen, die bij het feest tegenwoordig geweest waren, dat velen eerst den grooten trap bereikt zouden hebben, welke naar de troonzaal leidt, toen de audiëntie reeds afgeloopen was, en velen reeds naar beneden gekomen waren, om weder weg te rijden.

Wat in het binnenfte van het paleis op zulke groote gala-dagen gebeurt, is voor het overige niets anders, dan hetgene men allerwege bij elke groote audiëntie ontmoet. De koning, of liever ditmaal de prins-regent, neemt eerst de voorftelling der perfonen aan. Dan verfchijnt hij in de volle pracht zijner kleeding, in het gevolg van den ganfchen hofftoet, en neemt zijne plaats in de groote au-

diën-

diëntiezaal op den zetel van zijnen troon. Alles blijft vergaderd, totdat hij zich weder verwijdert. Het gedrang is, naar men mij verzekerde, zoo onbeschrijfelijk groot geweest, dat elk naauwelijks zijne plaats had kunnen houden. Trouwens, daar is de groote wereld te *Londen* aan gewend. Men kent immers de wonderlijke gezelschappen, welke tot de hoofdfeesten der stad behooren, onder den naam van *Routs*. Weken te voren wordt daartoe van den heer of de dame, die — naar luid van het kaartje — op eenen bepaalden avond *te huis* (*at home*) zijn zal, uitgenoodigd. Men reddert dan alle kamers op, en men pakt de meubelen zooveel mogelijk in het kleinste vertrek. Desniettegenstaande is het getal der genoodigden veel grooter, dan het huis kan bevatten. Er moeten somwijlen bij de 3000 kaartjes afgegeven worden. Aldus zegt GOEDE, waarvoor ik nogtans niet durf instaan.

„ Wilt gij mij — zeide een aanzienlijk man tegen mij — heden vergezellen naar het *Rout* bij *Lady* N? Ik ben wel zoodanig met dat huis bekend, om eenen vreemdeling den toegang te kunnen bezorgen."

„ Zal ik aldaar gelegenheid hebben, om belangrijke kennisfen te maken?"

„ Gij zult — hernam hij — misschien eenige aanzienlijke personen *zien*. Maar aan onderhoud is niet te denken. Wij zullen, als wij niet heel vroeg komen, eerst moeite hebben, om door te dringen tot de kamer van de dame des huizes. Dan zullen wij, schouder aan schouder, of rug aan rug staan, en het zal de vraag zijn, of eenig bediende met de eene of andere verversching ons kan naderen.

ren. Niemand zal u aanfpreken, en het zou zeer in het oog loopen, als gij, naar Duitsch gebruik, een gefprek met eenen onbekende, die bij u ftond, wildet beginnen. Ik zelf zal zoodra mogelijk door het gedrang naar beneden pogen te komen, om verfche lucht te fcheppen, en gij zult mij waarfchijnlijk gaarne volgen."

In dier voege vond ik dus volkomen bevestigd, hetgene ik bij GOEDE, den *Gallo-Amerikaan* (*) en anderen over de *Routs* had gelezen. Men wordt ontvangen aan de deur van de zaal der huisvrouwe, en zonder bekend te zijn, minzaam begroet. Men fpreekt overigens niets, zelden fpeelt men; men maakt geene muzijk; en al is er in eene kamer eene welvoorziene tafel, kunnen toch flechts weinigen haar genaken. Men doet derhalve niets dan elkander met de ellebogen ftooten, voortfchuiven, zich omdraaijen, van de eene kamer in de andere fluipen, over vermoeidheid klagen, aangezien er zelfs voor de dames geene zitplaatfen te vinden zijn, na een kwartier ontfnappen, om aan de deur zijn rijtuig te verwachten, alwaar men dikwijls op den drempel langer vertoeft onder de dienstboden, dan men de eer had boven bij de dame te wezen. Sommige rijden dan weder naar eene andere *Rout*, en beginnen weder eene foortgelijke *manoeuvre*.

Dit zal men ongetwijfeld een verkeerd gebruik noemen. Maar — laat ons flechts opregt genoeg wezen, om toe te ftemmen, dat, onder ons ook, meer of min vele groote *asfemblees* en gezelfchappen even weinig tot eigenlijke gezelligheid zijn ge-

(*) GOEDE, II. Deel. SIMOND, I. Deel.

geſchikt, als deze Engelſche. Alleen met dat onderſcheid evenwel, dat, ſchoon de heer en vrouw des huizes zoo goed als volſtrekt niets aan het gezelſchap hebben, zij toch mogen hopen, dat hunne gasten het wel hebben en in de gelegenheid zijn, om hunnen eigenen kring te verkiezen, en er over het algemeen ook gezorgd is voor een aangenamer en genoegelijker bijeenzijn, zelfs door de wijze van onthaal en eene betere evenredigheid tusſchen de genoodigden en de ruimte. Een algemeen geſprek is nogtans ten allen tijde ſlechts mogelijk in eenen bepaalden kring, die — gelijk men dikwijls heeft gezegd, — het getal der Muſen niet mag te boven gaan. Elke extenſive uitbreiding van den gezelligen omgang is intenſive beperking.

Geen wonder derhalve, dat hij, die in *Engeland* door de betrekkingen van zijnen ſtand genoodzaakt is, zich naar datgene, wat de zeden en gewoonten der hoofdſtad gebiedend van hem eiſchen, te ſchikken, reikhalzend den dag verbeidt, waarop hij dezen lastigen dwang van zich werpen en op zijn buitengoed in den ſchoot der natuur kan uitrusten. Naar hetgene ik van de levenswijze van vele grooten, bij welke zich rijkdom met hooge beſchaving des geestes vereenigt, op hunne ten deele zoo uitermate heerlijke landgoederen gehoord heb, moet dezelve inderdaad aan het ideaal van waar levensgenot grenzen. Op het land — zelden in de enge omſtreek der ſtad — heeft de rijke Brit, bij zijne prachtige woning en zijne tuinen, tevens zijne bibliotheek en zijne kunstverzameling. Het verblijf zelf, een met de eenvoudigſte bevalligheid en alle gemakken (*comfort*, zoo als men het noemt) ingerigt

rigt huis, de omtrek, het bezit van alles, wat het leven verfraait, ontslagen van openlijke bezigheden, de verkwikkelijke rust verre van het gewoel der stad, de gesloten familiekring, dat alles verleent aan vele voortreffelijke leden van den hoogeren stand een aanwezen, hetwelk de aarde tot een voorportaal des hemels zou maken, bijaldien het gelukkigste leven niet slechts onder *die* voorwaarde werd vergund, dat men steeds bedacht zij op iets onverwachts, nieuws en smartelijks.

De heer en de vrouw des huizes verdeelen hunne uren tusschen lezen, bezigheid in wetenschap en kunst, landhuishoudkunde, stille vergenoegde huisselijkheid of uitgezocht gezelschap, werkzame voorzorg tot welzijn der onderhoorigen, bezoeken en ondersteunen der noodlijdenden, verbetering en verfraaijing des eigendoms. Zeer vele familiën moeten op deze wijze uitblinken als ware modellen eener zuivere zedelijkheid en godsvrucht, en daarenboven alles in zich vereenigen, wat aanspraak maakt, om te voldoen aan de hoogste en wezenlijkste vorming van den smaak; terwijl daarentegen het voormalige woeste leven, verdeeld tusschen jagt en zwelgend zingenot, waarvan zoo menig een Engelsche roman ons bijkans tot walgens toe getrouwe tafereelen oplevert, ten minste in verschillende streken gedurig zeldzamer moet worden.

Het

Het Oostindische Huis. Het Tolhuis. De Dokken. De Bank. De Beurs.

Ik voeg deze middelpunten van den Britschen rijkdom alsmede van de Britsche nijverheid voor den koophandel hier te zamen, gelijk ik ze ook achtereenvolgende, schier zonder verpoozing, op de plaats zelve heb bezien. Hetgeen aan dezelve, benevens de schier alle verbeelding te boven gaande ophooping van schatten van allerlei soort, zoo als men dezelve slechts bij een volk, dat den *koophandel der gansche wereld* mag gezegd worden in handen te hebben, kan vermoeden, voor den vreemdeling het grootste belang bijzet, is toch eigenlijk het, inzonderheid op zekere uren, duizend en andermaal duizendvoudig woelige leven en streven der menschen zelve, dat een iegelijk, wien door het dagelijksch bijwonen deze steeds golvende eb en vloed niet tot eene gewoonte zijn geworden, slechts met verbazing kan aanschouwen. Men kan wel van den omvang, de zamenstelling, de inwendige inrigting der gebouwen, alsmede van het regelmatige der werkzaamheden, ten deele door afbeeldingen, ten deele door beschrijvingen eenig denkbeeld, en des noods in getallen voorstellen, welke ontzettende zaken hier dag aan dag omgaan, doch derzelver grootte moet, naarmate zij in cijfers toeneemt, doorgaans meer verwarring dan licht versprei-

den.

den. Trouwens, welk tafereel of welke beschrijving zou in staat zijn, *datgene* af te malen, hetwelk als iets *levendigs* moet aanschouwd worden, om het zich weder even *levendig* te kunnen voorstellen.

Als men vooreerst bedenkt, dat *Engeland* door de veroveringen in *Indië*, beheerscher geworden is van eene uitgestrektheid lands, bevattende zestig millioenen inwoners; als men zich eenig denkbeeld vormt, welken onnoemelijken rijkdom een gezelschap kooplieden, ten deele onder bescherming der regering, ten deele onafhankelijk van dezelve heeft verzameld, dan zoekt men vergeefs in de geschiedenis naar een dergelijk voorbeeld van eenen staat, welke op deze wijze heer is geweest van het lot der landen, die deels bij de tegenvoetelingen liggen, de vruchtbaarste des aardbols zijn, en eene meer dan viervoudig sterkere bevolking hebben, dan zijn eigene (*).

Dit

(*) Hoe ruim de stof ook zijn moge, welke dit onderwerp alleen tot bespiegelingen oplevert, ligt dezelve nogtans buiten de grenzen dezer waarnemingen, en meer nog buiten den kring en de daartoe vereischt wordende kundigheden van den waarnemer. Wie — dewijl dit onderwerp van groot aanbelang is voor de geschiedenis der menschheid — in het algemeen zich mogt willen bekend maken met den oorsprong en de uitwerksels der Oostindische Compagnie, zonder juist diep te willen indringen,

zal

Dit in zijne ſoort eenig verſchijnſel brengt het *Oostindisch huis* (*East India houſe*) levendig in het geheugen, een in de *City* gelegen, ſtatelijk, naauwelijks honderdjarig paleis, in welks ſmaakvolle kamers en zalen de vertegenwoordigers van dat gezelſchap vergaderen, gelijk als in de groote zaal (*ſale room*) die tot verkoopingen wordt gebezigd, bij welke van niets minder dan van openlijke veilingen van groote plantaadjes, van vorſtelijke bezittingen in *Oostindië*, voordeelige mijnen en ganſche ſcheepsladingen geſproken wordt.

Ik heb ſlechts eenen vlugtigen blik in dit huis geworpen, en juist dat, hetwelk voor den letterkundigen het belangrijkſte blijft, het *muſeum* namelijk en de *bibliotheek*, niet gezien. Daarentegen bezigtigde onze beroemde *Oriëntalist*, mijn geachte vriend en ambtgenoot, de heer Dr. GESENIUS, met het meer geoefend oog eens kenners dezelve, die een jaar later dan ik, inzonderheid met betrekking

zal behalve de Werken van SPRENGEL over *Oostindië* niet zonder vrucht lezen, hetgene de Noordamerikaan SIMOND in het tweede Deel zijner reize naar *Engeland* daaromtrent zeer geestig heeft opgeteekend. Zelfs het artikel *Oostindiſche Compagnie* in den *Converſations-Lexicon* (VII *Th.* aanh.) is met groote naauwkeurigheid bewerkt, en verſchaft een beknopt overzigt van het begin, den voortgang, het rijzen en dalen van dit gezelſchap, onbetwistbaar het beroemdſte onder de hedendaagſche met betrekking tot den koophandel, hetwelk trouwens in oorſprong, ſtrekking en grondbeginſels ten eenemaal verſchilt van dat waardig verbond van kooplieden, hetwelk de *Hanſa* vormde in de dertiende eeuw; (waarvan de *Hanzeeſteden* haren oorſprong ontleenen).

king tot de Oosterſche letterkunde, *Engeland* bezocht. Aan hem heb ik mijne aanteekeningen te danken, welke ik daaromtrent des te bereidvaardiger mededeele, aangezien alle mij bekende reisbeſchrijvingen er van zwijgen.

De omvang der *bibliotheek* zelve is ſlechts matig, en men zou haar, ſlechts daarnaar berekend, eerder voor de afzonderlijke boekverzameling van eenen rijken lord, gelijk men zoovele op de buitenplaatſen ontmoet, dan voor eene openlijke houden. Zij behelst trouwens ook van *gedrukte werken* ſlechts zoodanige, welke betrekking hebben op *Aziatiſche*, inzonderheid *Indiaanſche letterkunde*; hiervan evenwel ook het kostbaarſte en zeldzaamſte, hetwelk zelfs van buiten door de grootſte bevalligheid uitmunt. Daarbij bevat zij een groot getal *handſchriften*. De *Indiaanſche* beloopen ver in de duizend en daardoor alleen verkrijgt de verzameling eene onſchatbare waarde. Vooral is zij aanmerkelijk verrijkt door de bijdragen der geleerden uit *fort William*, den tegenwoordigen zetel der Indiaanſche letterkunde, alsmede door den buit van TIPPO SAIB in lateren tijd. Uit de ſchatten *dezer* bibliotheek kan in het vervolg eene nieuwe letterkundige wereld verrijzen, van welke men thans naauwelijks eenen voorſmaak heeft. Zelfs de met het opſtellen van eenen *Catalogus* belaste geleerden, namelijk de heer COLEBROOKE, en (misſchien de grootſte kenner van Indiaanſche Werken in *Europa*, de heer WILKINS, kunnen nog geenen overſlag maken, van hetgene men reeds bezit, en zij hebben geoordeeld, dat er misſchien eene eeuw zou verloopen, eer men het volledig zou kunnen opgeven.

Het

Het *museum* is in twee aan de bibliotheek belendende kleine kamers geplaatst. Het bepaalt zich alleen tot Chinesche en Indiaansche merkwaardigheden, deels behoorende tot de natuurlijke historie, deels tot de kunstwerken, buitenlandsche vogels, afgodsbeelden, afgewogen zilverklompen, waarmede men in *China* de belastingen betaalt; modellen van Chinesche tuinen met terrassen, eenen *Koran* van TIPPO SAIB in het kleinste slechts denkbare formaat, dien hij bestendig in eene medaillon op zijne borst droeg. Een zeer zonderling kunststuk, dat men in zijn paleis vond, stelt eenen tijger voor, die eenen Engelschman met zijne klaauwen onder zich vast houdt. Een daaronder vervaardigd orgel bootst het kermen en schreeuwen van den verworgden na. Hierop doelde het zinnebeeld op het eerteeken, hetwelk de officieren, die tegen hem hadden gevochten, na deszelfs nederlaag ontvingen. De Britsche leeuw verworgt den tijger van TIPPO SAIB, met het opschrift: *De zegevierende Leeuw Gods.*

Overigens kwam het den bezigtiger voor, als of de euvelmoed, met welken vele leden van dit gezelschap kooplieden die volken wederregtelijk onderdrukt hadden, zelfs overgegaan ware in vele der ondergeschikte gidsen. Smaad en bespotting las men op hunne aangezigten jegens de overwonnenen. Zij vergaten, dat de overwinnaar zich ten allen tijde door dezen toon het minst eere aan doet.

In het *tolhuis* (*custom houſe*) aan den oever van den *Teems*, worden alle van buiten inkomende waren aangegeven, en de bepaalde belasting er van betaald, die gelijk bekend is, voor ſommige artikels, b. v. de Franſche en Duitſche wijnen, zelfs boeken, buitengemeen hoog is, waaruit men reeds vooraf de onevenredigheid der prijzen kan verklaren. Het is het grootſte huis der hoofdſtad, om te viſiteren, derhalve ook te confisqueren, waaraan de ſluikhandelaar met ſiddering denkt, doordien er voor dit geregtshof geene genade te vinden is; alhoewel, naar men zegt, ook hier, zoowel als overal, vele middelen en wegen moeten zijn, om de letter der wet te ontduiken, en de waakzaamheid, waarmede het niet altoos even ernſtig gemeend is, te misleiden.

Wie met de *paketboot* aan de kust van *Engeland* aankomt, is bevrijd van de menigvuldige onderzoekingen, uit hoofde de viſitatie terſtond in de havens te *Harwich*, *Dover*, *Graveſend* wordt afgedaan (*), terwijl deze vaartuigen eigenlijk geene waren, om te verkoopen, durven innemen. Zelfs die zich van eenige fleſchen wijn op reis heeft voorzien, doet wel, dezelve uit te drinken, eer hij aan wal ſtapt, of ze onder het ſcheepsvolk uit te deelen.

Het *tegenwoordige* tolhuis is, nadat een ontzettende brand, in den jare 1814, het voormalige in de

(*) Zie I Deel bl. 93.

de asch heeft gelegd, het nieuwſte, en onbetwistbaar tevens het voornaamſte aller openlijke gebouwen der hoofdſtad. Eenvoudig verheven, ten eenemaal berekend zijnde naar deszelfs oogmerk, vereenigt het thans alles, wat eertijds ongemakkelijk in onderſcheidene lokalen verſtrooid was. Te gelijk levert het voor het oog een indrukwekkend gezigt op. Over het midden van het hoofdfront naar de rivier toe, rusten twee edele allegoriſche gedaanten, der *nijverheid* en des *rijkdoms* met den hoorn des overvloeds, benevens eenen grooten zonnewijzer; en den ganſchen fries verſieren uitmuntend bewerkte hautreliefs, met geestige zinnebeelden van *koophandel* en *zeevaart*.

Van het gewoel van binnen zal hij zich het best een denkbeeld kunnen vormen, die de pakhuizen in groote koopſteden, als *Hamburg*, *Bremen*, *Lubek* en *Maagdeburg* heeft bezocht, ten tijde toen derzelver handel nog in vollen bloei was. De benedenſte gewelven vormen een waar doolhof, waarin de uitgaande of inkomende goederen nedergelegd en bewaard worden. De tweehonderd voet lange en zestig voet breede *groote zaal* (*the long room*) behelst de bureau's der ontelbare beambten. In de zaal op de middenſte verdieping, alwaar kooplieden om te koopen en te verkoopen onophoudelijk op en neder gaan, worden dikwijls, eer de waren nog afgeleverd zijn aan de eigenaars, koopen geſloten, waartoe, dewijl zij met eene menigte van tafels, lesſenaars en ſchrijfbehoeften zijn voorzien, voor allen gemak is zorg gedragen. Hier vond ik groote hoopen van in beſlag genomen waren; onder dezelve, even zoo als eertijds de

ſchrijver van de *Einblicke in England*, de heer BORNEMAN, nog ſteeds den hoogen berg van *keurslijven*, die men uit *Holland* had willen inſluiken — oud verlegen goed, dat, naar de meening van onzen landsman, waarſchijnlijk beſtemd was, om balein, ijzer en linnen, tot nieuwe waren, misſchien ter vervaardiging van Duitſche mesſen, door Engelſche handen te laten bewerken. Ook lag er nog eene menigte balen met boeken, ginds en elders verſpreid, en wachtte op derzelver verlosſing.

Alvorens echter de ſchatten van alle werelddeelen de groote ſtapelplaats van den Engelſchen handel bereiken, landen zij in de door menſchenhanden gevormde afgeſloten meren, welke men onder den naam van *Oost-* en *Westindiſche*, der *Londenſche* en de *Surrey dokken*, of (*Waterbasſins*), kunsthavens kent; — ontzettende werken, die — alle naauwelijks dertig jaren oud — tot de bezienswaardigſte gedenkteekenen van de Britſche nijverheid ten nutte van het algemeen, alsmede van den Britſchen ontzettenden rijkdom behooren. Want wie kan de millioenen berekenen, die derzelver eerſte aanleg heeft gekost?

Voor deze inrigting ontſtond er eene menigte van onaangenaamheden en botſingen, door het opeendringen van zoovele, zelfs van de grootſte koopvaardijſchepen bij den mond van den *Teems*, en in de enge haven, welke alle ſchier ganſchelijk weg-

val-

vallen ſedert den aanleg van deze afgezonderde waterkommen. De zeelieden — zij mogen dan van *Oost-* of *Westindië* komen, als ook elke ſtuurman van het een of ander ſchip, vinden thans hunne bijzondere plaats om te landen, en ieder als het ware zijne bijzondere haven. Vele honderden, zelfs der grootſte driemasten, kunnen gemakkelijk naast malkander hunne ankers uitwerpen, en voor hunne ladingen openen zich aan alle kanten van hunne ligplaatſen, magazijnen, pakhuizen en kelders, alwaar elk artikel zijne eigene behoorlijke plaats is aangewezen.

Terwijl de bekwame koopman hier een der belangrijkſte punten vindt, om te waarderen en te berekenen wat er al in- en uitgevoerd wordt, het tegenwoordige met het verledene te vergelijken, zoo is het tevens voor elk, die ſlechts het *menſchelijk leven* in dit verſchijnſel, en de oneindige drijfveêren der menſchelijke krachten wil gadeſlaan, een zeer bekoorlijk gezigt, als hij hier, als het ware, vertegenwoordigers van alle natiën, den *Chinees* naast den *Europeaan*, den *Tartaar* naast den *Franschman*, den *Muzelman* naast den *Jood* en *Christen* in de ijverigſte gemeenſchap met elkander ziet, — alle ſtrevende naar hetzelfde doel, om, hetzij millioenen zonder moeite, of door zuren gevaarlijken arbeid ſlechts juist zooveel te winnen, als noodig is, om het leven te onderhouden. Dan — ik moet hier, gelijk bij zoovele andere onderwerpen dezer waarnemingen, herhalen, dat elke beſchrijving verre moet onderdoen voor de wezenlijkheid. Groote reekſen van getallen geven immers geen duidelijk denkbeeld. Wie trouwens zich een helder begrip

wil vormen van eenen ſtaat van koophandel, moet vooral niet verzuimen, om, wanneer hij te *Londen* is, deze verbazende marktplaats van den handel der ganſche wereld te bezoeken.

Werd bij het *Tolhuis* en de *Dokken* elke inſpanning van ligchaamskrachten in het werk geſteld, om de bouwſtof des koophandels te lokken, en dezelve door duizend- en andermaal duizend wegen en kanalen op de zolders, in de kelders en pakhuizen der kooplieden, in het groot en in het klein, te brengen, zoo werkt de geestkracht meer op eene vernuftige wijze ſpeculerende, op de *Bank* en de *Beurs*, en waagt — immers hoe dikwerf! — het hoogſte en gevaarlijkſte ſpel, om alles te verliezen of onnoemelijk veel te winnen. Ook derwaarts verzoek ik mijne lezers mij te volgen.

Beide gebouwen zijn van eenen zeer grooten omvang, en inzonderheid de *Bank* bijkans even zoo ruim onder als boven de aarde. Zij ſtaan, als men den weg van *Westminſter* voorbij de *Paulus-kerk* neemt, verre in de *City*, de *Bank* ter linker-, de *Beurs* ter regterhand, en alleen door eene tamelijk naauwe ſtraat geſcheiden, tegen malkander over. Op eene ruimere plaats, zou in weêrwil van den onregelmatigen bouwtrant — want de *Bank* heeft inzonderheid ſteeds nieuwe vergrootingen noodzakelijk gemaakt — de indruk van zulke groote inrigtingen uitermate ſterk zijn. Derzelver inwendig gedeelte ſcheen mij onderling zeer uiteen te loopen, in de *Bank* het kenmerk van bedaard overleg en ze-

zekerheid, in de *Beurs* de geest van een onrustig ſtreven mij te gemoet te komen. Ik wil daarom niet zeggen, dat er zich in de *Bank* niet genoeg levendige werkzaamheid vertoonde. Men wordt zelfs in de groote zaal, alwaar banknoten afgegeven en ingewisſeld worden, ſchier doof van het onophoudelijk opgooijen van ieder ſtuk geld, om te beproeven, of het wel echt zij. Want zelfs in den dagelijkſchen kleinen handel, neemt niemand, bij de menigte van valſche munt, eenen ſchelling, zonder denzelven eerst aan het geluid getoetst te hebben. Evenwel is hier alles meer rustig en zonder gedruisch. Alles, wat betrekking heeft tot het drukken der banknoten, gaat hier ſtil in zijn werk. Omtrent zestig kantoorbedienden zijn allen met het teekenen der banknoten bezig. Er wordt meer gehandeld, dan geſproken. Voorſtel en antwoord zijn kort, vaak de daad zelve — het aannemen, het uitgeven der banknoten — het antwoord. De directeuren der *Bank* — onder de oudſte van hen vond ik juist den heer SAMUEL THORNTON, met wien ik voor vijftig jaren een gedeelte van mijnen ſchooltijd had doorgebragt (*) — hebben verſcheidene groote prachtige en wel ingerigte vertrekken tot hunne berekeningen en bezigheden, in den eenvoudigen edelſten ſmaak, welken zij aan de bouwkundige talenten van den heer SOANE te danken hebben. De gewelven bewaren ten deele de vernietigde banknoten nog in pakken, om dezelve in geval van een proces bij de hand te hebben, andere bevatten de gouden ſtaven en eene on-

(*) Zie I. Deel bl. 6.

onberekenbare hoeveelheid van geſtempelde metalen van allerlei ſoort. Eertijds moet het luidruchtig gewoel der zoogenoemde *ſtock-jobbers* (actie-woekeraars) in de groote rotunda, welke in eenen koepel eindigt, de rust geſtoord hebben. Maar ſedert 1804 heeft men aan de oostzijde van het hoofdgebouw een afzonderlijk daartoe in orde gebragt, hetwelk GOEDE nog niet ſchijnt gekend te hebben, uit hoofde hij het gewoel van die actie-handelaars en geſchreeuw van hen, die hunne papieren uitventen, naar den koers vragen, valſche tijdingen uitbazuinen, in de rotunda plaatst. Thans is de *nieuwe beurs* (*New-Exchange*), het tooneel, waarop ten deele die verachtelijke en belagchelijke zucht tot ſpeculatie haren geoorloofden en ongeoorloofden handel drijft, dikwerf met eene verbazende vaardigheid en ſnelheid de grootſte zaken afdoet, maar even zoo vaak nogtans fijne en grappige ſchelmſtukken vertoont. De vreemdeling late dit oorſpronkelijk ſchouwſpel niet onbezocht, zelfs dan niet, als hij van de ſtukken, die men vertoont, niets mogt verſtaan. In alle gevallen heeft hij eene echt karakteristieke uitdrukking van gebaren om niet. Ik althans herinner mij niet ergens gelaatstrekken van Joden of Christenen gezien te hebben, op welke de hartstogtelijke winzucht zoo ſprekend in hare menigvuldigſte wijzigingen was uitgedrukt, en waar de natuur ſchier elke caricatuur des penſeels in die mate had overtroffen.

Zulks is trouwens — ſchoon in een ander opzigt — ook het geval met de *koninklijke beurs* (*the royal Exchange*), die tegenover de *Bank* ligt, welker door bedekte gangen omgeven plein —

een

een groot vierkant — men van *twee* tot *vier* ure moet bezoeken, om den ſpeculatiehandel der kooplieden in volle werking te zien. Het uitwendige ſcheen mij naauwelijks eene vergelijking met de beurs van *Amſterdam* en *Rotterdam* te kunnen uithouden, alhoewel ik op beide, bij mijne vlugtige doorreis door *Holland*, ditmaal het gedrang der menſchen veel minder vond. De groote bankiers hebben meestal hunne bepaalde plaatſen. Het regte tijdſtip, had ik verzuimd, om een man te zien, die nimmer op hetzelve achter blijft en, van wien men mij, misſchien wel wat al te dichterlijk, verhaalde, dat het rijzen en dalen van den koers op zijn gezigt te lezen was, den grooten bankier ROTHSCHILD namelijk. Ongetwijfeld zal men hier niet ongaarne het oordeel nopens hem lezen van den heer BORNEMAN, wien zijne bezigheden in *Engeland* nader bij hem bragten, aangezien hij in zekere opzigt tot de merkwaardigſte *tijdgenooten* behoort.

„ Wij zijn — zegt hij — meermalen verzocht, om eene karakterſchets te geven van dezen merkwaardigen man, wiens invloed zoo onberekenbaar is op de geldzaken der wereld. De volgende onpartijdige trekken mogen daartoe voldoende zijn. N. M. VAN ROTHSCHILD, onderſcheiden door een tweevoudig diploma van adel, een man in den bloei van zijn leven, geboren te *Frankfort aan den Main*, werd door eene ondernemende zucht voor den handel naar *Engeland* gelokt, alwaar de hand des koopmans zich uitſtrekt naar alle wereld-deelen. Tegenwoordigheid en toekomst met eenen veel omvattenden blik in aangelegenheden des handels zeker berekenende, wies een gering vermogen,

door de fortuin begunſtigd, al ſpoedig tot millioenen aan, en verleende hem de krachten, om aan verſcheidene door den oorlog uitgeputte ſtaten, de noodige geldmiddelen, ter herleving van den welſtand bij beleening te verſchaffen, evenarende de *Fuggers* en *Medici's* in vorige eeuwen. Eene roovende oorlogshand had het zilver en goud van ganſche ſtaten, in eene reeks van rampvolle jaren, in *Frankrijk* opgehoopt. Dat is het Potoſi, waaruit hij de verborgene ſchatten wederom uitlokt en terug doet keeren. Hij was het, die LODEWIJK den XVIII in den jare 1814 met millioenen uitrustte, om den troon weder te beklimmen, ten einde beeldtenis en opſchrift tevens in den gouden ſtempel den ſinds lang verwijderden vorst den volke zouden aanbevelen.

ROTHSCHILD is merkwaardig op het kantoor. Omgeven van makelaars, kooplieden en bankiers, opent en leest hij de menigte van brieven, komende van alle landen der wereld, monſtert ganſche hoopen van wisſels om te accepteren, te verwerpen of in te trekken, en doet gelijktijdig regts en links de belangrijkſte zaken met de aanwezigen zeer bedaard af.

Beminnelijk is ROTHSCHILD in den familiekring. Zoodra zijn de uren der bezigheden niet afgeloopen, of hij wijdt zich geheel aan eene geestige gade en aan de liefkozingen van dartelende kinderen, en vervrolijkt aan tafel, eenvoudig en zonder aanmatiging in zeden en gebaren, met heldere opgeruimdheid de omringende gasten."

In de benedenſte verdieping der beurs ontdekt men eene menigte kroegen, drukkerijen van couranten,

ten, apotheken, zeer bezochte koffijhuizen, opgevuld met kooplieden, die meestal verdiept zijn in het lezen van nieuwspapieren. Het beroemdste van allen, van waaruit reeds de Engelsche Spectator, Snapper, enz. dikwerf hunne bladen dagteekenen, is *Lloyds-koffijhuis*. Thans voert het trouwens dien naam ten onregt. Want aanschouwt al aanstonds de tamelijke groote zaal, die het inneemt, in hare gansche inrigting, de afgeslotene zitplaatsen en lange mahonijhouten tafels, volkomen evenarende die van andere koffijhuizen; dan blijkt het immers alleen voor zaken van kooplieden bestemd te zijn, welke hier misschien meer dan in hunne eigene huizen handel drijven, overeenkomsten sluiten, bestellingen maken, en daarom des te minder verzuimen het te bezoeken, dewijl er voor gezorgd is, dat alles, wat er op den ganschen aardbol belangrijks gebeurt, zoodra het komt ter kennisse der regering, door aangeplakte biljetten en notificatiën hier terstond bekend gemaakt wordt, waardoor de zucht om te speculeren zoo vaak in een uur rigtingen neemt, aan welke in het voorgaande, bij andere gissingen, nog volstrekt niet gedacht kon worden.

Addison, een der voornaamste schrijvers van dien *Engelschen spectator*, die reeds voor honderd jaren de toongever was voor zoovele dergelijke week- en maandschriften, beschouwt de vertooning van deze groote Europische marktplaats uit een soortgelijk standpunt. „ Geen gedeelte der stad — zegt hij — bezoek ik zoo gaarne als de *beurs*. Het verwekt een geheim genoegen in mij, en streelt eenigzins mijne ijdelheid als Engelschman, als ik zulk eene groote vergadering van landslieden en vreem-

vreemdelingen zie beraadſlagen over de bijzondere aangelegenheden van het menſchelijk geſlacht, en deze hoofdſtad zie maken tot eene ſoort van markt voor het ganſche aardrijk. Ik moet toeſtemmen, dat ik de beurs niet anders beſchouwe dan eene groote raadsvergadering, in welke alle aanzienlijke natiën hare vertegenwoordigers hebben. Faktoors in het rijk van koophandel zijn juist datgene, hetwelk afgezanten zijn in het rijk der ſtaatkunde; zij openen onderhandelingen, ſluiten verdragen, en ſchragen eene goede verſtandhouding en een heilzaam verkeer tusſchen alle die rijke menſchelijke maatſchappijen, welke door zeeën en oceanen van elkander zijn verwijderd, en aan de meest verſchillende einden van het vaste land leven. Ik ſmaak een bijzonder groot genoegen daarin, om mij onder deze onderſcheidene dienaren des handels te mengen, die zich allen door hunnen gang en door hunne taal onderſcheiden. Somwijlen dring ik door eenen troep Armeniers; dan weder verlies ik mij onder eenen hoop Joden; en dan ook weder verdwaal ik in eene groep Hollanders. Ik ben op verſchillende tijden nu een Deen, dan een Zweed, ſtraks een Franschman; of liever ik beſchouw mij, gelijk als die oude wijsgeer, die, toen men hem vroeg, wat voor een landsman hij was, ten antwoord gaf: „ Ik ben een wereldburger!"

„ De natuur — vervolgt hij — ſchijnt bijzondere zorg gedragen te hebben, om hare goederen in de verſchillendſte oorden der wereld te verſpreiden, en daarbij acht geſlagen te hebben op dit wederzijdsch verkeer en dezen handel onder de menſchen, opdat de inboorlingen van onderſcheidene deelen des aardrijks in zeker

ker opzigt van malkander afhankelijk, en door een gemeenſchappelijk belang onderling verbonden zouden worden. Schier elke graad des aardbols brengt iets voort, dat hem bijzonder eigen is. Het geregt komt vaak uit het eene land, en de ſaus uit een ander. Portugeſche boomvruchten worden verbeterd door voortbrengſels van *Barbados*. Het aftrekſel van eene Chineſche plant wordt verzoet door het merg van een Indiaansch riet. De *Filippijnſche* eilanden verleenen den liefelijken geur en ſmaak aan onze Europeaanſche dranken. Een eenig kleed eener vrouw van rang is dikwerf het voortbrengſel van honderd verſchillende gewesten der aarde. De mof en de waaijer ontmoeten malkander uit de meest verwijderde einden der aarde. Het buitenſte wordt ons toegezonden uit den heeten aardgordel, en de palatijn uit *Polen*. De gebrocheerde rok ontſpringt uit de mijnen van *Peru*, en het diamante halsſieraad uit de ingewanden van *Indoſtan*.

Beſchouwen wij ons vaderland in deszelfs natuurlijke gedaante, zonder alle weldaden en voordeelen des handels, welk eene onvruchtbare, vreugdelooze ſtreek der aarde zou dan ons ten deele gevallen zijn! De natuurkundigen melden ons, dat er oorſpronkelijk geene boomvruchten bij ons groeijen, behalve beziën van hagedorens en kruisbesſen, eikels en beukenoten, benevens andere lekkernijen van dien aard; dat onze luchtſtreek op zich zelve, en zonder behulp der kunst, de pruim niet nader bij kan komen, dan tot de ſlee (*), en eenen appel tot geene meerdere

(*) Aan de ſlee, onderſcheiden in bloeſem van den hagedoren, inzonderheid daardoor, dat zij geenen reuk van zich geeft,

re volkomenheid brengt, dan eenen wilden appel; dat onze meloenen, onze perziken, onze vijgen, onze abrikozen, onze kersen vreemdelingen onder ons zijn, die op verschillende tijden zijn ingevoerd en in onze tuinen genaturaliseerd, en dat zij alle verwilderen en in het onbruikbaar gewas van ons land zouden ontaarden, wanneer de boomkweeker dezelve verwaarloosde, en ze overgaf aan de barmhartigheid van de zon en den bodem. Zoo zeer de koophandel toch het rijk der planten verrijkt, even zoowel heeft hij de gedaante der natuur bij ons verbeterd. Onze schepen zijn met den oogst van elke luchtstreek beladen; onze tafels zijn met buitenlandsche specerijen, oliën en wijnen bedekt; onze kamers zijn vol van servisen van Chineesch porselein, en versierd met Japansch werk; onze morgendrank komt uit de meest verwijderde oorden des aardrijks tot ons; wij versterken onze ligchamen door Amerikaansche artsenijen, en rusten op eene Indiaansche sopha.

De koophandel verbindt het menschdom door eene wederzijdsche ruiling van aangename diensten, verdeelt de gaven der natuur, verleent den armen werk, den rijken schatten en den grooten pracht. Onze Engelsche koopman verwisselt het tin van zijn vaderland tegen goud, en verruilt zijne wol tegen robijnen. De Mohammedanen kleeden zich in ons laken, en de bewoners der koude lucht-

stre-

geeft, groeijen eene soort van langwerpige bessen, welke eenige overeenkomst met de pruimen hebben, en, als ik mij niet bedrieg, tot hetzelfde genus behooren.

VERT.

ſtreken verwarmen zich met de vellen van onze ſchapen."

„ Op de beurs zijnde — voegt hij er eindelijk bij — heb ik mij vaak verbeeld, dat een van onze *oude* koningen daar in perſoon ſtond, waar thans KAREL II in beeldtenis ſtaat, en nederzag op den grooten toeloop van menſchen, die deze plaats dagelijks opvullen. Hoe zou hij zich in dit geval verwonderen, alle Europiſche talen op dit kleine plekje van zijn voormalig gebied te hooren ſpreken, en zoovele ambtelooze perſonen, die te zijner tijd de vaſallen zouden geweest zijn van den eenen of anderen magtigen baron, als prinſen te zien beſchikken over grootere ſommen gelds, dan er voorheen te vinden waren in zijne koninklijke ſchatkist!"

De algemeene indruk, welken het gezigt van dit groot verkeer der kooplieden, zoo geheel eenig in zijne ſoort, ook bij mij naliet, en voorzeker bij elken onpartijdigen waarnemer moet nalaten, was eene afwisſeling en ſtrijd van onderſcheidene gewaarwordingen. Van den eenen kant ſchijnt zulk een rusteloos, ſchier elke andere gedachte verdringend ſtreven naar goederen, — die ſlechts tot de aarde behooren, en vroeger of later den eigenaar zelven onverſchillig en eindelijk ontbeerlijk worden, welke, daarenboven, zelfs in de volheid van deszelfs bezit, datgene, waarom dezelve zoo ijverig worden nagejaagd, een zorgeloos, te vreden leven vol van ge-

genot, zoo zelden verleenen, — meer beklag dan welgevallen in te boezemen. Daarentegen ſchijnt de bedaarde wijsgeer, die onopgemerkt van de wereld, of ſlechts gekend van de uitſtekendſten, ſtreeft naar die onvergankelijke goederen, welke het gemis van alle anderen zoo gemakkelijk maken, niet ſlechts zedelijk veel hooger te ſtaan, dan de millionair, en de onder het goud van *Indië* ſchier zwoegende *Nabob*, maar tevens verre weg de gelukkigſte te zijn. Wie kent ook niet in *zijn* vaderland wel den eenen of anderen rijken ſpeculant, die, offchoon door zijne werkzaamheid velen bevorderlijk en nuttig zijnde, nogtans voor zich zelven het allerminst genot heeft van zijn onrustig ſtreven, zijn nachtbraken, zijne angstvallige droomen, bij zijnen toenemenden geldklomp, ook dan, wanneer hij niet dwaas genoeg is om — zoo als er ten allen tijde gevonden werden — daarenboven nog voor zich zelven gebrek te lijden.

Van de andere zijde kan en mag men het niet verhelen, dat de hoogte, waarop een groote handelſtaat zich bevindt, volſtrekt niet alleen het werk van *natuurlijke*, maar even zoowel van *geestelijke* krachten is. Al ſchijnen de verhevenſte wetenſchappen hier ſlechts in den dienst van het vergankelijke te ſtaan, heeft echter juist de poging, om zich alles toe te eigenen en duizendvoudig te gebruiken, wat de aarde in haren ſchoot verbergt, of wat haar ſchoot voortbrengt, aan menige wetenſchap den eerſten ſchok gegeven, of haar de groote hulpmiddelen verſchaft, zonder welke zij bezwaarlijk den trap zoude bereikt hebben, waarop wij haar thans aanſchouwen. Den meesten mijner lezers behoeft

zulks

zulks voorzeker niet eens herinnerd te worden, hoe verre wij zonder de ſcheepvaart in de kennis des firmaments en der wetten van het heelal ten achteren zouden zijn. Wat zou nogtans de *zeevaart* zelve zonder den *koophandel* wezen?

De groote en beſchaafde koopman ſtaat op eene hoogte bij de beſchouwing der wereld, van welke men alleen inzigten verkrijgt in het verband van den beſchaafden en onbeſchaafden werkkring der menſchen, en in de betrekkingen der meest verwijderde natiën, welke hem leiden tot vruchtbare gevolgtrekkingen, die uit een lager ſtandpunt ſchier niet op te maken zijn. Doch er is buitendien iets *verheveners*, dat aan gene zijde van al het ondermaanſche ligt. Verliest hij dit daarbij niet uit het oog, en kan hij het gevoel eener hoogere beſtemming van den mensch in zich levendig houden, dan behoort hij onbetwistbaar, niet ſlechts tot de werkzaamſte en nuttigſte, maar tevens tot de achtingwaardigſte leden der menſchelijke maatſchappij.

Hoe moeijelijk het zij, om zonder verzuim van het aardſche en hemelſche, beide te zamen naar eisch te vereenigen — wie heeft zulks levendiger gevoeld, wie nadrukkelijker aangetoond dan de grootſte kenner van de menſchelijke kracht en de menſchelijke zwakheid! Nogtans zijn er zulke *Worthies* (deugdzamen) in den eigenlijken zin ook in elken ſtand. Hun leven is een zegen voor elken leeftijd, en zij ſtrooijen zaad uit voor vele wentelende eeuwen.

Het Britsche Museum. Lord ELGINS *Oudheden.*

Slechts weinige malen heeft mij de tijd vergund, om deze alom beroemde verzameling van merkwaardigheden van allerlei soort te bezigtigen. Ook kan immers de kenner slechts waardiglijk beoordeelen, wat daarin tot de natuur, wat tot de kunst behoore; en om nut te hebben van de schatten der bibliotheek, moet men ledigen tijd en een bepaald oogmerk hebben. Dewijl ik evenwel uit vele aan mij gerigte vragen mag besluiten, dat mijne lezers mij *hier* ook ongetwijfeld verwachten, zal ik ten minste trachten, om vele onjuiste begrippen, welke men zich van dit, volgens den naam, *nationaal instituut* schijnt te vormen, te zuiveren en een algemeen overzigt daarvan te geven.

Ten opzigte van de *geschiedenis* zij dan vooraf aangemerkt, dat het voornaamste gedeelte der verzameling eerst te midden der vorige eeuw door eene erfmaking van een' ambteloos burger, arts en natuuronderzoeker, HANS SLOANE, tegen eenen gematigden inkoopsprijs, het eigendom der natie is geworden, dan al dra door COTTONS en HARLEIS manuscripten, door geschenken en aankoop van bijzondere verzamelingen, alsmede door den vaderlandlievenden ijver der *trustees* (*) of *curatoren*, eindelijk door het

(*) Onder de een en veertig *trustees* zijn er sommigen, uit

het deel, dat het parlement in de ſtichting neemt, binnen weinig tijds zoodanig vermeerderd en uitgebreid werd, dat er meer en meer plaats te kort begint te komen in het zeer groote, eertijds aan de familie van den hertog van *Montague* toebehoorend paleis. Derhalve had men ſinds lang reeds gehoopt, om een *natioaalgebouw*, hetwelk voegde voor de grootheid der alhier vereenigde ſchatten, en dat tevens de bezigtiging gemakkelijker maakte, te zien ontſtaan. Doch zelfs de zoo aanmerkelijke aanwinst, door de Griekſche bijdragen van lord ELGIN, heeft het nog niet zoo verre kunnen brengen, om aan de algemeene verwachting te voldoen. Intusſchen melden de laatſte berigten, dat aan het inſtituut zelf thans eene belangrijke vermeerdering van inkomſten door het *parlement* is toegeſtaan.

Naauwelijks treedt men in den grooten, door eenen voormuur en twee vleugels van weêrszijde ingeſlotenen voorhof, of men kan reeds uit de in de nabijheid van den hoofdingang, ginds en elders verſtrooid liggende brokſtukken, ſchachten, en kapi-

uit kracht van hun ambt, voor altoos bepaald; namelijk, de aartsbisſchop van *Canterbury*, de grootkanſelier van *Engeland*, en de ſpreker van het lagerhuis. De overige worden verkozen. Treedt iemand af, dan verkiezen de overgeblevene. Slechts aan ſommige familiën der voormalige bezitters zijn eenige plaatſen verbonden.

piteelen van antieke zuilen, die voorheen in *Egypte*, *Griekenland* en *Klein-Azië*, tempels en paleizen versierden, spoedig vermoeden, dat men mag staat maken op eene rijke verzameling van kostbare overblijfsels van lang verloopen tijden. Op den *hoofdtrap*, die naar de bovenste zalen leidt, zou het oog gaarne rusten op de schilderijen in fresco van het plafond en de zijwanden, als men niet vermaand werd door den catalogus (*Synopsis of the contents of the brittish Museum*), dien men in het verblijf des portiers kan verkrijgen, welk eene ontzettende hoeveelheid voorwerpen den bezigtiger verbeidt.

De bovenste naast elkander liggende zeer ruime vertrekken, behelzen de *naturaliën*, de *voortbrengsels van menschelijke nijverheid*, en den ganschen schat van *handschriften*.

De groote zaal met het fraaije plafond, *Minerva's* geboorte van LAFOSSE, is voor het mineraalrijk, twee belendende kamers, voor het dierenrijk, en nog twee andere voor oryctognostische (*) verzamelingen en *versteeningen* bestemd. Onder de laatstgemelde maakt men den vreemdeling opmerkzaam op de zeldzaamheid van eenen der grootste steenklompen uit *Guadeloupe*, welken de inwoners *galibi* noemen, en waarin menschelijke versteende geraamten worden gevonden. Bekend is de versteening van alle andere bewerktuigde ligchamen als een

(*) *Delfstoffelijke*; hier wordt alles onder begrepen, wat tot deze wetenschap behoort.

een zeer gewoon verſchijnſel. Zorgvuldig onderzoek en naauwkeurige vergelijking van ſoortgelijke *petrefacta*, heeft de gedachte doen ontſtaan op eene *voorwereld*, die zich uitſtrekt boven alle geſchiedenis; en zij hebben ons tevens bekend gemaakt met bewerktuigde wezens, planten en dieren, welke thans ten eenemaal zijn verdwenen uit de reeks der tegenwoordig beſtaande. Daarentegen is zulks in het geheel niet het geval met *menſchelijke ligchamen*. Wat men van deze ſoms verſteend mogt vinden, is opzigtelijk den ouderdom en de hardheid met datgene volſtrekt niet te vergelijken, waarin wij de gebeenten der mammouths (der olifanten) van de voorwereld (*) en andere namelooze dierlijke gedaanten van buitengewone grootte, zien herſchapen. Want hetgeen ſommigen verhalen van menſchelijke reusachtige ligchamen, is reeds lang als fabelachtig verworpen. Hier ontdekt men nogtans eene uitzondering. Uit eenen vier of vijf voeten hooge ſteenvlakte komt een vrouwelijk geraamte ten voorſchijn. Hoe zorgvuldig men ook gepoogd heeft, om het uit het ruwe blok, hetwelk het omgaf, uit te arbeiden, zoo ging er toch veel door het beitelen en hakken verloren. Van de ſchouders tot aan de voeten is alles, ten minſte aan den eenen kant vrij volledig. De linkerhand ligt op het heupbeen zoo rustig uitgeſtrekt, als of een doodgraver dezelve had teregt gelegd. Jammer maar, dat juist het hoofd ontbreekt, waaruit mis-

ſchien

(*) Volgens CUVIER de tweede ſoort der van hem opgeſpoorde 48 geſtorvene ſoorten van dieren der voorwereld.

ſchien een BLUMENBACH of eenig ander kenner der ſchedelleer zou hebben kunnen beſlisſen, of de verſteening behoord kan hebben tot eenen ouden ſtam der *Caraïben.* Hoe hard trouwens de ſtof ook moge wezen, is zij nogtans van eene kalkachtige hoedanigheid, waarin de verſteening in veel korteren tijd, dan in elke andere tot ſtand komt. Uit het zakelijk verſlag, hetwelk een der opzieners van het muſeum de heer KÖNIG aan BANKS mededeelde, beſpeurt men, hoezeer deze merkwaardigheid aardrijks- en ſcheikundigen heeft bezig gehouden (*). Trouwens ook zonder een van beiden te zijn, wie kan door zoodanig een — andermaal uit de verborgenheid in het licht verſchenen — menſchelijk overblijfſel ſtaan, zonder door de gedachte te worden overvallen, dat deze zoo onverwachts in *Engeland* aangekomen *ſteenen gast*, misſchien voor ettelijke duizenden van jaren de gedaante was van een denkend en voelend wezen; en zulks in eenen tijd en onder een volk, waarvan geen geſchiedſchrijver iets weet, en waaromtrent zoovele herſenen zich vruchteloos ſtomp hebben gedacht.

Over de waardij der verzameling van naturaliën, zelfs over de doelmatigheid harer rangſchikking en klasſificatie, harer evenredigheid tot andere verzamelingen, namelijk tot het *Muſeum der natuurlijke Hiſtorie* in den *Jardin des Plantes* te *Parijs*, durf

(*) Het ſtaat in de *Philoſophical Tranſactions* van den jare 1814, en vertaald in onderſcheidene Duitſche Journalen. — Men vergelijke de *Bijlage* N°. 1.

durf ik geen oordeel vellen. De oneindige verscheidenheid en de zich hier openbarende onuitputtelijke rijkdom der natuur, verleent zelfs aan den nietkenner een aangenaam genot. Doch hoezeer moet dit genot verhoogd worden voor de ingewijden in de rijkste aller wetenschappen, in den geest van onze uitmuntende tijdgenooten, CUVIER, BLUMENBACH of onzen LICHTENSTEIN (*). Deze was juist te *Londen*, om door aankoopen uit de *Bullok-sche* verzameling, het *Berlijnsche Museum* te verrijken, hetwelk onder zijn opzigt zoo heerlijk bloeit (†). Indien de ruimte in vele vertrekken van het *Britsche*, maar niet al te naauw ware: zeer verre moet het in dit opzigt voor het Fransche onderdoen. De plaatsing der zoologische verzameling kwam inzonderheid mij voor met de Parijsche in geene vergelijking te komen.

Gelijk de mensch altijd het meeste betrekking heeft op het menschelijke, zoo vertoeft men hier ook gaarne het langst in de afdeeling, welke de kleedingstukken, gereedschappen, wapens en kunstwerken

(*) Zouden wij hier niet aan onzen onlangs, helaas! aan deze wetenschap ontrukten landgenoot BRUGMANS, mogen denken, die, met de grootste kunde, den diepsten wijsgeerigen geest vereenigde? Doch hoe diep zal deze ontslapene thans welligt in het verband dringen!

VERT.

(†) Eene door BULLOK aangelegde afzonderlijke verzameling, voornamelijk der zeldzaamste opgevulde en met zeer veel smaak opgezette vogelen, die juist in het jaar 1819 openlijk geveild werd.

ken der verſchillendſte volken behelst. Waar kon men ook wel hiervan eenen ruimeren voorraad verwachten, dan in een land, wiens zeelieden alle gedeelten der bewoonde aarde aanroeren, en zich door geweld of door handel elk bezit hebben toegeëigend? Welk eene aanwinst hebben niet reeds de groote ontdekkingsreizen veroorzaakt? Van het gansche vaste land en van alle eilanden zou hier een vreemdeling kunnen binnenkomen, en zeker zijn iets te vinden, dat te eeniger tijd menſchen van zijnen ſtam tot kleeding, wapentuig, vreugde, ſchrik, vermaak of ſieraad verſtrekt had.

Verleent de vergelijking van de voortbrengſels der natuur de ruimſte ſtof tot beſpiegelingen over de trappen, overgangen, en verwantſchappen van bewerktuigde ligchamen, dan kan de beſpiegeling uit een ſoortgelijk ſtandpunt te werk geſteld over de voortbrengſels van menſchen-handen niet minder leerzaam zijn, om den voortgang van de eenvoudigſte behoeften tot de meest kunstmatige na te ſporen, en dusdoende alle trappen van beſchaving, waarop ons geſlacht ſtaat en geſtaan heeft, zich in het geheugen te roepen. Ook hier zou de verſcheidenheid door de luchtſtreek, zoowel in de ſtof als in den vorm dezer voortbrengſels, overal kenbaar zijn.

Een voornaam ſieraad van het *muſeum* is de kostbare verzameling van den ridder HAMILTON, die, gelijk bekend is, als Engelſche gezant in *Napels*, alle mogelijke moeite beſteedde aan de beoefening

der

der oudheid, en die tevens zooveel deel had aan het opdelven der beide, sedert zeven eeuwen van de aarde verdwenen steden, *Herculanum* en *Pompeji*. Wie weet niet, dat men de kennis der oude Hetrurische vasenschilderijen aan hem bijkans alleen te danken heeft, en dat daardoor een nieuw vak gewonnen is voor de geschiedenis van de kunst der oudheid (*)? De gansche schat van zijne aanwinst in *Italië* is met hem naar *Engeland* teruggekeerd, en in het jaar 1772 tegen eene som van 48,000 rijksdaalders (of bijkans *f* 90,000) aan het *museum* afgestaan. Hier vindt men nu de oorspronkelijke stukken der duizende van gelukkige nabootsingen, welke thans de kasteelen en huizen der bewoners van smaak in alle landen versieren (†).

Zijne nagedachtenis zal in deze kunstschatten in allen gevalle langer en luisterrijker voortduren, dan de

(*) Het *Hamiltonsche plaatwerk*, hetwelk de gansche verzameling in vier groote deelen in folio bevat, overtreft in pracht schier alles, wat er van oude gedenkstukken in platen is uitgekomen. Elke vaas is in zijne eigenaardige kleur afgedrukt. Vier andere folianten, geteekend onder de leiding van TISCHBEIN, behelzen de voortgezette verzameling, waarvan een deel verloren is geraakt door eene schipbreuk op de reis naar *Engeland*; een ander daarentegen is in het bezit geraakt van den heer HOPE.

(†) Beminnaars der kunst verwijs ik naar de *geschichte der kunst von* WINKELMAN, in de nieuwe uitgave zijner Werken van SCHULZE en MEIJER, III. *Th. S.* 241 met de aanmerkingen, en BÖTTIGER, *ueber die griechischen Vasengemählde*. Men zal er onder andere uit leeren, dat de naam *Hetrurisch* eigenlijk onjuist gekozen, althans te bepaald is.

de naam van zijne, wegens haar uitſtekend mimisch talent, (kunst der gebaren) eertijds zoo beroemde gemalin. *Lady* HAMILTON had, wel is waar, door hare ſchoonheid, van een arm kindermeisje tot de beheerſcheres van vele harten, door hare beroemde ſtanden en houdingen tot een voorwerp van algemeene bewondering, door hare ſtaatkundige betrekkingen tot eene vertrouwde gezellinne van eene Napolitaanſche koningin, gelijk naderhand almede tot een onwaardig werktuig harer wraakzucht, weten op te klimmen. Het is waar, de overwinnaar van *Aboukir* en *Trafalgar* heeft aan hare voeten gelegen, en hij heeft haar zelfs tot zijne gemalin verheven. Maar tot eene gemeene boeleerſter verzonken, en door bekend gemaakte brieven zelve verraderes van de zwakheden van haren NELSON geworden zijnde, is zij nog bij haar leven — zij ſtierf in afzondering in 1815 — der verachting harer tijdgenooten niet ontgaan (*).

De grootſte, ten minſte de onherſtelbaarſte ſchat van het *muſeum*, is de letterkundige. Een geleerde, ſir ROBERT COTTON, in de zeventiende eeuw, had — als een tweede *Philadelphus* — zoo noemt hem een Engelsch geſchiedſchrijver — zijn leven beſteed aan de hier bewaarde verzameling van oude ſchriftelijke gedenkſtukken, oorkonden, handſchriften en ontelbare oorſpronkelijke brieven der merkwaardigſte perſonen van zijne tijdgenooten en voorzaten, ge-

(*) Zie de Bijlage No. 2.

geheel eenig in hare foort, van welke de *Catalogus* alleen een boekdeel in folio uitmaakt. Welke geheimen uit den innigften familiekring, welke oorkonden van menfchelijke hartstogten mogen hier geopend ten toon gefpreid liggen en desniettemin beveiligd zijn tegen elke ontdekking. In donkerkleurig lederen omflagen met korte opfchriften of nummers, ftaan zij daar, als toonbeelden der grijze oudheid. Wie flechts tijd had om, het belangrijke, dat nog ongebruikt is, op te fporen — de aanwinst ter verrijking der gefchiedenis in het groote en in het kleine, zou de moeite niet vruchteloos maken. Te midden dezer fchriftelijke oudheden, rust op eenen bijzonderen lesfenaar onder een raam met glas, als een heilig overblijffel des palladiums der Britfche vrijheid, het gelukkig behouden *brokftuk* van het oorfpronkelijke der *Magna Charta* (*great Charter*), welke JOHANNES *zonder land* (1215) genoodzaakt werd te onderteekenen. Een onbekend toeval had dit origineel in de werkplaats van eenen kleedermaker gebragt, en reeds was hij voornemens, om maten daaruit te fnijden, toen juist een kenner van oud fchrift binnentrad, en hetzelve voor zijnen ganfchelijken ondergang redde.

Nog talrijker is de verzameling van *Harleiaanfche* manufcripten, welker *Catalogus* bij de 8000 nummers bedraagt, en die bijna voor den grootften fchat van dien aard in geheel *Engeland* wordt gehouden. Hoe vaak reeds vele van deze handfchriften van oude Werken voor de klasfieke critiek zijn vergeleken, is geenen taalkenner onbekend. Eene foortgelijke verzameling draagt den naam van de *koninklijke*.

De

De gedrukte Werken nemen de benedenfte verdieping van zestien zalen en vertrekken in. De even zoo dienstvaardige als geleerde bibliothecaris Dr. BABER, maakte mij met de uitwendige inrigting en fchikking der bibliotheek bekend. Uit hoofde zij grootendeels uit erfenisfen en gefchenken is voortgekomen, waarbij dikwijls geëischt werd, dat elke verzameling als een op zich zelven ftaand geheel bijeen zoude blijven, voeren de afdeelingen den naam der voormalige eigenaars. De eigenlijke *koninklijke bibliotheek*, die voorheen in donkere hokken der *Westminfter-abdij* was geplaatst, heeft hier een fraai en licht lokaal ontvangen. Het kostbaarfte van prachtwerken, hetwelk de boekdrukkunst en de letterkunde kan aanbieden, fchijnt hier vereenigd. Van alles, wat van deze foort te *Londen* verfchijnt, moet een exemplaar worden afgeleverd. Ook wordt men met den ontzettenden prijs van menig een prachtwerk zorgvuldiglijk bekend gemaakt.

Eene buitengewone groote fom — zij is mij eenigzins ontgaan — heeft de tegenwoordige koning reeds als prins-regent toegeftaan, om een der beroemdfte handfchriften der Heilige Schrift, den *Codex Alexandrinus*, volledig en in een volkomen *fac fimile* gedrukt voor te ftellen. Afzonderlijke letters zijn daartoe, geheel naar de trekken van het origineel, gegoten. Slechts een matig getal van exemplaren wordt afgedrukt, en zij moeten meer door de regering weggefchonken, dan verkocht worden. De reeds gemaakte aanvang onder opzigt van den heer BABER, dien ik nu hier met het manufcript kon vergelijken, verwekt de grootfte

ver-

verwachtingen van deze onderneming. Het eerwaardige, ten minſte *twaalfhonderd* jaren oude, gedenkteeken van eene vrome vlijt, herinnert levendig groote, voor de wetenſchap dierbare, namen, wier nu reeds ſinds lang geſlotene oogen zich geoefend hebben in deze trekken, en voor de latere critici, zelfs voor eenen GRIESBACH, naauwelijks de kleinſte nalezing hebben overgelaten. Als bij onderſcheidene bladzijden de *vingers* niet mede gearbeid hadden, dan zou er minder getwist worden over menige voor zeer belangrijk gehoudene ſtreep of punt (*).

De *galerij*, alwaar men de kunstwerken der oudheid in veertien aan malkander liggende afdeelingen vindt opgerigt, heeft men onlangs door eenen zeer ligten, zoo als te hopen is, ſlechts voorloopigen aanbouw voor de *Elginſche* verzameling vergroot. Een waar genoegen moet het gezigt van deze oudere en nieuwere ſchatten van het *muſeum* aan elk kunstkenner verleenen, alhoewel *Italië* ja *Frankrijk*, inzonderheid toen het nog in het bezit was van den roof van alle landen, nog rijker moge wezen. Men wandelt hier, het is waar, ook te midden van vele deerniswaardige puinhoopen, en moet misſchien even zooveel verbeeldingskracht als kunstgevoel medebrengen, om het ontbrekende door *analogie* aan te vullen, en enkele dingen zelfs bij de verminking nog fraai te vinden. Trouwens, wat voor het oog geene bekoorlijkheid meer moge bezitten, kan nogtans voor den kunſtenaar leerzaam zijn, en dus moet men het aan de verrukking van

(*) Men zie Bijlage No. 3.

van den oudheidkenner overlaten, om elk brokſtuk uit dien tijd, welke hem als de gouden eeuw voor den geest zweeft, als een heiligdom te vereeren. Hij zal het echter ook den onkundigen ten goede houden, ja, het zelfs natuurlijker vinden dan elke gemaakte kunstliefhebberij, dat deze liever vertoeft bij een bevallig afgietſel in gips van eene ſchoone gedaante, dan bij den beroemdſten *Torſo*, welks waarde hij niet weet te ſchatten.

Ook voor den enkel leergierigen aanſchouwer, wien ſlechts de *geſchiedenis van het voorgeſlacht* niet ten eenemaal vreemd is, behoudt het iets ten uiterſte belangrijks, aan voortbrengſels, welke die klasſiek geworden landen uit de verſchillendſte tijdperken tot deze verzameling hebben geleverd, de herinnering zooveler beroemde namen uit de wereld der fabelen, aan den tijd der helden en der zekere geſchiedenis te knoopen, welke hun ten deele zelfs het aanwezen geſchonken, of althans de kunſtenaars bij hunnen arbeid opgewekt hebben. Men is dit oogmerk ook te hulp gekomen door de rangſchikking, gelijk dan, b. v. al het *Egyptiſche* van het *Griekſche* afgezonderd ſtaat. De uitlegger van de clasſici, voor wie hun *geest* nog belangrijker dan hunne *letter* is, leert hier ongetwijfeld door aanſchouwing vele plaatſen juister begrijpen, vooral de tafereelen der dichters uit de werken der beeldende kunſten nog beter verſtaan. Wie denkt hierbij niet aan hetgene, wat men in den *Virgilius* van onzen HEYNE, wiens verdienſten ten minſte in *Engeland* de ondank zelfs niet poogt te miskennen, aan zijne oudheidkundige vorderingen verſchuldigd is?

Trou-

Trouwens, van alle oude kunstwerken, welke het Britsche *museum* bezit, boeit naauwelijks eenig ding sterker de oplettendheid, dan de nieuwste aanwinst door de verzameling van lord ELGIN, of de *Elgin Marbels*, zoo als men dezelve hier gewoonlijk noemt. Niet allen mijnen lezeren zal het welligt levendig voor het geheugen zijn, hoe het daarmede eigenlijk gesteld zij. Derhalve over dezen onzen *tijdgenoot* vooraf een enkel woord.

Gelijk HAMILTON in *Italië*, zoo bediende zich lord ELGIN, een Schot, sedert 1799 gezant bij de Ottomansche porte, van zijnen hoogen post, om een reeds in *Engeland* ontworpen, met kunstminnaars overlegd, plan uit te voeren, en van de overblijfsels van *oud-Grieksche bouw-* en *beeldhouwkunst*, zooveel mogelijk, niet slechts zeer naauwkeurige teekeningen, maar afgietsels van gips te laten vervaardigen, en in dier voege alles, wat aan de verwoestingen des tijds en de barbaarschheid der veroveraars was ontsnapt, voor ganschelijken ondergang te bewaren. Vergezeld van zes kunstenaars, welke hij op eigen kosten, inzonderheid te *Rome*, aan zich had verbonden, kwam hij te *Konstantinopel* aan, en verkreeg, na vele door beleid en standvastigheid overwonnen zwarigheden, de vergunning van de Turksche regering, om zijne reisgezellen naar *Athene* te zenden, ten einde den arbeid te ondernemen. In weêrwil van hunne onvermoeidheid, verliepen er toch drie jaren, alvorens alle gedenkteekens te *Athene*, ten deele ook buiten deszelfs gebied, gemeten, geteekend en afgegoten waren. Doch juist de nadere bekendheid met den toestand, waarin men dezelve vond, overtuigde thans veel

meer,

meer, dat de onophoudelijke verwoestingen der Turken, de vernieling van gansche standbeelden, en derzelver verbrijzeling, weldra volstrekt geen spoor meer daarvan zou overig laten. Diensvolgens werd nu alles opgepakt, om te redden, wat nog te redden was, en dit gelukte ook zoo naar wensch, dat er aan de opperbeambten van *Athene* een *firman* van de Porte werd uitgevaardigd, welke lord ELGIN geregtigde, om alles niet slechts in vormen te laten brengen, maar tevens datgene, wat hij op de eene of andere wijze tot zijn oogmerk dienstig vond, weg te nemen, hetzelve te laten inpakken en inschepen. Aldus kwam hij dan met eenen zonderlingen buit van geredde overblijfsels uit het heerlijk tijdsgewricht der Grieksche kunst, naar *Engeland* terug.

Mag men hem, bij zulk eene gesteldheid der dingen, in *Griekenland* nog daarover aanklagen? Zal men deze aanwinst eenen onwaardigen roof noemen? Er is geen twijfel aan, dat tot het volkomen genot der kunstwerken, de bodem en de omstandigheden mede behooren, aan welken zij hun ontstaan te danken hebben; dat zij in eene gemengde verzameling slechts voor de nieuwsgierigen ten toon gesteld zijnde, nimmer eene dergelijke uitwerking kunnen doen; waarom ik zelfs menigen edelen Franschman, wel is waar hoogmoedig op de zegepraal zijns volks, nogtans treurende onder de standbeelden zag rondwaren, die hij eertijds als eigendom des *Vatikaans*, in het *Belvedere* of in het paleis der *Medici* in *Italië* had bewonderd. Doch verdient de man berisping of spot, die het eenig oogenblik welligt bezigt, om te voorkomen, dat

de

de hamer der barbaren de gewrochten van meesters verbrijzelt, en de ſtamper van den vijzel het marmer vernielt, hetwelk beeldtenisſen der goden vertoonde? Of zou de Brit aan de Franſchen, die reeds lang naar deze ſchatten geſtreefd hadden, de eerſte keuze overlaten? Naauwelijks is er ooit iets ongepasters gezegd, dan hetgene eene onbekende hand ergens opſchreef: Wat overlieten de *Gothen*, dat roofden de *Scoten* (*).

De verzameling was, in *Engeland* aankomende, het bijzonder eigendom van lord ELGIN. Hij bood haar het parlement aan, en er ontſtond een lange twist, of men door aankoop de natie daarvan wilde verzekeren. Afgunst, nijd en velerlei beuzelachtige hartstogten mengden zich maar al te kennelijk daaronder. Velen meenden ook, voor de *viermaal honderdduizend guldens* — dit was ongeveer de prijs — kon men althans veel brood koopen en het was niet Evangelisch, terwijl nog

(*) Ook lord BYRON had beter gedaan, om het volgend bitter *epigramma* niet wereldkundig te maken:

Daughter of Jove! In Britains injur'd name
A true born Briton may the deed disclaim
Frown not on England — England owns him not
Athena, no the plunderer was a Scot.

Dat is:

O dochter Jupiters! Elk regtgeaarde Brit
Moet in Brittanjes-naam, waarop de blaam nog zit,
Die daad verwenſchen; ja Athene! wijt uw lot
Niet, toornig, Engeland... Uw plundraar was een' *Schot.*

nog zoovele kinderen des volks van honger fchreeuwden, om *fteenen* voor *brood* te geven. Desniettegenftaande dreef de daartoe aangeftelde commisfie, aan welker hoofd fir JOSUA BANKS ftond, het er door. Zij ftelde den aankoop als een punt van eer der Britfche natie voor, en de fom werd door eene meerderheid van ftemmen toegeftaan. Sedert is die verzameling in het *Britfche mufeum* opgenomen.

Schoon alles voor den kenner merkwaardig is, wat uit die tijden van bloei van *Athene* afftamt, gevoelt men zich toch bijkans het levendigfte getroffen en geboeid, als men aan de wanden der galerij naar de rondom weder gerangfchikte overblijffels van de beroemde *Hautreliefs* opziet, welke de fries van den *Minerva's* tempel vormden; het pronkftuk der bouwkunde, waarmede PERIKLES *Athene* verfierde. Hoe weinig ook dit beroemde van wit Pentheleisch marmer opgetrokken *Parthenon* naar deszelfs eerfte gedaante mogt hebben blijven gelijken, was nogtans nimmer, noch in de heerlijke ftandbeelden van THESEUS en ILYSSUS, noch in de oorfpronkelijk zeshonderd voeten lange *fries*, die de dorifche galerij van pilaren aan beide zijden des tempels overdekte, de hand of althans de leiding van den grootften Griekfchen meester te miskennen. Want PLUTARCHUS en PAUSANIAS laten geenen twijfel overig, dat men hier de gewrochten van dien PHIDIAS ziet, wiens verheven kunstgevoel dezelve uitgedacht en wiens beitel dezelve uitgevoerd of althans voltooid heeft.

Men verwachte geene befchrijving van deze kostbare werken, „ van ontzettende uitwerking door hunne grootte, onnavolgbaar door hunne bevallig-

heid

heid en ſchoonheid (*). Zij zoude, na hetgene W. HAMILTON, MILLIN, BÖTTIGER en THIERSCH er van gezegd hebben, ſlechts zeer ſchraal uitvallen, en zij ligt over het geheel buiten de grenzen van dit werk. Zelfs de uitkomst wegens de waarde, welke het geheel en het bijzondere voor de kunst en voor liefhebbers heeft, kan ſlechts een in deze oudheidkundige oefeningen levende en in de geheimen derzelve ingewijde kenner bepalen. Nogtans kon het zelfs het ongeoefend oog niet geheel ontgaan, hetwelk zulke bevoegde regters als VISCONTI en CANOVA met verbazing vervulde — die verſcheidenheid en waarheid der bewegingen in zoovele figuren, inzonderheid in de behandeling van den *ſtrijd* der *Centauren* met de *Lapithen* en *Atheners*, welke den ingang des tempels boven de kolonnade verſierd had, en meer nog van den grooten optogt op het feest der *Panathenaeën*, die zich in de *fries* van den eigenlijken tempel of der cella, in eene lange reeks van half verhevene beeldwerken vertoont. Welk eene ſtoutheid der teekeningen in de paarden en ſtieren; welk een rijkdom en ſmaak in de gewaden; welke tot louter modellen geſchikte fraaiheid van houdingen?

„ De uitvinding — dus heet het in GÖTHE's kunst der oudheid — is uit enkelen geest zamengeſteld, zoo als misſchien nimmer een ander groot werk der kunst in dergelijke volkomenheid verdicht is geworden. Bevallige aangezigten, afwisſelende

(*) Aldus kenſchetst PLUTARCHUS in *Perikles* dezelve bl. 813. Εργα, ὑπερηφανα μεν μεγεθει, μορφη δαιμιμητα και χαριτι.

de in trekken, zijn er vele. Niet zonder waarſchijnlijkheid kan men gelooven, dat ſommige derzelve wezenlijke beeldtenisſen zijn, zoo natuurlijk, zoo eigendommelijk zijn dezelve. Gematigde gemoedsbewegingen zijn zeer voortreffelijk uitgedrukt. Toorn, ſchrik, vrees, droefheid daar te ſtellen, ſchijnt de kunſtenaar minder ten oogmerk gehad te hebben (*)."

Wat mij intusſchen meer dan dit alles trof, was toch de gedachte aan de wonderbare lotwisſeling der tijden, waaraan men zoo nadrukkelijk wordt herinnerd, als men deze ſchatten van *Athene* naar *Londen* ziet verplaatst.

Toen deze beeldhouwwerken uit de werkplaatſen van PHIDIAS en zijne ſcholieren het eerst ten voorſchijn kwamen, toen ginds die tempel van *Minerva* in deszelfs ganſche heerlijkheid voor het opgetogen volk der Atheners zich voltooid vertoonde — wat was toenmaals *Brittannië?* Een — ten hoogſte aan Phaeniciſche ſchippers door zijne tinmijnen bekend — ver afgelegen eiland, welks naam naauwelijks uit eenen Griekſchen mond in de hoogbeſchaafde ſtad der voorzaten gehoord werd. En nu — juist deze hoogbeſchaafde ſtad, de zetel van alle kunſten en wetenſchappen, zonder welke *Rome* met betrekking tot de geestelijke vorming ter naauwernood geworden ware, wat het geworden is, uit

(*) III. B. I. H. 1806. Wat er mogt aan te merken zijn tegen de reeds in de oudheid verſpreide volksmeening (Zie *Perikles* van PLUTARCHUS H. 31.) wegens wezenlijke portretten in zoodanige beeldwerken, kan men zien in de *Ideen zur Archäologie der Mahlerey* ſ. 288.

uit welker bron van licht de edelfte geesten van alle eeuwen geput hebben — dit *Athene* — wat is het nu? Eene treurig tooneel van bouwvallen, naar welke de federt als een *Kolosfus* trotfchelijk verrezen hoofdftad van dat onbekend *Brittannië*, meer dan dubbel zoo groot, als het ganfche gebied van het gemeenebest van *Attica* (*), hulpvaardige handen heeft uitgeftrekt, opdat niet het overige onherftelbare eene prooi der barbaren zou worden, van welke reeds federt lang de mufen zijn gevloden (†). Over de zee zijn zij ontvloden, en wat onder den Jonifchen hemel was ontloken, heeft hier in het koude Noorden eene fchuilplaats gevonden.

„ Is het dan waarlijk zoo — zeide ik bij mij zelven, zoo dikwijls als ik naast en onder deze fchat-

(*) Ik volg in de opgave de berekening van den hoogleeraar BÖCKH in zijn uitmuntend Werk: *Die ftaatshaushaltung der Athener* I. *B.* *f.* 40, die met evenveel fchranderheid als geleerdheid HUME's (over de bevolking bij de ouden) en anderer gisfingen toetst, en eindelijk *vijfmaal honderdduizend zielen* (vrijen en flaven) als het gemiddelde getal aanneemt. Volgens deze berekening heeft *Londen* alleen 700,000 inwoners meer dan geheel *Attica.*

(†) Gaarne moet men van elke daad het beste gelooven, doch zou men deze toeëigening der fchatten wel aan zulke edele drijfveren durven toefchrijven, als de heer NIEMEIJER hier opgeeft, te meer, als men in aanmerking neemt, hetgene de fchrijver boven aanvoerde, dat deze ontzettende fom befteed was ten koste van zoovele noodlijdenden. Het is mijns inziens te duur, als men de armen aan de mufen opoffert.

VERT.

ſchatten omwandelde — of bedrieg ik mij? Heeft PERIKLES eens voor deze zelfde marmeren beelden geſtaan, rangſchikkende, hoe zij in de tempels verdeeld zouden worden? Hebben zij, gelijk thans op den lateren beſchouwer, insgelijks op hunne groote tijdgenooten *neder-*, of deze tot hen *op*-gezien? Ging SOCRATES, PLATO, SOPHOCLES, EURIPIDES, PINDARUS, ook eens peinzend *deze zelfde* gedaanten voorbij? Bewoog zich onder *deze metopen* (*) aan den voorgevel des ingangs, de plegtige optogt op het feest der *Panathenaeën* naar het binnenſte des heiligdoms naar het ſtandbeeld der godin, om haar den gewijden ſluijer, geweven door de edelſte jonkvrouwen, tot een inwijdings geſchenk te brengen?"

Sedert den tijd, dat ik onder zoodanige alleenſpraken de *Elginſche* marmeren beelden bezigtigde, heeft de geſchiedenis van onze dagen de oplettendheid op het land, waaruit zij afſtammen, krachtdadiglijk gevestigd. *Griekenland* ſtaat onder de wapenen van de rivieren des *Epirus* af tot aan de oevers van den *Donau*. *Macedonië*, *Peloponneſus*, de kusten van *Klein-Azië*, ook *Athene* is in

(*) *Metopen* zijn in de bouwkunde, de tusſchenruimten, welke zich tusſchen de triglyphen (bouwſieraden in de Doriſche fries) der Doriſche orde bevinden en waarin men ſieraden plaatst. VERT.

in ſtrijd, niet met *Centauren* en *Lapithen* (*), maar met eene geduchte, alle regten der menschheid en al het heilige honende dwingelandij (†). Zal het — vraagt thans elke ernſtige denker — zal het in den raad des Eeuwigen zijn beſloten, dat het oude *Hellas* (§) ontwake, en de lang geſtorven *Phoenix* (**) zich nog eens uit zijne asch verheffe? . Zal er dan welligt zelfs veel van deze beeldte-

(*) *Lapithen* is een volk in *Theſſalië*, hetwelk de gebergten van den *Pindus* bewoonde, en beweerde de teugels en zadels der paarden uitgevonden te hebben.

VERT.

(†) Daarom is het juist, dat ik de handelwijze der Engelſchen met betrekking der kunst niet aan zulke edele beginſels, maar veeleer aan overdrevene eerzucht meen te moeten toeſchrijven. Indien het louter edelmoedigheid ware, zou men dan ook niet met regt durven verwachten, dat dezelve meer zigtbaar zou blijken in het bijſtaan van de deerlijk verdrukte en mishandelde Grieken, nog daarenboven belijders van den Godsdienst van JEZUS, om welken te verſpreiden zij zich anderzins zooveel kosten en opofferingen getroosten.... maar die verſchrikkelijke ſtaatkunde!

VERT.

(§) Eene oude benaming van *Griekenland*, van hare gewaande ſtichter of beſchermer HELLEN, de zoon van DEUCALION.

VERT.

(**) PHOENIX zoon van AMYNTOR, onderwijzer van ACHILLES, *Hellas* verlaten hebbende, begaf zich naar *Theſſalië*, en ſtaat dus in naauw verband met de geſchiedenis van *Griekenland*. Trouwens, dienzelfden naam draagt ook een Arabiſche vogel, die zeer oud ſchijnt te worden en gezegd wordt telkens wederom uit de asch te verrijzen.

VERT.

tenisſen, als een verbannen vreemdeling, weder in het bevrijde vaderland terugkeeren?

Wien is het vergund, om in het boek der Voorzienigheid vooruit te bladeren? — Doch als de onderdrukten de overwinning behaalden, en als eene ware vrijheid, onder de beſcherming der wetten, tevens een einde maakte aan deszelfs eigene ontaarding — welk eene reeks van onvoorziene gebeurtenisſen zoude zich dan aan al het groote aanſluiten, hetwelk de geſchiedenis van onzen tijd aan de nakomelingſchap zou kunnen overleveren!

Moge dan de eeuw van PHIDIAS en PRAXITELES voor de kunst niet nog eens wederkeeren, moge deze te naauw met de *Mythen-wereld*, met de *oude Goden* te zamen hangen, welke niemand zal terugwenſchen, die niet heeft, hetwelk een bekend *gedenkſchrift* van WINKELMAN roemt, namelijk eene *Heidenſche* natuur; — verbande zelfs PLATO, wien de ouden den *goddelijken* noemden, zoodanige dichters uit zijn gemeenebest, welke der godheid elken menſchelijken hartstogt en elke dwaasheid aantijgd, en hen tot alle afwijkingen eener ontaarde menschheid hadden doen afdalen; — er is iets verheveners dan de kunst, alhoewel ook het kunsttalent tot het *goddelijke* behoort, wat den menſchelijken geest ingeſchapen is (*). De *aanbidding der*

(*) Vordert men eenig bijbelsch gezag daarvoor, dat men dan leze, hetgene MOZES ſchrijft: De Heer ſprak: „ Ik benoem met name BEZALAËL, den zoon van URI. — En hem heb ik vervuld met eenen *geest Gods*, in wijsheid en in overleg, en in kunde van allerlei arbeid, om vernuftig kunstwerk uit te denken; om te werken in goud, in

der Godheid in den geest, is een verhevener denkbeeld, dan het ideaal, dat voor de ziel van eenen PHIDIAS en RAPHAËL kon zweven.

Mogt dan toch die waarlijk klasſieke bodem weder de woonplaats worden van vrijer, gelukkiger en, hetwelk even zeer te wenſchen is, nog veel *beter* menſchen, dan de groote hoop van die *oude Hellenen* was, en misſchien in dat tijdsgewricht zijn konde. Mogt ſlechts, bij *Griekenlands* wedergeboorte, het *Heidensch* of *Mohammedaansch ongeloof* geene plaats maken voor enkel Christelijk bijgeloof. Mogt de bij de oude Atheners *onbekende God*, wien een Apostel in den Areopagus verkondigde, in geest en in waarheid aangebeden worden, dan zuivert, veredelt, verheft zoodanig een godsdienst, die meer dan een zinnelijke eerdienst is en onafſcheidelijk verbonden aan zedelijke grondbeginſels, de natie tot eene meer *ware regtſchapenheid*, dan de oudheid kende — alsdan mag voor het overige veel, wat, aan lotverwisſeling onderhevig zijnde, met den tijd moest veranderen en vergaan, nimmer wederkeeren: — wij zullen ſlechts des te vrijer de zege des regts over de onderdrukking vieren, en het rekenen onder de aangenaamſte bevindingen van ons leven, om ook dezen tijd nog te hebben mogen aanſchouwen.

Eene

in zilver en in koper. En om edele geſteenten te graveren en in te kasſen, en om in hout te beeldhouwen; om allen dergelijken arbeid te verrigten." *Exod.* XXXI: 4 en 5.

Eene koninklijke Boekverkooping te Londen.

Een harde regen, die mij op eenen terugtogt overviel, noopte mijnen leidsman, om mij uit hoofde van de nabijheid des huizes op eene pas begonnen verkooping van boeken, platen en ſchilderijen te brengen, en mij, bij die gelegenheid, ook den door zijn afſlagersambt zeer bekend en rijk geworden heer CHRISTIE te wijzen.

Deze verkooping was daarenboven bijzonder belangrijk van wege de voormalige eigenares der boeken. Het was de bibliotheek der overleden koningin, die thans, even als de nalatenſchap van den geringſten burger, geveild werd. Zoo zonderling is ook hier het contrast tusſchen de hoogſte achting, die men in zeker opzigt en bij bepaalde gelegenheden aan alle perſonen van het regerend huis bewijst, en de volledige gelijkſtelling derzelve in de dagelijkſche betrekkingen des levens.

In eene groote zaal — waar doorgaans de verkoopingen worden gehouden — was alles ten toon geſteld; doch lag ook ten deele vrij ongeregeld op de tafels hier en daar verſtrooid. De wanden waren met platen en ſchilderijen verſierd. In het midden ſtond een kleine kanſel, op welken de *proclamator* (afſlager), nadat hij tamelijk lang op zich had laten wachten, naar vervolg der nummers van

den

den *Catalogus* alles veilde; trouwens, hij zelf deed altoos het eerſte *bod.* Heeren en dames waren er tegenwoordig. Voorts was alles even als bij ons.

De verzameling maakte over het geheel een bont mengſel uit der verſchillendſte dingen. Ten deele beſtond het ook uit eerbiedige geſchenken van ſchrijvers, welke hunne ſchriften aan haar toegewijd hadden, enz. De beste Werken ſchenen reeds den vorigen dag verkocht te zijn. Veel werd duur betaald. Het ergſte ſtonden de koninklijke erfgenamen met de *Hoogduitſche* boeken, welker aantal niet gering was, doordien de koningin, als eene Mecklenburgſche prinſes, altoos eene liefhebſter was geweest van *Hoogduitſche*, inzonderheid *godsdienſtige* lektuur.

Bij het waarnemen der ſchier algemeene onverſchilligheid der mannen, der vrouwen en der baardelooze knapen, en het ſmadelijk wegwerpen van menig Duitsch boek, als men het nog verwaardigde, om het in de hand te nemen, wachtte ik mij wel, om mij niet te verraden. Hoovaardige ſchrijvers mogt men wel derwaarts zenden, om te zien, hoe men naauwelijks kan beſluiten, om eenen *ſixpence* (*) voor hunne werken te beſteden. Ik zelf ondervond menig eene vernedering. Het ging mij als BURGERS *abt van St. Gallen.* Ik had toch naauwelijks gedacht: „ dat ik voor zulk een' ſpotprijs te koop was."

Ware men ſlechts in *Griekenland* of *Rome* geboren geweest! Dan gold men toch nog iets! Want

(*) Een Engelſche halve ſchelling ter waarde van een zestehalf.

VERT.

Want kwam er een *oud klasſiek werk* — hetwelk, wel is waar, in de boekverzameling eener koningin, die niet zoo geleerd was als CHRISTINA van *Zweden*, zelden het geval is — zelfs in het behoeftigſte gewaad — want deze boeken waren alles behalve *koninklijk* uitgedost — dan weêrgalmde bod op bod, en menige oudheidkenner, die gehoopt had goedkoop te koopen, ging zeer ontevreden naar huis.

Vele aanwezigen hadden ook gaarne *oude bekenden*, die hier verkocht werden, als hun eigendom teruggeëischt. De koninginnen en prinſen zijn vaak meer genegen, om boeken te lezen en te bezien, dan te koopen. Zij vragen die dan van hare kenniſſen ter leen, en vergeten dezelve weêrom te geven. Trouwens, dat moet men dikwerf ambteloozen lieden bij den drang hunner bezigheden vergeven. En waar heeft men ten hove niet al om te denken.

Waarnemingen voor oog en oor.

Men kan niet wel eene wandeling te *Londen* doen, zonder dat het oog door het een of ander voorwerp verrast, of door eenig kunstwerk bekoord wordt. Hoeveel de met zorgvuldig overleg gerangſchikte winkels en gewelven daartoe bijdragen, met ſpiegels aan alle wanden, zelfs wel aan den zolder, waardoor alles dubbel en drievoudig terugkaatst,

is

is reeds voorheen door mij opgemerkt (*). Voornamelijk zijn het echter de woningen der prentverkoopers en der schilderijen in miniatuur, door welker tentoonstelling de kunstenaars zich aanbevelen, en waaronder men zeer uitgewerkte en door de fraaiheid der portretten en door de zachtheid der uitvoering zeer bevallige beeldtenissen aanschouwt, gelijk dan ook bij velen reeds de voorgestelde personen zelve de opmerkzaamheid boeijen. Men leert aldaar zoo menig eenen beroemden, ten minste befaamden man van aangezigt kennen. Menigen naam behoefde men mij niet eerst te zeggen, wie het ware, als ik den persoon zelven ontmoette, dewijl ik reeds in den eenen of anderen prentwinkel kennis met hem gemaakt had.

Geen voorwerp, kwam mij voor, ten tijde van mijn toenmalig verblijf, schilders en plaatsnijders zoo zeer bezig gehouden, noch schenen zij met zooveel liefde, hoewel niet altijd met evenveel smaak, behandeld te hebben, als het vroegtijdig afsterven van de zoo teeder beminde troonopvolgster CHARLOTTE. In de meest verschillende omstandigheden zag men haar, nu eens alleen, dan weder naast haar den troosteloozen gemaal; nu eens in het prilste der jeugd, al wat haar omringde, gelukkig makende, dan weder kwijnend; nu eens met het kind, dat zij voor den hemel had ter wereld gebragt, zelve voor eenen engel verklaard, opwaarts zwevende, terwijl het verlangen der nablijvenden te vergeefs de handen naar haar uitstrekte. Ook de kunst had alle vertroostende hemellingen om den edelen prins

(*) Zie I Deel bl. 109—113.

prins gefchaard, ten einde hem de tranen af te droogen, en zijn uitzigt te verfterken door te wijzen op hare zaligheid.

De jaarlijkfche *tentoonftelling* van werken der beeldende kunst en van fchilderijen in *Sommerfet-houfe*, een zeer groot paleis, gelegen in het *ftrand* niet ver van de *Waterloobrug*, was juist toen elken voormiddag toegankelijk. Alhoewel het entree-geld flechts twaalf ftuivers bedraagt, moet hetzelve gedurende de tentoonftelling zelden minder dan drie a vier en dertigduizend guldens opbrengen, hetwelk beftemd is ter onderfteuning van oude kunftenaars of derzelver behoeftige familiën. De *Catalogus*, dien men insgelijks goedkoop bij den ingang kan bekomen, dient door deszelfs nummers, waarmede tevens de voortbrengfels der kunst zijn geteekend, ten gids en ter opheldering. Te midden der vertrekken is voor het gemak gezorgd, door ganfche reekfen van banken naar alle rigtingen. De kenners verzekerden, dat de verzameling dit jaar rijker ware, wat het *getal* betrof, maar van geringere waarde, dan men op vroegere tentoonftellingen had gezien. De portretten namen een groot gedeelte der ruimte in. Men weet, dat in vorige tijden, en zelfs naderhand, ook nadat JOSUA REYNOLDS voorzitter werd der teeken-akademie, de Britfche kunftenaars zich bijna zelfs in deze foort met de grootfte meesters van buitenslands konden meten, en dat de hiftorifche fchilderijen, zelfs van zulke beroemde mannen als BENJAMIN WEST, bijkans meer in de daarnaar vervaardigde teekeningen en platen, dan in de oorfpronkelijke ftukken, voldeden aan het fcherpziend oog

des

des kunstregters. De beroemdste van alle portretschilders onder KAREL II, KNELLER namelijk, wien de tegenwoordige tijd bijna niemand anders dan LAWRENCE ter zijde kan stellen, was een Duitscher. Onze edele tijdgenoote ANGELIKA KAUFMANN, eene Zwitsersche, die nimmer verkoelde in hare sterke verkleefdheid aan onze natie, en met name aan hare groote dichters KLOPSTOCK en GÖTHE, eigende, wel is waar, *Engeland* zich met blijdschap toe (*), en bewonderde haar groot talent in historische stukken. Hoe gaarne men echter vertoeft bij de bevalligheid, welke haar omzweeft, en de stille Grieksche waardij harer vormen, hebben zij toch ook de berisping der kunstkenners niet kunnen ontgaan.

Bij de *tentoonstelling*, die mij tot deze uitweiding heeft verleid, waren de portretten insgelijks voor mij van meer aanbelang, dan de overige ten deele tamelijk harde schilderijen, hoewel het ook onder deze niet ontbrak aan enkele zeer bevallige en roerende voorstellingen van met smaak gekozene en behandelde onderwerpen. Wijders werden de zalen schier op alle uren van den dag druk bezocht. Er heerschte daarbij eene plegtige stilte. Men liep rond, of ging zitten, beschouwde en begluurde elk stuk met eene lorgnet, en deelde elkander op zijn hoogst al fluisterende zijne gedachte mede. Inzonderheid schenen de Lady's en Misses met groote deelneming bij sommigen te verwijlen.

Inderdaad behoort ook thans de bezigheid van teekenen en schilderen tot de lievelingstijdkortingen der

(*) Zij stierf in 1807 in *Italië*.

der Engelsche dames. De schilderkunst met *water-verwen* wordt vooral met groote geestdrift beoefend, en men legt zich zelfs toe op groote historische stukken (*). Gelijk over het geheel de beeldende kunsten in *Engeland* in de laatste vijftig jaren groote vorderingen gemaakt hebben, geldt zulks inzonderheid, almede volgens de laatste berigten (†) van *dit* vak der kunst. Door de scheikundige toebereiding der verwen, door de werktuigelijke volkomenheid, tot welke de kunstenaars in hunne behandeling zijn gekomen, is zij tot eene elders nog niet bereikten trap van volmaaktheid gevorderd, en er zijn schilderijen van deze soort, die zich — de grootte uitgezonderd, welke wegens de beperktheid van het papieren formaat niet zoo uitgebreid zijn kan, als bij eene schilderij met olieverw — met vele derzelve konden wedijveren. Zeer schitterend moet de laatste tentoonstelling van een bijzonder kunstgenootschap geweest zijn, onder welke de stukken van GLOVER den prijs behaald hebben.

Dewijl het *Ackermansche* kunstmagazijn alles bevat,

(*) Bij mijn kort verblijf te *Hamburg* en *Altona*, heb ik opgemerkt, dat deze zelfde liefhebberij ook daar onder de jonge dames zeer in zwang was. Ik vond er ook tamelijk ver gevorderden onder. Vooral schijnen de Hamburgers in de beschaafde kringen veel van de zeden en manieren der Engelschen over te nemen.

VERT.

(*) Men zie het opstel daaromtrent in de *Haude* en *Spenerschen Berliner Zeitung* van den jare 1821 in het 83 en 84ste stuk.

vat, wat hiertoe vereischt wordt, zoowel bladen met proefteekeningen en voorbeelden, als alle materialen, zoo is het op zeker uur de vergaderplaats der groote wereld en der schoone sekse. De liefhebbers voorzien zich van alles, en bij den grooten rijkdom van hetgene zij steeds in voorraad vinden, blijft hun smaak altoos de maatstaf hunner keuze.

Ook de moeijelijke schilderkunst met de naald, wordt van velen tot eenen hoogen trap van volkomenheid gebragt. Waar vindt men trouwens ook een hooger, schier alle gedachten te boven gaand voorbeeld van *borduurkunst*, dan juist te *Londen*, alwaar, volgens het algemeen gevoelen van deskundigen, de eerste *borduurster*, die men welligt ooit gekend heeft, miss LINWOOD ieder als model voorgaat?

De meesterstukken van hare hand zijn, voor *eenen* schelling (twee zesthalven) het gewoonlijk geringe intreegeld van alle tentoonstellingen dagelijks te zien. In eene vrij lange met scharlaken behangen galerij, hangen de groote tafereelen met vergulde kwasten versierd, in de fraaiste verlichting, en aan de penanten tusschen de ramen bieden de tegenoverstaande sopha's den bezigtiger allen gemak aan. Wat men ook moge inbrengen tegen de oneindige verspilling van tijd, moeite en geduld, waardoor ten slotte toch op zijn meest zooveel wordt bereikt, als misschien in het honderdst gedeelte des tijds, eene vrije schildering met kleuren zou kunnen voortbrengen, evenwel kan men onmogelijk bij zulk eene onverdroten vlijt, en bij een zoo kunstmatig en meesterlijk gebruik der stof-

fen zich van verwondering onthouden, maar men gevoelt zich gedrongen, om ze aan de kunſtenaresſe te uiten, die dezelve nogtans doorgaans beſcheiden ſchijnt te ontwijken, of liever de uren van den dag voor nieuwen arbeid uit te koopen. Op eenigen afſtand is de misleiding verwonderlijk, en wie niet te voren daarvan onderrigt was, zou zich bezwaarlijk kunnen laten betwisten, dat hij zich in eene galerij van ſchilderijen bevond. Dit is ook het geval in de donkere gangen naast de hoofdzaal, waar vele dingen reeds door de plaatſing en kunstmatige verlichting eene tooneelachtige misleiding te weeg brengen, en zelfs door de keuze der voorwerpen (JOHANNA GRAY; DANIËL in den leeuwenkuil) met eene geheime huivering vervullen. Bij meer dan eene dezer *zijdene ſchilderijen*, kwam mij die dichterlijke beſchrijving van een ſoortgelijk kunstwerk in den *Mesſias* van KLOPSTOCK levendig voor den geest.

Mit nachahmender Hand Gemählde von Seide zu ſticken,
Saſs an einem Tyriſchen Purpurteppich erfindend
TABITHA. BENONI'S *frühwegblütende Muther, dein Grabmal,*
War ihr ein ernſter Geſchäft als ſonst vielfarbige faden
Unter weiblicher Hand. Sie dachte beym ſpiele der Nadel!
Auf dem Grabe ruhte die bleiche RACHEL — BENONI
Kniete bey ihr, und ſtieſs mit weggewendetem Auge
Einen Dolch ihr ins Herz. Jetzt eben rannen am Dolch
Blutige Tropfer herab, da vom Purpur TABITHA *aufſprang* (*).

Voor-

(*) Volgens MEERMANS vertaling:

Met

Voorzeker — ook van mifs LINWOOD kan men zeggen:

Met nabootfende hand een tafreel van Zij' te borduren,
Zat voor een Tyrisch purpertapijt met verzinnende peinzing
TABITHA. Vroeg verwelkende moeder BENÓNI's, uw grafftêe
Was haar een ernftiger werk, dan anders veelverwige draden
Onder Vrouwlijke hand. *Zij denkt bij het fpel harer naalde.*
Op de grafftede rust de bleeke RACHEL. BENÓNI
Knielt bij haar neder, en ftoot, met van haar afgewende oogen,
Haar eenen dolk in het hart. Er dropen nu van den dolk juist.
Bloedige droppelen neêr, toen van 't purper TABITHA opfprong.

MESSIAS vijftiende gezang vergeleken met I MOZES XXXV: 17. Hoe fraai deze plaats ook zij van den kant der dichterlijke zeggenskracht, zou men toch veel kunnen inbrengen tegen de fchilderachtige behandeling des onderwerps. De dood eener moeder in de geboorte, komt hier voor als eene foort van *moedermoord.* Het *aandoenlijke*, hetwelk fteeds in zoodanigen dood ligt opgefloten, verandert daardoor in het *afgrijsfelijke.* Het zou eene taak voor het kunstgevoel wezen, om eene andere zinnebeeldige voorftelling uit te denken. — Overigens vindt men ook reeds bij Griekfche dichters fraaije befchrijvingen van in fluijers en tapijten gewevene mythen en gefchiedenisfen. De oudfte bij HOMERUS (Zie *Odysf.* B. 225) van den mantel van ULYSSES, waarin een δαιδαλον (kunstbeeld) was geweven. Andere in EURIPIDES *Hecuba* vs. 466, en vele in de *Iphigenia in Tauris.*

zeggen: *zij denkt bij het ſpelen der naald!* — Bij het groote *panorama*, dat *Londen* zelf op elk ſtandpunt verleent, zou men gemakkelijk de kunſtige *panorama's* kunnen vergeten, welke wij buitendien ook in *Duitschland* van tijd tot tijd gewoon zijn te zien. Intusſchen neemt men dezelve toch gaarne ter loops mede, vooral daar zij menig een belangrijk voorwerp, hetwelk men niet kan hopen zelf te zullen bezigtigen, aanſchouwelijker vertoonen, dan eenige ſchilderij of plaat zulks zou kunnen doen. Ik weet, ſedert ik dezelve heb gezien, nu toch even zoo naauwkeurig, hoe men in *Dover*, als hoe men in *Harwich* landt, en in het *panorama* van *Venetië*, vond ik op het *Marcusplein* bijna elke tent weder, onder welke ik in het jaar 1817 verkwikkingen had gebruikt. Meer dan al het overige beviel mij de vertooning der *Expeditie naar de Noordpool*, onder kapitein ROSS, die pas teruggekomen was (*). Kon men zich langer aan den indruk overgeven, dan zou men eindelijk meenen onder de ontzettende ijsſchotſen in de zee-

(*) De lezers van nieuwspapieren weten, dat ſedert eene *tweede Expeditie* onder kapitein PARRY, nog verder dan de eerſte is doorgedrongen, en men thans vrij zeker meent te zijn, dat er eene doorvaart over de pool in de ſtille zee langs den noordwestelijken weg beſtaat. Nogtans blijft nog ſteeds de vraag, of het zich daar bevindende ijs denzelven niet voor altijd onbevaarbaar zal maken. De Britſche geest om ontdekkingen te doen, wordt echter niet vermoeid. Men is op nieuw bezig met de uitrusting van een ſchip, om het, zoo mogelijk, nog verder te brengen.

zeeën aan de polen verplaatst te zijn. Men fiddert voor de gevaren, welke de ftoute reizigers tusfchen de bewegelijke en onbewegelijke ijsgevaarten, elken oogenblik omzweven; men bewondert de bedaardheid, met welke zij uit de boot ftijgen, om op eene derzelve waarnemingen te doen en te onderzoeken, hoe het tusfchengedrongen fchip voor verbrijzeling kan bewaard worden; men gevoelt zich eindelijk, van deze verftijfde natuur van alle kanten omgeven, als door koude bevangen, en fpoedt de trappen af, om in eene zachtere luchtftreek weder te ontdooijen.

Het *oor* vond, gedurende het jaarfaizoen mijns verblijfs, veel minder voedfel.

Men is in vele Engelfche familiën zeer groote liefhebbers van muzijk, en inzonderheid moeten het vele dames reeds vroegtijdig tot eenen hoogen graad van uitmuntendheid daarin brengen. In de huizen van ambtelooze burgers zijn vele meesters geboren Duitfchers. Met verfcheidene van dezelve ben ik in bijzondere muzijklievende kringen geweest. Daarenboven hoorde ik van eene menigte geflotene gezelfchappen, die zich geregeld op zekere dagen met deze kunst onledig hielden. Inzonderheid is de liefhebberij voor de muzijk in de laatfte *dertig* jaren zoo zeer toegenomen, dat, daar voorheen naauwelijks drie of vier muzijkwinkels waren, men thans verfcheiden honderden moet tellen. Daarom hebben de inftru-

mentmakers ook grooten aftrek, en sommigen van hen kunnen met de eerste Duitsche meesters wedijveren, zoo zij dezelve al niet overtreffen.

Ik vermeet mij niet, om te beoordeelen, in welk eene verhouding de grootere concerten staan tot diegene, welke wij te *Dresden*, *Munchen*, *Weenen* en *Berlijn* gewoon zijn te hebben. Het eenige, dat ik eens in de groote Italiaansche opera bijwoonde, veroorzaakte mij ten minste op verre na niet dat genoegen, hetwelk andere menschen, zelfs Duitschers, daarin voorgeven te vinden, die dikwerf het meest genegen zijn, om alles, wat *Engeland* bezit, als *eenig in zijne soort* te bewonderen. Het zou ongetwijfeld anders geweest zijn, indien ik het geluk had gehad, om een der schier jaarlijksche feestvieringen ter gedachtenis van HÄNDEL bij te wonen. Bij de reeks onzer tijdgenooten, kunnen wij bejaarden ook dezen grooten meester nog voegen. Want hij was, wel is waar, reeds in den jare 1685 geboren (*). Doch hij eindigde eerst in den jare 1759 zijne loopbaan, en leeft voort

(*) Het jaar 1685 is het eigenlijk geboortejaar van HÄNDEL, zoo als blijkt uit het doopboek van onze *Mariekerk*. Het is derhalve eene dwaling, als zijne grafnaald in de *Westminsterabdy* (zie I. D. bl. 174) het jaar 1684 opgeeft, en men heeft uit hoofde van dezelfde dwaling het eeuwfeest van zijne geboorte een jaar te vroeg bepaald. Onze ESCHENBURG heeft het eerst op deze fout in zijne vertaling van BURNEY'S *Geschrift* over HÄNDELS leven, en het te *Londen* 1784 ingevoerde gedachtenisfeest, *Berlijn* 1784 opmerkzaam gemaakt. (Zie bl. 4 aanm. 3.)

voort in de vereering der natie, bewonderd zoo als slechts weinigen ten deel valt. De plegtigheid bij het eeuwfeest zijner geboorte, was welligt door de grootheid der inrigtingen, het getal der deelnemers, de volmaaktheid der uitvoering de eerste in hare soort, en heeft onbetwistbaar zelfs tot soortgelijke groote zamenkomsten van kunstenaars, gelijk wij naderhand ook in *Duitschland* hebben beleefd, den toon gegeven. POPE vergeleek HÄNDEL eens, als hij zijn orchest bestuurde met den reus met honderd handen, *Briareus* (*). Waarmede zou hij een orchest, waarop meer dan duizend handen bezig waren, wel hebben vergeleken (†)?

Toen men mij in de *Westminster-abdy* het lokaal toonde, alwaar zich over de *zeshonderd* kunstenaars ter uitvoering der voornaamste compositiën in de nabijheid van zijn graf vereenigd hadden, werd mij de beschrijving eerst regt duidelijk, welke BURNEY's gedenkschrift nopens dit orchest behelst, welks gelijke — om met eenen Italiaan te spreken —

(*) HOMERUS spreekt van hem in zijnen *Ilias* I, hij was volgens de fabelleer de zoon van *Titan*, of van hemel en aarde. Hij deed poging met de overige reuzen, om *Jupiter* uit zijn rijk te stooten; had honderd handen, vijftig hoofden, en overtrof alle stervelingen in ligchaamsgrootte. VIRGILIUS *Aen.* B. 10 alwaar hij *Aegaeon* genoemd wordt. Hoe gedrogtelijk was die fabelleer!

VERT.

(†) *Strong in new arms lo! giant Händel stands*
Like bold Briareus with his hunderd *hands*.

ken — misfchien zich nimmer op aarde had vertoond, en dat in zijne fchrandere rangfchikking, even als de toonkunst, deze dochter des hemels, zelve van den hemel fcheen nedergedaald te zijn. Wie ooit getuige was van de groote uitwerkfels, welke vooral enkele gedeelten in de werken van dezen, misfchien wel in de *melodie*, bezwaarlijk echter in de *harmonie* overtroffen meester te weeg brengen, fpreekt gewisfelijk nimmer zonder geestdrift van deze gedachtenisfeesten. Elk nogtans noemt iets anders, waaraan hij de voorkeur geeft; onder de groote *oratoriën* — van eene foort, die haren oorfprong bijkans aan HÄNDEL te danken had — nu eens *Saul*, dan *Judas Maccabeus*, deze den *Mesfias*, gene een *Te Deum*, dan weder het beroemde *Alexandersfeest*, hetwelk den hoorder door alle hartstogten henen leidt. Gevoelt de liefhebber bij deze ftukken meer, dan hij in ftaat is, om zijne aandoeningen te kunnen uiten, zoo verliest de ingewijde zich zelven in de wetten van het zuiver opftel, en erkent, bij de zwarigheden eener door alle doolhoven der toonen gevoerde *harmonie*, in opgetogenheid hetgene, dat HÄNDEL in die talrijke *opera's*, *oratoriën*, *motetten*, *cantaten*, welker verzameling bij de tachtig folianten bedraagt, zoo volkomen heeft geleverd. Nog zie ik den vriend mijner jeugd, — wiens allesovertreffende bekwaamheid in het opftellen van *koren* algemeen erkend is, — J. H. ROLLE te *Maagdeburg*, toen hij eens het *feest van Alexander* gaf. Bij elk ftuk klom zijne verrukking al hooger en hooger, deelde zich mede aan alle zijne bewegingen, fcheen hem

hem nu eens te verſterken, dan te doen vertragen, om als directeur den ſtroom der toonen te leiden; tot hem eindelijk de heldere tranen uit de oogen rolden, toen het laatſte koor ter eere van den Griekſchen zanger aanhief:

TIMOTHEUS! neem weg den krans
Gij voert den menſche hemelwaarts (*).

Een dagelijksch muzijkaal genoegen verſchafte het groote orgel, ook *bezienswaardig* van wege deszelfs werktuigelijke zamenſtelling, aan hetwelk de vervaardigers FLIGHT en ROBSON den naam van eenen *Apollonikon* heeft gegeven. Bevond men zich juist in de nabijheid van de *Martinus-kerk*, dan kon men niet aangenamer uitrusten van zijne wandelingen, dan in de bevallige zaal, waarin het opgerigt, en van 12 tot 5 ure te hooren was. Vol en krachtig als een orchest, ſpeelde deze fraaije *automaat ſymphoniën* en *ouvertures* van HÄNDEL, HAYDN en MOZART. Maar ook groote organisten, nu eens *enkele*, dan weder vier tot vijf perſonen, bragten ſomwijlen al deszelfs registers in beweging.

De uitvinder paste deze werktuigelijke zamenſtelling ook op kerk-orgels toe. Het gebrek aan organisten op het land wordt daardoor volkomen ver-

(*) TIMOTHEUS, *nimm hin den Kranz,*
Du hebst den Menſchen Himmel an!

vergoed. Er waren juist door rijke goedbezitters eenige dergelijke inſtrumenten voor hunne kerken van duizend tot drieduizend p. ſterling beſteld, welke voor de gewone kerk-melodiën werden ingerigt, even als in het kleine onze ſpelende uurwerken. Misſchien hebben dezelve ſedert dien tijd menige christelijke vergadering, door de leiding van het gezang, reeds beter geſticht, dan menig een van onze dorpſchoolmeesters, hoezeer hij zich ook afſlove op het klavier of kabinetorgel, zulks zou hebben kunnen doen.

Het gezang voor den godsdienst in de groote domkerken, is geheel in den ſmaak der roomſche misſen. Het treffendst, en hier en daar zeer verheffend en roerend, vond ik het in den dom van *Windſor*, alwaar een gedeelte der *liturgie* elken voormiddag wordt gezongen. Geen wonder ondertusſchen, dat het dagelijkſche eenzelvige bij de koorheeren en koorknapen de aandacht verzwakt, en bij al het welvoegelijke, nogtans ook hier het werktuigelijke, waarmede het behandeld wordt, niet te ontkennen valt.

In de bisſchoppelijke kerken bedient men zich van pſalmen, gelijk zulks onder ons ook nog in vele Hervormde gemeenten plaats heeft. De voetmaat, en juist daarom ook de melodiën zijn zeer eentoonig. Nogtans doet de afwisſeling der ganſche gemeente met *alleen vrouwelijke* ſtemmen, zoo als wij reeds bij eene andere gelegenheid opgemerkt

heb-

hebben, vaak eene treffende werking, gelijk dan over het geheel het gezang meer zacht en teeder, dan vol en krachtig is.

De Southcott-Kapel. Eene bijdrage tot de geschiedenis van godsdienstige dweepzucht in Engeland. Benevens een tegenhanger uit Duitschland.

Toen ik op zekeren dag, in het gezelschap van eenen zeer oplettenden waarnemer van de geschiedenis des tijds, door *Dukestreet* ging, stond hij stil voor een tamelijk groot, maar onaanzienlijk huis. Let, zeide hij, op dit gebouw! Thans is het een magazijn of brouwerij, maar het was eertijds de beroemde *Southcott-Kapel*, werwaarts voor nog naauwelijks *vijf* jaren dagelijks duizende henenstroomden, die uit blinde vereering van de dweepster JOHANNA SOUTHCOTT eene zwijmeling van valschen godsdienstijver had bevangen.

Deze geschiedenis was mij niet ten eenemaal vreemd. Hetgeen onze Hamburger nieuwspapieren ons daarvan uit Engelsche dagbladen hadden medegedeeld, scheen velen overdreven en schier ongeloofelijk te zijn. Wat mij thans de ooggetuigen er van zeiden, bevestigde zulks niet slechts, maar moest mij met nog grooter verbazing vervullen.

Aangezien *dit verschijnsel des tijds* mede bijdraagt, om de stemming van een volk, dat bij eene schijnbare koelheid en bedachtzaamheid, evenwel

wel geneigd is tot alle buitenſporigheden, te kenſchetſen; aangezien, hetgene aldaar in het groote gebeurde ook wel in *Duitschland*, ja, mij zelfs in den loop mijner ontmoetingen voorgekomen is; dewijl wij eindelijk op eenen goeden weg zijn, om weder aan teekenen en wonderen, aan toovenaars en toovenaresſen te gelooven, ligt een beſchouwing van deze aanſtootelijke ongeregeldheid juist in het plan van deze, aan onzen tijd en onze tijdgenooten toegewijde, waarnemingen.

Miſs JOH. SOUTHCOTT was in *Devonshire* op het land geboren. Volgens hare eigene betuigingen was haar hart van der jeugd af meer op het hemelſche dan op het aardſche gerigt. Aan huwelijks-voorſlagen ontbrak het haar, wel is waar, geenszins; ſomwijlen ook niet aan genegenheid voor menigen vrijer. Doch het voornemen had zich reeds vroeg bij haar gevestigd, om als *maagd* te leven en te ſterven, en hoewel zij in hare jeugd niet zonder bevalligheid en bekoorlijkheid was, gelukte het haar toch, om alle verzoekingen gelukkig te ontkomen.

Langen tijd leefde zij in eenzaamheid. Steeds met zich zelve bezig zijnde, ontdekte zij zich, in geestvervoerende droomerijen verdiept, ſlechts aan enkele even zoo geſtemden. In den jare 1792 werd het haar echter regt helder, dat *zij* het was, die in de Openbaring van JOANNES (Hoofdſt. XII: 1) *de bruid*, *de vrouw des lams*, *bekleed* met de *zon*, genoemd wordt. Eene van hare geloovige leerlingen verzuimt niet, na deze ontdekking in haar de voorloopſter der wederkomst van CHRISTUS, beſtemd zijnde, om den kop der oude ſlang

te

te vermorfelen, alomme te verkondigen. Zij zelve maakt nu geene zwarigheid meer, om te betuigen: „ dat door haar de tweede toekomst van den *Mesfias* in het vleesch zou gebeuren." Zij beijvert zich zelfs, om de geestelijken te *Exeter*, waar zij toenmaals haar verblijf hield, te bewegen, om te prediken over de ophanden zijnde *menschwording*. Men wijst haar echter als eene krankzinnige af.

Daarbij was zij zeer onkundig, fchreef niet juist en onleesbaar. Maar haar geheugen was getrouw. Hetgeen zij hier of daar in boeken, welke aan hare verwarde denkbeelden voedfel gaven, had gelezen, wist zij weder te verhalen en daaruit nieuwe denkbeelden te vormen. Diensvolgens verfchenen er, waarfchijnlijk niet zonder de hulp van eenigzins meer geoefende fchrijvers en fchrijffters, federt 1801 allerlei dingen van haar in het licht, b. v. „ vijf ftellingen over de werkingen des geloofs." Dit baarde opzien. Zelfs vele predikanten waren zwak genoeg, om te betuigen, er kon toch wel iets hoogers onder fchuilen. Zij werd ook in 1803 tot een formeel onderzoek deswege uitgenoodigd, en het ontbrak, toen men haar gehoord had, niet aan enkelen, die de vergadering verlieten, met de overtuiging: „ dat JOHANNA wezenlijk van God verlicht ware."

Men zou vermoeid worden door eene omftandige befchrijving van den onzin en de kinderachtige zotternijen, die in het vervolg door gefchriften en daadzaken uitkwamen. Genoeg is het op te merken, dat JOHANNA door de aandacht, waarmede men hare gefprekken en handelingen vereerde, en door den aanhang, dien zij ook maakte onder de

be-

bemiddelde klasſe, niet ſlechts tot eene groote welvaart geraakte, maar ook ſteeds meer opgewekt werd, en, even als zij, die voorgaven eene *ingeving* ontvangen te hebben in *Duitschland* in het begin der vorige eeuw, aangeſpoord tot de eene voorſpelling na de andere, nu eens in proza, dan in verzen. Zij zal denkelijk veel geestelijke en wereldlijke liederen, zoo als men ze te *Londen* in groote menigte op de hoeken der ſtraten voor eene kleinigheid kan koopen, gelezen hebben, waarom zij dikwijls op dien toon, ſomwijlen echter ook in den hoogeren eener ballade hare geestvervoering uitte. Vele bewijzen daarvan leveren de over haar leven uitgekomen ſchriften op, welke in *Engeland* zoo gretig zijn gelezen, dat menig een binnen korten tijd den achtſten druk heeft beleefd. Bij eenige plaatſen kon men denken, dat zij SCHILLERS *Johanna* heeft willen nabootſen. Aldus leest men in een van hare gedichten:

Zeer vaak verſcheen mij ook de Heer
En ſprak. „ Om niet, verſcheen ik zelf in mijne Majesteit,
De menſchen te verdelgen,
Zal ik JOHANNA ſlechts door u verſchijnen."
Lag ik dan in mijn bed en dacht aan hem,
Dan kwam hij dikwijls zacht en têer,
Tot mij in jeugdelijken tooi,
Schier ongedekt en — groette mij
Als ſlechts een bruidegom de bruid
Met teedre liefdelonken groet,
En ſprak: Let wel, ik zeg het u,
Gezegend zijn de vromen,
Vertrouwen op u koestrend, *uitverkoorne!*
Gelijk als gij vertrouwen op mij ſtelt.

Het is juist niet te verwonderen, dat er in zoodanig eene dweepfter, bij welke nevens eene menigte van verwarde, uit onverftandige bijbellezing ontfprotene godsdienftige denkbeelden, zoovele — wel is waar, dikwijls onderdrukte, maar toch fteeds haar regt handhavende — zinnelijkheid zich voegde, eindelijk het bijgeloof kon wortelen fchieten, dat de toekomst van eenen nieuwen *Mesfias* nabij ware, en dat *zij* de uitverkorene was, die Hem baren zoude. Zulks zal nog minder bevreemden, als men bedenkt, hoezeer hare ijdelheid, door de bijna tot aanbidding opgewonden verbazing, en door het geloof van dweepzieke leerlingen aan hare zending gekoesterd zijnde, zij daardoor fteeds zekerder werd, dat zij een wezen van verhevener aard, of ten minfte tot de hoogfte oogmerken beftemd ware. Wij befpeuren het immers ook wel onder ons aan perfonen, die eene geheele andere opvoeding hadden genoten, hoe gemakkelijk zulk eene onbepaalde hoogachting het evenwigt kan doen verliezen, en verleiden tot eene — zelfs achter den fluijer van ootmoed niet te miskennen — beftendige *bewondering van zich* zelven.

Moest trouwens de dweepzieke inbeelding van SOUTHCOTT niet den hoogften trap bereiken, toen in de hoofdftad des rijks een van hare herauten — wel is waar, flechts een fchoen- en leestenmaker van zijn beroep, — maar ondernemend, koen, welfprekend en door den toeloop van eenen blinden hoop fteeds floutmoediger geworden zijnde, in 1803, die *kapel* in *Dukeftreet* opende. Eerst las hij de gewone Engelfche *Liturgie* voor. Vervolgens deed hij uitboezemingen over de voorfpellingen zijner

hel-

heldin. Er werden rondgedeeld van hare vervaardigde liederen, en door de vergaderde menigte aandachtig medegezongen. Het gedrang werd zoo groot, dat het aan plaats ontbrak, en het niet kleine huis van meer toehoorders werd omringd, dan er in hetzelve geborgen konden worden. Ook tot deze zullen dan wel enkele klanken van de donderende ſtem, waarmede hij nu eens de oordeelen Gods, dan weder de aannadering van het duizendjarig rijk verkondigde, overgekomen zijn. Want eene geweldige geestdrift, gepaard met fonkelende oogen en wilde blikken, moet de redenen van dezen M. TOZER geſchraagd hebben, en men weet immers, hoe dat menigmaal ook onder ons zulk een donderende toon of een lamentabel gehuil op menigen toehoorder meer indruk maakt, dan de krachtigſte woorden, over welke men *nadenken* moet.

Ondertusſchen vertraagde toch nog ſteeds de verſchijning van den nieuwen Heiland der wereld, en er kwamen zelfs bij de ijverigſte voorſtanders der dweepſter, naar gelang zij ouder werd, twijfelingen op, of zij nog wel een kind zou kunnen ter wereld brengen. En zie! in October 1813 verkondigde de geest haar, „ de verlosſing ware gekomen; in de eenzaamheid en ſtilte moest zij zich tot haar verheven beroep voorbereiden.” In Mei van het volgend jaar wordt zij zeker van hare zaak. De vrouwen van hare bijzondere kennis gelooven met haar — in weêrwil van haren onbeſprokenen naam — aan hare zwangerheid. Artſen, van welke zij ten minſte aan ſommigen het onderzoek toeſtaat, zijn van verſchillend gevoelen. De een be-

beſpeurt beweging, de ander verharding. Vroedvrouwen houden zich intusſchen gereed om haar bij te ſtaan.

De geloovigen willen nu niet achterblijven. Eene kostbare *Mesſias-krib* van het fraaiſte *ſatijnhout* (*Ferolia Guian.*), met goud traliewerk ingelegd, met blaauw ſatijn gedrapeerd, het hoofdeneind met ſterren en het woord *Schilo* met eene omſtraalde kroon verſierd, wordt er door den bekwaamſten werkmeester vervaardigd. Op de punt des hemels van de wieg rust eene gouden duif; en om den hemel leest men het opſchrift: „ Vrijwillig geſchenk van de geloovigen aan den beloofden.” Van het zachtſte dons is het bed; de deken van wit ſatijn; in het midden van dezelve is eene *medaillon*, in deze ligt eene leeuw rustende naast een lam. Men betaalt den kunſtenaar twee en twintighonderd guldens er voor, en ziet, nu er voor alles gezorgd is, de verſchijning met reikhalzend verlangen te gemoet.

Augustus komt inmiddels en ſteeds blijft de vervulling uit. TOZER omſtreeks dien tijd in de kapel predikende, eischt het buitenſtaande volk, dat hij zich zoude vertoonen en rekenſchap afleggen nopens JOHANNA. Hij wil zulks door magtſpreuken over het duizendjarig rijk ontduiken. Maar het oproer neemt toe en men roept van alle kanten: „ Spreek op, is JOHANNA SOUTHCOTT zwanger of niet?” Toen hij zulks op nieuw bevestigt, en verklaart, dat, bijaldien het niet zoo ware, hij zich zelven verantwoordelijk ſtelde, berust men daarin. Hij ſluit intusſchen ſedert dien tijd wijsſelijk de kapel.

Maand op maand gaat voorbij! Eindelijk wordt de profeteſſe ziek. Duizenden zien het beſlisſend

Bayerische Staatsbibliothek München

oogenblik met verlangen te gemoet. Men begint beducht te worden voor haar leven. Behalve TOZER en hare boezemvriendin en ſchrijfſter ANNA UNDERWOOD moeten zeer aanzienlijke perſonen, wier namen men verzwegen heeft, haar bijgeſtaan hebben. Een arts had intusſchen reeds lang voor de misleiding gewaarſchuwd. Vergeefs! ſomtijds verliest zij hare kennis. Komt zij weder bij zich zelve, dan is zij vol hoop. Op den 27ſten December ſterft zij, zonder een kind ter wereld gebragt te hebben. Haar gelaat zoowel als de — ledige *wieg*, moet de nevenſtaande plaat zeer juist verbeelden.

Doch onder de dweepachtige aanhangers verdwijnt zelfs toen de hoop nog niet. Zij had immers reeds voor verſcheidene jaren en ook in haar testament betuigd: dat de moeder van den *Mesſias* eenige dagen voor zijne geboorte in eenen naar dood zweemenden toeſtand zou doorbrengen, en uit dien hoofde beſchikt, dat men haar zoo lang met de uiterſte zorgvuldigheid zou behandelen. Dit gebeurde ook. Maar door de wollen deken en de warmte van het vertrek — werd de verrotting des te meer beſpoedigd. De *Manchesterſtraat*, in welke zij laatst woonde, werd gedurende dezen tijd niet ledig van vragers. Eindelijk bleef er niets over dan — hetgeen ook in geval van niet ontwaken haar wil was — het lijk te openen, „ uit hoofde er toch zeker iets wonderbaarlijks moest geopenbaard worden.”

Het opzien, dat JOHANNA gedurende zoovele jaren, in ſpijt van het gezond verſtand en tot ergernis van alle verſtandige vrienden van den gods-

JOANNA SOUTHCOTT
EN DE MESSIAS KRIB.

dienst had verwekt, lokt vijftien doctors en wondheelers derwaarts. Eene ſterke opzwelling der ingewanden is het ganſche wonder, dat men ontdekt. De misleiden ſluipen nu henen met beſchaamde kaken, en de moedwil van de toegeſtroomde menigte vervolgt hen met de luidruchtigſte beſpotting. Men begraaft haar geheel in ſtilte op het kerkhof *Mary-le-Bone*. Doch een loffelijk opſchrift kenmerkt toch hare grafſtede.

Aldus — zeide mij de verhaler — eindigde een kluchtſpel der dweepzucht, hetwelk meer dan — ongeloofelijk! meer dan 150,000 menſchen het hoofd op hol gebragt had. Vermindert men het getal ook op een derde, dan blijft het toch altijd moeijelijk te begrijpen, hoe zoodanig eene verblinding in eene ſtad als *Londen*, en dat in de *negentiende* eeuw mogelijk kon wezen (*).

De mogelijkheid bewijst, wel is waar, de zaak zelve, van welke de ganſche ſtad getuige was, maar al te klaar. In 1814 vond men zelfs nog aanhangers der partij, en hun wild rondzwerven langs de ſtraten der *City*, terwijl zij eenen *verſchenen Mesſias* uitriepen, noodzaakte de policie eindelijk tot ſtrengere maatregels. Doch de godsdienſtige verbijsteringen vertoonen zich immers bij herhaling in alle tijden en landen. Ten bewijze daarvan ſtrekt, hetgene wij zelven in ons vaderland beleefd hebben en nog beleven. Er waren van ouds af menſchen, en er zijn er nog, voor welke datgene, wat duister en verborgen is in de Heilige Schrift, meer waarde heeft, dan hetgene tot

(*) Men vergelijke de Bijlage No. 5.

tot het verſtand en hart ſpreekt, en hetwelk hen wijs kon maken tot deugd en godzaligheid. Er zijn er niet minder, die over het geheel liever in zwaarmoedige gedachten voortdweepen, en ſlechts in het buitengewone het *goddelijke* erkennen, dan te blijven op het ſpoor van het gezond menſchenverſtand. Grover of ſijner zinnelijkheid is er ſteeds mede in het ſpel, en het einde maar al te dikwijls volſlagen ongeloof of volkomen krankzinnigheid.

Ook in den kring mijner ervaring, ligt mij — gelijk ik reeds te kennen gaf — eene dergelijke verblinding in het geheugen, van welke niets ſlechts menſchen uit de klasſe van het onwetende volk, maar perſonen van beſchaving en wetenſchap bevangen waren, en van welke zij, als zij nog leven, zoo als ik hoop, ſinds lang teruggekomen zullen wezen. Dewijl het eenig doel der volgende bekendmaking is, om eene bijdrage te leveren tot de geſchiedenis der menſchelijke afdwalingen, zijn *tijdsbepalingen*, *plaatſen* en *namen* geheel onverſchillig. Ik melde nogtans met de hoogst mogelijke naauwgezetheid, niet wat ik van anderen, maar wat ik zelf gehoord of gezien heb.

Een jongeling, die mij gedurende zijne te *Halle* doorgebragte akademie-jaren, door de verſcheidenheid en rijpheid zijner kundigheden, alsmede door de vlekkeloosheid zijner zeden bijzonder dierbaar geworden was, had door beide hoedanigheden eene vereerende aanſtelling verworven op eene buitenlandſche zeer aanzienlijke inrigting, en bekleedde dien post verſcheidene jaren met den gelukkigſten uitſlag. Door een mij niet ten volle bekend toeval,

val, was hij echter in kennis geraakt met fommige eenigzins oudere, insgelijks letterkundige, maar zeer opgewonden mannen, welken het gelukte, om hem achting voor hun plan ter algemeene verbetering der menschheid en ter herstelling van het Gods-rijk in te boezemen. Zij meenden, hoe weldadig ook het Christendom en deszelfs stichter op het menschdom gewerkt mogt hebben, dat er nogtans een *nieuwe Verlosser* opstaan en eene nieuwe orde der dingen moest invoeren. Het was niet te verwonderen, dat een van dit verbond, die ook vele dingen opstelde, hier en daar rondreizende, halfverlichte personen, mannen en vrouwen, door een zweemsel van eene zeer raadselachtige, maar verheven klinkende godgeleerde wijsbegeerte, of liever wijsgeerige godgeleerdheid voor zich innam. Maar mijn voormalige leerling, onbetwistbaar de geleerdste van het genootschap, werd daarvan ook derwijze doordrongen, dat hij zich insgelijks geroepen voelde, om mede te arbeiden aan het groote werk, en zijn aanzienlijk ambt, dat hem een zeer welvoegelijk bestaan opleverde, zonder eenig ander uitzigt, eensklaps vaarwel te zeggen, om zich bij deze vrienden te voegen. Het hoofd van het verbond, de wijsgeer, woonde te * * * bij eene onvermogende burgerlijke familie in en trok zijne vrienden mede in dit huis. De *vrouw des huizes* nam ten minste den schijn aan, van smaak en gevoel te hebben voor zijne *denkbeelden*. Haar *echtgenoot* liet zich die zaak — daar een meer gegoed lid bijdragen in geld stuurde, schoon de overige ten eenemaal onvermogend waren — uit hoofde van het gemakkelijk bestaan, welgevallen, en in weerwil

hem de naauwe verstandhouding, die tusschen zijne gade en den filozoof meer en meer kenbaar werd, niet ontging, kostte het hem nogtans naauwelijks eenige zelfoverwinning, om daarbij gerust te blijven. Mijn wakkere N was de derde van het gezelschap en ook voor hem kon niet verborgen blijven, wat er omging. Doch hij was veel te veel met zijne dweepachtige denkbeelden ingenomen, om daarbij eenige ondeugd te vermoeden.

Het toeval bragt hem, na verloop van eenigen tijd, bij mij, en toen ik, overtuigd zijnde van de zuiverheid zijner bedoelingen, op het vernemen van zijne ten uiterste bekrompene huisselijke omstandigheden, mij gedrongen voelde, om hem rondborstig te verklaren, welke nadeelige geruchten er nopens die werkelooze zamenleving te *** in omloop waren, toen, zeg ik, ging zijn hart open, en hij liet zich aldus uit:

„ Ik kan en zal niet betwisten, dat onze gastvrouw thans veel meer genegenheid koestert voor mijnen vriend, dan voor haren echtgenoot. Doch over deze verbindtenis zweeft eene *hoogere hand.* Het is geene zinnelijkheid, welke dezen band knoopte. Het is het *verhevenste*, *zuiverste*, *heiligste* oogmerk, hetwelk ongetwijfeld ook de uitkomst zal bekroonen, aangezien hetzelve rust op de vaste overtuiging, dat het menschdom slechts door eene *buitengewone gebeurtenis kan gered worden*, en doordien alles in het *geloof* en met *gebed* ondernomen is."

„ En welk eene uitkomst? — riep ik getroffen."

„ Wel, hernam hij: — de vrouw zal zwanger

wor-

worden en eenen zoon baren, die zal opgroeijen tot een' Heiland van ons diep gezonken geslacht."

Eerst langzaam kon ik van mijne verbazing bekomen. Op mijne tegenwerping: „ Of hij dan in ernst geloofde, dat eene zoodanige verkrachting van alle goddelijke en menschelijke wetten, zulk een onheilig verbond, eene openlijke echtbreuk, bestaanbaar ware met het groote doel, om de menschen wederom tot heiligheid des levens te brengen? hervatte hij: „ Er waren gevallen, betrekkingen en roepingen, omtrent welke de gewone maatstaf der menschelijke handelingen niet gebezigd kon worden." En toen ik hem op den Bijbel wees, welke immers elke verwachting logenstrafte, dat er na den CHRISTUS des Evangelie's nog een *tweede Messias* zou komen, wist hij door wonderlijke verklaring van vele plaatsen der Profeten en der Apostelen uitvlugten te vinden. Hij deelde mij ook een geschrift van den filozoof mede, waarvan ik nogtans, bij den besten wil, niet het geringste kon begrijpen. Hem zelven was het voorzeker opregte ernst met de verbetering van verdoolde en verleide menschen. Nogtans vertoonde men eene bijzondere genegenheid, om boetvaardige *Magdalena's* tot deugd te doen wederkeeren, hetwelk hem ook hier en daar moest gelukt wezen.

Wijders bleven de uitzigten van de *Duitsche* SOUTHCOTT, of liever van haren tweeden man, voor zoo verre niet onvervuld, dat zij, zoo als wel te verwachten ware, wezenlijk eenen zoon baarde, die, indien hij al nog leeft, ten minste geheel onopgemerkt is gebleven, terwijl het gansche gezelschap sinds lang verstrooid is.

In ons vaderland zullen voorvallen van dien aard doorgaans zonder belangrijke uitwerking blijven. *Engeland* daarentegen was van ouds af de zetel van de meest verſchillende ſekten en partijen, en alle ſektenmakers hebben altoos eenigen aanhang gevonden bij het volk. Waar men, gelijk in vele ſtreken van het Roomsch Katholijke *Duitschland*, de volksbeſchaving tot niets bepaalt, dan tot werktuigelijke godsdienstoefeningen en vastgeſtelde gebruiken, zonder tevens te letten op kennis en verlichting des verſtands, daar kan elk, die, het godsdienſtig gevoel, dat in geen menſchelijk gemoed ganſchelijk te verdooven is, op de eene of andere wijze, weet te bevredigen, op bijval rekenen. Hetgene in het vervolg over den toeſtand van den godsdienst in *Engeland* moet gemeld worden, zal ook nog vele bijdragen opleveren tot het hier gezegde.

Lijkſtaatſie. Begraafplaatſen. De ijzeren doodkist.

Men wordt, zoo kwam het mij althans voor, te *Londen* veel zeldzamer, dan b. v. te *Parijs* door *lijkſtaatſiën* aan den dood herinnerd. Waarſchijnlijk kiest men doorgaans of zeer vroege of zeer late uren van den dag daartoe. De meeste dooden draagt men, even als bij ons, op baren naar het graf. De doodkist is met zwart behangen, en over het baar-kleed zweven zwarte kwasten. Inzonderheid echter zijn de paarden voor de lijkkoets, meer of minder overeenkomſtig den rang,

heel ſtatelijk met zeer hooge prachtige vederbosſen uitgedost, als of de dood eene zegepraal vierde. Niemand van de familie bekreunt zich in de middel- en hoogere ſtanden, over iets, wat tot de begrafenis behoort. Zoo lang als de zieke leeft, wordt er bij perſonen van aanzien zooveel mogelijk gezorgd, om hem rust te verſchaffen. Somtijds vond ik ganſche ſtraten, of althans een aanmerkelijk gedeelte van dezelve, dik met ſtroo belegd, een teeken — zeide men mij — dat er iemand gevaarlijk krank moest liggen, wien men niet wilde ſtoren door het geratel der rijtuigen. Zoodra de dood er echter op gevolgd is, geeft men de bezorging van alles over aan eenen *undertaker* (ondernemer, *entrepreneur.*) Aldus noemt men de gewettigde lijkverzorgers, die gedeeltelijk zeer bemiddeld moeten zijn, daar zij altijd paarden, ſtalknechts en anderen toeſtel in gereedheid moeten hebben. Zij zelven verrigten daarbij verder geene bezigheid, maar dragen alles op aan hunne onderhoorige bedienden, gelijk zulks wel meest in alle groote ſteden het geval is.

Het *kerkelijk gebruik bij begrafenisſen* heeft iets zeer eerbiedwekkends en plegtigs. Doch het verandert door de gedurige herhaling in den mond van vele geestelijken ſlechts in eene koele werktuigelijke handeling. Volgens het voorſchrift ontvangt de predikant het lijk aan den ingang des kerkhofs met de woorden: „ Ik weet dat mijn Verlosſer leeft; ten jongſten dage zal hij op de aarde ſtaan (*).” — „ Niets, vaart hij alsdan voort, heb-

(*) Zoo heeft de Engelſche overzetting: *I know that my*

hebben wij op deze aarde medegebragt. Niets zullen wij van daar medenemen. — De Heer heeft hem gegeven! De Heer heeft hem genomen! Zijn naam zij geloofd!" — Is de kist in de kerk nedergezet, dan wordt de 39ste of 90ste Psalm voorgelezen. Daarop volgt de zinsnede des N. T. over de opstanding der dooden uit 1 *Cor*. XV. — Terwijl men zich gereed maakt, om het lijk in het graf neder te laten, spreekt de predikant: „ De mensch, geboren van eene vrouw, is kort van dagen en zat van onrust. Gelijk eene bloem ontluikt hij en verwelkt; gelijk eene schaduw vliedt hij weg, en houdt geen' stand. Te midden van ons leven, zijn wij van den dood omgeven." — Eene dankzegging voor de voleinding des ontslapenen, vol verlangen naar de onsterfelijkheid, en eene zeer treffende *collecte* geschiedt ten slotte.

De meeste begraafplaatsen zijn rondom de kerk. De policie waakt, wel is waar, voor de ongestoorde rust der dooden, totdat zij tot stof vergaan zijn, en straft elke overtreding strengelijk. Evenwel wordt zij toch vrij dikwijls door de *lijkdieven* misleid, die in den dienst der *ontleedkundigen* en *heel-*

my Redeemer liveth and that he shall stand at the latter day upon the earth, ongetwijfeld juister dan LUTHER: „ *Er wird mich hernach aus der Erde auferwecken.*" Dat HÄNDELS heerlijke compositie van deze woorden in zijnen *Messias* zulk eene uitstekende uitwerking op de Engelschen doet, kan men daaruit verklaren, dat elk weet, dat hij eens, als hij bij zijne *laatste* woning aankomt, met deze woorden: „ *Ik weet dat mijn Verlosser leeft*," zal ontvangen worden.

heelmeesters, en waarſchijnlijk met menigen omkoopbaren doodgraver in verſtandhouding ſtaan. Men heeft hun den naam van *mannen der opſtanding* (*Reſurrection Men*) gegeven. Om deze ongeregeldheid voor te komen, had de opziener van het kerkhof van *St. Martinus* voor ettelijke jaren den inval, bij het pas begraven lijk van eenen ſchoonen grooten grenadier, hetwelk bij die heeren zeer welkom zou geweest zijn, kruid en kogels op zoodanig eene wijze te plaatſen, dat, indien men wilde beproeven, om hetzelve op te delven, alles moest ontbranden, en rondom verwoesten. Wezenlijk hoorde hij den volgenden morgen eene ſterke losbarſting, vond ook vele ſchoppen, bijlen, zelfs eenen hoed, door welken een kogel gegaan was, waaruit men kon opmaken, dat deszelfs eigenaar gekwetst was, en waarſchijnlijk door zijne ſpitsbroeders terſtond ter zijde was gedragen.

Men is er in *Engeland* zeer op geſteld, om door eene eenvoudige niet zeer hooge grafnaald, met vaak zeer aandoenlijke opſchriften, de gedachtenis des overledenen te bewaren. Derhalve grenst er ſteen aan ſteen, derwijze, dat er hier en daar naauwelijks eene plaats ſchijnt over te blijven voor nieuwe graven. Deze grafnaalden zijn echter uit hoofde van de ſterke bevolking doorgaans van korten duur (*). Ik vond er op de kerkhoven zelden, die

(*) In het — in alle opzigten klasſiek en in zijn ſoort eenig — werk van J. COLQUHOUN *Treatiſe on the Wealth, Power and Reſources of the British empire in every quarter of the World*, *London* 1812. bij hetwelk ſtatistieke met eene

die over twintig jaren oud konden wezen. Is de bouwtrant der woonhuizen voor de levendigen ſlechts op een eenig lang menſchelijk leven berekend, de dooden echter verdringen malkander onder de aarde nog meer dan die *boven* dezelve. Ook door de zeer naauwe doodkisten, welke meer naar laden met platte dekſels gelijken, hoewel zij bij welgeſtelde menſchen van kostbaar hout, en niet zonder verſierſels, ringen, zinnebeelden en opſchriften zijn, wordt gezorgd voor de beſparing van ruimte, en gemetſelde graven worden ter naauwernood vergund. Uit deze ſpaarzaamheid kan men verklaren, hetgeen mij een Engelschman verhaalde, toen wij juist voorbij de *St. Andreaskerk* gingen. Als het knekelhuis open was, zeide hij, dan zouden wij de befaamde ijzeren doodkist kunnen zien, die nog in het portaal zal ſtaan. Dat was, voer hij voort, een wonderlijk geval. Een zekere heer GILBERT wordt in eene ijzeren doodkist ter be-

eene bijzondere naauwkeurigheid uitgewerkte tafels gevoegd zijn, vind ik over het jaar 1812 de opgave, dat te *Londen* het getal der begrafenisſen vier en twintigduizend zeshonderd en twee en vijftig beloopt, waaronder 12,424 van het mannelijk, en 12,228 van het vrouwelijk geſlacht. Hoe weinig plaats nu ook de doode noodig heeft, kan men nogtans uit deze getallen de noodzakelijkheid verklaren, om zeer ſpaarzaam op de kerkhoven er mede om te gaan. Het aantal zielen der hoofdſtad wordt in die tafels, die, onder opzigt van het Lagerhuis, in het licht zijn verſchenen, op 1,050,000 bepaald. Sedert negen jaren is de bevolking weder buitengemeen toegenomen, zoodat zij in de nieuwſte ſtatistieke werken op 1,200,000 (de vreemdelingen er bij gerekend) wordt geſchat.

begraving op het kerkhof gebragt. Men weigert dezelve aan te nemen. Natuurlijk! „ Ook de nakomelingfchap wil ruimte behouden voor eene rustplaats. De vaders en moeders moeten voor hunne kinderen, even als deze voor de hunne plaats maken. Maar zulk eene onvergankelijke doodkist zou hare plaats immers tot den jongften dag innemen.” — Aldus ontftond er een pleitgeding. Het geregtshof van *Guildhall* verwees het als eene bloote kerkelijke aangelegenheid naar de geestelijke regtbank. Geene ftellige wet befliste in dit geval, en nogtans fcheen het regt op de zijde der kerk, die, als het voorbeeld meer navolgers mogt vinden, meer en meer in haar eigendom beperkt worden, en natuurlijk ook aan inkomften van de graven verliezen zoude. De uitflag van den twist is mij onbekend gebleven.

Zonderling is het, dat de mensch, als hij op aarde geene blijvende plaats meer vindt, zijn hulfel niet liefst teruggeeft aan den moederlijken fchoot, uit welken hij voortgekomen is. Zoodra het gebrekkelijke werktuig in het aardfche leven niets meer kan uitvoeren, zou het dan niet het natuurlijkfte en verftandigfte wezen, om met den ftervenden TALBOT te zeggen:

> Gaarne geef ik der aarde,
> Der eeuw'ge zonne het ondeeltje weder,
> Dat zich tot vreugde en fmart in mij bewoog.

Want verdwenen is toch dan voor ons

> „ Het wijs gebruik des ouden, dat volmaakte,
> Dat vast en langzaam de natuur aanknoopt

Des

Des *menschenbeelds* verheev'ne waarde, zoo
Als zich de geest, de werkende, afscheidt
Om werkzaamheid van *reiner vlam* te ontbinden (*)."

De Engelsche dagbladen.

The folio of your pages,
What is it, but a map of busy life,
Its fluctuations and its vast concerns? (†)

COWPER.

In geen land worden er denkelijk *zoovele* nieuwspapieren, en deze door *zoovelen* gelezen als in *Engeland*. Trouwens, er gebeurt ook niets in den ganschen omvang des rijks, wat niet in de courant geplaatst wordt.

Het is niets buitengewoons, dat elke stad van eenig aanbelang haar eigen dagblad heeft. Dit is immers ook het geval in *Duitschland* (§). Dat er ech-

(*) „*Der weise Brauch der Alten, das volkommne,*
Das ernst und langzam die Natur geknüpft,
Des Menschenbilds *erhabne Würde, gleich*
Wenn sich der Geist, der wirkende, getrennt,
Durch reiner Flamme *Thätigkeit zu lösen.*"

GÖTTHE's *Eugenia.*

(†) Het folio van uwe bladen,
Was 't anders dan een Levens-kaart?
Met al zijn woelingen beladen,
Met al wat daarin dobbring baart,
Met elks belangen hoe verschillend?

(§) Ik moet bij deze gelegenheid het belangrijk geschrift

echter in de hoofdſtad alleen, ten deele dagelijks, ten deele wekelijks bij de *zestig* onderſcheidene nieuwspapieren (*News-papers*) verſchijnen, ſommige derzelven zelfs bij *tienduizend* exemplaren (*); dat dezelve gedeeltelijk geheel nat van de pers komende, van hen, die zij bij het uitgeven afhalen, reeds op weg verſlonden worden; dat in alle eenigzins welgeſtelde huizen de courant bij het ontbijt even onontbeerlijk is als de thee; dat vele ledigloopers van den morgen tot den avond in de koffijhuizen met niets anders den tijd doorbrengen: — dit alles moet men gezien hebben, om zich het eigendommelijke en nationale, hetwelk misſchien ook hier ſlechts mogelijk is te maken, zeer duidelijk voor te ſtellen.

Sommige dezer dagbladen, b. v. de *Times*, de *New-Times*, de *Morning-Chronicle*, de *Morning-Post*, de *Morning-Advertiſer*, is men verzekerd el-

ſchrift van VON SCHWARZKÖPF over de nieuwspapieren, en diens werk over ſtaatkundige nieuwspapieren, 1802, herinneren: alsmede het zeer voldingend artikel *Zeitungen im Converſ. Lexic.* 10 *Th.* Het woord *Zeitung*, dat men doorgaans van *Zeit* afleidt, is uit het oude nog in het Engelsch aanwezige woord *Teiding* (voorval, gebeurtenis) ontſtaan, [gelijk ons Nederduitsch *tijding*] even als *gazette* van eene kleine geldſpecie in *Italië Gazetta*, welke voor een courant werd betaald.

(*) In *Frankrijk* is het getal der couranten zelven misſchien geringer, maar elke oplage is welligt nog talrijker. Volgens de laatſte berigten wordt *le Conſtitutionnel* 15 tot 16000 maal, het *Journal des Debats*, (eertijds *Journal de l'Empire*) 10,000 maal gedrukt.

elken morgen; andere, b. v. den *Courier*, *Globe*, *Star*, *Sun*, elken avond; nog andere onder velerlei benamingen, om den anderen dag, eindelijk den *Monitor*, den *Sunday-Advertiſer*, *Obſerver*, *Examiner*, elken *zondag* te vinden (*). Daarbij komen nog die, welke wekelijks of om de veertien dagen ſlechts uitkomen.

Het allermeest heeft mij de ongeloofelijke ſnelheid verbaasd, waarmede door middel van dezelve, gedeeltelijk reeds op den vroegen ochtend datgene verſpreid wordt, hetwelk des avonds welligt nog niemand had geweten. Zulks is reeds op eene andere plaats opgemerkt, nopens de debatten van het parlement, welks zittingen vaak immers tot middernacht duren. Als men zoo omſtreeks twaalf ure door menig eene reeds ſtil wordende ſtraat, het *Strand*, *Fleetſtreet*, enz. gaat, vermoedt men niet, hoevele honderd handen achter de venſters nog in rustelooze beweging zijn, om redevoeringen, aankondigingen en berigten, welke nog elk oogenblik ſchriftelijk inkomen, in *drukvormen* te herſcheppen; terwijl afſchrijvers, zetters, nazieners, drukkers, oppakkers malkander onophoudelijk in de hand werken, aangezien er geene minuut verwaarloosd mag worden. Want reeds voor den bepaalden klokſlag zijn de *bureau's* der enkele nieuwspapieren omzet, en elk wil geholpen zijn. Hetgene acht tot twaalf uren vroeger nog niet geſchre-

(*) Wij zouden zeggen de *tijden* — de *nieuwe tijden* — *ochtendkronijk* — *ochtendpost* — het *ochtendblad* — de *courier* — de *aardkloot* — de *ſtar* — de *zon* — de *aankondiger* — de *waarnemer* — *onderzoeker*, enz.

ſchreven, misſchien nog niet gedacht was, is na verloop van dezelve, als door eene tooverroede in duizend handen. De onophoudelijk naar alle rigtingen afgaande postkoetſen maken het mogelijk, dat men bladen, die om *zeven* ure eerst van de drukkerij komen, om *vier* ure te *Oxford* (acht en vijftig Engelſche mijlen of bijkans twintig uren van *Londen*) leest, en 's avonds ſpreekt men daarover reeds op eenen afſtand van twintig tot vijf en twintig Duitſche mijlen (dertig tot veertig uren) van de hoofdſtad.

Zulk een ongeloofelijk ſpoedige druk zou onmogelijk wezen, als niet de *zetter* elk afgezet blad terſtond aan eenen *tweeden*, deze ook wel aan eenen *derden zetter* gaf: want, al worden er op eene courant ſlechts *vijfduizend* exemplaren gedrukt, geene pers zou dit in eenen nacht met *eenen vorm* kunnen uitrigten (*). Door de uitvinding der *ſtoom-drukpers*, welke de Engelſchen, gelijk zoovele andere uitvindingen, aan eenen Duitſcher, den heer KÖNIG te danken hebben, is ten minſte voor de meest gezochte van allen: *The Times* veel gewonnen. Want daar zij negenhonderd tot duizend bladen op beide zijden in één uur drukt, waarbij ſlechts

(*) Zooveel ik weet, is zulks ook het geval in *Duitschland* met zulke wijd en zijd verſpreide couranten, als de *Hamburger Correspondent*, van welken insgelijks twee of drie vormen worden gezet, terwijl er jaren geweest zijn, in welke er bij de dertigduizend exemplaren zijn gedrukt. De geſchiedenis van deze beroemde courant, welke in 1821 haar honderdjarig *jubilaeum* heeft gevierd, kan men zien in het *Converſ. Lexicon* 3ter *Th*.

ſlechts twee perſonen noodig zijn, verrigt zij bijna even zooveel, als twaalf drukkers met zes perſen op de gewone drukkerijen konden afdoen (*).

Men behoeft naauwelijks te herinneren, dat de Engelſche dagbladen de tolken der openlijke meening zijn. Wie geen vreemdeling is in onze Duitſche nieuwspapieren, weet uit de uittrekſels, welke zij ons dikwerf woordelijk mededeelen, met welk eene vrijmoedigheid elke ſtem zich daarin laat hooren, hoe vijandig er ſommigen de eene tegen de andere zijn, en hoe wezenlijk zij ten dienſte ſtaan van ministeriëele en antiministeriëele partijen. Er beſtaat, wel is waar — offchoon geene *cenſuur* — toch in zoo verre eene beperking in de vrijheid der drukpers, dat de eigenaar des nieuwspapiers verantwoordelijk zijnde voor openbare beleedigingen en ſmaadheden der regering aangedaan, of voor grove kwetſing der zeden en van den godsdienst, ook dikwerf geſtraft wordt. Hoeveel men zich intusſchen binnen die verre uitgeſtrekte grenzen mag veroorloven, heeft de nieuwſte geſchiedenis in het pleitgeding der koningin maar al te duidelijk doen zien. Hoe zou men toch ook dagbladſchrijvers kunnen verbieden, datgene aan het licht te brengen, wat voor het ganſche parlement, met opene deuren, wel is waar grootelijks tot aanſtoot van vele leden, werd behandeld (†).

Geen wonder evenwel, dat juist door deze groo-

te

(*) Eene nadere beſchrijving der werktuigelijke inrigting dezer koninklijke drukkerij kan men zien in de Bijlage No. 6.

(†) Zie I Deel bl. 197, 349.

te publiciteit, de belangſtelling in ſtaatkundige aangelegenheden tot alle ſtanden overgaat. Zelfs in de geringſte herbergen en porterkroegen, ontbreekt het voor hen, die misſchien nimmer leerden lezen, niet aan voorlezers of verkondigers van al, wat zij er in gelezen hebben. Neemt het openlijk gevoelen eene zeer bepaalde rigting, dan verkeert de journalist, die niet met hetzelve overeenſtemt, in hagchelijke omſtandigheden, en wij hebben meer dan eens van verwoeste couranten-*bureaux* of drukkerijen gelezen.

Als men het groote *landkaarten-formaat* der voornaamſte dagbladen, en den zeer digten druk in vijf kolommen gadeſlaat, dan zou men meenen, dat er een halve dag toe noodig was, om ſlechts een of twee nummers door te lezen. Doch men verkrijgt daarin al ſpoedig eene zekere vaardigheid. Ik was doorgaans 's morgens de eerſte in het naast bij mij gelegen *Oxford-* of *Exchange Coffee-houſe*, vond echter altijd reeds de *Times* of *Morning-Chronicle* op de tafels uitgeſpreid, en de tijd van het ontbijt was toereikende voor mij, om mij met den hoofdinhoud bekend te maken. Uit het vaderland vond ik altoos bedroefd weinig. Het hoofdzakelijkſte bepaalde zich tot *Engeland* en wat daartoe behoorde. Elk blad deelde de debatten van het parlement meer of minder volledig, maar meest met dezelfde woorden, mede. Verre weg de grootſte plaats beſloegen de aankondigingen van allerlei ſoort, in eene oneindig grootere hoeveelheid, dan eenige van onze dag- of advertentiebladen. Het is in vollen nadruk waar, wat WENDEBORN reeds luimig van dezelve heeft gezegd, „ wie in *En-*

geland een vreemdeling en met den aard dezer bladen onbekend is, die zou dezelve voor de grootste weldaad houden, welke het menschdom kan ten deel vallen." Hun, die geld behoeven, worden daarin sommen van honderd tot eenige duizend ponden, bijna om niet, aangeboden; hij, wien gezondheid ontbreekt, behoeft slechts uit onderscheidene algemeene geneesmiddelen een te kiezen ter zijner spoedige herstelling; wie schoonheid en eene frissche kleur tot in zijn tachtigste jaar wil behouden, dien wordt het middel daartoe voor weinige schellingen aangewezen; wie voordeelige eereposten beoogt, dien worden dezelve onder het zegel der geheimhouding voor eene gematigde som gewaarborgd; zelfs aanzienlijke predikantsplaatsen worden aan de meestbiedenden beloofd; de jonge gezellen en weduwenaars, die vrouwen wenschen te hebben, en de jonge dochters en weduwen, die mannen verlangen, behoeven slechts de advertentiën in de courant te lezen, dan zullen zij spoedig kunnen bekomen, hetgene zij zoeken. Echtelingen, die sterke, welgeschapene zonen of dochters willen ter wereld brengen, behoeven slechts een paar voorlezingen bij doctor GRAHAM aan te hooren; voor armen verleiden, die gaarne hare schande bedekt willen houden, worden huizen geopend van goedhartige menschen, die bereid zijn, om ze te verbergen en te verzorgen, totdat zij weder op eene eerlijke wijze in de menschelijke zamenleving kunnen verschijnen. Er is geen vak van onderwijs, voor het welk zich geene bekwame leermeesters en leermeesteresfen opdoen; in één woord er is geene behoefte denkbaar, waarvoor zich niet de een of

ander bereid verklaart, om dezelve te bevredigen.

Het mangelt inderdaad geen dezer dagbladen aan *onderhoudende artikels*. Zij zijn immers de eigenlijke *kronijk der ſtad* en *der omſtreek*, even ijverig bedacht, om het voortreffelijke als het lage en gemeene ter kennis te brengen. Men verneemt, aangezien alle geregtelijke handelingen daarin verhaald worden, dagelijks elk groot en klein misdrijf, den geringſten zoowel als den gewigtigſten diefſtal, elk gekijf en elke vechtpartij, elke aanklagt en verdediging. Zelfs geen naam blijft daarbij verzwegen. Men leest, wat de aangeklaagde, de advokaten, de regters hebben aangevoerd, en hoe elk zich daarbij gedragen hebbe. Hierbij ontbreekt het geenszins aan zeer belangrijke trekken, zoodat men deze vlugtige bladen wel met COWPER eene ſteeds afwisſelende ſchilderij des levens, in al deszelfs gedaanten en wisſelingen, mag noemen.

En nu nog — al die akelige gebeurtenisſen, ongelukken, verwoestingen door brand, moorden, teregtſtellingen en *laatſte* woorden — de nieuwe boeken, de geboorte-, de ſterf-lijsten, de ſchilderingen van perſonen en karakters, de lof- en ſchimpdichten, den amelooze brieven aan den koning en de ministers, de volksvergaderingen, de bankroeten, de geſprekken des volks, — dan weder de ſtedelijke en landelijke vermaken, aankondigingen betreffende den ſchouwburg en beoordeelingen van het tooneel — en niet te vergeten, de tot walgens toe wederkomende heldendaden van vuistvechters of *Boxers* (*Boxing-Matches*) met de beſchrijving van alle wonden en builen, die elk er van heeft weggedragen, als hij

niet op de plaats doodgebleven is, of de hanengevechten en harddraverijen; — kan het, bij zulk eene verscheidenheid, des ochtends en des avonds bij de thee-tafel ontbreken aan stof tot gesprekken en uitroepingen?

Het zonderlingste was mij de breedvoerige beschrijvingen, onder de rubriek: *Miror of fashion* (modespiegel) welke de weêrklank van alle feesten ten hove, groote assemblées, bals of prachtige gastmalen plegen te zijn. Zij geven een tot in de kleinste bijzonderheden loopend verslag van hetgene, inzonderheid de dames op zulk eenen galadag aan juweelen, pluimen, kleederen en andere kostbaarheden van het hoofd tot de voeten hebben gedragen, waarbij de waarde ook wel wordt opgegeven. Men kan denken, hoeveel plaats de beschrijving der kleedingen op het groote *Drawing room*, waarvan ik boven melding gemaakt heb, moest beslaan. Door een gedeelte van het publiek, vooral van het vrouwelijke, moeten deze artikels met groote deelneming worden gelezen. Welk eene hoofdrol moeten de hartstogten van allerhande soort daaronder spelen! Het is ook waarlijk geene kleinigheid, als eene hoovaardige lady gemeend heeft, dat zij het prachtigst opgeschikt geweest is, en gansch *Londen* en elke provincie, ja als zelfs *Oost-* en *Westindië* nu verneemt, dat er nog eene gansche reeks van anderen geweest is, die veel meer uitgemunt hadden. Schier nog beuzelachtiger is echter de optelling der geregten, der lekkernijen, der confituren, der kostbare wijnen, in welke bij *gastmalen* of *routs* de weelde heeft gewedijverd. De huishofmeesters bezorgen dit, en voor de koks, de

sui-

ſuikerbakkers en wijnkoopers is het eene ſpeculatie, om zich voor dergelijke gelegenheden aan te bevelen. Deze ſoort van bijna kinderachtige pogcherijen behoorde voor mij tot de zeer onverwachte verſchijnſels onder *deze* natie.

Hetgeen er aan den hemel gebeurt, ontſnapt zelfs der oplettendheid niet. — Gedurende mijn verblijf vertoonde zich onderſcheidene avonden, ook voor het ongewapend oog, de *komeet* in vollen luister. Op alle ſtraten vergaderden groepen, om dezelve waar te nemen, waartoe de ſteeds werkzame nijverheid ook verrekijkers aanbood. De *Courier* volgde haar ſteeds op hare baan, en ſprak ſomtijds met geestverrukking er over. Dus las men op den 14den Julij: gedurende de drie laatſte bewolkte avonden heeft de *hemelſche reizende* (*celestial traveller*) belangrijke vorderingen op hare baan gemaakt. Den laatſten nacht ten half twaalf ure verſcheen dezelve ſchooner dan ooit te voren. De ganſche hemel was zonder wolken, en offchoon, hetgeen lichte maan zijnde, alle ſterren heerlijk fonkelden, wandelde zij toch met ſtatelijke glorie onder haar, als eene koningin met eene glinſterende *tiare* (tulband).

Overigens zijn de nieuwspapieren eene zeer overvloedige bron voor de ſtaatskasſen. Elk blad is voorzien van eenen *rooden ſtempel*, en van elke bijzondere advertentie ontvangt de regering naar evenredigheid 2—3 ſchellingen. Dikwijls heb ik op *eene zijde* over de *honderd* van zoodanige *aankondigingen* geteld. Alle jaren vermeerderen de dagbladen en derhalve ook die opbrengſten. De *ſtempels der couranten* bragten in den jare 1817

omtrent 329,104 p. ſterling, derhalve bij de 4 millioenen guldens op. Van de aankondigingen werden 116,352 p. ſt. of 1,300,000 guldens betaald. Geen wonder, dat vaak de kleinſte advertentie met verſcheidene ponden aan den courantier moet betaald worden.

Bezoek in de Bell en Lancasterſche ſcholen.

Eene *leerwijze*, naar welke thans reeds vele millioenen van kinderen niet alleen in *Engeland*, maar ook in *Frankrijk*, *Zwitſerland*, *Denemarken*, *Rusland*, *Oost-* en *Westindië*, zelfs reeds op *Hayti* of *St. Domingo* (*) onderwezen worden; die, hoewel door ſommigen voor een *dood*, *geesteloos*, bloot *werktuigelijk aanleeren* gehouden zijnde, door anderen daarentegen, zelfs *ook* verſtandige en voor de opvoeding der jeugd zeer ijverende man-

(*) De Nederduitſche lezer kan over de Schoolinrigting van BELL raadplegen de *Bijdragen voor het Schoolwezen*, voor 1809. St. V. bl. 37. St. VII. bl. 3. en St. IX. bl. 39.; — over die van LANCASTER het geſchrift, bij de uitgeefſter van dit werk in 1811 verſchenen, onder den titel: *Een eenig ſchoolmeester onder duizend kinderen in eene ſchool, eene bijdrage ter verbetering der leerwijze en ſchoolorde in de lagere ſcholen, door* J. LANCASTER; — en over beider leermethoden, een werkje in 1816 uitgegeven bij de weduwe DÖLL, te *Amſterdam*, ten titel voerende: *Ontwerp van opvoeding voor armen-kinderen, volgens de beste vereenigde leerwijzen van de heeren* BELL *en* LANCASTER, *door den graaf* A. DE LA BORDE.

VERT.

mannen van de meest uiteenloopende partijen goedgekeurd, en met zulke groote sommen van regeringen en burgers ondersteund wordt; — zoodanig eene leerwijze moet natuurlijk iets bevatten, waaruit men hare groote uitwerking kan verklaren. Naauwelijks treft men een dergelijk verschijnsel in latere tijden aan, hetwelk in de gansche geschiedenis des schoolwezens daarmede kan vergeleken worden. Schoon dezelve misschien slechts heilzaam gewerkt heeft op landen, provinciën of steden, waar nog gebrek aan *meesters* en *hulpmiddelen* bestond, verdient zij evenwel, zoo lang er in dit gebrek nog niet voorzien is, de grootste aandacht van den menschenvriend, inzonderheid van den vriend der jeugd; en als er ook maar eenig nut insteekt, dat door de ondervinding beproefd is, dan zou het onbillijk wezen, het goede uit hoofde van het gebrekkige voorbij te zien.

Hoeveel ik ook beroepshalve over dit onderwerp had gelezen, en reeds vroeger tot *buitenlandsch lid* van het *Britsche* en *buitenlandsche Schoolgenootschap* benoemd zijnde, juist daardoor in het bezit was gekomen van de daarover in het licht verschenen boeken, overtrof nogtans ook in dit geval de onmiddellijke aanschouwing elke beschrijving. Ik kan daarbij vooraf verzekeren, dat ik zoowel de *Bellsche* als *Lancastersche* scholen, zonder vooringenomenheid met hare leermethode, veeleer zelfs met een heimelijk vooroordeel bezocht en waargenomen heb; dat ik zelfs thans nog verre verwijderd ben, om hare onbepaalde overneming en nabootsing in *Duitschland* te wenschen; dat mij echter gewisselijk dit bezigtigen harer inrigtingen, en

van hetgene daardoor wordt uitgevoerd, heeft overtuigd, dat veel daarin van *zuivere*, alhoewel niet *volstrekt nieuwe* onderwijskundige grondbeginsels uitgaat, en dat zij binnen korten tijd en met geringe middelen inderdaad voor *zekere oogmerken* zeer veel te weeg brengen. Vergelijkt men daarmede, hoe deerlijk het nog in ontelbare lands- en stadsscholen van ons vaderland, zelfs met betrekking tot de *eerste grondbeginselen* en de *werktuigelijke oefeningen*, uit hoofde van de onbruikbaarheid of traagheid of armoede der onderwijzers, uitziet, daar er toch in onze tijden zooveel over de verbetering van het onderwijs der jeugd geschreven en door welwillende regeringen gedaan is, dan wordt men ligtelijk genoopt, het langs dezen weg te beproeven, om vele gebreken te verhelpen.

Eene geheel *volledige beoordeeling* of ook slechts *beschrijving* van alle bijzonderheden dezer *methode*, zou intusschen de meeste lezers van dit werk, ingeval zij zelve in het vak van het volksonderwijs niet op de eene of andere wijze werkzaam zijn, al te spoedig vervelen. Deze moeten buitendien, om zich een zeer duidelijk denkbeeld van het geheel of van enkele deelen te vormen, en niet te verwerpen, hetgene zij niet kennen, de werken vooral van HAMEL en NATORP niet ongelezen laten; *gene* als de zorgvuldigste zelfs de geringste omstandigheid niet voorbijziende onmiddellijke waarnemer op de plaats zelve; *deze*, een naauwkeurig gebruik makende van de Engelsche berigten, daarenboven meer dan gewoonlijk gemeenzaam bekend zijnde met den eigenlijken toestand van het lager schoolwezen, en met alles,

wat

wat daarin gedaan werd, of nog te wenſchen overig is (*). Welligt biedt zich ook in het vervolg de gelegenheid aan, om mijne gedachten over de verhouding van deze lagere ſcholen tot de onze in een afzonderlijk opſtel uitvoeriger te betoogen.

Doch eene *algemeene* kennis van het onderwerp verwekt ook eene *algemeene belangſtelling*, en heeft zulks bij perſonen uit alle ſtanden in vele landen veroorzaakt. Aan deze hoop ik te voldoen, als ik *eerst* het *geſchiedkundige* van den *oorſprong* en de *ſtichters* dezer ſcholen vooraf laat gaan, — vervolgens ſpreek over hare *zamenſtelling* te *Londen* en hare *verſpreiding* in en buiten *Engeland*, — eindelijk ten minſte het *voornaamſte* der haar kenmerkende leerwijze, benevens hare uitvoerlijkheid voor ons aantoone.

I.

Oprigting der Scholen.

De naam *Bell* en *Lancasterſche* ſcholen — brengt ons van zelve op de *ſtichters*.

Dr. BELL is een nog in leven zijnde geestelijke. Hij werd eerst als predikant naar *Madras* in *Oostindië* beroepen, en was ſedert 1789 een van de directeurs der opvoedings-inrigting, aldaar geſticht door de compagnie, ten behoeve van kinderen, die meest Indiaanſche moeders hadden, en zonder eenig on-

(*) Meer over de literatuur van dit vak, kan men vinden in de Bijlage No. 7.

onderwijs, ja vaak vroegtijdig aan de ondeugd ter prooi gegeven zijnde, waren opgegroeid. Hij had het toezigt — eene aangebodene jaarwedde van eenige duizend guldens van de hand wijzende — over de inrigting; voerde menige reeds onder de Malabaren in zwang gaande methode, b. v. het teekenen der letters in zand, in; vormde eenige kundige knapen tot onderwijzers der jongere, en ontlastte zich daardoor van onbruikbare oude meesters, die hem overal tegenwerkten. Zeven jaren nam hij dit ambt waar; daarop noodzaakte hem zijne gezondheid, om naar *Engeland* weder te keeren. Hij liet er ondertusschen volledige aanwijzingen achter, gaf weldra na zijne aankomst te *Londen* (1797) zijn werk: „ Proeve of stelsel van opvoeding, waarnaar een leerling of volwassene zich zelven, onder toezigt van *eenen* meester of vader, kan onderwijzen," in het licht. Toen hij den boekhandelaar het manuscript overhandigde, zeide hij: „ Men zal mij een' geestdrijver noemen. Als men echter duizend jaren mogt leven, dan zou men den hier beschrevenen leertrant door de gansche wereld zien aangenomen." Werkelijk begonnen sommige lagere scholen in *Engeland* dezen leertrant, hoewel langzaam, aan te nemen.

Bell zelf verborg zich in de eenzaamheid, en trad eerst weder ten voorschijn, toen de *Lancastersche* scholen aan de *bisschoppelijke kerk* mishaagden, en deze een volksgenootschap ten behoeve van het schoolwezen oprigtte; sedert dien tijd is bell weder een werkzaam lid geworden. Hoe meer de naijver tusschen beide inrigtingen toegenomen is, des te meer wordt hij van de heerschende kerk gebruikt,

bruikt, en gelijk men zegt door het begeven van rijke *ſinecuren* (*) — zoo noemt men, gelijk bekend is, posten, aan welke weinig te doen valt — zijn aanzien voor de zaak der nationale ſcholen geſchraagd. Hij was in het jaar 1819 op reis, weshalve ik hem niet in perſoon leerde kennen.

JOZEF LANCASTER rigtte, toenmaals naauwelijks twintig jaren oud zijnde, in het jaar 1798 in eene voorſtad van *Londen* eene ſchool op voor onvermogenden, voor een gering ſchoolgeld. Zij wies weldra tot vele honderden van kinderen aan, die ten deel volſtrekt niets betaalden. Ook hem viel in, om ondermeesters uit de kinderen zelven te kiezen, om dusdoende kosten te beſparen. Van BELL had hij aanvankelijk nog niets gelezen. Beiden koesterden evenwel eenerlei denkbeelden. De ſchool begon opgang te maken. Men opende eene inteekening, om den ten opzigte van het onderrigt van zoovele geheel verwaarloosde kinderen ten uiterſte ijverigen man te onderſteunen. De rijke hertog van *Bedford* ſtond aan het hoofd. In het jaar 1804 was de ſchool tot *achthonderd*, weldra tot *duizend* kinderen aangegroeid, en daarenboven gaven nog zijne twee zusters onderwijs aan tweehonderd meisjes naar den leertrant van haren broeder. Onder deze *duizend* kinderen was LANCASTER zelf de *eenige ſchoolmeester*. De aanmoedigingen door bijdragen

van

(*) *Sinecuren* is een verbasterd Latijnsch woord, zamengeſteld uit *ſine* zonder en *cura* zorg, derhalve *zonder zorg* of hetgene weinig zorg vereischt; — jaargelden, die zonder moeite of zorg genoten worden.

VERT.

van geld namen dagelijks toe. De koning en de gansche koninklijke familie stelden er belang in, en hij noemde sedert dien tijd zijne leerwijze het *koninklijk Lancastersche opvoedings-stelsel.* Maar — hij was een *kwaker*, en beleed den *Katechismus der Engelsche kerk* niet. Dit was het, dat aan de heerschende kerk mishaagde, en zeer aanzienlijke mannen, b. v. de bisschop MARSH, oordeelden zich verpligt, om zelfs in hunne leerredenen voor het stelsel te waarschuwen. Men verhaalde mij, dat hooge geestelijken zich gedrongen gevoeld hadden, om de onderneming van LANCASTER aan den koning als bedenkelijk voor de kerk voor te stellen, dat deze nogtans geantwoord zou hebben: „ Ik heb hem ondersteund en zal hem ondersteunen." (*I have supported him, and I wil support him.*)

Intusschen verminderden toch bij dezen wedstrijd der partijen de bijdragen in geld van vele kanten, en BELLS school won immer meer veld.

Doch dit vuurde LANCASTERS geestdrift slechts des te meer aan. Met de grootste opofferingen en eene rustelooze nijverheid zette hij zijne school voort, reisde ook menigmaal rond, om aanhangers voor zijn stelsel, dat hem als de groote zaak der menschheid voorkwam, te werven. Dit gelukte hem ook. Werwaarts hij kwam, vloeide de menigte naar zijne voorlezingen, dewijl hij geenszins misdeeld was van eene natuurlijke gave van welsprekendheid. Ook was hij, even als BELL reeds vroeger, overtuigd, dat de geheele wereld hem van lieverlede zou navolgen. In verscheidene zijner brieven leest men de uitroeping: „ Ik ben

slechts

ſlechts het werktuig! God heeft mij eene bazuin in de hand gegeven, en zij moet door het ganſche land gehoord worden. — De armen van *Brittannië*, de armen van *Europa*, zoowel als de armen van de *ganſche wereld* moeten een opvoeding genieten, en geene menſchelijke magt kan zulks verhinderen!" Zoodanige geestdrift, offchoon niet ontbloot van te groote vooringenomenheid met zich zelven, hoe ten eenemaal anders luidt dezelve toch, dan de ellendige dweeperijen van eene SOUTHCOTT en van allen, die even als zij, door eene vrome werkeloosheid het rijk van God willen naderen. Voorzeker, ook godsdienſtige geestdrijvers zijn dikwijls voor groote opofferingen vatbaar. Doch wankelmoedig nopens hetgeen zij zich voornemen, om tot ſtand te brengen, grijpen zij telkens naar verkeerde middelen, en laten eene welvoegelijke en geregelde werkzaamheid voor den dagelijkſchen mensch over, boven wien zij zich verheven wanen.

Evenwel was het toch weldra — zelfs in weêrwil van LANCASTERS bemoeijingen — veel meer de *zaak*, dan zijne *perſoon*, waarvoor men in de bres ſprong. Schoon het hem niet geheel aan geld mangelde, verſtond hij toch niets minder, dan er mede om te gaan. Hij geraakte al ſpoedig diep in ſchulden, en volgens de Engelſche wetten in het nijpendſte gevaar voor zijne vrijheid. Nogtans redde hem op nieuw de edelmoedigheid van sommigen voor de zaak van het onderwijs der armen ijverende en van kerkelijken ſektengeest bevrijde mannen.

Allengskens vormde er zich een gezelſchap, onder

de den naam van *Britsch* en *buitenlandsch Schoolgenootschap*, door welks rustelooze, zeer in het groote gaande ijver, de methode ten uiterste spoedig in zeer vele scholen werd verspreid. De *centraalschool* bleef te *Londen*. De geheele inrigting stond onder curatoren. Aanvankelijk bleef LANCASTER ook eerste onderwijzer. Doch gewoon zijnde aan een onafhankelijk werken, ja zelfs van een zeer onrustig karakter zijnde, zonderde hij zich eindelijk af, rigtte een afzonderlijk instituut op, en leeft thans, voor zijnen persoon zeer gedaald in de algemeene achting, schier behoeftig te *Manchester*, terwijl zijn gesticht eene uitbreiding heeft ondergaan, die naauwelijks te berekenen is.

II.

Zamenstelling der Bell- en der Lancastersche schoolinrigtingen te Londen en hare verspreiding in en buiten Engeland.

Aldus hebben twee mannen door hunne gelijktijdig gevormde plannen, eene werking te weeg gebragt, die met alles, wat reeds in *Duitschland* door soortgelijke nog zoo zeer beroemde stelselvormers, als BASEDOW en PESTALOZZI is bewerkt, op stukken na niet vergeleken kan worden. Er zijn op de doelmatigste wijze scholen aangelegd, waar te voren nimmer scholen geweest zijn. Een onnoemelijk aantal van kinderen zijn daarin naar vaste grondbeginsels onderwezen. Hoe laag men ook den-

denken moge over hetgene er uitgevoerd wordt — een groot gedeelte dezer kinderen is toch daardoor aan volſtrekte onwetendheid en verwildering ontrukt. Deze uitwerking heeft zich niet tot *Groot-Brittannië* bepaald. Zij is doorgedrongen in alle naburige, doorgedrongen ten deele in de meest verwijderde landen, tot menſchen van de verſchillendſte geloofsleeren en de meest uiteenloopende zeden. Zij is in onzen tijd een even zoo merkwaardig verſchijnſel voor de opvoeding, als in het gebied van den godsdienst de verſpreiding der *Bijbelgenootſchappen* is.

In *Engeland* zelf zijn twee groote departementen de beide middelpunten, van welke alles uitgaat; en welker bijdragende medeleden door *voorzitters*, *ſecretarisſen*, *ſchatbewaarders* en andere *ambtenaren*, als hunne organen, vertegenwoordigd worden.

Beide genootſchappen, onafhankelijk van malkander en ſchier in volmaakte tegenkanting zijnde, hebben door gansch *Engeland*, in alle bezittingen, in *Oost-* en *West-Indië*, ſcholen opgerigt. Die, welke onder beſcherming van de *heerſchende kerk* ſtaan, en ſedert het jaar 1817 een *charter of incorporation*, dat is eenen koninklijken *verlofbrief* hebben verkregen, heeten *nationale ſcholen*; de overige *Lancasterſche* of *ſcholen van het Britſche en buitenlandſche Schoolgenootſchap*.

Beiden hebben *hetzelfde oogmerk* — de meest mogelijke bevordering van het onderwijs onder alle, inzonderheid de armere, klasſen van ſtaatsburgers — door de minst mogelijke moeite en kosten van den kant der onderwijzers en der middelen van onderwijs.

Niet ſlechts in den leertrant, maar ook in de

ganſche inrigting, ja des lokaals, hebben zij de grootſte overeenkomst. Alleen de *ſekſen*, niet de klasſen, zijn in de Londenſche ſcholen afzonderlijk. Het getal der ſcholieren mag zoo groot zijn als het wil — men vindt hen allen in *eene groote zaal*. In de beide groote *Centraalſcholen* der hoofdſtad, van welke de *Bellſche* midden in de *City*, de andere aan de overzijde van den *Teems*, in *Southwark* in de *Borough-road* ſtaat, worden deze zalen van boven door ſchuinslichtende beweegbare venſters (omtrent als in zeer groote broeikasten) verlicht, zoodat bijna de ganſche zolder van glas is, waardoor zich een helder en gelijkmatig licht over alle zitplaatſen der kinderen verſpreidt. De *Lancasterſche* ſchoolgebouwen zijn geheel nieuw opgetrokken, en toen ik die zag, was alles er binnen veel netter, bevalliger en gemakkelijker dan in de nationale ſchool in *Baldwins-garden*.

In de ſchoolzaal ſtaat op eene zoldering of verhevenheid de *hoofdonderwijzer* voor eene tafel en beſtuurt het geheel door zekere commando-teekens. De kinderen zitten voor ſmalle ſchrijflesſenaars, welke ik trouwens in de nationale ſchool genoegzaam niet aantrof, op nog ſmaller in de breedte des vertreks ſtaande banken. Tusſchen de banken en de zijmuren is een zes voeten breede gang. *Half-ronden* van ijzer zijn in dezen gang op den grond ingelegd, en teekenen de plaatſen af, waarop de kinderen met den kleinen ondermeester in hun midden, van twaalf tot zestien eenen halven cirkel moeten vormen, om de aan de zijmuren hangende tabellen van *letters*, *lettergrepen*, *woorden*, *regels* en *voorſchriften om te rekenen* op te zeggen. De onderſchei-

ſcheidene klasſen worden door een aan de bank, alwaar de nieuwe klasſe begint, opgerigt bord (klasſen-telegraaf) aangewezen. De voorſte ſmalle tafels hebben eenigermate verhoogde lijsten, tusſchen welke fijn zand is geſtrooid, waarin de eerſte proeven om te ſchrijven genomen worden. Alle aanwezigen erlangen ter gelijker tijd onderwijs. Dat zulks, in weêrwil van het bij vier- tot vijfhonderd kinderen onvermijdelijk gedruisch, niet meer ſtoort en verſtrooit, dit — ik moet het bekennen — heeft mijne verwachting zeer verre overtroffen. De kinderen zijn ten uiterſte armoedig gekleed; maar daarbij over het geheel zeer zindelijk van aangezigt en handen.

Het eenige wezenlijk onderſcheid maakt hetgene betrekking heeft op het onderwijs in den godsdienst. In de *nationale ſcholen* wordt de *kerkelijke Katechismus* volgens de 39 artikels als grondſlag beſchouwd. In de *Lancasterſche* ſchool bepaalt men zich alleen tot den Bijbel en godsdienſtige lofzangen. Daarenboven ſtelt men leerzame geſchriften voor de jeugd, waarvan er vooral in *Ierland* vele uitkomen, den kinderen ter hand. Dit laken de bisſchoppelijke, uit hoofde dat dusdoende de *heerſchende godsdienst van den ſtaat* niet in de jeugdige harten geprent zou worden; terwijl daarentegen de vrienden van LANCASTER aan kinderen van alle gezindten den toegang vergunnen, de keuze van het leerſtelſel echter aan rijpere jaren overlaten, en in de ſchool ſlechts *godsdienst*, geene *godgeleerdheid* willen onderwezen hebben. Men vindt derhalve in de beſturende vergadering ook leden van *alle godsdienſtige gezindheden.*

De uitgeſtrektheid en werkzaamheid, welke tot hiertoe de ſcholen van beide genootſchappen hebben erlangd, zal wel nagenoeg dezelfde zijn. Over de duizend ſcholen ſtaan met de *beide Londenſche Centraal-ſcholen* en derzelver commisſiën in verband. In de laatſte worden onophoudelijk onderwijzers en onderwijzeresſen gevormd en naar alle provinciën verzonden. Ingevolge de laatſte voor mij liggende berigten van het jaar 1819 beloopt het getal der naar de *Bell-* en *Lancasterſche* methode onderwezene kinderen in *Engeland* reeds ver over de *tweemaal honderdduizend*.

Sedert het jaar 1814 begon men ook in *Frankrijk* het levendigſte deel te nemen aan deze ſoort van volksonderwijs, en algemeen bekende uitmuntende mannen, als de baron DE GERANDO en de graaf LASTEYRIE, ſtelden zich aan het hoofd. In en buiten *Parijs* vermeerderen deze ſcholen van jaar tot jaar. Keizer ALEXANDER zond uit het opvoedings-inſtituut te *St. Petersburg* jongelingen naar *Engeland*, om die methode te leeren, en het volledigſte werk, dat wij er tot hiertoe over bezitten, is insgelijks, door de medewerking van dezen monarch, door den keizerlijk Rusſiſchen hofraad HAMEL in de Hoogduitſche, Franſche en Rusſiſche taal uitgegeven. Ook de heer VON KARAZAY verzekert in zijn in 1819 te *Kaſan* in het licht verſchenen werk, dat er langs dezen weg 200,000 Rusſiſche ſoldaten en andere volwasſene perſonen in het jaar 1817 en 1818 lezen, rekenen en ſchrijven hebben geleerd. In *Zweden*, *Denemarken* en *Napels* heeft men dit voorbeeld gevolgd. De voorſtanders der *nationale ſcholen* bepalen zich hoofdzakelijk

tot *Engeland.* Het *genootschap voor Brittannië en buitenlands* daarentegen, volgens *Lancastersche* grondbeginsels, staat met alle landen in naauwe verbindtenis. Ik werd door den waardigen secretaris van hetzelve voor buitenlands, den heer D. SCHWABE, aan de vergadering voorgesteld, en als een buitenlid op het minzaamste verwelkomd. Een der verdienstelijkste voorstanders, de heer ALLEN, was afwezig. Een Kwaker was voorzitter. Uit alle streken werden er brieven over den gelukkigen voortgang voorgelezen.

Mogt men toch ook met de gronddenkbeelden steeds meer vele andere dingen vereenigen, welke een man als de heer SCHWABE, die geen vreemdeling is in de *Duitsche* opvoeding- en onderwijskunde, ongetwijfeld ten uiterste bekwaam was, om er in over te planten.

III.

Over de voornaamste grondstellingen, van welke de inrigting dezer Scholen uitging, en het hoofdzakelijkste van den leertrant, welken zij volgen.

Om niet tot onbillijkheid in mijn oordeel over deze zoo zeer in het groote loopende inrigtingen te vervallen, moet men vooral weten, hoe slecht het, inzonderheid in *Engeland* en *Ierland* (minder in *Schotland*) met het onderwijs der armere volksklassen heeft gestaan, en gedeeltelijk nog staat. Reeds

de sedert het jaar 1784 in deze landen ingevoerde *Zondags-scholen*, zijn een bewijs, dat er voor een onnoemelijk getal op de werkdagen volstrekt aan geen onderwijs was te denken, aangezien de kinderen der armen, om ter naauwernood hun brood te verdienen, dikwijls van de teederste kindschheid af, van den vroegen morgen tot den laten avond, in de fabrijken moeten arbeiden. Duizenden en nog eens duizenden zijn zonder het allerminste onderwijs opgegroeid, of hebben ten hoogste van reizende schoolmeesters, die in één bestek van tien uren rondtrekken, het ellendigst onderwijs genoten. Schoon somtijds dit onderwerp in het parlement ter tafel gekomen is, zoo heeft men hetzelve spoedig weder laten varen, of het bedenkelijk geoordeeld, om zekere kundigheden en bekwaamheden algemeen te maken, en zich daartegen verklaard. Men kan derhalve *Engeland* in dit opzigt volstrekt niet met *Duitschland* vergelijken, alwaar toch niet ligt eene plaats zoo klein is, waarin ten minste niet eenig bewijs van school, hetzij dan ook nog zoo gering, wordt aangetroffen.

Al blijft er diensvolgens voor den menschenvriend ook onder ons nog steeds zeer veel te wenschen over betreffende het *onderwijs* en de *opvoeding* van het opkomend geslacht, bepaalt het zich toch meer tot de inwendige verbetering van ons school-onderwijs, terwijl BELL, LANCASTER en de leden der *school-vereenigingen*, in *Engeland* slechts overal *daarop* moesten werken, dat er *over het geheel onderwijs gegeven* en de scholen, naar evenredigheid der volksmenigte, *vermeerderd* zouden worden.

Heeft verder *onder ons* het stelsel ter verbetering

van

van het onderwijs der jeugd ten doel, om dezelve niet alleen tot de *allereerſte* en *noodzakelijke grondbeginſels* te bepalen, maar, het *armſte* kind even zoo vatbaar, ja vaak nog vatbaarder zijnde voor beſchaving dan het *rijkſte*, om elk zoo volkomen te vormen, als maar immer mogelijk is, en — wel is waar niet *alle geleerd*, maar toch alle *verſtandig* te maken: zou houdt men het in *Engeland* reeds voor eene groote aanwinst, als de honderdduizend in het wild ronddolende of geheel ellendig onderwezen kinderen, ſlechts onder eenige *tucht* en *orde* gebragt, en hun ten minſte de *allereenvoudigſte middelen* ter verdere ontwikkeling van hunnen geest medegedeeld worden.

Doch, om ook ſlechts dit oogmerk te bereiken, zouden onberekenbare ſchatten noodig geweest zijn, bijaldien men een *aantal meesters*, gelijk zij bij ons in evenredigheid van het getal van ſcholen aangeſteld worden, zou hebben moeten bezoldigen. Dat echter *een* onderwijzer alleen honderden bij aanhoudendheid zou kunnen onledig houden, zonder er ten minſte weldra onder te bezwijken, achtte men voor onmogelijk. Zoo kwam men op den inval, om het in de ſcholen, even als bij de handwerken, te maken, *meesters*, *knechts* en *leerjongens* aan te ſtellen, de bekwaamſte leerlingen ter onderrigting der min kundigen te gebruiken, en hen tevens te laten leeren en onderwijzen, ja zelfs *door het onderwijzen* wederkeerig nog kundiger te maken.

Men zag daarbij wel in, dat zelfs bekwame leerlingen nog niet tot onderwijzen in den eigenlijken zin des woords bevoegd konden geacht worden:

doch tot *overhooren* en *teregtwijzen* vond men hen genoegzaam bruikbaar. Juist dit oordeelde men in de *eerste* jaren voor voldoende. Gelijk men over het geheel in *Engeland* ter ontwikkeling en oefening van het denkvermogen, meer op de *school des levens* rekent dan op de *leerscholen*, zoo dacht men, moest de hoogere verstandsbeschaving aan *lateren tijd* overgelaten worden. Moeijelijk zou men zich derhalve van het nut van onze zoogenoemde *oefeningen in het denken* laten overtuigen, zoo als zij dan ook ongetwijfeld in vele scholen zeer *verkeerd* ingerigt worden (*).

Aangezien juist de armsten onder het volk in het onderwijs moeten deelen, was men al verder bedacht op de *grootste eenvoudigheid der middelen tot onderwijs*, en uit hoofde voor hen de tijd doorgaans ten uiterste beperkt is, gedurende welken zij kunnen school gaan, drong men er op aan, dat binnen *den kortst mogelijken tijd* hetgene allen het dringendste van noode hebben, geleerd en in eene zeer bestendige orde zonder gaping, zonder eenige buitensprongen, afwijkingen en verstrooijingen zelfs moest doorgezet worden. Het aaneenschakelen van het

een

(*) Deze oefeningen in het denken zijn bij ons even zoowel als onder de Duitschers in zwang, doch moeten zeer eenvoudig en met veel schranderheid geleid worden, zullen zij eigenlijk doelmatig blijven. Hierin heb ik vaak in onze scholen veel gebrekkigs bespeurd. Onze geaardheid helt nogtans, wat het denken betreft, meer naar die der *Engelsche* dan der *Duitsche* over; wij denken over het geheel meer *diep* dan *vlug*.

VERT.

een aan het ander is immers het grootfte voordeel in de fabrijken. Waar zou men dit beter geweten hebben dan in *Engeland?* Ook op het fchoolonderwijs fcheen zich dit te laten toepasfen.

Dit zijn de grondftellingen, ervaringen en lokale behoeften, op welke de *leertrant* zoowel als de *fchooltucht*, die men in het Bell-Lancasterfche fchool-fystema volgt, is *gevestigd.* De *uitkomften* voor *beide* kan ik hier flechts in eenige punten opgeven.

1. Elke fchool is — hoewel in hetzelfde vertrek of in dezelfde zaal — in klasfen verdeeld; elke klasfe in afdeelingen van tien tot twaalf leerlingen. Elke afdeeling heeft haren onderwijzer (*monitor*), dat is een ondermeester uit het getal der bekwaamfte leerlingen. Even zoo in de *meisjes fcholen.* De *boven-meesters* of *meesteresfen*, ftaande op de verhevenheid, geven flechts het teeken — nu eens met de hand, dan weder door eene fcherpluidende fluit, dan door woorden van commando — wanneer iedere oefening moet beginnen en ophouden. Op dat oogenblik is elk op zijnen post en vervult zijne taak als onderwijzer of leerling.

2. De *onderwerpen* van het onderwijs bepalen zich blootelijk tot lezen, *fraai* en *taalkundig juist fchrijven* (*kalligraphisch en orthographisch*) en *de waarheden* en *pligten des Christendoms.* In de meisjes fcholen komen de *vrouwelijke handwerken* er bij.

3. Het *lezen*, *fchrijven* en *rekenen* alsmede de *vrouwelijke handwerken*, worden naar eene naauwkeurig voorgefchrevene trapswijze opklimming on-

derwezen. De grenzen zijn uit dien hoofde voor elke klasſe ſcherp afgebakend.

4. Men bedient zich van *gedrukte aan den muur* hangende *voorſchriften* en *kleine blaadjes* van denzelfden inhoud, welke in handen der kinderen zijn. Zij behelzen ſlechts hetgene in iedere klasſe moet geleerd worden, b. v. bij het lezen voor de eerſte dat is de laagſte klasſe alleen de letters, voor de tweede alle medeklinkers gepaard met klinkers (*ba*, *be*, *bi*, enz.), voor de derde drie letters, de vierde vier letters; dan volgen woorden, regels en langere zinſneden. Juist op deze wijze wordt het ſchrijven uitgeoefend. Dit alles *zeggen* of *doen* de kleine meesters of meesteresſen den om hen verzamelde twaalf of zestien kinderen vóór; deze *ſpreken* of *doen* het *na*.

5. Ook het *rekenen* wordt enkel *werktuigelijk* ingeprent. Men laat zich niet in met het ontvouwen der gronden. De ondermeester ſpreekt getallen uit, telt op, trekt af, enz. volgens de gegevene voorſchriften; en laat het de andere zoolang nadoen, totdat zij in ſtaat zijn vele talletters uit te ſpreken, elk voorſchrift op te tellen, te vermenigvuldigen, enz. Maar men komt niet verder dan tot den *regel van drieën*.

6. Het leeren van *vrouwelijke handwerken* is insgelijks naar bepaalde trappen ingerigt. Zoomen — opnaaijen — ſtikken — plooijen — knoopsgaten maken — knoopen aanzetten — overnaaijen — ſtoppen — beleggen — teekenen — dit zijn de lesſen voor even zoovele klasſen. Niets mag overgeſlagen worden.

7. Het *godsdienſtig onderwijs* beſtaat voornamelijk

lijk in *lezen* en *van buiten leeren*, gedeeltelijk van den *lands-katechismus*, gedeeltelijk van *Bijbelſche ſpreuken* en *verzen*, gedeeltelijk — in de bovenſte klasſen — van den ganſchen Bijbel. Ook hier geſchiedt alles door de leerlingen, zonder dat de hoofdonderwijzer er zich mede bemoeit, na alvorens diegenen, welke tot *monitors* of *ondermeesters* beſtemd zijn, afzonderlijk daartoe opgeleid te hebben. Zij katechiſeren in zoo verre, als zij aan het gelezene vragen knoopen, waarop toch enkel met de woorden van den tekst mag geantwoord worden. (In den beginne ſchiep God hemel en aarde. — Wie ſchiep? Wat ſchiep Hij? Wat nog meer? Wanneer heeft Hij geſchapen?) Nogtans gaan meer bekwame ook wel verder dan deze kindervragen. Evenwel er is in deze ſcholen geen zweem van ons katechiſeren en ſocratiſeren in eenen hoogeren zin. Dewijl hiertoe juist de meeste bekwaamheid van den onderwijzer vereischt wordt, kan zij van zulke meesters, die zelve nog kinderen zijn, volſtrekt niet verlangd worden.

8. Daarbij is het hoofddoel der methode, om *de oplettendheid van alle kinderen* bezig te houden. Reeds is zulks bereikbaar door de kleine afdeelingen. Vervolgens ook daardoor, dat elk ſteeds maar ééne vraag ontvangt en in gedurige inſpanning is. Het woord *ſchoolwezen* moet b. v. taalkundig goed geſchreven worden. De *monitor* ſpreekt het eerst met luider ſtemme uit. Dan roept hij van den eerſten tot den laatſten elk op, om *eene* letter te noemen. *S-c-h-o-o-l-w-e-z-e-n.* Aldus hebben elf kinderen geantwoord. Het *twaalfde* ſpreekt het *ganſche* woord uit. Daarop ſchrijft een ieder het

op

op zijne lei. De opmerkzaamheid wordt nog verhoogd door den gedurigen *wedſtrijd*.

9. Niet minder dan van het onderwijs, verwacht men van de *ſchoolorde* en *ſchooltucht*. Deze ſcholen hebben — gelijk NATORP reeds geheel te regt heeft aangetoond — een bepaald grondplan, dat in allen opzigte vastſtaat. De *ſchoolmeester*, het *koor*, de *ondermeester* uit de ſcholieren, en de *leerlingen* vormen een *welingerigt geheel*. Elk gedeelte kent naauwkeurig zijne betrekking. — Door dit plan wordt het huisſelijke en burgerlijke leven afgebeeld, waarin het voorzeker ook het beste gaat, als ieder datgene doet, wat zijne taak is, en elk die naauwkeurig en ſtipt volbrengt. Niets echter overtreft de buitengemeen groote *ſtiptheid*, waarmede de *tucht* wordt uitgeoefend, en de ſtrenge zorgvuldigheid, waarmede de onderwijzer en de ondermeesters over het geheel het opzigt voeren. Deze ſtiptheid is volkomen gelijkvormig aan die, welke in den *krijgsdienst* plaats heeft, en zij is de ziel van het ganſche ſchoolwerk. Zelfs de geringſte beweging en werkzaamheid is niet denkbaar, die niet hare regels had, en niet ten deele verrigt werd naar het commando. Het opzigt en de monſtering is ten uiterſte naauwkeurig. Elke afwezigheid wordt opgemerkt en aangeteekend en aan de ouders gemeld. Elke misdaad wordt geſtraft; elke verdienſte beloond.

Vraagt men nu, in hoe verre de oogmerken, welke men zich bij dit onderwijs heeft voorgeſteld, door

door alle inrigtingen en leerwijzen bereikt worden, dan mag ik, daar ik zoowel de beide groote *Centraal-ſcholen* te *Londen*, als ſommige in kleine ſteden b. v. te *Harwich* bezocht, en het onderwijs bijgewoond heb, het volgende onpartijdig verzekeren.

De kinderen voldeden in elke klasſe aan de beſtemming der klasſe. Zij lazen verſtaanbaar en juist; in de bovenſte klasſen zelfs met nadruk. Zij ſchreven op hunne kleine leijen (in de nationale ſcholen zelfs zonder tafels te hebben, ſtaande op de hand) zeer duidelijk, meestal taalkundig juist, hetgene men vóórzeide, en velen hadden reeds eene fraaije hand. Hun geheugen was zeker. De kleine *monitors* namen hunnen post met groote ſtiptheid en eene geſtrengheid waar, die aan hun gelaat en hunne ſtem ſchier het voorkomen van norschheid gaf. Hoe ver de kinderen in *verſtandsbeſchaving* gevorderd waren, kon ik evenwel niet beoordeelen. Want alles, wat ik van hen zag en hoorde, was aangeleerd. Dit nogtans weet ik zeker, dat men nog in zeer vele van onze lands- en kleine ſtads-ſcholen kan komen, alwaar men de meeste kinderen in de genoemde bekwaamheden, welke toch ook bij ons het voornaamſte gedeelte van het eerſte onderwijs uitmaken, niet half zoo vaardig en hunner zake gewis zal vinden. Ook dat weet ik, dat men in elke ſchool dien *geest van orde* en *ſtiptheid*, die op het woord achtgevende gehoorzaamheid moet wenſchen, welke deze inrigtingen kenmerkt; eindelijk tevens aan de *burgers* van alle ſteden, eene even zoo groote be-

lang-

langſtelling in de zaak van het volks-onderwijs, als men in *Engeland* ontmoet.

Aangezien wijders in deze inrigtingen op de allerſtrengſte overeenſtemming en naauwkeurigheid der onderwijzers in het nakomen van de voorſchriften alles berekend, doch aan hunne eigene verkiezing niets overgelaten is, zoo is men zich over het geheel genomen, wat de hoofdzaak betreft, ſedert de invoering van het ſtelſel volkomen gelijk gebleven, en ſlechts in enkele bijzonderheden heeft men zich afwijkingen veroorloofd. Vooral heeft het *Lancastersch* School-genootſchap zich de laatstgemelde naauwkeurigheid bij de uitoefening der middelen ter belooning en beſtraffing ter take geſteld. Doch nergens was het ook noodzakelijker, om dezelve ganſchelijk af te ſchaffen, welk eene hooge waarde er ook aan gehecht mogt worden. Wie niet weet, hoe van ouds af in de Engelſche ſcholen de ſtok helaas! heeft geheerscht, die zal het naauwelijks voor mogelijk houden, dat LANCASTER op zulke deels belagchelijke, deels barbaarſche middelen ter ſtraf kon vallen, in welke geen zweem van den echten opvoedings-geest te ontdekken is.

Trage kinderen werden in eene wieg gelegd. Liepen zij van hare plaats, dan ſloot men ze op, als jonge hoenders, in eenen hangenden korf (*).

Den

(*) Dit, zeide LANCASTER, is eene der meest geduchte ſtraffen. Daarentegen verhaalt de Gallo-Amerikaan SIMONDS: „ Ik vond in eene ſoort van kippenhok eenen korf, waarin twee jongens zaten. Zij ſchenen zich weinig aan de ſtraf te ſtoren.”

Den *hoogmoedigen* zette men eene *papieren kroon* of *gekskap* op; aldus leidde men hen door de school, en twee jongens, die vooruit liepen, riepen hunne gebreken uit. Men bond onleerzamen met touwen, knoopte hen in eene deken, en liet hen bij gelegenheid ook wel eenen nacht op den vloer liggen. Halstarrigen leide men een houten jok op; koppelde hen ook wel aan malkander. Verharde booswichten mogt de *monitor* een halsijzer van vier tot zes ponden aanhangen. Kleine overtredingen werden door strafteekens, waarop de misdaad stond, onderscheiden. (Een snapper! Een rustverstoorder!) Morsigen werden openlijk onzacht gewasschen. De belooningen bestonden gedeeltelijk in kleine geschenken, gedeeltelijk in eereteekens en hoogere plaatsen. Vele straffen konden door het bezit van oude eerbewijzen afgekocht worden.

Dit lezende, kan men zich naauwelijks van de gedachte onthouden, dat de uitvinder van dit stelsel van tucht, bij al zijnen ijver voor de vorming der jeugd, toch meer op de *kennis*, dan op het *gemoed* der kinderen moet gewerkt hebben, gelijk men over het geheel bij de *geestdrift* voor *opvoeding*, zoowel als voor *godsdienst*, wanneer dezelve meer eene vrucht was van eene opvatting des verstands, dan van het diep *gevoel*, zeer dikwijls de regte gemoedelijkheid en warmte mist, welke de *liefde* slechts verwekken kan. Ook in de geschiedenis van onze Duitsche opvoedings-kunde zou men daarvan meer dan één voorbeeld kunnen aanhalen. Men bedenke slechts het contrast, zoo als het zich in BASEDOWS en A. H. FRANKENS philantrhopie

pie voordoet. In de *Lancasterſche* ſcholen ſtaat als *hoofdbeginſel* groot geſchreven :

„ *De regel der ſchool is: eene bepaalde plaats voor elk ding, en elk ding op zijne plaats.*" Uitmuntend voor eene fabrijk, een kabinet; maar ook voor eene ſchool? — Welk eene gansch andere gewaarwording vervult den bezoeker, bij hetgene ROCHOW voor zijn ſchoolgebouw ſchreef:

„ *Laat de kindertjes tot mij komen.*
Verhindert hen niet.
Derzulken is het koningrijk der hemelen."

En zelfs in de *Bellſche* ſcholen het opſchrift:

Vreest God! Eert den koning!

Over het geheel ſchijnt de *Bellſche* ſchooltucht van den beginne van eenen zachteren aard geweest te zijn. Zachtmoedigheid en teederheid in de behandeling der kinderen, meende ik — ik ben verpligt der waarheid hulde te doen — vooral in de onderwijzer en onderwijzeresſen en de *monitors* der *nationale ſcholen* onder het opzigt van den heer JOHNSON, te beſpeuren. Evenwel heerscht er thans ook in de *Lancasterſche* inrigtingen een menschlievender geest, en er wordt niet meer gedacht, om ligchamelijke ſtraffen en mishandelingen. Desniettegenſtaande kan het niet wel uitblijven, dat hij, die als *eenige leeraar* zoovele uren, eenen troep van vijf- tot zeshonderd jongens in orde moet houden, en wien misſchien nog ſteeds de ſtrenge LANCAS-

CASTER voor den geest zweeft, door het bestendig *commanderen* eindelijk den *vaderlijken* toon verleert. Het allerminst zou in beide scholen de tucht vrij te pleiten zijn van de berisping, dat men *eer* en *schande* bijkans als de eenige grondbeginsels bezigt, die, wel is waar, eene groote uitwerking blijven doen, maar tevens ook de schoonere gevoelens van *achting*, *liefde* en *verkleefdheid* te weinig aankweeken.

Hoe het zij — dit stelsel van opvoeding, met zulk een bijzonder gelukkig gevolg ingevoerd en verspreid zijnde, heeft voor *Groot-Brittannië* en vele andere landen de heilrijkste uitwerksels te weeg gebragt, en tevens middellijk het hooger doel, hetwelk de Bijbelgenootschappen in het oog hebben, ongeloofelijk bevorderd. Want men kan vaststellen, dat langs dezen weg millioenen kinderen althans den grond gelegd hebben tot wetenschappen en bekwaamheden, die hun anders ten eenemaal vreemd zouden gebleven zijn. Ook getuigen de uit zoovele steden inkomende jaarlijksche berigten van den weldadigen invloed, welken hetzelve op de zeden en het gedrag der kinderen gehad hebbe. Orde, zindelijkheid, zediger gedrag is er in zwang, waar men voorheen juist het tegendeel van dit alles, de hoogste verwildering der jeugd ontwaarde. Ook heeft de oude opmerking, dat goede scholen heilzaam op de ouders werken, en door hetgene hunne kinderen mede naar huis brengen, deze zelve tot nadenken gebragt kunnen worden, hier op nieuw bevestigd. Het schijnsel van het in de scholen aangestoken licht drong dikwerf door tot in de donkerste hut. Ik deel slechts

eenige daadzaken mede uit vele, die ik daaromtrent heb verzameld.

Op verſchillende plaatſen, waar men met oogenſchijnlijk goed gevolg ſcholen heeft geſticht, gevoelden de *volwasſenen*, hoe ver hunne kinderen hun vooruit kwamen, en betuigden een groot verlangen, om ook nog *lezen* en *ſchrijven* te leeren. In *Noord-Wallis* maakte terſtond een verſtandig predikant CHARLES daartoe gelegenheid. Het onderwijs begon met achttien perſonen; na drie maanden nogtans bevatte de ſchool reeds tachtig van dezelve, en het voorbeeld werd in de ganſche omliggende ſtreek nagevolgd. Eene door hem gehoudene leerrede had ten gevolge, dat weldra in de winkels der nabij gelegen dorpen geene *brillen* meer te bekomen waren, uit hoofde dat elke grijsaard en elk oud moedertje er zich eenen aanſchafte, om te leeren lezen. Velen van hen maakten ſpoedige vorderingen. Even zoo werkzaam was M. SMITH te *Bristol*. Vergezeld van twee vrienden ging hij een geheel kerſpel door van huis tot huis, en ſchreef de namen van hen op, die zich genegen verklaarden, om te leeren lezen. De eerſte man, die zich liet inſchrijven, was WILLIAM WOOD, drie en zestig jaren oud, en de eerſte vrouw JANE BURRACE, oud veertig jaren. Men ruimde den heer SMITH twee kamers tot zijn gebruik in, vrij van lasten; men leende hem boeken, en twee perſonen boden vrijwillig hunne dienſten als onderwijzers aan. Beide ſcholen werden den 8ſten Maart 1812 geopend, de eene met elf mannen, de andere met tien vrouwen, en men had zeer ſpoedig het genoegen te zien, dat de vorderingen alle verwachting

ting te boven gingen; daarbij liep de weldadige invloed in het oog, dien het ſchoolgaan op hunne levenswijze maakte. De begeerte, om te leeren lezen, verſpreidde zich van de eene ſtraat tot de andere, zij ging over uit de eene parochie tot de andere. SMITH, hierdoor aangemoedigd zijnde, leide zich met de borst op dit werk toe. Ofſchoon hij ſlechts een inkomen van achttien ſchellingen (Engelsch) 's weeks had, keerde hij er nogtans drie van uit aan eenen anderen man, die een gedeelte van zijne eigenlijke werkzaamheden moest waarnemen, opdat hij zich des te ijveriger zou toewijden aan zijne nieuwe liefhebberij. Men gaf hem een gebouw voor zijne ſcholen en boeken tot gebruik in dezelve. *Bristols* inwoners werden oplettend op den goeden uitſlag, en na verloop van weinige weken vormde zich aldaar een: „Gezelſchap voor het onderwijs van *volwasſene armen* in het lezen der Heilige Schrift." Dr. POLE, een kwaker en lid van dit gezelſchap, vervaardigde eene uitnoodiging aan het publiek, waarin hij hetzelve ter oprigting van ſoortgelijke inrigtingen aanmoedigde. Hij vervoegde zich voornamelijk bij de leden der verſchillende Bijbelgenootſchappen, en vestigde de aandacht daarop, dat het oogmerk van deze gezelſchappen niet kon bereikt worden, als de perſonen, aan welke zij den Bijbel ten geſchenke gaven, denzelven niet konden lezen, en dat het nut der ſcholen voor de volwasſenen zich niet ſlechts tot deze bepaalde, maar zich ook tot hunne kinderen zou uitſtrekken. — Deze uitnoodiging aan het publiek, van welke duizend exemplaren uitgedeeld werden, veroorzaakte eene ſpoedige vermeerdering van ſoortgelijke ſcho-

len en ſchoolgezelſchappen op andere plaatſen. In den jare 1816 beliep het getal der Bristolſche *ſcholen* voor mannen vier en twintig, dergelijke voor *vrouwen* een en dertig, en reeds hadden drieduizend driehonderd een en twintig perſonen onderrigt in dezelve genoten. Den 11den Julij 1815 werd in de *City* van *Londen*, onder voorzitting van den Lord major, een ſoortgelijk gezelſchap als dat der Bristollers gevormd, nadat er reeds een jaar vroeger een zoodanig in de voorſtad *Southwark* was opgerigt. Bijna alle ſteden des rijks volgden het voorbeeld, en men verneemt thans van eenige plaatſen, dat aldaar weinige of misſchien niet een enkel perſoon meer te vinden is, die niet kan lezen.

Men heeft belangrijke bewijzen aangevoerd, dat ook *zeer oude* perſonen nog kunnen leeren lezen. In eene ſchool te *Bath* bevonden zich te gelijker tijd vijf oude vrouwen, welker ouderdom te zamen tweehonderd drie en tachtig jaren beliep; deze kenden, toen zij eerst ter ſchole kwamen, naauwelijks het a. b. c., op het eind van het eerſte jaar nogtans lazen zij reeds zeer goed in den Bijbel. Te *Bristol* leerde eene vijf en tachtigjarige vrouw in acht weken vloeijend lezen; verſcheidene andere volwasſenen deden zulks in zes maanden. De heer HENRY ALEXANDER te *Ipswich* onderwees in het jaar 1814 onder andere vier vrouwen, van welke eene vijf en dertig, de andere zeven en vijftig, de derde vijf en zeventig, en de vierde vier en negentig jaren oud was. De laatſte overtrof de drie anderen in hare vorderingen en dient als *Monitores* voor hare beide medeſcholieren.

De goede uitwerking van het onderwijs bij volwas-

wasſenen heeft zich ſchier in allen opzigte ten toon geſpreid. Men beſpeurt, dat de kerken vlijtiger worden bezocht, dat de aandacht in dezelve grooter is, dat onzindelijkheid, dronkenſchap, vloeken en andere ondeugden zeldzamer plaats grijpen, en dat op eenige beruchte plaatſen het karakter der inwoners aanmerkelijk verbeterd is (*). In hoe verre er

(*) Een der treffendſte voorbeelden behelst de volgende brief van eenen Schotſchen geestelijke MACBEAN aan het Edinburgſche Schoolgenootſchap van den 10den Februarij 1815. „ Eerst gisteren was het mij ſedert mijne terugkomst herwaarts voor de eerſte maal mogelijk, om de ſchool te *Glencalvie* te bezoeken De rivieren waren door den dooi zoo gezwollen, dat het onmogelijk was voor een paard om er door te komen. Gisteren volvoerde ik nogtans mijn plan, en mijne moeite werd rijkelijk beloond door de vreugde over de vorderingen, welke de ſchool inmiddels gemaakt had. Zij bevat zestig leerlingen van allerlei jaren, van Glencalvie's oudſten man, met name IVERACH, die tegenwoordig in zijn *honderd en zeventiende* jaar is, tot, in den eigenlijken zin, het kind in de wieg, welks moeder eene der leerlingen, en welker lust zoo groot is, om lezen te leeren, dat zij het kind, benevens de wieg mede in ſchool bragt. De meeste bewoners der omliggende kleine dorpen waren ook aanwezig en alle dankten God voor den zegen, dien Hij hun ten deel liet vallen. Ouders van talrijke huisgezinnen zaten met hunne kinderen in ééne rij, en de vorderingen, welke zij allen in het lezen maken, zijn verbazend. Velen, die vóór de oprigting der ſchool, in het begin des winters, geene letter kenden, lezen thans reeds vaardig en juist.

IVERACH, van wien wij boven melding maakten, was in hetzelfde kerſpel in het jaar 1698 geboren; hij werd fol-

er van dit nieuwe ſtelſel van opvoeding ook nut te trekken ware voor onze volksſcholen, ja, of er ten minſte gedeeltelijk geen gebruik van te maken ware, is al dikwijls *geopperd*, maar nog niet door onderwijzers, wier beroep het nogtans mede-bragt, naar eisch beproefd geworden. Hier mogen dan eenige gedachten als de uitkomst mijner waarnemingen en bevindingen volgen.

Het blijkt reeds duidelijk uit hetgeen ik geſchiedkundig heb medegedeeeld, dat ons de wijze van vorming al te partijdig moet voorkomen, terwijl hare ſtrekking bijkans alleen de werktuigelijke bekwaamheden, in het *lezen*, *ſchrijven* en *rekenen* ten doelwit ſchijnt te hebben. Doch ook dit moet men niet te gering ſchatten. Het legt toch den grond tot zoovele dingen, die ongetwijfeld verhevener en belangrijker zijn dan die bekwaamheden zelve. Ongemerkt wordt er bij het lezen menige kundigheid medegedeeld, en men kan het zelfs uit de trekken van vele aangezigten beſpeuren, men hoort het aan den toon der lezenden, dat ook van binnen hun *geest* opgewekt is, en dat zij noch gedachteloos, noch zonder den inhoud te verſtaan, lezen of ſchrijven. De bijbelſche verhalen en andere uittrekſels, waarvan men zich in de nationale ſcholen bedient, zijn meestal doelmatig en leerzaam. Men draagt ook zorg, inzonderheid in de *Lancasterſche* inrigtingen, op menigerleiwijze

voor

ſoldaat in 1715 en honderd jaar naderhand (1815) begon hij lezen te leeren. Hij was ook reeds in ſtaat korte woorden te lezen, toen zijne oogen begonnen te ſchemeren en zich in 1816 voor altijd ſloten.

voor de aankweeking der werkzaamheid van den geest. Zoo moeten *Maandags* diegenen, welke schrijven kunnen, iets van de leerrede, die zij gehoord hebben, opgeschreven overbrengen. Het bestond, wel is waar, doorgaans slechts in den tekst. De boven reeds gemelde *leesboeken*, van welke in *Ierland* eene gansche kinder-bibliotheek uitkomt, en welke men de vlijtigste mede naar huis geeft, houden op velerleiwijze het verstand en de verbeeldingskracht bezig. Sommige behoeven de vergelijking met onze beste Hoogduitsche kinderboekjes niet te duchten.

Doch bij alle deze goede inrigtingen, ontbreekt echter gewisselijk datgene, hetwelk voor elke school de meeste waarde heeft, — de *levendige voordragt des onderwijzers*, de van hem uitvloeijende, opwekkelijke, vormende, doordringende kracht der rede, die het verstand en het hart overmeestert, de begeerte tot kennis opwekt en bevredigt, en behalve hetgene, dat enkel werktuigelijk is, tot duidelijk, geregeld en zamenhangend denken leidt. Bijaldien het *Pestalozzische* stelsel, zoo als het aanvankelijk in de bekende leerboeken den onderwijzer woordelijk werd voorgespeld, zich verder verspreid had, bijaldien deze doode letter opgang in onze scholen had gemaakt, dan zouden wij insgelijks het uitmuntende in het onderwijs verloren hebben, en de onderwijzers waren, even als die kleine Engelsche *monitoren*, die geen handbreed van het voorschrift durven afwijken, in doode werktuigen eener schoolmachine veranderd. Beweerde de brave Zwitser zelf niet, dat de eenvoudigste boerin voor de uitoefening van zijne leer-

wijze even zoo gefchikt ware, als de geleerdfte onderwijzer? Doch PESTALOZZI zelf kende onze beste volksfcholen en fchoolinrigtingen even min, als men die in *Engeland* kent. Daarbij is het oneindig gemakkelijker, honderd bekwame exerceermeesters te bekomen, dan eenen bekwamen onderwijzer in de eigenlijke beteekenis des woords.

Wanneer deze *laatfte* flechts onder ons vermeerderen, en de aanwijzingen van onze beste onderwijskundigen, onzen ROCHOW, RIEMANN, NATORP, DENZEL, WILMSEN, ZERRENER en anderen verftandig nagevolgd worden, dan komen wij ongetwijfeld verder, en hetgene bij al het eerfte onderrigt *werktuigelijk* moet wezen, wordt dan op de gelukkigfte wijze met de ontwikkeling en vorming der meer verhevene geestvermogens vereenigd. Doch het fcheelt nog te veel, om dit algemeen te kunnen verwachten. Zoo lang men nog, ook voor zoovele andere fcholen, blijde mag zijn, als men flechts onderwijzers kan vinden, die in dagelijkfchen kommer voor levensonderhoud, ten minfte *iets* uitrigten, zijn alle verwachtingen en eifchen van eene volkomene bevoegdheid tot onderwijs vruchteloos. Derhalve is het niet wel gedaan, als men meent, door algemeene *voorfchriften*, hoe het behoorde te wezen, zich te laten misleiden, dat het zoo zijn moet, als het met de zaak gefchapen is. In zoo verre zou de invoering van vele dingen, welke het Engelfche leerftelfel tot eene vergoeding aanbiedt, eene wezenlijke aanwinst wezen, en er zou ongetwijfeld meer leven in zoo menig eene inrigting tot onderwijs komen, waar thans eene veel erger ten eenemaal ongeregelde bewerktuiging van moe-

moedelooze meesters heerſchende is. Want ter bereiking van zekere oogmerken, welke alle lagere ſcholen met elkander gemeen moeten hebben, ter *verkrijging van alle werktuigelijke bekwaamheden*, ter vorming eener *onbeſchaafde jeugd* in overladen ſchoolklasſen, zijn de middelen van het Britſche ſtelſel ten uiterſte vernuftig uitgedacht, en men zou al datgene, hetwelk de ondervinding reeds op duizend plaatſen heeft geleerd, in het aangezigt tegenſpreken, als men derzelver doelmatigheid langer in twijfel trok. Daarenboven zou het een bewijs zijn van onvergeeflijke onverſchilligheid nopens hetgene de tijd oplevert, als niet elk onderwijzer en opziener van volksſcholen, niet elke predikant, wien eenig opzigt er over toevertrouwd is, op het naauwkeurigſte zich daarmede bekend wilde maken.

Men werpt mij misſchien tegen, dat ook onder ons het gebruik van *oudere* leerlingen tot onderrigting der *jongere* niets ongewoons, en in vele lagere ſcholen in zwang zij; en zulks kan hier en daar wel het geval zijn. Doch vooreerst is het op verre na niet zoo algemeen, als het behoorde te zijn, ten andere is het niet naar vaste regelen ingerigt, en de eigenlijke *trapswijze opklimming*, die juist in het eerſte onderwijs van zooveel aanbelang is, wordt te weinig in acht genomen.

Alleen moet de vorm dezer leermethode volſtrekt geenen invloed hebben op het onderwijs van *hoogere* voorwerpen; volſtrekt geen *werktuigelijke inſcherping van taal en wetenſchappelijke kundigheden*, waartoe men in *Frankrijk* pogingen in het werk geſteld heeft, die nogtans, even als dergelijke

in *Zwitserland*, moesten mislukken, zoodra zij uitgestrekt werden boven de *eerste beginsels*. Voor loutere oefeningen des geheugens kan er nogtans veel bruikbaars en gemakkelijks in gelegen zijn.

Huisselijke opvoeding in de beschaafde standen. Bijzondere Instituten en Kostscholen.

Aan de beschouwing van het geheele Engelsche *school-* en *opvoedingswezen*, moest men een afzonderlijk werk toewijden, om dit onderwerp slechts eenigzins uit te putten. Het behoort daarenboven tot die dingen, welke men in het geheel niet uitputten kan, aangezien de beoordeeling zelve, na zeer langdurige waarneming, altoos zich slechts tot den *algemeenen indruk* moet bepalen, terwijl bijna in ieder huis aldaar, even als bij ons, de opvoeding en de familiekring zich vormt. Om ook hier onbevooroordeeld te blijven, en zooveel mogelijk uit eigene oogen te zien, heb ik opzettelijk van hetgene er reeds in andere werken over de huisselijke en openbare opvoeding mag gemeld zijn, slechts weinig gelezen. Waarschijnlijk zal echter het volgende dikwijls overeenstemmen met hetgene veelmalen is herhaald, aangezien het volkskarakter in zekere onderscheidene trekken zoo kennelijk doorstraalt, dat het bij geenen reiziger onopgemerkt kan blijven.

De liefde en zorgvuldigheid voor de kinderen in den

den jongeren leeftijd is zeer groot, en in het algemeen hecht men eene hooge waarde aan eenen echt vertrouwelijken familiekring. Hartelijk, zonder beuzelachtige en gemaakte gevoeligheid, is de verkeering tusſchen ouders en kinderen. Onzijdigheid en vrijmoedigheid, inzonderheid der zonen, maken geene inbreuk op het gevoel van afhankelijkheid en de pligt der gehoorzaamheid, en ontaardt niet ligt in te groote gemeenzaamheid. Kinderen ontvingen nog, ten minſte in vroegere tijden, des ochtends en des avonds knielende den ouderlijken zegen. Doch van de onmiddellijke verzorging en opvoeding, ontſlaat men zich toch in de hoogere en zelfs middelſtanden, zoodra de eerſte vijf of zes jaren zijn verſtreken. Een zeer achtingwaardig huisvader, die zich altijd wel gevoelde in den kring der zijnen, verzekerde mij, dat andere almede zeer achtingwaardige vaders en moeders hem meermalen betuigden, dat zij niet konden begrijpen, hoe men, als de kinderen reeds zeven tot acht jaren oud geworden waren, zich nog met hen konde bemoeijen en het gedruisch der kinderen verdragen. Doch gene was een *Duitſcher* en deze waren *Engelſchen*.

In deze ongenegenheid, om de kinderen *huisſelijk* op te voeden en te laten onderwijzen, ligt dan tevens de reden, dat er een onnoemelijk getal van *bijzondere inſtituten* en *kostſcholen* (*Boarding-Schools*) zijn, en ſteeds nieuwe in de openlijke nieuwspapieren, dikwijls ook door groote uithangborden aan de huizen, aangekondigd worden (*). Doorgaans zijn de

(*) Dikwijls leest men met vergulde letters: *Academy* (al-

de meeste induſtrie-inrigtingen, waarin dan ook alles op het *voordeel* is berekend. Hierin ſtaan de ondernemingen voor de opvoeding van deze ſoort, enkele meer geachte uitgezonderd, ſteeds achter bij de *openbare* inrigtingen; en zelfs onder deze is die altoos de gelukkigſte, die voldoende bewelda-digd, daardoor geheel onafhankelijk is van het meer of minder getal, onafhankelijk van de luimen en aanmatigingen der ouders, of wel zelfs van de met de ouders tegen de directie eene gemeene zaak makende onderwijzers. Zij alleen kan wetten voorſchrijven, in plaats van zich zelve wetten te moeten laten voorſchrijven, of uit vrees, om een paar leerlingen te verliezen, ſteeds toe te geven, zoo al niet om de gunst te moeten bedelen, ten einde ſlechts te kunnen beſtaan.

In *Engeland* zelf oordeelt men zeer ongelijk over deze kostſcholen. Sommigen meenen, dat dezelve inzonderheid op de *vrouwelijke* opvoeding eenen zeer nadeeligen invloed hebben, dewijl de opzienſters dikwijls oude ongehuwde perſonen, ook wel *Franſchen* zijn, die dit werk *blootelijk* beſchouwen als eene *kostwinning;* misſchien eene veel ergere, dan de voormalige Franſche opvoeding in de *kloosters*, waarin dikwijls de kiemen van godsdienſtigheid in de jeugdige gemoederen werden geplant. Daarbij kan immers, zelfs de beste *vrouwelijke kostſchool*, nimmer het huisſelijk leven onder het opzigt eener *moeder*, zoo als zij behoort te zijn, vergoeden. De

(aldus noemt men ook jongens-ſcholen) *where young gentleman are liberally* — of *young Ladies genteelly educated;* — *Boarding-ſchool* (kostſchool) *for young Ladies*. enz.

De uitwendige tucht draagt, voor zoo verre de vreemdeling die kan nagaan, ten minſte in de beste kostſcholen het kenmerk van orde, regelmatigheid en geſtrengheid. Dit kan men althans bij de gelegenheid, dat zij openlijk verſchijnen, niet miskennen. Menig een onder ons, die vaak eene ſlappe tucht met eene menschlievende behandeling der jeugd verwisſelen, zou haar als overdreven kunnen berispen. Zeer dikwijls ontmoet men zulke kostſcholen — niet zelden vijftig tot honderd paarwijze gaande jongens en meisjes — in de ſtad, vaak ook op het land, en zondags tweemaal naar de kerk gaande, onder den voorgang van den onderwijzer of de onderwijzeresſe. Zij zijn eenvoudig, zeer zindelijk, luchtig maar welvoegelijk gekleed. Hierin is *Engeland* en ook wel *Frankrijk*, *Duitschland* reeds lang verre vooruit geweest, en wij hebben het ongetwijfeld in de eerſte plaats aan LOCKE en ROUSSEAU, wien BASEDOW gevolgd is, te danken, dat de onnatuurlijke kleeding en de belagchelijke opſchik, waarin nog voor vijftig jaren vele jongens en meisjes rond zwoegden, zijn verdwenen, en daarmede tevens zoovele carricaturen uit de kinderwereld. Ongetwijfeld denken hierbij vele mijner oudere tijdgenooten met mij terug aan die jaren, toen ook de heerſchende mode over ons den ſchepter zwaaide. Op de *handen* en *voeten* vastbindende luijers, waarin men den pasgeborenen wereldburger inbakerde, — misſchien om hem in tijds aan de kluisters des levens te gewennen — volgde in de aanſtaande jaren niet alleen voor de meisjes, maar ook in vele familiën voor de jongens, het *keurslijf*. Weldra verdween de *kap* en het

het *losse kleed*, en de *hoepelrok* mogt, gelijk men zelfs in de platen, bij het toch eerst in 1774 uitgekomen werk van BASEDOW over de eerste opvoeding kan zien, bij den opschik der kleine meisjes niet ontbreken. De jonge heeren van hoogeren stand droegen stijve, geborduurde, dikwijls gegallonneerde rokken, en als zij van adelijke afkomst waren, zelfs soms reeds degens op zijde. Op het gruwelijkste werd er echter met het *hoofd* gespeeld. Terwijl de gelukkige kinderen der landlieden hun haar met eenen platten zindelijken kam of eenvoudigen band, in de beste orde hielden, zoodat het in kunstelooze lokken bevallig om hals en schouders speelde, besteedden bij kinderen van fatsoen de haarkappers halve en geheele uren, nu eens om het in papieren te wikkelen, vervolgens te zengen en te branden, dan weder het digte vilt met poeder en pomade tot stijfwordens toe in te smeren, of valsche wrongen bij wijze van piramide te verheffen, of belagchelijke breede lokken in vleugels of in angelieren- en rozenvormige gedaanten te herscheppen, dikke en dunne staarten te omwinden, en met kokarden te versieren, haarzakken aan te passen, of kaketoes te verbeelden, en een gebouw, met honderd naalden vastgemaakt, op te rigten, hetwelk iedere avond verwoestte en elke morgen weder hernieuwde. Dat alle heilzame uitwaseming daardoor belemmerd, huidziekten en vooral de derde, schier de ergste der *Egyptische plagen* werd aangebragt, daarover bekommerde men zich niet. Als de spelden het arm hoofd kwetsten, als het geweldig ontwarren der Gordiaansche knoopen zeer deed. — „ *Mooi*," riep men dan den armen gemartelden

toe,

toe, „ *moet zeer doen!*" en zoo werd hoovaardij en ijdelheid tot een beginſel ingeprent, en der heerschzuchtige mode moesten gezondheid, ſmaak en kostbare tijd ten offer gebragt worden. Feestdagen werden dikwijls dagen van kwelling. Hoe hooger de ſtand — des te meer verkeerdheid en onnatuurlijks in de ligchamelijke opvoeding. Onze kinderen moesten eenen krans voor het hoofd van die opvoeders vlechten, die *hun* hoofd van deze plagen, welke hunne vaderen beangſtigden, hebben bevrijd.

In de inſtituten voor jongens bepaalt zich het onderwijs meer tot de eerſte kundigheden, alhoewel ſommigen ook met de velerlei dingen pralen, welke er in te leeren zijn. Men zou meenen, dat de kwakzalverachtige aankondigingen in de couranten, de ouders veeleer moesten afſchrikken. Maar desniettemin moeten zij hun doel niet misſen, dewijl zij telkens wederkeeren. Daar het buitendien elk, die juist niets anders weet te beginnen, vrij ſtaat, zich als onderwijzer aan te melden, en er van zijde der hoogere overheid niet het geringſte toezigt over deszelfs doen en laten plaats vindt, kan men ligtelijk opmaken, hoe ſlecht vele kweekelingen in het huis van zoodanig een' man bewaard zijn, en hoe weinig zij leeren. Evenwel zijn er ook enkele kostſcholen, die men mij zeer geroemd heeft. Inzonderheid moeten vele landgeestelijken eene gelukkige uitzondering maken, dewijl zij zich — ofſchoon niet zonder allen oogmerk ter verbetering van hunnen bekrompenen toeſtand — nogtans met ijver, ernst en waardigheid aan hunne taak toewijden, en zeer heilzaam werken op hunne kweekelingen.

Ook

Ook volwasſene buitenlanders, die het Engelsch willen leeren, brengen dikwijls halve jaren bij zoodanige mannen door, en leven als huisgenooten, zelfs niet zonder zedelijke aanwinst, in ſtille en edele familiekringen. De opvoeding en het onderwijs moet voorts in de handen van hen, die tot de *Disſenters* behooren, van welke verder beneden zal geſproken worden, belangrijke voordeelen trekken.

Daar de kostſcholen en bijzondere inrigtingen, even zoowel als de hoogere ſcholen, hare bepaalde menigwerf vrij lange vacantiën hebben, wordt de band tusſchen ouders en kinderen ſteeds weder aangeknoopt, en de weken, waarin alles weder naar huis terugkeert, behooren tot de eigenlijke familiefeesten. Ik was juist op eenen vacantie-tijd te *Londen*, en kon derhalve dikwerf getuige er van zijn, hoe gelukkig de vaders en moeders zich gevoelden, dat het levendiger in huis was geworden, en niet minder de zonen, dat zij, van de ſtrenge ſchoolwetten ontſlagen zijnde, zich nu te goed konden doen aan de tafels der moeders, welke dan ook niet nalatig bleven, om hen voor de lange ontbering ſchadeloos te ſtellen. Wel is waar, weekelijke vertroeteling zal dan ook wel menig iets bederven, hetgene de ſchool naauwelijks verbeterd had.

We-

Wetenschappelijke opvoeding Grammar Schools *binnen en buiten Londen. Bezoek te Eton.*

Het aanvankelijk onderwijs geëindigd zijnde, gaan de jonge lieden, welken men eene wetenschappelijke opvoeding wenscht te geven, over naar de hoogere of geleerde scholen (*Grammar Schools*). *Londen* bezit er *vier:* de *Westminstersche School* niet verre van de abdij, een gesticht van koningin ELISABETH: *St. Paulus School* nabij de kerk; *Charterhous* (eertijds een Karthuizer klooster, waarvan het ook den naam ontleent); en *Marchant-Tailors-School*, gesticht door een koopmans-gild. Buiten *Londen* zijn de meest bezochte *Winchester*, *Harrow* en vooral *Eton*. Over het geheel hebben zij eene schier geheel gelijke inrigting, zoowel wat het *onderwijs* als de *schooltucht* aangaat (*).

In beiderlei opzigt vonden zij in de aankondigers nu onbepaalde lofredenaars, dan weder bittere be-

(*) Eene beschrijving van het uit- en inwendige dezer inrigtingen, levert de *History of Eton College*, *Westminster School etc. London* 1816, hetwelk als een vervolg kan beschouwd worden van het boven (I. Deel bl. 165.) vermelde *Ackermansche* werk. Zij wordt door juist zulke platen, als men in de prachtwerken van *Londen* en de *Westminster abdij* vindt, opgehelderd en versierd.

berispers. In het land zelf is men zoo vast verkleefd aan de oude gewoonten, dat men elke verandering voor nadeelig zou rekenen. Van het onophoudelijk organiſeren en reorganiſeren, waaraan wij in *Duitschland* reeds ſedert eenen geruimen tijd gewend zijn, weet men in deze landen niets. Offchoon zulks van den eenen kant bij ons Duitſchers eene zekere opgewektheid aanduidt, om nimmer ſtil te zitten, is het toch ook, van de andere zijde, het gevolg nu eens van eene berispelijke onbeſtendigheid, en eene zucht tot navolging, die ſteeds naar het nieuwe haakt, dan weder van een onbeproefd geloof aan grootſprekende ſtelſelmakers, welke den geest des tijds ſchrander in acht nemen, en die men, wel is waar, al ſpoedig in hunne nietsbeduidendheid leert kennen, en weder ter zijde legt. Maar al te vaak wordt dan, hetgene men zoo even heeft aangeprezen en geboden, gevolgd door het berouw, en men keert weder tot het betere door de ondervinding beproefd is, zoo men al niet vervalt tot een ander uiterſte, de gebreken namelijk van het voorgeſlacht. Niet zonder droefheid kan men hierbij aan zoovele misſtappen in de opvoeding denken, die zelfs regeringen begaan hebben, welker oogmerk uitmuntend was; aan zoo menig onbezonnen verwerpen en even zoo onbezonnen weder opvatten; aan zoo menige lastige beperking van bekwame ſchoolonderwijzers, omdat de een of andere begunſtigde raadgever alles beter meent te verſtaan.

Hetzij verre, om hiermede eene ſtijve gehechtheid aan het voorvaderlijke te willen aanprijzen. Juist dit is het, dat ook in *Engeland* bij het goede zoovele gebreken behelst, hetwelk de bevoor-

oor-

oordeelde Brit zelf niet kan loochenen. Alles — ook de scholen — moet door den tijd, en overeenkomstig de behoefte des tijds voortgaan, en allengskens, al hetgeen enkel het gebruik zonder verdiensten heeft geheiligd, verbeterd worden. De overheids-personen moeten insgelijks daarom *hunnen tijd* weten. Doch niets vereischt meer voorzigtigheid, nadenken en verschooning, niets meer teederheid en toegevendheid in de behandeling van hen, welke tot volmaking zullen bijdragen, dan alles, wat zich binnen het gebied der wetenschappelijke en godsdienstige opvoeding bepaalt. Zeer veel *vreemds*, b. v. eene *Engelsche schoolinrigting*, zou op onzen bodem verplant zijnde, de slechtste vruchten dragen. Van den anderen kant moet men zich echter ook wachten, om dezelve in een vreemd land, waar dezelve met zooveel eigendommelijks in verband staat, juist voor zoo schadelijk te houden.

Het *inwendige* van de Britsche inrigtingen tot onderwijs volledig te leeren kennen, is zeer moeijelijk. Men ontried mij zelfs, te *Londen* pogingen aan te wenden, om ingelaten te worden in de *Westminster-* of eene andere school der hoofdstad. Ter naauwernood zou het mij ook slechts in zoo verre gelukt zijn, als zulks het geval was in het beroemdste instituut buiten *Londen*, te *Eton*. Toen ik *Oxford* des ochtends om zeven ure verliet, nam ik den weg over *Windsor*, waaraan de zetel dezer inrigting onmidellijk grenst, en was des middags op de bepaalde plaats. Het gezelschap in de *Stage-Coach* bestond, buiten mijn reisgenoot den baron DE GEER, uit eene zeer beschaafde en zich

gemakkelijk uitdrukkende gade van eenen landgeestelijke, mistreſs DUPUIS, benevens hare even zoo vriendelijke als ſtille en zedige dochter. Haar zoon was aangeſteld tot hulp of ondermeester te *Eton*, en zij reisde naar hem toe, om zijne toekomende huishouding in orde te brengen, opdat hij in ſtaat zou wezen, om buiten het ſticht wonende kostſchoolkinderen onder zijne zorg en opzigt te nemen. Dit was een zeer gelukkig toeval. Want reeds onderweg werden wij met de uit- en inwendige geſteldheid der inrigting, die wij nu weldra zouden zien, met de perſonen, met de huishoudelijke verordeningen vrij naauwkeurig bekend, en verwierven daardoor tevens het voordeel, om in den zoon, die, bij het ſtilhouden van den wagen, reeds het portier voor zijne moeder open deed, eenen leidsman te vinden. Wij waren ten eenemaal onbekend bij deze beminnenswaardige familie. Des te dankbaarder verdient ook hier de uitſtekende vriendelijkheid en gastvrijheid geroemd te worden, die het in geenen deele gedoogde, dat wij den avond eenzaam in ons logement zouden doorbrengen, en ons op eene geheel Duitſche manier in haar zoo ſtraks eerst in orde gebragt wordend huis onthaalde.

Het *collegie*, of de *ſchool* te *Eton*, beſtaat uit twee vierkanten vormende tuinen of plaatſen, die van alle zijden door gebouwen zijn ingeſloten en digt aan malkander ſtooten. De geheele middelſte vleugel, welke de tuinen ſcheidt, is de woning van den Proost (*Provosts Lodge.*) Eene andere ter regterzijde neemt eene groote zeer aanzienlijke kerk in. Tegen dezelve over is de *lagere ſchool* met twee ſlaapzalen, waarin zeventig bedden voor de

ei-

eigenlijke *begiftigden* van het ſticht ſtaan. Op de vierde zijde van dezen tuin is de *hoogere ſchool* in eene zeer groote zaal. Onder dezelve is een lange gewelfde gang, waarin de leerlingen bij regenachtig weder zich vermaken. Het tweede gebouw bewonen de heeren van het ſticht. Buitendien vindt men daar de eetzaal en de zeer aanzienlijke bibliotheek.

Het geſticht ſtamt af van HENDRIK VI uit de vijftiende eeuw. Een *Proost* en *zeven Fellows* maken de *directie* uit en begeven de plaatſen. Overigens zijn zij hier meer als *domheeren* of *prebendariusſen* te beſchouwen, die ook kunnen trouwen, en ſlechts twee maanden in het *collegie*, zonder bepaalde bezigheden, verpligt zijn door te brengen. Zij verkiezen den *Rector* (*Head-Master*) den *Subrector* (*Lower-Master*) en de zeventig *kweekelingen* (*Collegers.*) *Eton* heeft rijke predikantsplaatſen te begeven, en is even zoo onafhankelijk als de collegiën te *Oxford* en *Cambridge*. De inkomſten zijn zeer aanzienlijk. De Proost heeft, behalve eene heerlijke woning, bij de 10,000 guldens, en een *Fellow*, (zijne pastorij niet medegerekend) ten minſte 3300 guldens inkomen. De kweekelingen van het geſticht (*collegers*) ontvangen vrijen kost en inwoning. Tot kleeding geeft hun het collegie alleen eenen ligten zwarten mantel, (*gown*) welken zij nimmer mogen afleggen, en waardoor zij zich van de *buiten-* of *ſtadsleerlingen* (*oppidans*) onderſcheiden, welker kleeding niets uitſtekends heeft.

Deze buiten- of kostſchoolkinderen maken verre weg het *grootſte getal* der kweekelingen uit.

Het is dikwijls boven 400 geloopen. Zij wonen zeer digt bij het collegie in burgerhuizen, en ontvangen van de eigenaresſen, welke men *dames* noemt, de noodige oppasſing. Deze zijn verantwoordelijk voor hare kostgangers, en zouden bij herhaalde vergunning, om ſtrijdigheden met de wet te gedoogen, hare regten verliezen. Ook worden de woningen door de onderwijzers bezocht, om te weten, of elk ten behoorlijken tijde te huis is. Die dames hebben tevens het opzigt over de wasch, kleeding, enz. Wat daarvoor betaald wordt, ſtaat op een vast geld. Het onontbeerlijkſte beloopt ongeveer 600 guldens. Daarmede wordt echter naauwelijks de helft der uitgaven beſtreken. Ook heeft het ſchooljaar ſlechts zes en dertig weken. Den overigen tijd vallen de vacantiën in, wanneer elk naar huis gaat.

Daarbij hebben enkele *Ondermeesters*, die als *Tutors*, onderwijs geven in ſchool en in huis, kostkinderen bij zich, van welke zij zoo goed betaald worden, dat velen hunner een bijna even goed beſtaan moeten hebben, als de hoogere beambten. Vele kweekelingen hebben ook hunnen bijzonderen gouverneur; verſcheidene Duitſchers, zoo als de overledene KÜTTNER, de hoogleeraar EMPERIUS te *Brunswijk*, en NÖHDEN (thans bij het Britſche muſeum), hebben ſoortgelijke posten gehad en er zich zeer goed bij bevonden. Men heeft mij verzekerd, dat men door malkander kon rekenen, dat elke *Etonſche* leerling 's jaarlijks 1800 guldens verteerde. Men kan daarnaar berekenen, welk eene ſom gelds in deze kleine plaats in omloop is, en zal inzien, dat het geſticht, zelfs met betrekking tot de

ze-

zeventig begiftigden, zoo als VOLKMAN ten onregt meent, niet voor geheel armen kan ingerigt zijn, daar juist de zonen der rijkste Engelschen hunnen schooltijd te *Eton* doorbrengen (*).

Naauwelijks zou men zulks eenigermate verwachten, als men enkel het *uitwendige* in oogenschouw neemt. De *woningen* der leerlingen in en buiten het collegie zijn ten uiterste bekrompen en slecht. De *zeventig* leerlingen van het sticht hebben, behalve hunne vrij slordige en donkere, doch door de gebrokene ruiten zeer luchtige, *slaapzaal*, in het geheel geen verblijf. De meubels zijn overal zeer schaars. In de schoolkamers zijn de naauwelijks vijf duimen breede banken en de katheder van het gemeenste hout, en dragen, even als de muren de kenmerken van den jeugdigen geest, om te vernielen. Tafels ziet men in de scholen bijna in het geheel niet. Overal, werwaarts men zijne blikken moge wenden, geen blijk van die zindelijkheid en welvoegelijkheid, die men anders zoo algemeen in *Engeland* ontmoet. In vele van onze lands- en lagere stads-scholen, kan het niet armoediger uitzien dan hier. Ik herinner mij *slechts eene* zeer beroemde Schoolinrigting in *Saxen* voor *dertig* jaren gezien te hebben, die in walgelijke morsigheid der eetzalen, scholen en gereedschappen deze nog overtrof, hetgene trouwens thans en reeds sinds langen tijd niet meer het geval is.

De

(*) Het gansche opstel van KÜTTNER in de *Beyträgen zur Kenntnisf des Innern von Engeland 9ter Stück*, verdient hierover gelezen te worden.

De kost is hoogst eenvoudig. Krachtig en gezond moet zij zijn, zulks getuigt het voorkomen der jeugd. Maar niets dan *mutton*, dat is fchapenvleesch en nog eens fchapenvleesch, zondags en in de week fchapenvleesch — wel is waar *Engelsch* — zoo als wij het niet kennen. Dit moet echter zoodanig tot eene gewoonte worden, dat vele *Etonianen* weder naar den fchoolkost verlangen, althans dat zij niets liever lusten dan de *Etonfche fchapen*, waarfchijnlijk, omdat zij toenmaals de meeste graagte hebben gehad.

Welk eene ftrijdigheid — als men uit de flordige fchoolvertrekken in de woning van den Proost en de overige opzieners der inrigting treedt! Daar is men eensklaps weder in een Engelsch, van alle welvoegelijkheden en alle mogelijke gemakken (*comforts*) voorzien huis. Den *Head master* of *Rector*, in wiens handen de ganfche leiding der opvoeding is, konden wij uit hoofde zijner vele bezigheden niet ter fprake bekomen. Maar de Proost, de heer D. GOODALL, bij wien zich juist een gezelfchap van heeren en dames bevond, ontving ons in de — inzonderheid door kostbare erfenisfen zeer belangrijke — *bibliotheek*, en leidde ons vervolgens door eene lange reeks van woonvertrekken. In een derzelven hing eene menigte van fchilderijen van groote ftaatsmannen (ook WELLINGTON en CANNING) welke als voormalige kweekelingen den roem der fchool uitmaken. De *bibliotheek* bevat uitmuntende werken en prentverzamelingen. Hier zagen wij ook in een zijkabinet het portrait eener *fchoone vrouw*, van de eindelijk zoo ongelukkige beminde van EDUARD IV, die de inrigting als hare

wel-

weldoenster en *redster* beschouwt. Waarom? — daarover een paar woorden uit de geschiedenis van dien barbaarschen tijd.

JOANNA SHORE (JANE SHORE)

was de dochter van welgestelde ouders te *Londen*. Goed opgevoed zijnde, vol zachtmoedigheid en liefstaligheid, maar tegen haren zin met eenen aanzienlijken burger der stad gehuwd, ontging zij den blikken van den jongen Koning niet, en was te zwak, om zijne aanzoeken te wederstaan. Zij gaf zich aan hem over, doch verkreeg door hare overige deugden een groot vermogen over den aandoenlijken EDUARD, dat zij echter alleen tot werken van weldadigheid en barmhartigheid besteedde. Steeds genegen zijnde — in dier voege oordeelt de beroemde Engelsche geschiedschrijver HUME over haar — de ondeugd te bestrijden, de verdrukten te redden, den behoeftigen hulp te bieden, versmaadde zij alle belooningen en dacht nimmer aan vergelding." Toen echter de heerschzuchtige hertog van *Glochester*, daarna koning RICHARD III, na den dood van EDUARD (1482) het regentschap zich toeëigende, alle aanhangers der vorige regering vervolgde of liet dooden, toen werd ook zij aangeklaagd wegens tooverij, en geen bewijs daarvoor vindende, werd zij nogtans door een geestelijk geregtshof tot eene openlijke boete in de St. *Paulus*-kerk verwezen. Aldus past haar lot wel tot een onderwerp voor onderscheidene Engelsche treurspelen. Zij leefde lang genoeg, om nog in haren ouderdom bekrompenheid en den smaad der

 ho-

hovelingen te ondervinden, die eertijds om hare gunst hadden gevleid, en jegens welke zij ſteeds minzaam en welwillend was geweest. Aan een hof, gewoon zijnde aan alle gruwelen en goddeloosheden, veroorloofde men zich de bitterſte beleedigingen der ongelukkige, die — in hare jeugd het offer der verleiding geweest zijnde, — nu eenzaam en arm, van allen verlaten hare dagen moest ten einde brengen. Ach, hoe vaak is dit het einde geweest van haar, die zich door den glans der hoogheid lieten verblinden, of te zwak waren, om de aanlokſelen der zinnen te weêrſtaan! Hoe zwaar hebben velen, die een beter lot niet onwaardig waren, hare eerſte misſtappen moeten boeten!

Deze JOANNA SHORE was het, die in de dagen van haar geluk en van haren invloed, den koning EDUARD, die alles haatte, wat door zijnen voorganger HENDRIK was verrigt en reeds beſloten had, om het *Etonſche* geſticht weder op te breken, op andere gedachten bragt. Haar biechtvader, de toenmalige *Proost van Eton*, dien zij hoog achtte, bezigde hare voorſpraak, en aldus werd de ſlag afgewend. De ſchilderij, welke men ons toonde, werd voor de oorſpronkelijke gehouden, die de proost uit hare hand ontvangen zoude hebben. Alhoewel zijn ambt hem regt gaf, om onomſluijerd haar hart te zien, had nogtans de ſchilder bij het afmalen harer fraaije gedaante billijkerwijze den *ſluijer* niet moeten vergeten.

Doch om weder te keeren tot de *Etonsche* school. Offchoon men het onderwijs, zoo als het te *Eton* en insgelijks in de overige geleerde scholen binnen en buiten *Londen* wordt verleend, niet door aanschouwing kan leeren kennen; offchoon de openlijke leeruren voor elken vreemdeling ontoegankelijk zijn, zoodat ik zelfs niet een enkel mogt bijwonen, is het nogtans niet moeijelijk, den leertrant uit de verhalen der scholieren en der onderwijzers te leeren kennen. Ook heeft KUTTNER (t. a. p.) denzelven reeds volledig beschreven.

Hoezeer, zelfs in den *uiterlijken vorm*, hier alles aanmerkelijk verschilt van de inrigtingen onzer scholen, kan men reeds daaruit opmaken, dat het gansche gesticht slechts *twee groote scholen* of *zalen* heeft. In de *Westminster*-school worden zelfs alle *zeven klassen*, in een eenige rookerige zaal gehouden. Voorheen, dit zegt WENDEBORN ook, scheidde een gordijn de zaal in twee deelen. Doch dit is sinds lang verscheurd. Te *Eton* staan in elke der beide zalen *drie* tot *vier* katheders op eenigen afstand van elkander, waarop de verschillende afdeelingen, zonder zich over elkander te bekreunen, te gelijker tijd onderwijs ontvangen. Hieruit werd het mij eensklaps helder, hoe in *Engeland* de *Bell-Lancastersche* leerwijze, welke insgelijks zoovele honderden van kinderen in één lokaal te zamen pakt, veel minder verwondering baarde, als bij ons het geval zou wezen. Verder

be-

behoort het tot de bijzonderheden, dat de leeruren bestendig met de speel- en werkuren afwisselen; dat er in de scholen zelve veel *opgegeven*, *voorgezegd* en *herhaald*, maar bijna volstrekt niets opgeschreven wordt. De *leerboekjes* staan onveranderlijk vast, en bestaan grootendeels uit *gronden der taal* en *chrestomathien*. De onderwijzers hebben eenen vasten leidraad, en zij zullen wel niet noodig hebben, om zich veel voor te bereiden, daar zij hunne taak door *opgeven*, *overhooren* van het van buiten geleerde, en het *nazien* van het werk geheel naar eisch volvoeren.

Het onderrigt bepaalt zich hoofdzakelijk tot de *beide oude klassieke* talen, en hierin wordt ongetwijfeld ook het meeste uitgevoerd. Hoe verre het in andere vakken van kennis, namelijk in alle aardrijks-, geschied- en natuurkundige wetenschappen, voor het onderwijs in onze scholen moet onderdoen, dat er aan bedrevenheid in de uitheemsche letterkunde volstrekt niet te denken is, dat toonen gedeeltelijk de leerboeken (*), gedeeltelijk ben ik daar-

(*) HEYNE heeft in het *Göttingsche Magazin*, 1 *Jahrg.* 6 *St.* eene volledige lijst der schoolboeken, van welke men zich in de Engelsche scholen bedient, geplaatst en dezelve oordeelkundig opgehelderd. Hoe zacht en bescheiden zijn oordeel ook zij, ziet men er toch genoegzaam uit, hoe ondoelmatig vele derzelve, in welk slecht Latijn zij geschreven zijn, en hoe in dezelve geen voortgang met den tijd is te bespeuren. De geschiedkundigen zijn namelijk zoo schraal, dat men zich zou schamen, om dezelve in eene onzer inrigtingen aan eenen leerling in handen te geven.

daarvan door verschillende gesprekken met onderwijzers en leerlingen meer en meer overtuigd geworden. Bij het behandelen der *classici* schijnt men vooral slechts te bedoelen, om de leerlingen zoo verre te brengen, dat zij zonder moeite de Grieken en Romeinen kunnen lezen, om met derzelver inhoud en geest bekend te worden, en daarbij eene zekere gemeenzaamheid in het eigen gebruik der taal te erlangen. Hiertoe houdt men vele Latijnsche en Grieksche *dichterlijke* oefeningen, even als eertijds in onze, inzonderheid in de Saxische vorstelijke scholen, voor het beste middel, in welke oefeningen enkelen, blijkens de *Musae Etoniënses*, het tot eenen hoogen graad van vlugheid brengen. Minder laat men zich gedurende deze leeruren in met wijdloopige verklaringen of fijne beoordeelingen, uit hoofde men volstrekt geen oogmerk heeft, enkel uitlegkundigen te vormen, maar zulks meer overlaat aan eigene studie, of aan het afzonderlijk onderrigt van gouverneurs of ondermeesters, wanneer deze aanleg daartoe bespeuren. Doch eene zekere algemeene *klassieke* vorming, door de taal en de fraaije vormen der schrijvers, stelt men zich tot zijn eigenlijk hoofddoel. Ik zou haast denken, dat men hierin op eenen beteren weg is, dan vele onderwijzers in onze geleerde inrigtingen, die dikwijls in de laagste en middelste klassen, door te moeijelijke taal-, letter-oordeelkundige spitsvindigheden, of die alleen betrekking hebben op de voetmaat, het leeren der talen lastig maken, en terwijl zij slechts met geleerdheid pralen, daardoor niets voortkomen, daarentegen echter datgene, wat vooraf behoorde te gaan, de vlugheid namelijk

in

in het *analyseren*, *construeren* en vaardig lezen verwaarloozen. Daarvan draagt de leerling doorgaans, na den schooltijd slechts eene onaangename herinnering van pijnlijke leeruren bij zich rond, en dikwijls worden de eigene oefeningen geheel vergeten of verzuimd.

Dat in de Engelsche scholen het meest overgelaten is aan *eigene vlijt*, dat de leerling veel voor zich zelven moet lezen en arbeiden, en zich daarbij vrijer kan bewegen, in plaats van bedwelmd te worden door het onophoudelijk voorzeggen, is ongetwijfeld een voorregt. Gewisselijk verkrijgen vele daardoor meer eigen doorzigt, geoefendheid en liefhebberij in de studie. Men ontwaart de gevolgen in de voortdurende groote achting voor klassieke letterkunde, blijkens de bibliotheken der staatsmannen, en zelfs der zoodanigen, die zich in het vervolg aan geen vak van geleerdheid hebben toegewijd; daarenboven ook in de zoo veelvuldige aanhalingen van gepaste plaatsen uit de ouden in de redevoeringen van het parlement, en bij andere gelegenheden. Hoe geheel anders is zulks, enkele gevallen uitgezonderd, bij ons. Hoe zelden zijn er staatsbeambten, immers zelfs geestelijken, die, schoon zij het op school al zeer verre in de oude letterkunde mogten gebragt hebben, bij aanhoudendheid hunnen ledige uren daaraan toewijden, of zelfs in het bezit blijven der uitmuntende *classici*. Men moet immers al wel te vreden zijn, als er niet eene ganschelijke vervreemding van al het wetenschappelijke plaats grijpt, en het geheele leven wordt verdeeld tusschen beroep en zinnelijk genot.

Wat

Wat de tucht der *Etonſche* en alle ſoortgelijke hoogere ſcholen aangaat, kan men de ſchijnbaar zoo tegenſtrijdige berigten en oordeelvellingen, welke wij daaromtrent in vele ſchriften vinden, toch gemakkelijk te zamen overeenbrengen.* Sommigen beſchrijven dezelve als zeer zacht en toegevend, en men heeft in zoo verre gelijk, dat men den leerlingen zeer veel ſpeling laat, als zij zich ſlechts aan zekere onveranderlijke verordeningen binden; dat men zich om hun verder doen en laten, om hunne uitſpanningen, om hunne onderlinge verkeering weinig bekommert, en men hen zelven in zeker opzigt hunnen kleinen ſchoolſtaat laat beſturen en in orde houden, waardoor een zekere vrije, maar tevens zedelijke geest, voornamelijk ook in het vasthouden aan *waarheid* en *geregtigheid* wordt gevormd, die bij elk angstvallig toezigt en een beſtendig wantrouwen zoo ligtelijk verloren gaat. Anderen daarentegen ſpreken van de *verbazende geſtrengheid* der Engelſche ſchooltucht, zoodat de naam van eenen voormaligen rector der Westminſterſche ſchool BUSBY, even als de naam van ORBIL of HÄUBERLES tot een ſpreekwoord is geworden. Ook dit heeft zijnen grond in ſommige bepaalde inrigtingen, volgens welke de overtreding van zekere ſchoolwetten, inzonderheid echter het verzuim van opgegevene lesſen en werkzaamheden, met onverbiddelijke geſtrengheid wordt geſtraft.

Die wetten zijn in eenen ouden ſtijl vervaardigd, en

en in onderſcheidene ſcholen beſtendig voor de oogen der leerlingen; even zoo, als men in de Engelſche *kerken*, boven of naast het altaar de *tien geboden*, ook wel de *drie artikelen des geloofs*, op tafels met gouden letters geſchreven, ten toon geſteld vindt, om dezelve telkens in het geheugen te prenten (*). Op de overtreding van on-

(*) Hier is eene proef, uit eene der Londenſche ſcholen:

TABULA LEGUM PAEDAGOGICARUM.

In Templo.

Deus colitor. — Preces cum pio animi affectu peragantor. Oculi non vagantor. Silentium esto. Nihil profanum legitor.

In Schola.

Diligentia quisque utitor. *Submisſe* loquitor ſecum, *clara* ad praeceptorem. Nemini molestus esto. Orthographice ſcribito. Libros, arma ſcholastica, ſemper in promtu habeto.

In Atrio.

Ne quis fenestras ſaxis pilisque petito. Aedificium neque inſcribendo neque inſculpando deformato. Neve aperto capite neve ſine ſoccis coram magistris incedito.

In Cubiculis.

Munda omnia ſunto. Vespere ſtudetor. Noctu quies esto.

In Oppido.

Sociati (paarwijze) omnes incedunto. Modestiam prae ſe ferunto. Magistris ac obvicis honestioribus capita aperiuntor. Vultus, gestus, incesſus componantor. Intra terminos praeſcriptos quisque ſe contineto.

In

onderfcheidene dezer wetten volgt de ftraf op heeterdaad. Toen wij onze verwondering te kennen gaven, dat wij in eene kas in den muur van de *hoogfte klasfe* groote lange berkenroeden zagen liggen, verzekerde men ons, dat er zelden eene week voorbijging, waarin niet de een of de andere naar den *Head-master*, (Rector) die geheel alleen het regt had, om de ftraffen te bepalen en te volvoeren, *naar boven gezonden* (dit is de beftendige uitdrukking *fend him up!*), en — al ware hij ook een volwasfen jongeling — nogtans getuchtigd werd (*to be floggd*) op dezelfde wijze, als in *Duitschland* kleine kinderen. Hij ontvangt alsdan naar de mate zijns misdrijfs, of zelfs volgens de bepaling der medeleerlingen, als een geregtshof van beëedigden, meer of minder flagen, waarover hij zich, als er flechts volgens de wet gevonnisd is, volftrekt niet beklaagt en de pijn op eene Spartaanfche wijze verduurt. De ouders mengen zich ook nimmer in deze fchooltucht. Hoe zacht de opvoeding in hunne huizen en familiekringen ook moge wezen; zoo eenftemmig zijn zij echter van gevoelen, dat, zoodra als men den zoon ter fchole heeft gezonden, hij zich ook naar de beftaande orde moet fchikken; en

In omni loco et tempore.

Qui plebejus est *praefectis* obtemperato. Qui *praefectus* (*opperleerling fenior*) legitime imperato. Praefectorum ordo vitiis careto; ceteris fpecimen esto. Uterque à pravis omnibus verbis factisque abftineto.

Haec aut his fimilia, qui contra facit, judicium damus: *Feriis* exactis, nemo impune domi morator.

Extra collegium absque venia exeuntes, tertia vice expellimus.

en blootelijk afhangen van het opperhoofd en de onderwijzers.

Wijders zou men zeer dwalen, als men, volgens het gevoelen van vele al te bittere berispers van onze schooltucht, wilde aannemen, dat er in de Engelsche scholen een algemeene geest heerschte van strenge gehoorzaamheid, zedelijkheid en orde. De onbevooroordeelde ontdekt aldaar alle de deugden en alle de ondeugden, die reeds ten tijde van JEZUS SIRACH, HORATIUS en QUINCTILIANUS, volgens hetgene zij van de jeugdige baldadigheid zeggen, bij elke grootere of kleinere schaar van jonge lieden, in de jaren der ontwikkeling en van het ongeregeld streven naar vrijheid, in zwang waren. Het is voor de opzieners even zoo min mogelijk, als voor onze naauwgezette schoolonderwijzers, om alle buitensporigheden te voorkomen, en KÜTTNER, die een groote lofredenaar van de *Etonsche* opvoeding was, en dezelve jaren lang zelve als leidsman van eenige kweekelingen heeft gadegeslagen, is toch onpartijdig genoeg, om te bekennen, dat vele dingen beter schenen, dan zij inderdaad waren; dat de meesters hier, gelijk als overal, misleid werden, of de oogen sloten; dat zelfs de ergste afdwalingen niet konden vermeden worden, ja, dat ook doorgaans eene verzuimde les, eene niet afgewerkte taak, strenger gestraft werd, dan menige groote zedeloosheid. Alleen ten behoeve van hen, die aan het vreemde eenen al te onbepaalden lof toezwaaijen, kan ik niet onaangeroerd laten, dat, nog zeer onlangs, Hoogduitsche dagbladen uit *Engeland* meldden, welk eenen ontzettenden kreet de Etonianen aanhieven, toen de Rector had bevolen, dat

zij

zij des avonds een uur vroeger te huis moesten zijn; dat zij niet slechts de vensters en de banken van het gymnasium in stukken sloegen, maar zich zelfs dadelijkheden tegen den persoon des opperhoofds hadden veroorloofd, tot dat, na verscheidene dagen van woeste weêrspannigheid, en na het verbannen van eenige oproermakers, deze overmoed was bedaard.

In weêrwil van alle schijnbare gestrengheid, staat men toch genoeg vrijheden, uitspanningen en vermaken, namelijk ook ligchaamsoefeningen van allerlei soort, aan de jeugd toe. Om onderrigt te geven in het dansen en schermen, komen er op sommige dagen meesters uit *Londen* te *Eton*. Eens in het jaar wordt er eene oefening-redevoering in de welsprekendheid gehouden; waarbij men uitgekozene plaatsen uit oude en nieuwe *clasfici* laat opzeggen. In de Westminstersche school vertoont men ook wel Latijnsche tooneelstukken, b. v. van TERENTIUS, waarbij zelfs vrouwelijke verkleedingen vergund worden (*).

De grootste feestdag voor alle kweekelingen van deze scholen is echter het besluit der lessen en het begin der vacantien, welke van 20 Julij tot het einde van September duren. Dan zijn alle post-

(*) Zoo zagen WENDEBORN en KÜTTNER de *Andria*, in de Westminstersche school vertoonen, waarbij de zoon van den bisschop van *York*, de rol van *Mysis* speelde, die in een naspel aan *Davus* voorslagen tot een huwelijk deed, terwijl zij zich verontschuldigde met de zware schatting, welke men juist der *vrouwelijke dienstboden* had opgelegd, (*the maid servant tax*) tot groot vermaak der aanschouwers.

postwagens met naar huis terugkeerende leerlingen opgevuld, en de familie-feesten nemen eenen aanvang. Met Latijnſche gezangen worden deze dagen begroet en de weg wordt aldus verkort. Zulk een oud gezang, het *dulce Domum* deel ik mede. Het is waarlijk geen meesterſtuk van Latijnſche taal of poëzij, en de dichter ſchijnt veel minder door de Muze, dan door het vurig verlangen naar het huisſelijk gemak ontvonkt te zijn geweest:

Concinamus, o ſodales!
Eia! quid ſilemus?
Nobile canticum,
Dulce melos, *Domum*,
Dulce domum! reſonemus.

Chorus. Domum, domum, dulce domum!
Domum, domum, dulce domum,
Dulce, dulce, dulce domum,
Dulce domum reſonemus!

Appropinquat ecce! felix
Hora gaudiorum.
Post grave taedium,
Advenit omnium
Meta petita laborum.

Chorus. Domum, domum etc.

Muſa, libros mitte fesſa,
Mitte penſa dura;
Mitte negotium,
Jam datur otium,
Me mea mittito cura.

Ridet annus, prata rident,
Nosque rideamus.
Jam repetit domum,
Daulius advena,
Nosque domum repetamus.

Cho-

Chorus. Domum, domum etc.
Heus *Rogere*, fer caballos
Eia, nunc canamus.
Limen amabile,
Matris et oscula
Suaviter repetamus.
Concinamus ad Penates
Vox et audiatur:
Phosphore, quid jubar
Segnius emicans
Gaudia nostra moratur?
Chorus. Domum, domum etc.

Wandeling van Eton naar Slough, naar Dr. WILHELM HERSCHEL.

De ontdekker van *Vesta* en *Pallas* te *Bremen*, droeg mij eenen groet op aan den ontdekker van *Uranus*, bijaldien ik hem nog levendig mogt ontmoeten, of hij bij zijne hoogere jaren nog genaakbaar mogt wezen. Te *Eton* was ik flechts een half uur van *Slough* het buitenverblijf van dezen onzen beroemden landgenoot Dr. HERSCHEL verwijderd, en gebruikte den helderen zomeravond, om, in gezelfchap van den vriendelijken Etonfchen onderwijzer, den heer DUPUIS, een uitftapje naar hem te doen.

De weg liep door zachte bloemrijke weiden en frisfche zodenperken. Hier oefent de *Etonfche*

 jeugd

jeugd doorgaans hare ſpelen. Een groot gedeelte der volwasſenen was juist ijverig bezig met het meest geliefkoosde van alle ſpelen, het *criquet*, hetwelk zij ook menigmaal als mannen nog blijven voortzetten. Kleine, maar zeer harde ballen, worden met houten knodſen of ſtokken, die van onderen breed en zwaar zijn, voortgeſlagen. Een der ſpelers (*the bowler*) rolt of ſlaat den bal tegen zekere opgerigte ſchijven (*wickets*), welke een ander met zijne knods verdedigt, en den bal weder poogt terug te ſlaan. Is het hem gelukt, hem zeer verre weg te drijven, dan loopt hij in dien tusſchentijd naar den laatſten toe, en weder terug, en ontvangt daarvoor merken. (*Notches*). De ſpeler heeft echter naar alle kanten zijne lieden (*Fags*) uitgezet. Deze vangen den teruggekaatſten bal zoo ſchielijk als mogelijk op en werpen denzelven naar de ſtaven; worden deze omver geworpen eer de loopende weêrom komt, dan is het ſpel verloren. Doorgaans maken acht, dikwijls ook twee en twintig perſonen, een ſpel uit (*). Jonge knapen drijven den hoepel, oefenen hunne krachten in het loopen en worſtelen, of in onze gewone ſpelen met den bal.

Hoe bekoorlijk voor mij het gezigt dezer vrolijke jeugd ook mogt wezen, en hoe aangenaam het mij verplaatſte in het geliefkoosde inſtituut, waaraan ik een groot gedeelte van mijn leven heb toegewijd, haast-

(*) Te *Eton* heb ik de aanwijzing gekocht, die onder den titel: *The Criquets guide or treatiſe of the noble game of Criquet by* W. LAMBERT uitgegeven is. Het heeft bij ons nog geenen opgang gemaakt.

haastten wij ons toch, om het oogmerk van onzen uitstap niet te verzuimen, al ware het ook slechts, om eene beeldtenis van dezen zoo merkwaardigen *tijdgenoot* in het vaderland mede te nemen. Het behoeft naauwelijks aangetoond te worden, welken hoogen rang hij onder de levende *sterrekundigen* bekleedt. Doch minder bekend zal welligt de zonderlinge loopbaan zijn, welke zijn geest heeft ingeslagen door een geheel ander gebied der kunst, tot aan die verhevene wetenschap, die hij vervolgens tot de taak zijns levens stelde. Voornemens zijnde mijne lezers bij hem te brengen, mogen eenige trekken uit zijn leven den weg verkorten, gelijk als mij eens het gesprek over hem met mijne reisgenooten.

Zijn vader, een muzikant te *Hanover*, bestemde hem ook voor de muzijk. Maar aan eenen zijner onderwijzers, die reeds vroegtijdig vatbaarheid en eenen bespiegelenden geest in hem ontdekte, had hij de grondbeginsels der hoogere wetenschappen te danken. In den jare 1759 kwamen vader en zoon beide met Hanoversche troepen te *Londen*. De zoon bleef, nadat zijn vader reeds teruggekeerd was, nog in *Engeland*, verkreeg eene plaats als organist te *Hallifax*, beoefende de muzijk als wetenschap, en haalde in, wat hij tot dus verre in oudere en latere talen had verzuimd. De wiskunde in haren ganschen omvang had het meest aantrekkelijks voor hem. Eene reis naar *Italië* was bevorderlijk voor zijne kunst. De onkosten van de weêromreis verschafte hem een oorspronkelijk concert, dat hij te *Genua* op eene harp en twee aan zijne schouders vastgemaakte horens gaf. Na zijne aanstelling als

 or-

orgelſpeler te *Bath*, beſtuurde hij ook de muzijk van den ſchouwburg, gaf oratoriën en vormde bekwame leerlingen. Aldus beſteedde hij de dagen aan de kunst, de nachten aan de wetenſchap, inzonderheid aan de beoefening van EUCLIDES en NEWTON; weldra bij uitſluiting aan de ſtarre- en gezigtskunde. Sedert hij des nachts, bij heldere ſtarrehemels, het heelal in deszelfs grootheid en heerlijkheid had aanſchouwd, kon hij zich niet meer te vreden ſtellen met de kleinere werktuigen. Afgeſchrikt zijnde door de hooge prijzen der grootere, en tevens brandende van verlangen, om eenen *Newtoniaanſchen vijfvoetigen ſpiegel-teleskoop* of eenen *reflector* te bezitten, ontzag hij geenen arbeid noch moeite, om er zelf een te vervaardigen. Gelukkig kwam het werk tot ſtand. Thans houdt hij alle volmaking voor mogelijk. Hij werkt voort. Van *vijf voeten* komt hij tot *tien*. Hij vat het kloekmoedig beſluit op, om deze maat te verdubbelen. Het gelukt, en ten uiterſte vindt hij zich beloond voor elke inſpanning, toen op den 31ſten Mei 1781 een *nieuwe* planeet, *Uranus* of, zoo als hij hem uit dankbaarheid jegens zijnen koninklijken nabuur en vriend noemt, *Georgium ſidus*, voor de ſchijf van zijnen verrekijker treedt. Zijne verdienſte wordt algemeen erkend. Hoe zouden de grooten der aarde zulks beter en waardiger kunnen doen, dan door den denker en natuuronderzoeker te ontſlaan van alle ketenen der tijdelijke beſlommeringen, en hem zorgelooze ledigheid, tijd en middelen te verſchaffen, om zich geheel aan deze ſtudie over te geven? In eene ſchoone landſtreek wordt er een huis en een *obſervatorium* voor hem gebouwd, en wel in de nabijheid

heid van *Windſor*, ten einde de wijsgeerige koning terſtond van alles berigt zou kunnen bekomen.

Dit aangenaam, van ſierlijke boomen en bloeijende heesters omgeven buitengoed was weldra voltooid. Hier heeft de rustelooze *waarnemer* meer dan veertig werkzame jaren over de wonderen der natuur nagedacht, en de grenzen van hun bekend gebied verder uitgebreid, dan eenig ſterveling voor hem. Het is waar, de welluidende toonen zijner ſnaren zijn verſtomd, ſedert hij de *harmonie* der ſferen heeft nagevorscht; doch — al heeft zijn *oor* dezelve niet gehoord — zijn *oog* is toch al verder en verder in de oneindige ruimten doorgedrongen, zijn geest heeft toch de eeuwige wetten der *overeenſtemming* harer beweging ſteeds zekerder erkend. De oudheid vermoedde wel reeds, dat de *melkweg* het vereenigde ſchijnſel van eene ontelbare menigte van geſtarnten was. Doch ſedert men door de kracht der *Herſchelſche* teleskopen en derzelver grootere reflectors, uit hetgene, dat ſlechts een ligte nevel ſcheen te zijn, een ontelbaar heer van vaste ſtarren ten voorſchijn kwam, — hoe is alles, wat men voorheen ſlechts flaauwelijk vermoedde, tot eene ſchier oogenſchijnlijke zekerheid geklommen! Hoe veilig kon nu, na de uitvinding van deze bij het voorgeſlacht ten eenemaal onbekende werktuigen, de beroemde ſterrekundige te *Lilienthal* J. G. SCHRÖTER, het getal van alle vaste ſtarren aan het zuidelijke en noordelijke halfrond des hemels over de *twaalf millioenen* begrooten (*), en — eene ſteeds toene-

(*) Men zie hierover de uitmuntend ſchoone redevoering van den heer J. F. L. SCHRÖDER, kolonel ter zee, enz.

nemende vergrooting dezer verrekijkers ten minste nog altijd denkbaar zijnde — hoeveel reden heeft hij om te vooronderstellen, dat het gebied der schepping voor ons gedurig uitgebreider zal verschijnen; ja, dat er misschien een nieuw zonnestelsel aldaar zou beginnen, waar wij thans naauwelijks nog de laatste nevelstar aanschouwen (*). Wie kan hieraan nog twijfelen, het vervolg afleidende naar datgene, hetwelk door HERSCHEL en hem evenarende waarnemers reeds ontdekt is?

Wij lieten ons in het stille huis aandienen, en werden in de benedenste spreekkamer geleid, ontvingen ook weldra door den bediende van den heer HERSCHEL berigt (†), dat zijn heer ons wilde spreken,

enz. — *Over de menigte van vaste starren, aan den hemel geplaatst, en de besluiten, welke wij hieruit kunnen trekken, opzigtelijk de uitgestrektheid van het geheelal* — te vinden in de *Alg. Vaderl. Letteroef.* voor 1810. No. 8. In welke redevoering nogtans het getal der starren, welke tot het *melkwegstelsel* behooren, op meer dan veertien millioenen wordt begroot.

VERT.

(*) Men vergelijke, hoe SCHRÖTER in zijne „ opmerkingen en waarnemingen over de grootheid der schepping" zich uitmuntend hierover heeft geuit. Zij staan aan het einde van zijn voor de Astronomie zoo belangrijk werk: *Aphroditographische fragmente zur genauern Kenntnisʃ des Planeten Venus*, benevens de bijgevoegde *Beschreibung des Lilienthalschen 27 füssigen Telescops. Helmstädt* 1796.

(†) Het schijnt bij eenen Nederlander, die de verdiensten van een' HERSCHEL met zooveel regt alhier vermeld vindt, eene hooge mate van onverschilligheid te verraden, wanneer hij bij die gelegenheid geene onpartijdige melding maakt

ken, terwijl hem intusſchen was opgedragen, om ons de inſtrumenten te laten zien.

Zeer nabij het huis, ſtaat onder den blooten hemel de machinerie, welke het ontzettende werktuig vereischte, dat in geen beſloten gebouw kon opgerigt worden. Zij beſtaat uit kolommen, ſtangen, ladders en kettingen, en vormt eene ſoort van piramide. Het voetſtuk rust op twintig bewegelijke rollen, waardoor het met verwonderlijk veel gemak en zekerheid, naar alle rigtingen heen en

we-

maakt van de werken en de verdienſten van zijnen landgenoot VAN SWINDEN, die daarenboven zooveel overeenkomst met dezen eerstgemelden geleerde moet hebben, zoo in jaren, als in kunde en onverdroten ijver, zonder van andere geleerden te ſpreken. Dan, ik hoop bij de beloofde reis door *Holland* van den heer NIEMEIJER gelegenheid te hebben, om daarover te kunnen uitweiden. Diezelfde reden, de uitgave namelijk van eene reis door ons vaderland, is het ook, welke mij tot dus verre menigmaal heeft weêrhouden, om de eer onzer natie te verdedigen, en waar het pas geeft, te doen uitkomen, maar voorzeker geene te groote vooringenomenheid met *Duitschland.* De vrees, om aan hetzelfde euvel mank te gaan, waarvan de geleerde NIEMEIJER niet ten eenemaal is vrij te pleiten, moest mij natuurlijk huiverig maken, om van de daden onzer beroemde mannen te gewagen, te meer, dewijl ik aldus ligtelijk bij het gemelde werk in herhalingen zou moeten vervallen en den ſchijn geven, als of ik eenigen twijfel koesterde aan de degelijkheid onzer vaderlandſche deugden. Dit zij kortelijk gezegd in antwoord op de aanmerking in de beoordeeling over het I. Deel in de *Vaderl. Letteroef.*, welker wenken ik mij verder dankbaar hoop ten nutte te maken.

VERT.

weder kan bewogen worden. In het midden van het gevaarte hangt de bijna *twintig ellen* lange buis van den teleskoop, van geslagen ijzer, over de vierduizend ponden zwaar. De spiegel, een mengsel van koper, zink, spiesglas en arsenicum, ligt beneden op den grond der buis. Daarin spiegelt zich de beeldtenis van alle voorwerpen, waarop de bovenste opening des verrekijkers gerigt is. Aan deze bevindt zich de omtraliede galerij. Hier staat de waarnemer, kijkt door het oogglas naar beneden, en door eene bijzondere voorzorg verschijnt hem de beeldtenis, zonder dat zij door zijn inkijken wordt verduisterd. De vaste star wordt drieduizendmaal vergroot. Menigwerf zag HERSCHEL binnen een uur meer dan vijftigduizend starren op zijn gezigtsveld voorbijgaan. In dier voege ontdekte hij ook vuurspuwende bergen in de maan, den ring aan *Uranus*; aldus de zes trawanten (*satelliten*) van deze nieuwe planeet (*).

Terwijl wij meer met bewondering dan met juiste kennis dit gevaarte aanstaarden, verscheen de *meester*, een opgeruimde een en tachtigjarige grijsaard. Hoe vrij van alle verwaandheid onderhield hij zich met ons! Hoe behendig klom hij nog de trappen naar de galerij op! Hoe innig vergenoegd scheen hij te genieten, wat hem gedurende zijn leven

(*) Wie er belang in stelt, om zich hier een duidelijk denkbeeld van te vormen, behoeft slechts in het aangehaalde geschrift van SCHRÖTER de beschrijving van den Lilienthalschen teleskoop, en de daarbij behoorende platen te vergelijken. Het gevaarte zelf heeft ten minste veel overeenkomst met hetgene men in *Slough* ziet.

ven wel was gelukt! Ook alle berigten uit zijn Duitsch vaderland ſchenen hem welkom te zijn, offchoon hem de taal vrij wat ontwend was. Na een kort geſprek verliet hij ons met eene vriendelijke groetenis aan alle, die aan de overzijde der zee zijns nog mogten gedenken.

Herschel is ongetrouwd. Doch zijne zuster carolina woont bij hem niet ſlechts als zijne huishoudſter, of als de ſteun zijns ouderdoms, maar tevens als eene deelnemende vriendin in zijne ſtudiën. Zij was beſtendig eene werkzame hulp bij zijne bezigheden, deed zelve verſchillende ontdekkingen, waaronder namelijk in de jaren 1786 tot 1791 vijf kometen behooren, over welke zij eigene verhandelingen bij de koninklijke Societeit inleverde. Beide verblijden zich in de meest algemeene achting en liefde van alle, die hen omringen.

Herschels aardſche dagwerk is nu wel volbragt, en de tijd kan niet lang meer uitblijven, dat men ook van hem zal zeggen: *Canditus inſuetum* — of liever:

> *Canditus* conſuetum *miratur limen Olympi*
> *Sub pedibusque* — *nubes et ſidera videt.*

Een

Een avond bij Sir JOSHUA BANKS (*).

Sinds lang was men reeds in *Engeland* gewoon, om bij de gedachtenis van den zoo hoog geëerbiedigden koning GEORGE III, tevens het aandenken te vieren aan de, hem niet slechts in jaren gelijk staande, maar ook door herhaalde gesprekken en een bijzonder vertrouwen door hem met onderscheiding behandelde grijsaards HERSCHEL en BANKS. Alle *drie* van dit zeldzaam verbond leefden nog, toen ik *Engeland* bezocht. Thans is de Astronomist de eenige overgeblevene.

Ik had naauwelijks durven hopen, om den laatstgenoemden ook nog van aangezigt te zullen leeren kennen, uit hoofde het gerucht bij ons liep, dat hij, in zijnen hoogen ouderdom, ontoegankelijk was. Maar ik vond juist het tegendeel. Den 2den Junij werd ik in het gezelschap geleid, hetwelk elken zondag-avond bij hem plagt te vergaderen.

Slechts den *bejaarden* onder mijne lezers, mag het nog wel, even als mij, in het geheugen liggen, welk eene deelneming de groote reis om de wereld ook in *Duitschland* verwekte, welke reis juist voor *vijftig* jaren door de Engelsche regering werd beraamd, en waaraan wij zulk een belangrijk gedeelte der naauwkeurige kennis van een nieuw wereld-

(*) Geb. 1746. Gest. 1820.

relddeel te danken hebben. Zij alleen zullen zich nog herinneren, met welk eene gretigheid de *Hawkesworthsche* verzameling werd gelezen, zoodra zij vertaald in het licht verscheen. Toenmaals leerden wij ook het eerst dezen geleerden natuuronderzoeker kennen, die met kapitein COOK de eerste reis naar de *Zuidzee* had gedaan (gelijk als de *beide* FORSTERS ettelijke jaren daarna de *tweede*) en die, na de overwonnen gevaren op zee en op gindsche eilanden, welke vóór hem nog door geenen Europeaanschen voet waren betreden, met zulk eenen rijken buit voor de wetenschappen terugkeerde. Ook buitenlands erkende men sedert dien tijd zijn rusteloos streven, om de grenzen der menschelijke kennis uit te breiden, en wat de voormalige reizen ter ontdekking van de *Magdalena's* eilanden, verschillende *Spaansche* en *Nederlandsche zeelieden*, en sedert het midden der vorige eeuw BYRON, WALLIS, CARTERET en BOUGAINVILLE slechts *waarschijnlijk* hadden gemaakt, tot zekerheid te brengen.

Eigenaar van een groot vermogen, door zijnen koning als een vriend behandeld en bekleed zijnde met alle eerbewijzen van verdiensten, heeft hij, zonder stoornis door openbare bezigheden, bijkans eene halve eeuw in eene onvermoeide werkzaamheid voor de wetenschappen doorgebragt. Zijn huis, hetwelk den schat behelst van eene, inzonderheid voor de natuurlijke geschiedenis, bijkans éénige boekverzameling, en dat, ook na de rijke geschenken aan het Britsche museum, nog zoovele botanische en andere merkwaardigheden, betrekkelijk de natuurlijke geschiedenis, bevat, stond elken dag open voor alle liefhebbers van wetenschappen. Elke

voor-

voormiddag was het hun vergund, om de kamers van hetzelve tot lezen, nazien en bekijken te gebruiken, en zij waren zeker elk het een of ander tijdschrift of ander letterkundig pas uitgekomen stuk, op de tafel ter bezigtiging te vinden liggen.

Des zondags-avonds was nogtens BANKS woning in den eigenlijken zin de verzamelplaats van een niet onbeduidend getal van natuur- en scheikundigen en andere ervarene reizigers, zoowel om den eigenaar het een of ander, dat hun merkwaardig was voorgekomen op het verschillend gebied der wetenschappen, mede te deelen, als om onderling eene wetenschappelijke verkeering te onderhouden.

Ik vond den ouden man in de middelste kamer van de bibliotheek deftig gekleed, het breede ordelint over schouder en borst hangende, juist zoo als hij bij de zittingen des *K. Gezelschaps ter uitbreiding der natuurkunde*, waaraan wij sedert 1766 de belangrijke *Philosophical Transactions* verschuldigd zijn, als *voorzitter* plagt te verschijnen. Hij zat, verlamd aan zijne voeten, op eenen leuningstoel met rollen, met den linkerarm op eene naast hem staande tafel leunende. Wel is waar, het was bijna alleen nog de uitwendige gedaante en het hulsel van eenen voormaals zoo levendigen geest; zintuigen en geheugen waren verzwakt; doch nog altijd had hij de trekken van eene vriendelijke deelneming op zijn gelaat. Elke vreemdeling werd hem ten minste genoemd, en wie het een of ander had te vertoonen, verzuimde niet hem zulks voor te leggen. Ik had het genoegen hier voor het eerst kennis te maken met onzen LICHTENSTEIN, hetwelk mij in *Berlijn* meermalen was mislukt, die de be-

leefd-

leefdheid had mij de belangrijkste mannen op te noemen, die elkander uit de verst verwijderde landen hier ontmoetten. Bestendig nogtans vestigde zich het oog weder op den geëerbiedigden man, en men verheugde er zich over, om hem ten minste als eenen heiligen bouwval nog te bezitten.

Weinigen hebben, zonder evenwel als schrijver te schitteren, zoo lang, zoo werkzaam, zoo krachtdadig de natuurkunde beoefend, als hij. Wel met vollen regt kon CUVIER, in zijne lofrede, onlangs voorgelezen in de Fransche akademie der wetenschappen, hem roemende, zeggen: — „ Overal waar eene nuttige onderneming ten dezen einde tot stand is gekomen, had hij met raad en daad geholpen; waar hem een waardige leerling of geleerde ontmoette, had hij hem met de grootste mildadigheid zijne schatten der natuur geopend." Hoevele hebben niet uit dezelve met volle handen geschept, en aldus zijn zijne bij uitstek rijke waarnemingen en verzamelingen grootendeels aan de wereld medegedeeld, alhoewel hij zelf weinig er van bekend gemaakt heeft. Op den zeetogt handelde hij — hetwelk in betrekking met eenen man van COOKS karakter niet gemakkelijk was — steeds als bemiddelaar en vredestichter. Hoe mildelijk heeft hij op die eilanden de zaden van de Europesche wereld uitgestrooid, en van hen wederom eene menigte van zaden naar *Europa* gebragt, en dezelve aan alle groote plantentuinen ruimschoots uitgedeeld. Voor *IJsland*, hetwelk hij eenige jaren na zijne reis om de wereld had bezocht, werd hij in het vervolg ook een weldoener, aangezien hij bij eenen hongersnood den gebreklijdenden inwoners

op eigene kosten geheele schepen met levensmiddelen toezond.

In den langen en bloedigen oorlog tusschen *Engeland* en *Frankrijk*, toen zoovele regten der menschen en der volken verkracht werden, betoonde hij zich steeds den grootmoedigen beschermer der geleerden en der reizigers, gelijk ook van alle wetenschappelijke ondernemingen van het vijandig *Frankrijk*. Hem alleen moesten de gevangene Engelsche geleerden hunne voorspraak bij het nationale Instituut te *Parijs* dank weten. Gedurende den zeetogt van COOK, bewoog BANKS de Britsche regering, om den Franschman LA PEROUSE, in weêrwil van de wederzijdsche verbitteringen, in alle zeeën rustig te laten voortzeilen. Hij zelf gebruikte zijne wijduitgestrekte briefwisseling ter bekoming van berigten nopens den ongelukkigen uitslag (*). Toen de aanzienlijke verzameling van naturaliën, welke LABILLARDIÈRE op zijnen zeetogt naar *Frankrijk* had gezonden, den Engelschen kapers in de handen gevallen, en dus het eigendom der regering geworden was, bezigde BANKS op nieuw edelmoediglijk zijnen invloed, en de kisten werden, zelfs zonder geopend te worden, onverwijld

(*) Vergeefs hoopte men in het jaar 1789 op zijne wederkomst. Doch, gelijk bekend is, zijn naderhand alle pogingen, om klare inzigten nopens het lot van dezen verdienstelijken zeeman te bekomen, vruchteloos geweest. Hetgene hij nopens zijne ontdekkingsreis had ingezonden, vindt men in het Hoogduitsch in de *Forster-Sprengelsche* uitgave; alsmede in het zestiende en zeventiende Deel des *Magazins der Reisbeschreibungen*.

wijld naar *Frankrijk* gezonden. Zoodanig handelen mannen, welken de mensch boven den burger van eenen afzonderlijken ſtaat, welken het rijk der wetenſchappen nader te harte gaat, dan de wankelbare rijken der aarde.

Het was ongeveer tien of elf ure, toen de grijsaard van het gezelſchap, hetwelk nog lang bij elkander bleef, afſcheid nam. Een paar bedienden bragten hem op eenen ſtoel met rollen in zijne ſlaapkamer.

Sedert een jaar rust hij in den ſchoot der aarde, die hij eertijds rondgezeild heeft, en welke beter dan de meeste ſtervelingen gekend en nageſpoord heeft, al wat zij onder alle hemelſtreken voortbrengt en vormt.

Bezoek van eene Vergadering van Kwakers, benevens wenken over den oorſprong en de inrigting van dit genootſchap.

Men weet uit het *eerſte Deel* van dit werk (bl. 260) hoe ten uiterſte verdienſtelijk Miſstreſs FREY zich gemaakt heeft ter verbetering der gevangeniſſen, en weet, dat zij tot de ſekte behoort, welke den naam van *Kwakers* draagt. Hoe meer dit godsdienſtig genootſchap zich van alle overige, zoowel door deszelfs grondbeginſels en inrigtingen, als door de eigendommelijkheid van zijnen godsdienst, op eene hoogstmerkwaardige wijze onder-

 ſcheidt,

fcheidt, des te nieuwsgieriger was ik, om eene van hare zondags-vergaderingen bij te wonen.

Alvorens ik daarvan verflag doe, zal het welligt fommigen mijner lezers, die minder bekend zijn met de kerkelijke gefteldheid in *Engeland*, niet ten onpas komen, om van het genootfchap zelf, alsmede de van deszelfs oorfprong iets naders te vernemen; te meer, dewijl men in *Duitschland* aan den naam van *Kwaker* dikwijls blootelijk het denkbeeld hecht van eene klasfe van wonderlijke, ja zelfs belagchelijke dweepers (*).

Zij zelven noemen zich doorgaans het *gezelfchap van christelijke vrienden.* De naam *Kwaker* in het Hoogduitsch *Zitterer*, (in het Fransch *Trembleur*) *Beyer*, heeft eenen zeer toevalligen oorfprong gehad. De hoofdftichter dezer fekte, GEORGE FOX, ftond eens voor het geregt, en befloot eene fcherpe ftrafpreêk, tegen de zeden des tijds met de — misfchien uit *Jez.* XXXII: 11 ontleende — woorden: *Siddert voor het woord des Heeren* (†)! Toen wendde zich de vrederegter fpottende tot de omftanders: ziet daar een *Sidderaar* of *Beyer!* Sedert dien tijd werd dit een fpotnaam van zijne aan-

(*) Alhoewel men daaromtrent vooral in de hoofdplaatfen van ons vaderland gunftiger en meer naar waarheid oordeelt, doordien deze fekte aldaar niet zoo onbekend is, acht ik het toch voor den Nederlandfchen lezer niet onaangenaam, om de onderhoudende en menschkundige berigten van den heer N. ook hier te laten volgen.

VERT.

(†) In mijnen Bijbel ftaat: *Beeft gij gerusten, fiddert gij zorgeloozen.* VERT.

aanhangers, over welken zich nogtans in het vervolg die ſekte niet ſchaamde, en in hunne eigene ſchriften zich onderſcheidden als het *volk*, dat men de *Beyers* noemde. Het is derhalve eene geheel averegtſche vooronderſtelling, dat zij bij hunne vergaderingen in geestverrukking geraakten, en *daarom* dien naam voerden. Er beſtaat naar het uitwendige geene ſtiller, meer in zich zelven gekeerde, offchoon overigens in het dagelijkſche leven ten hoogſte levendige en werkzame klasſe van menſchen, dan juist deze.

De ſtichter van het genootſchap GEORGE FOX (geb. 1624) was de zoon van eenen onvermogenden wever. Hij geniet ſlechts onderrigt in eene burgerſchool, is van kindsbeen af ernſtig en ſtil, wordt vroegtijdig bij eenen ſchoenmaker ter leer beſteld, moet nogtans, dewijl deze ook in wol en ſchapen handel drijſt, dikwijls de kudde hoeden. Bij deze eentoonige, van menſchen afgezonderde, bezigheid, wordt hij nog ingetrokkener, peinst onophoudelijk over godsdienſtige onderwerpen, ziet met afſchuw het zedelijk verval van den grooten hoop, barst ſoms ook, tot eenen jongeling opgewasſen zijnde, bij het beſpeuren van zedeloosheid, in beſtraffende woorden los. Daartoe vindt zijne levendige verbeeldingskracht in de eenzaamheid meer en meer voedſel; zijn gemoed nogtans verheft zich onophoudelijk tot God. Hem ziet hij in de natuur, dewijl hij Hem in het woeste, wilde leven van zijne tijdgenooten, even min als in de heerſchende kerk zelve kan vinden. Dus ſtaat hij eens, *negentien* jaren oud zijnde, op eenen hoogen berg, worſtelt met God in het gebed, en ſmeekt, dat Hij hem

 den

den weg tot eeuwige zaligheid wilde wijzen. Toen meent de jongeling, verzonken in vrome bespiegelingen, de stem van God zelven te hooren, welke hem de bedorvenheid der wereld, doch ook het uitzigt openbaart, dat Gods werk door eenen opregten ijver zou kunnen bevorderd worden: „ Noordwaarts — aldus verhaalt PENN van hem — meent hij een groot volk te zien, digt op elkander gepakt, als zonnestofjes, hetwelk tot den Heere gebragt moest worden, opdat het eindelijk *een Herder* en *eene kudde* zou wezen (*).” Hij acht zich zelven tot zedeleeraar geroepen te zijn. Het kerkelijke leven verschaft hem geene voldoening. Hoe zou zulks te *dier tijd* mogelijk geweest zijn, toen de partijen der *bisschoppelijken*, *independenten*, *puriteinen* juist in den onstuimigsten wedstrijd waren, de een de andere woedend vervolgde en de gansche geest van het echte Christendom scheen verdwenen te zijn.

De geestdrift, die hem had bevangen, leidt hem inmiddels al meer en meer op tot ten uiterste dweepachtige inbeeldingen. Hij meent booze geesten te kunnen bezweren, krankheden te kunnen genezen. Hij predikt in steden en dorpen boetvaardigheid, wel is waar zonder kunst, zonder regel, eenvoudig, dikwijls afgebroken en ontaalkundig sprekende, doch desniettegenstaande zoo welsprekend en hartroerend, dat zijne geestvervoering zich ook aan de

(*) In den brief: *account of the rise and progress of the people called Quakers*, *by* W. PENN. *London* 1694. Vergel. *Abriss der Geschichte, der Lehre und der Zucht der Freunde. Londen* 1792.

de toehoorders mededeelt. Zij gelooven, even als hij, aan het *inwendige licht*, dat hem ten deel gevallen was, en hetwelk, volgens zijne leer, elk mensch ten deel moet vallen, die het zoekt, en veiliger geleiden, dan al het ſchriftuurlijk onderwijs, of dan — zulks betuigde hij openlijk — de volſtrekt verdorvene en juist daarom ten eenemaal ontbeerlijke kerkelijke leertrant. Ook zijne gade MARGARETHA FELL werkt ijverig mede; uit hoofde, naar zijne leer, de inwendige verlichting niet aan de *ſekſe* kan gebonden zijn. Aldus leert en predikt zij, even als hij, zoo dikwerf als de geest getuigt.

De uitwerkſels zijner leer, de ſteeds toenemende vrijmoedigheid, waarmede hij zelfs wel de predikanten in de kerk ſtoort, maken de overheden oplettend. Hij komt negenmalen in de gevangenis — wordt echter telkens, daar men hem nimmer eene misdaad kan ten last leggen, weder vrijgeſproken. Doch de vervolging verhoogt ſlechts zijnen ijver. Hij doorreist een groot gedeelte van *Engeland*, bezoekt *Amerika*, vervolgens ook *Holland* en *Duitschland*, ziet zijne aanhangers dagelijks talrijker worden, komt echter van lieverlede van de dwalingen en buitenſporigheden der dweeperij, inzonderheid door den omgang met zulke voortreffelijke mannen, als W. PENN en ROB. BARKLEY, terug. Eindelijk woont hij te *Londen*, zeer vergenoegd op zijn werk terugziende, en nog in zijne nagelatene ſchriftelijke „ aanſpraken," tot vrede en eensgezindheid van geest vermanende, ſterft hij bij zijne volle kennis in het jaar 1691.

Schoon FOX en — gelijk het doorgaans gaat —

vele van zijne nog driftiger aanhangers, meer verwoestten en omverwierpen, dan opbouwden, ſchoon hun ijver om te bekeeren ſomtijds in ſtrafbare misdaden ontaardde, moet men evenwel niet vergeten, dat de ganſche hoop aanvankelijk bijna uit lieden van de laagſte klasſe beſtond, welke gedeeltelijk uit gebrek aan kennis, gedeeltelijk door de bloedige twisten der heerſchende kerkelijke partijen aan het wankelen gebragt zijnde, wat zij gelooven en hoe zij God dienen moesten, mannen aankleefden, die deze zedeloosheid kloekmoedig tegengingen, en ten minſte van zoovele gebreken der overige geestelijken, hebzucht en onmatigheid vrij bleven. Deze vonden nogtans, dat geleerdheid, waarop gene zich beroemden, weinig nut deed, en dat dikwijls de onbeſchaafdſte menſchen, ſoldaten, vrouwen, kinderen, vuriger baden en nadrukkelijker predikten, dan de geſtudeerde huurlingen, die, bij eene zeer ongeestelijke levenswijze, zich toch geestelijken noemden.

In dit alles was zooveel waars. Vele vervolgden maakten als martelaars grooten indruk door hunne ſtandvastigheid, zoodat zelfs de regters door de natuurlijke welſprekendheid der aangeklaagden ontwapend werden. Ook begonnen van tijd tot tijd uitmuntende, beſchaafde en waarlijk vrome mannen, het goud van het ſchuim te zuiveren, en het was ten eenemaal naar den ſmaak van vele godsdienſtige en daarbij regtſchapene gemoederen, om het wezen des Christendoms niet in ſcholaſtieke bewoordingen, niet in leerſtelſels, die verder gingen, dan de Heilige Schrift, maar in zuivere onderwerping aan God en een werkzaam geloof,

zon-

zonder muggenzifterij, voorgesteld te zien. Hieruit kan men de spoedige en verre verspreiding van dit genootschap, dat zich steeds meer en meer van alle buitensporigheden zuiverde, en steeds zachter en gematigder werd, maar, wijl het zich door geene vervolgingen, welke het in hooge mate had te verduren, op het dwaalspoor liet brengen, volstandig getrouw bleef aan deszelfs grondbeginsels, zeden en gebruiken. Aldus verwierf het eindelijk, dat men het ongehinderd liet geworden, en hetzelve de volkomenste godsdienstige vrijheid vergunde. Daar dit zelfs *zoo verre* ging en nog tegenwoordig gaat, dat men de *vrienden* of *kwakers* van pligten ontslaat, die alle overige burgers van den staat in acht nemen, hun niet slechts het nalaten van alle in zwang gaande blijken van beleefdheid, b. v. het *hoedafnemen* en zich buigen, maar ook vrijstelling van *krijgsdienst* en *eed* toestaat, en het *gij* (*du*) in hun gesprek vergunt; is zulks ten minste een bewijs, welk een algemeen vertrouwen zij van den kant hunner regtschapenheid genieten, en voorzeker niet onverdiend: want men heeft geen voorbeeld, dat een lid van dit belangrijk gezelschap ooit betrapt op eene misdaad, of zelfs teregtgesteld is, gelijk zulks zelfs bij zoovele geestelijken van menige andere sekte maar al te dikwijls het geval geweest is.

De *zeden* kenmerken de hoogste *eenvoudigheid*. De kleeding reeds is niet onderhevig aan de afwisseling der mode. De mannen dragen hoeden op de wijze der schippers met breede nederhangende randen, donkerverwige rokken zonder plooijen en knoopen; de vrouwen hebben eenen zwarten hoed

en groene boezels. Derhalve kan men ten allen tijde den kwaker en de kwakerin zelfs onder het gewoel der menſchen van anderen onderſcheiden. Uit den omgang zijn alle pligtplegingen en alle eeretitels verbannen. Het broederlijk *gij* (*du*) jegens vreemdelingen en bekenden, drukt hun geloof aan de natuurlijke gelijkheid aller menſchen uit. Zij ſpreken altoos weinig, maar ſteeds bedachtzaam en verſtandig, koel en bedaard zelfs in twist. De deelneming aan openbare vermakelijkheden, ſchouwburgen, ſpelen om geld, danspartijen en gastmalen is ſtrijdig met hunne grondbeginſels. In hunne huizen leven zij welvoegelijk, ſtreng zedelijk, onder elkander gezellig, en in beſchaafde huisgezinnen beſpeurt men liefhebberij voor fraaije letteren en kunſten. Hunne hoofdbezigheden zijn koophandel en handwerken, waarbij de allerſtrengſte regtſchapenheid en goede trouw hun zelfs van diegenen wordt toegekend, die er verre af zijn, om *kwakers* te willen worden.

„ Ik ben — zegt een ſchrijver, die anders al te weinig toegevendheid betoont jegens alles, wat maar eenigzins naar dweeperij zweemt — ik ben beſmet met alle vooroordeelen tegen deze lieden, in *Engeland* gekomen. Ik beſchouwde hen met al het medelijden, waarmede zij buitenlands door de heerſchende kerk aangezien en uit vrome onnoozelheid uitgekreten worden. Ik was nieuwsgierig, al hetgene waardoor men hen verachtelijk en beſpottelijk poogt te maken, zelf in oogenſchouw te nemen. Maar — hoe groot was mijne verwondering, toen ik hen oneindig beter en veel meer gevormd vond naar den eigenlijken geest des Chris-

ten-

tendoms dan hunne lasteraars. Ik was het niet eens met verscheidene van hunne godsdienstige gevoelens. Maar de zeden, de opvoeding, het leven en de oogmerken der kwakers, kortom hun zedelijk karakter — hoezeer verdient zulks overal aangenomen en nagevolgd te worden (*)!"

In *Engeland* kan hun de openlijke achting des te minder ontgaan, uit hoofde zij behooren tot de ijverigste bevorderaars van alle weldadige en algemeen nuttige inrigtingen en ondernemingen, en zich met name zoo verdienstelijk hebben gemaakt door de verbetering der gasthuizen, scholen en gevangenissen. Het kan wel gedeeltelijk het gevolg zijn van de strenge school of kerk-tucht, en van het aanhoudend toezigt over de zeden der leden, zoo als bij kleinere meer beperkte genootschappen ten minste uitvoerlijk, alhoewel ook daar nog aan menig een misbruik onderhevig is, dat zij uitmunten door regtschapenheid en zuiverheid van zeden. Ondertusschen mag men daarenboven de uitwerking van het *godsdienstig* beginsel niet uit het oog verliezen.

Volgens deze schilderij der zeden zal men reeds verwachten, dat zij in de wijze van godsdienstoefening in vele opzigten zullen verschillen van de inrigtingen van andere kerkelijke sekten. Aangezien voor hen het wezen van den godsdienst iets *innerlijks* is, zijn zij bijna afkeerig van alle *uiterlijke vertooningen*. Zij vinden het, wel is waar, nuttig en voegzaam voor den geest der Apostolische kerk, om

(*) Zie WENDEBORNS *toestand van den staat en den godsdienst in Groot-Brittannië*, III D. 13e Hoofdstuk.

om op bepaalde tijden zamen te komen, en kiezen daartoe den zondag: maar zij hebben, noch kerken, noch eenigerhande ſoort van *heilige gebruiken*. Er zijn in de verſchillende wijken van *Londen zes verzamelplaatſen* (*Quakers-meeting-houſes*). Ik bezocht de tamelijk ruime in *Martins-Lane*, en vond eene groote zaal met twee rijen achter malkander ſtaande banken voor mannen en vrouwen, die ſlechts afgeſcheiden werden door eenen tusſchengang. Deze banken zijn van glad geſchaafd met olie geverwd hout. Tegen den muur op het einde der zaal, in het aangezigt van de gemeente, ziet men eene verhevene zitplaats voor de oudſten. Voor het overige geen preêkſtoel, geen altaar, geen orgel, geen beeld, geen verſierſel hoegenaamd aan de witte muren.

Op het vastgeſtelde uur, kwamen, door geene klok geroepen, de leden te zamen, en gingen zwijgend en in zich zelve gekeerd, met bedekten hoofde en ter aarde geſlagene oogen zitten. Geen gezang, geen toon eener menſchelijke ſtem. Men zweeg en wachtte, totdat eene inwendige aandrift eenig lid onder de mannen of onder de vrouwen zou opwekken, en tot hard op ſpreken aanvuren. Anderhalf uur bragt ik in deze doodelijke ſtilte door, die ſlechts nu en dan door een zacht pijnlijk kugchen of door eenen zucht uit de diepte der borst werd afgebroken. Dan hoopte ik telkens, dat de mond zich zou openen, om te ſpreken; maar te vergeefs. Zoo is het nogtans niet altoos. Voelt eenig lid zich opgewekt, en door den geest tot ſpreken aangedreven, dan ſtaat het van zijne plaats op en ſpreekt — ſomtijds maar weinige woorden, ſomtijds uitvoeriger, ſomtijds biddende, ſomtijds voorlich-

lichtende, opwekkende, waarſchuwende; ſomtijds over woorden van den Bijbel, dan weder vrij en ongebonden. Ditmaal had de geest bij niemand getuigd. Ik verliet, wel is waar, om een ander oogmerk niet mis te loopen, de vergadering, eer zij geëindigd was. Doch een bekende, die dezelve geheel had bijgewoond, zeide mij, dat de gemeente ſpoedig daarna zwijgend geſcheiden was. Naauwkeurig met het genootſchap bekend zijnde, verzekerde hij daarenboven, dat toch ook dit ſtille bijeenzijn, deze afzondering van tijd tot tijd van alle aardſche beſlommeringen, deze zelfbeproeving, dit leven in het onzigtbare, deze uren regt eigenlijk aan den godsdienst gewijd, voor velen zeer zielverheffend waren, en heilzaam op hen werkten. Hoe meer het ligchaam rustte, des te werkzamer was de geest. Hoe minder vreemde invloed het gemoed verſtrooide, des te meer ingeſpannen en oorſpronkelijk werd de gedachte, des te dieper werd het gevoel. Werd er geſproken, dan ſpraken enkelen uitmuntend; maar eenvoudig en ongekunſteld, maar in een zeer edele taal; doorgaans zeer langzaam, van daar overal hoor- en verſtaanbaar. Wel is waar, ſomtijds was het ſlechts eene Bijbelſche uitdrukking, zonder eigenlijken zamenhang (*).

Dat

(*) Evenwel verzekerde mij verleden zomer een zeer achting- en geloofwaardig Engelsch Kwaker, die eene reis wilde doen naar *Noorwegen*, met betrekking tot deze godsdienſtige vergaderingen, dat over dit ſpreken door de oudſten een ſtreng toezigt werd gehouden, in diervoege, dat bijaldien iemand zich zoude verſtouten, om onder het voorwendſel van den geest te hebben, onzin

voort

Dat de Kwakers meenen geſtudeerde en kerkelijk geordende predikanten te kunnen ontberen, beruſt deels op den waan, dat de Christelijke godsdienst aanvankelijk, wel is waar, door vrome, maar niet door ſchoolgeleerde mannen in de wereld verſpreid, en hetgene voor elk noodig is, om te weten, ook in de H. Schrift verſtaanbaar ware, zonder geleerdheid; deels op hunnen afkeer van alle leerſtellige behandeling van de godsdienstleer, waardoor er niets gewonnen werd. Het voorſchrift van de viering des Doops en des Avondmaals, verklaren zij niet woordelijk, maar zinnebeeldig van eene wedergeboorte en reiniging des gemoeds, en van eene geestelijke gemeenſchap met den Verloſſer, (*Joan.* VI: 48). Het huwelijk wordt, doch zonder priesterlijke inzegening, als eene overeenkomst voor getuigen voltrokken, en daardoor onſchendbaar. Begrafenisſen gebeuren zonder eenige plegtigheden, en geene grafſteen, waarop de Engelſchen anders zoozeer geſteld zijn, teekent de plaats.

De inrigting van het genootſchap wordt door eene commisſie van de oudſte en aanzienlijkſte leden beſtuurd.

Te *Londen* vergaderen zij wekelijks eens of ook wel meermalen, om over de algemeene aangelegenheden te raadplegen, dewijl zij met alle gemeenten zoowel buiten als in *Engeland*, alwaar ik het getal der Kwakers op 60,000 begroot vinde, in beſten-

di-

voort te brengen, hem het redevoeren zou ontzegd worden. Doch zulke gevallen hebben bij de wezenlijk beſtaande goede trouw zeer zelden of nooit plaats.

VERT.

dige briefwisfeling ftaan. Maandelijks, vervolgens ook weder alle vierendeels jaars is er in alle graaffchappen van *Engeland* eene bijeenkomst, waarbij doorgaans vier afgevaardigden berigt geven van de geborenen, geftorvenen en over het geheel van den toeftand der gemeenten. Ook de kerkelijke tucht is een onderwerp, bij welke over alle foorten van misdrijven wordt gefproken, ftrafbare leden uit de gemeente uitgefloten en in geval van berouw wederom opgenomen worden. De ftukken tot alle deze beraadflagingen behoorende, worden vervolgens in de maand Mei aan de *algemeene Synode*, gelijk men ze zou kunnen noemen, te *Londen*, als het middelpunt, voorgelegd, op welke zich ook de afzonderlijke commisfiën kunnen beroepen. Tegen Pinkfteren is daarom hier doorgaans de grootfte vergadering van Kwakers, uit alle zelfs zeer verwijderde plaatfen, inzonderheid uit *Amerika*. Ten flotte dezer algemeene vergadering van Vrienden, laten zij eenen brief rondgaan aan de gezamenlijke gemeenten, waarin zij een gefchiedkundig verflag leveren, zoowel van de aangename als onaangename gebeurtenisfen, ook wel hier en daar van klagten over de verdrukkingen van de zijde der bisfchoppelijke kerk, alsmede vermaningen tot ftandvastigheid en eensgezindheid.

De opvoeding der jeugd is ten hoogfte verftandig en eenvoudig. Lezen, rekenen, fchrijven, oefening in welftandige zeden, in zelfverloochening, in ftilzwijgen, in vlijt, zijn de hoofdoogmerken. Godsdienst wordt eigenlijk niet onderwezen, maar door opwekking en voorbeeld in de jeugdige harten geplant. De lagere fcholen moeten reeds finds

lang

lang vele andere overtroffen hebben. Het genootschap der *vrienden* toont eene groote belangstelling in den *Lancasterschen* leertrant. Verscheidene Kwakers zijn ook leden van de *School-vereeniging*. Slechts weinigen wijden zich toe aan de studie; maar geen aan de *regten* of de *godgeleerdheid*. Uit hoofde zij, gelijk reeds gezegd is, afkeerig zijn van alle leerstelsels en geleerde uitlegging der H. Schrift, kan de eerstgemelde hun slechts als eene wetenschap voorkomen, die meer schadelijk dan voordeelig is voor het ware geestelijke leven. Zelfs de schoolsche godgeleerdheid en de kerkelijke regtzinnigheid kunnen, om diezelfde reden, geene zeer groote waarde voor hen hebben, dewijl zij den invloed van den goddelijken geest aan geenen stelligen godsdienst, even zoo min als aan eenen bepaalden leeftijd of eenig volk verbinden. Juist dit maakt hen zachter in hunne oordeelvelling dan vele der Methodisten. Zij veroorloven de beoefening der *geneeskunde*. Velen stellen een hoog belang in de beste werken der *letterkunde*. Zulks heeft ook invloed op de vorming der vrouwen, welker inwendig leven wint door de stilte van het uitwendige, en menig een zeer geschikt maakt tot redevoeringen en voorstellen. Ook wordt de kunst door hen hooggeschat. De onlangs overledene beroemde Engelsche schilder WEST behoorde tot hunne gezindte. In *Duitschland* zelfs is immers de plaat bekend, in welke hij een gansch huisgezin van Kwakers — zijn eigen namelijk — in deszelfs eigendommelijke gedaante heeft voorgesteld.

On-

Onder de merkwaardige leden van dit godsdienstig genootschap zal WILLIAM PENN (*) het onvergetelijkste blijven. Ik vertrouw, dat men gaarne nog eenen oogenblik bij hem zal vertoeven.

Zijn vader, de admiraal PENN, zeer in aanzien staande door zijne heldhaftige daden, had hem, als den eenigen erfgenaam van zijnen roem en groot vermogen, voor eene schitterende loopbaan bestemd. Daarbij had hij zich zelven te *Oxford* reeds vroegtijdig onderscheiden door zijne talenten. Doch even vroegtijdig nam zijn geest eene godsdienstige rigting, welke zijnen vader mishaagde, en dien bewoog, om hem naar *Parijs* te zenden, en, zoo als hij hoopte, afleiding te verschaffen door deszelfs verkeering in de groote wereld. Ten eenemaal beschaafd maar onbedorven, keerde hij terug, en weldra dreef hem eene inwendige aandrift naar de gemeente der Kwakers. Noch het misnoegen zijns vaders, die zelfs dreigde hem te zullen verstooten, noch de bespotting zijner tijdgenooten, noch de vervolgingen, waarin hij met de gemeente deelde, vermogten iets, om den toenmaals twee en twintigjarigen jongeling in zijn besluit te doen wankelen, om zich ganschelijk aan de sekte van den hooggeachten FOX over te geven. Eindelijk werd de vader zelf zachtzinniger, door de onbewegelijke standvastigheid en het edele in de oogmer-

(*) Geboren 1644. Gestorven 1718.

merken van den jongen geestdrijver; de ſekte toch wenschte zich geluk, met de aanwinst van zulk eenen krachtigen, daarenboven bekwamen, kundigen man in den vollen bloei zijns levens, die door zijne groote welſprekendheid juist berekend was tot den ſtrijd met tegenſtrevers van allerleijen aard. Het was ook inderdaad eene uitſtekende aanwinst. Want zijne geestdrift voor het werkzame Christendom was verre verwijderd van alle dolle dweepzucht. Hij was bij uitnemendheid zachtaardig, verdraagzaam en vrij van allen godsdienſtigen ſektegeest. Het doel van zijn ſtreven was, zooveel mogelijk de door gevoelens verwijderde menſchen, tot éëne groote vredelievende gemeente te vereenigen, welke luisterde naar de ſtem des gewetens en leefde naar de voorſchriften des Evangelies. Daaraan offerde hij tijd en vermogens op, en zoolang als de vervolgingen der heerſchende kerk voortduurden, beſchouwde het ganſche genootſchap hem als deszelfs middelpunt. Telkens werd hij aangezocht. Zijn huis ſtond nimmer ledig van hulpbehoeftigen. Daardoor zou zijn vermogen, dat toereikende was, om op eene vorſtelijke wijze wel te doen, nogtans ſchier uitgeput geworden zijn. Intusſchen was de regering eene groote ſom gelds ſchuldig aan zijnen vader. De zoon verzocht daarvoor eene *groote ſtreek lands* aan de *Delaware* in *Noord-Amerika* met het volle regt van eigendom; en verwierf dezelve. De grond was woest, ſchier ganſchelijk onbebouwd. PENN lokte eene menigte werkzame arbeiders derwaarts, voorzag hen van de noodige middelen, en weldra bloeit er eene kolonie van een klein arbeidzaam volk. Er worden niet ſlechts Kwakers uit-

ge-

genoodigd: maar uit alle gezindten is hij, die God vreest en geregtigheid werkt, hem aangenaam. De geest der verdraagzaamheid moet aldaar heerſchen. Aan de hoofdplaats geeft hij den naam van *Philadelphia* (broederliefde) (*). De meest verſchillende menſchen vereenigen zich aldaar. De grond beloont de nijverheid. De geest der *Kwakers* wordt reeds zachter door de zamenleving met anderen; PENNS eigene geestgeſteldheid deelt zich mede aan de burgers van den nieuwen ſtaat. Het gelukt hem eindelijk ook, hoewel niet zonder groote moeite, om, onder de regering van WILLEM III, volkomene godsdienſtige vrijheid voor zijnen aanhang te verwerven. Hij eindigt in *Engeland* (1718) als ambteloos perſoon zijn leven, en voor zich zelven op niets aanſpraak makende, verheugt hij zich te zien, hoe de boom, dien hij geplant heeft, aan zoovele duizenden vrucht en ſchaduw verleent.

Dit *Philadelphia* vond hij voor 140 jaren als een *klein vlek*, en ontwierp het uitſtekend plan tot den opbouw der ſtad. Onder den invloed van eene zeer liberale, op de grondbeginſels van het genootſchap gegronde, doch juist daarom ook de ſlavernij vernietigende conſtitutie, die zijn werk was, is zij tot eene der grootſte ſteden uitgebreid, welke volgens EBELINGS opgave in het jaar 1794 reeds 7000 huizen en 60,000 inwoners telde. Zij is tevens de zetel der beſchaving door ſcholen, akade-

(*) Men vergelijke het uitmuntende werk van EBELING *over de vereenigde ſtaten van Noord-Amerika*. Het vierde Deel handelt geheel over *Penſylvanië*.

demiën en een groot getal der meest nuttige inrigtingen. In dezelve wonen de allerverſchillendſte godsdienſtige ſekten vreedzaam bij elkander, en vereeren God, ieder naar de inſpraak van zijn geweten. En dit alles heeft WILLIAM PENN, niet door eene ſtaatkunde, welke de inwoners verſchalkt, niet door geweld van wapenen, niet door winzucht in den koophandel, maar alleen door de kracht des geloofs, der liefde, en eener getrouwe nijverheid tot ſtand gebragt. Aldus is het hem gelukt, eenen ſtaat te vormen, die thans, onder de vereenigde Staten van *Noord-Amerika's* Gemeenebest een der eerſte is, en hij heeft het dus wel verdiend — hierin gelukkiger dan COLUMBUS geſlaagd zijnde — dat ook de *naam* des lands, wiens grondvester hij was,

Penſylvanië,

den zijnen tot de laatſte nakomelingſchap overbrengt.

Een blik op de Geregtshoven. Zedelijk verval der lagere volksklasſen. Engelſche regtspleging. Indruk, welken het openbare verwekt. Gezworen regters.

Zeer gaarne zou ik de Engelſche ſtaatsgeſteldheid, ook van de zijde van hunne handelwijze bij geregtszaken, door meerdere tegenwoordigheid bij de

de openbare zittingen hebben leeren kennen. Zelfs bij de lezing der dagbladen, in welke zulk een naauwkeurig verslag wordt geleverd van alles, wat er voorvalt, ontstaat vaak onwillekeurig de begeerte, om er zelf ooggetuige van geweest te zijn. Had de tijd mij zulks slechts vergund! Want het ontmoet geene zwarigheid, dewijl, bij de doorgaande gewoonte, om de zaken in het openbaar te behandelen, de toegang voor iedereen open staat, en slechts de zeer sterke aandrang van nieuwsgierigen, als ook de engte der plaats menigmaal het inkomen moeijelijk maakt; of, als men zich eindelijk door een klein drinkgeld ruim baan heeft gemaakt, wordt het nogtans zeer lastig, om er lang te vertoeven.

Dit is reeds het geval in het *hoogerhuis* van het *parlement*. Hier is, gelijk men weet, de zetel van het *hoogste* geregtshof. Het strekt zich slechts uit over de eerste staatsdienaren des rijks, en het blijkt uit de Engelsche geschiedenis, dat reeds meer dan eens gekroonde hoofden voor hen als aangeklaagden moesten verschijnen. Immers wij hebben zelve het beleefd, dat wij eene koningin voor deze balie ontmoetten. De *Lord-grootkanselier*, de *derde* persoon na den koning, heeft de voorzitting. Doorgaans is zijne redevoering kort en klinkt als de stem van een orakel. De thans daarmede bekleede lord ELDON scheen mij de meest algemeene achting te genieten.

Niet alleen in het parlement, ook in het hooge *geregtshof*, de *kanselarij* (*the court of chancery*), welke in de landstreek van *Lincolnfields* vergadert, zit hij als de *eenige* regter. Hij hoort de pleitbezorgers, die hier alles schriftelijk bij voorraad in

orde gebragt hebben, en velt het vonnis, waaromtrent geen ander beroep, dan op het parlement, kan plaats vinden. Als de geschrevene wet al te streng schijnt voor een bijzonder geval, dan is het hem vergund naar billijkheid en naar de innerlijke overtuiging van zijn geweten te beslissen. Aangezien nu elk geregt in den naam des *konings* wordt gehouden, de grootkanselier ook het groote zegel in bewaring heeft, zoo heeft men hem den naam gegeven van den *bewaarder van het geweten des konings* (*the keeper of the kings conscience*).

In voormalige tijden plagten de koningen inderdaad zelve, in het tribunaal, dat zich steeds in de nabijheid van het hof bevond, doch thans reeds sedert vele eeuwen in *Westminster* wordt gehouden, hunne regtszittingen te hebben. Daarom verkreeg dit geregtshof den naam van *koninklijke regtbank* (*kings-bench*). Onder de ledige plaats des konings zitten de regters. Maar juist in dit locaal, niet verre van de groote *Westminster-hal*, is de ruimte zoo naauw, en de menigte der aanschouwers dikwerf zoo groot, dat ik blijde was, zonder iets duidelijk verstaan te hebben, er mij weder uit te kunnen dringen, alhoewel reeds het langduriger gezigt van menig gelaat der regters of der pleitbezorgers, hetwelk van onder de groote paruiken ten voorschijn kwam, belangrijk genoeg zou geweest zijn.

Behalve deze geregtshoven zijn er nog zeer vele andere, naar gelang der verscheidenheid van onderwerpen, onder welke zoo als bekend is de *geestelijke*, onder den naam van *doctors-commons*, tevens de school voor hen is, die zich aan het bur-

ger-

gerlijk regt willen toewijden. Daarenboven heeft de policie natuurlijk in alle wijken der ſtad hare zittingen, voor welke of kleine misdaden terſtond afgedaan worden, of de gegrepen misdadiger wordt overgeleverd aan de hoogere regtbanken.

Dat deze talrijke geregtshoven, in eene ſtad als *Londen*, alwaar zulk eene menigte van menſchen is opeengepakt, in eene onophoudelijke werkzaamheid moet wezen, kan men reeds van zelf begrijpen, offchoon men minder bekend ware met den zedelijken toeſtand, vooral van de lagere volksklasſen, en de ondervindingen van hen, die dezelve langdurig hebben gadegeſlagen. Het bekende werk over de *Londenſche policie* van COLQUHOUN, die zelf langen tijd vrederegter was (*), kan men niet lezen, zonder van de ſmartelijkſte gewaarwordingen doordrongen te worden. Bij het akelig overzigt der geheime en openlijke overtredingen en misdaden, welke er dagelijks worden gepleegd, komen nog de droevige ondervindingen, die hij verzekert gehad te hebben nopens de geringe uitwerking der in het buitenſporige ſtrenge, in ſommige gevallen bijkans onmenſchelijke, wetten en ſtraffen.

Inderdaad — als men rondwandelt in de hoofdſtreken van *Londen*, vooral, als men zondags zich van eenen grooten hoop menſchen ziet omringd, op wier gezigt en houding, gezondheid, welſtandigheid, zedelijke beſchaving, regtſchapenheid, veiligheid onder het gevoel der vrijheid, welvaart en

(*) De Hoogduitſche vertaling van VOLKMANN kwam te *Leipzig* uit in 1800; of er eene Nederduitſche overzetting van beſtaat, is mij onbekend. VERT.

en edelmoedigheid zoo duidelijk ſtaan uitgedrukt — dan kan men het zich naauwelijks voorſtellen, dat er in het beſtek van die zelfde ſtad tevens een aantal der verachtelijkſte menſchelijke wezens, een verworpen gebroed woont, bij hetwelk zelfs de laatſte ſporen van zedelijkheid zijn uitgewischt. Doch men kan het gevoel van een innig medelijden ook niet onderdrukken, als men bedenkt, hoevele van hen buiten hunne ſchuld, reeds van hunne geboorte af, aan het verderf ſchijnen prijs gegeven te zijn, om zoo diep te kunnen zinken. COLQUHOUN meent, dat dit groote zedelijke verval, waarin jaarlijks zoovele duizenden gekend en ongekend omkomen, inzonderheid uit twee oorzaken te verklaren valt; deels uit de ontzettende uitgebreidheid des koophandels, die, wel is waar, den ſtaat op deze zonderlinge hoogte van rijkdom plaatst, maar ook eene tallooze menigte van verzoekingen tot laagheden van allerlei ſoort bevordert; deels uit de alle verbeelding te bovengaande ſpeelzucht, aan welke dikwerf tijd, vermogen, geweten, en zelfs het leven opgeofferd worden.

Inderdaad hebben ook verre weg de meeste geregtelijke handelingen, bedrog, diefſtaf, moord uit roofzucht, inzonderheid echter de onvergeeflijkſte van alle misdaden, het *vervaardigen* (*forgery*) *of verſpreiden van valſche banknoten* ten doel. Zoodra dit bewezen is, dan baten noch jeugd, noch kunne, noch onbedrevenheid, noch verleiding, om het wreedſte vonnis af te wenden. Nog in het vorige jaar, toen SARA PRICE, eene jonge vrouw, die door haar voorkomen en haar gansch gedrag gedurende haar verblijf in de gevangenis van *New-*

ga-

gate de meest algemeene deelneming had verwekt, wegens het uitgeven van valſche banknoten ter dood werd veroordeeld, verhieven zich van meer dan eenen kant haar voorſprekende en voor haar om genade ſmeekende ſtemmen. Zeer voorname perſonen ſtelden zich voor haar in de bres. Openlijke nieuwspapieren ſpraken luid over de hardheid bij zoovele verſchoonende omſtandigheden. De *Morning-Chronicle* deed nog op den dag van hare teregtſtelling eene poging, om haar te redden (*). Alles was vruchteloos! Zeer dikwijls is in latere tijden deze geſtrengheid in overweging gekomen, weshalve er ook in het Parlement op eene hervorming van het lijfſtraffelijk wetboek is aangedrongen, inzonderheid ſedert COLQUHOUN op het baarblijkelijkſte heeft aangetoond, hoe weinig tot dus verre deze geſtrengheid de misdaden heeft belet of verminderd.

Al-

(*) *Zeven mannen* en *vier vrouwen* — aldus luidde het artikel — moeten morgen ochtend teregtgeſteld worden — de meeste, omdat zij valſche banknoten uitgegeven hebben; niemand zoo ver wij weten, wegens een met geweld gepleegd misdrijf. Zal zich dan geene ſtem voor hen verheffen? Kunnen zijne Majesteits Ministers zich veroorloven, dat, na alle ondervindingen, welke zij in het Parlement (bij het pleitgeding der Koningin) gehad hebben, er nogtans zulke beleedigingen van den volksgeest worden toegeſtaan? Weten zij dan niet, dat ſoortgelijke bloedige teregtſtellingen, inſtede van afkeer tegen de misdaad te verwekken, ſlechts medelijden met den ſchuldigen kunnen doen ontſtaan? — Waar blijft de Christelijke gezindheid: „ die geenen lust heeft aan den dood eens zondaars? enz.'

Alhoewel dezelve voor het overige daardoor in *Engeland* ſchijnt geregtvaardigd te worden, dat goede trouw en geloofwaardigheid, alsmede de onbepaaldſte achting voor het eigendom van vreemdelingen, in eenen ſtaat van koophandel, van het allerhoogſte aanbelang is, en dat zelfs de onverbiddelijkheid des geregts in dit geval, toch onbetwistbaar ook iets waarſchuwends en afſchrikkends heeft, kan ten minſte ons gevoel zich *daarnaar* niet ſchikken, dat de ſtiptſte nakoming van de letter der wet *zeer* ſchuldigen even zoo dikwijls vrijſpreekt, als minder ſchuldigen veroordeelt; ſchoon men daarentegen niet kan betwisten, dat de aangeklaagde in zoo verre op de grootſte zachtheid kan rekenen, dat men zelfs de kleinſte omſtandigheid, die hem misſchien zou kunnen redden, niet veronachtzaamt, en ten uiterſte omzigtig te werk gaat. Desniettegenſtaande moeten de vonnisſen ons dikwijls ten hoogſte verwonderen. Als de een wordt vrijgeſproken van de aanklagt: *Portwijn vervalscht* te hebben, doordien hij kan bewijzen, dat er in het mengſel geen enkele *druppel zuiveren Portwijn* is geweest; als bewezene valſche munters er doorkomen, omdat de *ſtempel* nog niet *voltooid* was; als de kleinſte verwaarloozing van den vorm in de proceduren de grootſte boosdoeners er doorſleept; als kinderen van veertien tot vijftien jaren ter dood veroordeeld worden, dewijl op den dieſſtal de dood ſtaat; als het onderzoek van valſche goud en zilveren munten niet geoorloofd is, uit hoofde de wet ſpreekt van koperen munten — dan kan men naauwelijks begrijpen, hoe men den geest der wetten zoo geheel aan de letter kan opofferen.

Nog-

Nogtans heeft zulks, zelfs onder Duitsche schrijvers, voorstanders gevonden (*). Veel eenstemmiger zijn zij echter in de lofspraken, welke zij toezwaaijen aan het *openbare der handelingen van het geregt* en *der beëedigde Regters*. Reeds HUME, MONTESQUIEU, DELOLME en schier alle reizigers door en schrijvers over *Engeland*, beschouwen de *Jury* inzonderheid, welke zij oorspronkelijk eigenlijk aan de Saxers te danken hebben (†), als de volmaaktste inrigting van regtspleging, vooral opzigtelijk wille-

(*) De, nog voor de voltooijing van zijn werk: *Grundzüge eines Gemeinwesens*, of beschouwing der Engelsche staatsgesteldheid, en algemeene aanmerkingen over *Engeland* en de *Engelschen*. 2 Deelen. *Leipzig*. 1820, gestorven Dr. J. G. BESCHORNER, had over het geheel voorgenomen, bijkans alles te berispen en de gansche inrigting van *Engeland* als onverstandig te doen kennen. Inzonderheid heeft hij echter in het lijfstraffelijk wetboek en het gedrag bij regtszaken gemeend daartoe veel stof te vinden. Eigenlijk is het geheel bijkans eene woordelijke zamenstelling van vele schriften van ARCHENHOLZ, WENDEBORN, GOEDE, COLQUHOUN en anderen, doch juist daarom niet onbelangrijk, slechts, naar het mij voorkomt dikwerf partijdig.

(†) Dit heeft MILLAR, Hoogleer. in de regten te *Glasgow*, in zijne geschiedkundige ontwikkeling der Engelsche staatsinrigting, (in het Hoogduitsch *Jena* 1819) reeds aangetoond. Bij WILKINS in de *Legibus Anglo-Saxonicis*, vindt men de wet van den Saxischen koning ETHELFRED: *Habeantur conventus — et exeant* SENIORES DUODECIM THANI *et praefectus cum iis, et jurent super sanctuarium — quod nollent ullum* INNOCENTEM ACCUSARE, NEC ALIQUEM NOXIUM CELARE.

lekeurig gezag der Monarchen, en als het ware palladium der Engelſche vrijheid. Geen wonder, dat dit oordeel zoo algemeen is, aangezien deze ſoort van regtspleging in denzelfden graad innemend ſchijnt voor den *vrijheidsgeest*, voor het *gevoel* en zelfs voor de *verbeeldingskracht*.

Wie kan het loochenen, dat het gezigt reeds eener plegtige vergadering van het geregt, zelfs door de ouderwetſche kleederdragt, iets eerbiedwekkends, door den ernſtigen loop der zaak iets ten uiterſte begoochelends heeft, ja daarenboven door de geſpannen verwachting op de uitſpraak, die door een woord over leven en dood kan beſlisſen, aantrekkelijk wordt en deelneming verwekt.

Ter naauwernood kan het bloote voorlezen zelfs van de meest belangrijke criminele akte eene ſoortgelijke werking te weeg brengen. Hier ſtaat de perſoon van den aangeklaagden tegenover den klager, de klager tegenover den advokaat, alle ſtaan tegenover den *opperſten regter* met zijne asſesſoren. Men ziet, hoe de twaalf *gezworenen* oplettend en bedaard, in ſtilte opnemen wat tusſchen de overige omgaat, tot dat het oogenblik verſchijnt, dat men van hen de laatſte beſlisſing zal eiſchen. Deze openlijke geregtelijke handeling verhoudt zich tot onze geſchrevene pleitgedingen of tot een onderzoek bij geſloten deuren, als een *verhaal* tot de *vertooning* van een tooneelſtuk. Offchoon de daad zelve niet voor onze oogen gebeurt, zien wij nogtans de daders voor ons. Bijaldien de nieuwsgierigheid al het volk in beweging brengt, zoo vaak diegene, welke iets ondeugends aangevangen of volbragt heeft,

heeft, wordt opgepakt en in hechtenis genomen, welk eene veel grootere bevrediging ondervindt zij, als men hem uren lang kan beschouwen. Waar zou de gelaatkundige, waar de menschenkenner meer gelegenheid en stof vinden? Alle botsingen van gewaarwordingen, van omstandigheden, van hartstogten in de menschelijke gemoederen, komen in onmiskenbare teekenen, gelaatstrekken, gebaren en woorden ten voorschijn. De koelheid van den regter, die — daar hij gewend is schier niets dan schuldigen om zich te zien — voor geene misdaad meer verschrikt; de warmte van den advokaat, die alles in het werk stelt, om, zoo mogelijk, zelfs den erg aangeklaagden te redden; — dan weder de veelvormige schuld, die nu eens zich openbaart in trotschheid en verkropte spijt, dan weder in angst of berouw, dan ook, dobberende schijnt tusschen vrees en hoop, maar evenwel in stille onderwerping — dat alles staat bij elk openbaar geregt levendig voor onze oogen (*).

Zulk eenen indruk maakte zelfs een — betrekkelijk onbeduidende — zaak op mij in het geregtshof, hetwelk naar de straat, waarin het ligt, doorgaans *Old-Baily* genaamd wordt. Het grenst digt aan de gevangenis van *Newgate*, voor welker ingang thans gelijk voorhenen te *Tyburn*, de doodvonnissen voltrokken worden (†).

Men

(*) Ik geloof mijnen lezers geenen ondienst te zullen doen, als ik hen indachtig make aan de mij zoo even ter hand gekomene uitmuntende beschrijving van zoodanig een geregt in WALTER SCOTTS gevangenis van *Edinburg*, (*Berlijn* 1821 II. *Th. p.* 102 en verv.)

(†) Men vergelijke hetgene daaromtrent reeds in het

I.

Men was juist bezig met het verhooren van eenige wegens diefftal aangeklaagde perfonen. De *lord major* had als *opperfte regter* de voorzitting op eene verhevenheid in het midden van eene lange tafel. Naast hem zaten eenige *aldermannen* (raadsheeren) en koninklijke *regters;* tegenover de *recorder* of *fyndicus* der *ftad* met eenige *fchrijvers;* ter zijde de *fheriffs;* alle in ambtsgewaad met zwarte *toga's*, fommige het hoofd bedekt met eene allongeparuik. Wat dieper in het vertrek in een affchutfel de twaalf gezworenen; in derzelver nabijheid de *aanklagers*, *getuigen* en *advokaten*. De aangeklaagden ftaan voor eene balie op eenigen afftand tegenover de regters. Wie dadelijk wordt verhoord, ftaat nader bij hen op eene verhevenheid bij wijze van kanfel. Ik befpeurde verfche kruiden op den rand van denzelven. Men zeide mij, dat het *aromatifche* waren, om het flaauw worden bij de verhooring te voorkomen. Ik ben den metalen fpiegel, die volgens het zeggen van latere reizigers ook daarop vastgemaakt moet wezen, niet gewaar geworden.

Een jong fatfoenlijk, maar echter armoedig gekleed meisje ftond juist voor het geregt. Zij had eenige zijden doeken uit eenen winkel ontvreemd.

Aan-

I. D. bl. 259 is gezegd. In plaats van *karren* leze men aldaar „ op een fchavot." Dit wordt digt voor eene der deuren van het gevangenhuis opgerigt. De misdadigers ftaan op eene plank. De dwarsbalk van het fchavot vormt de galg. Zoodra als de touwen om den hals en aan den balk vastgemaakt zijn, en de plank neêrgelaten wordt, is het met hen gedaan.

Aanklagers en getuigen waren eenſtemmig. Het onderzoek duurde niet lang. Het *corpus delicti* was blijkbaar. Sommige ſchrale ontſchuldigingen werden ſpoedig afgewezen. De door tranen geſmoorde ſtem, de bleeke wangen, de beſtorven lippen maakten het langdurig hooren der getuigen overtollig. De regter herhaalde hoofdzakelijk de toedragt der zake. Zij was zoo eenvoudig, dat de gezworenen niet eerst, gelijk anders bij gewigtige voorvallen pleegt te geſchieden, in een ander vertrek gingen, maar, na een onderling kort geſprek, het *ſchuldig!* (*guilty*) uitſpraken, waarop de aangeklaagde weggeleid werd. De zaak was te gering voor de doodſtraf. Het vonnis heeft haar waarſchijnlijk in de laatſte zitting, in welke de finale uitſpraken worden gedaan, tot eene gevangenis verwezen. Een ander reiziger vond juist op deze plaats eene vrouw, die haren meester twaalf jaren zeer getrouw had gediend, maar hem toen linnen en zilvergoed had ontvreemd. De *jury* ſprak eenſtemmig over haar het *des doods ſchuldig!* uit. Terſtond werd zij door de geregtsdienaars door eenen onderaardſchen gang weggeleid, in de gevangenis te *Newgate* gezet, en eenige dagen daarna volgens het vonnis opgehangen (*). Het moet wel treffend wezen, om zich bij voorvallen, waarbij de uitkomst twijfelachtig is, onder de verzamelde volksmenigte voor het regthuis te ſcharen. Aanvankelijk is het geſprek luider; men twist over den waarſchijnlijken uitſlag van het vonnis. Men dobbert tusſchen

vrees

(*) Zie *Umriſse einer Reiſe nach London*, *Amſterdam*, *Paris im J.* 1807 *von* ARCHIBALD. *Magdeb.* 1821.

vrees en hoop. Hoe langer het verhoor duurt, hoe langer de gezworenen raadplegen, des te ſtiller wordt het. Sommigen gelukt het wel, om in de regtskamer te dringen. Zij brengen dan van tijd tot tijd berigt van den loop der handelingen. Telkens nieuwsgieriger kijkt men naar binnen, of men de deur niet opendoet. Treedt de aangeklaagde eindelijk ten voorſchijn, dan is hij terſtond vrij, en hij heeft het leven, ja zelfs de vrijheid er afgebragt. Men ſnelt hem te gemoet; men omhelst hem; vader, moeder, bloedverwanten, die voor hem geſidderd hebben, drukken hem aan hun hart. Men leidt hem in triomf henen. Doch verkondigt een dof gedruisch, dat men den veroordeelden niet eerder zal wederzien, vóórdat hij uit de poort des doods op het noodlottig ſchavot zal treden, dan bevangt de menigte eene rilling; die nader in betrekking tot hem ſtaan, barſten los in luide jammerklagten, of ſluipen in verſtomde droefheid weg. Beſtond de misdaad niet in moord of doodſlag, dan blijft ten minſte voor de vrienden en nabeſtaanden de troost nog overig, om het lijk fatſoenlijk te mogen begraven, waartoe de doodkisten doorgaans reeds gereed ſtaan.

Alles, wat bij het geregt wordt geſproken, de uitſpraken der getuigen, de antwoorden der aangeklaagden, de verdediging der advokaten, teekenen de ſchielijk ſchrijvers (*Shorthand writers*) op, en men leest het woord voor woord in de eerst uitkomende nieuwspapieren. Zij geven het uitvoerigst verſlag van de voltrekking der doodvonnisſen; vaak zeer in het oog loopend, om de ontevredenheid met de geſtrengheid der lijfſtraffelijke wetten, namelijk voor

zoo

zoo verre zij *valſche banknoten* betreffen, te verſterken. Geene omſtandigheid, die ontroering of medelijden zou kunnen verwekken, wordt overgeſlagen. Dus las men, toen er onlangs drie vervalſchers van banknoten voor de gevangenis van *Warwick* opgehangen waren, den dag daarop het volgende berigt:

„ Gisteren zijn er drie vaders onder de treurigſte omſtandigheden teregtgeſteld. Des avonds te voren had men hunne vrouwen en kinderen vergund, afſcheid van hen te nemen. De ongelukkigen zagen zich omringd van *vijftien* kinderen. Geen derzelve was boven de acht jaren. Het gezigt was hartroerend. Toen zij op het ſchavot kwamen, verzocht de een, dat men hem zoude veroorloven, om, als de valdeur zou nederzinken, het teeken met den doek te mogen geven. Men ſtond hem zulks toe. De ſtrop lag om zijn' hals. De gebruikelijke gebeden waren geëindigd. Hij bad ſteeds voort, en verklaarde eindelijk: *dat hij niet kon ſterven*. Zijne medevooroordeelden drongen bij hem er op aan, om een einde er aan te maken. Hij hield den doek ſlechts des te vaster. Eindelijk ſcheurde een hunner denzelven uit zijne handen, en met de woorden: „ Wij leefden als mannen, laat ons ook als mannen ſterven!" gaf hij het teeken en de plank viel neder.

Welk eene ruime ſtof tot nadenken moest mij het bezoek van dit openlijk geregt geven, over hetgene ik gezien en gehoord had, inzonderheid ook om het te vergelijken met onze wetten. Herhaalde uitdagingen van eenen Duitſchen bekenden: „ Het valt niet te ontkennen, dat de Engelſche

regtsoefening den burger eene geheel andere veiligheid verleent, dan de onze, en dat de natie in dit openbare een middel te meer bezit, om de denkbeelden van regt en pligt onder het volk uit te breiden," bragten mij telkens weder op dit onderwerp terug. Ook hadden wij immers zelve ten tijde der Fransch-Westfaalsche heerschappij eene dergelijke inrigting gehad, en er daardoor eenige ondervinding van verkregen.

Doch, waar mannen van diepe inzigten in het vak der regten, die daarenboven, niet slechts lange zelve waarnemers waren, maar tevens bekend met alles, wat geschiedenis en ondervinding nopens de voorregten en gebreken van verschillende soorten van bestuur, vooral met betrekking tot de lijfstraffelijke wetten geleerd hebben; — waar schrijvers, als *Frankrijks* MONTESQUIEU en *Duitschlands* FEUERBACH, hunne stemmen hebben doen hooren, daar moet billijkerwijze de leek de hand op den mond leggen. Evenwel zal het hem toch vrijstaan, de bedenkingen mede te deelen, welke hij meent te moeten inbrengen tegen deze onbepaalde voorstanders van de toedragt der Engelsche regtspleging, en waarbij hij ten minste iets op eigene — alhoewel in eene geheel andere betrekking gemaakte — waarnemingen en zelfs verworvene ondervindingen zou kunnen rekenen.

Vooreerst moet ik, wel is waar, hetzelfde bekennen, waarop mijn waardige vriend, de opperpresident VON VINCKE, reeds de aandacht gevestigd heeft (*), dat door het openlijke der regtsple-

(*) Zie deszelfs *Darstellung der inneren Verwaltung Groszbrittanniëns. Berlin* 1815.

pleging, zoowel als daardoor, dat elk door zijns gelijken gevonnisd wordt, krachtdadig kan gewerkt worden op het menſchelijk gevoel met betrekking tot zijne waarde als mensch, alsmede om den burger van den ſtaat meer belangſtelling in het algemeene welzijn in te boezemen, kortom op het ſtaatkundig karakter van het volk. Ik moet tevens toeſtemmen, dat het volk, zoowel door het aanhooren als het lezen van het ganſche verhoor in de openlijke nieuwspapieren, in vele opzigten verlichter leert denken over zijne wetten, en dat het naauwkeuriger bekend gemaakt wordt met de gevolgen der daden, dan zulks wel bij ons kan bereikt worden, zelfs na den gedanen voorſlag, om in de *ſcholen* een uittrekſel uit de landswetten voor te dragen. Daarentegen zou men kunnen vragen, of dan wezenlijk die gewenschte uitwerkſels in *Engeland* zoo zigtbaar zijn op de zedelijkheid, en of de ſchier maandelijkſche waarſchuwingen van het hooge geregtshof het getal der boosdoeners hebben verminderd? Zedelijkheid immers, die alleen voortvloeit uit de burgerlijke wetten en uit vrees voor ſtraf, heeft ſteeds eenen zeer zwakken grond. Zij verkrijgt ſlechts kracht en leven, wanneer zij berust op het verhelderd en opgewekt zedelijk gevoel, hetwelk zijne wortels heeft in elk menſchelijk gemoed, en dat door ware godsdienſtigheid gevoed en verſterkt wordt. Het moge vele dienstboden afſchrikken, als zij weten, dat er op het ontvreemden van eenen zilveren lepel door eenen huisdief, de dood ſtaat; — is echter het gebod: „ Gij zult niet ſtelen,” altoos levendig in het gemoed, en blijft de gedachte aan den opperſten regter, die ook

 in

in het verborgen ziet, helder voor den geest, dan is het toch beter gesteld met goede trouw en regtschapenheid.

Daarbij komt nog, dat althans zeer veel van hetgene men voor de regtbanken hoort behandelen, of dat men in de dagbladen kan lezen, volstrekt niet geschikt is, om het zedelijk gevoel op te wekken. Het kan zijn, dat, b. v. het openlijk noemen van alle de namen dergenen, die van overspel aangeklaagd en overtuigd worden, veel kwaads voorkomt. Want, als de echtelijke ontrouw van eene vrouw ruchtbaar wordt, dan verwijdert zich ongetwijfeld het beste gedeelte van hare bekenden en vrienden, meer nog dan zulks wel onder ons plaats heeft; weshalve ook, in evenredigheid van de ontzettende menigte volks, de klagten over echtscheiding vrij zeldzaam zijn. Nogtans ontbreekt het nimmer geheel daaraan; en wordt nu door het wegnemen van dezen sluijer, zoodra de advokaat van de getuigen zulks begeert, niet menig onbedorven gemoed bekend gemaakt met alle soorten van menschelijke afdwalingen, ja zelfs menigwerf met de geheime geschiedenis der ondeugd, van welke het buitendien naauwelijks een flaauw denkbeeld zou gehad hebben? Verdooft in soortgelijke regtsgedingen juist niet de openbaarmaking inzonderheid het gevoel van schaamte? Aangezien de aanstootelijke bijzonderheden, welke daarbij ter bane komen, een onderwerp van nieuwspapieren worden, welke iedereen leest — geven zij niet eene gewenschte stof aan de ligtzinnigheid tot spot en gelach? Dwaasheden moge men bestraffen door dezelve belagchelijk te maken, en dit zal soms den dwazen

 ver-

verbeteren: maar wordt er eerst over *zonde* en *ſchande* gelagchen en gebeuzeld, dan is de afkeer voorbij. De ſchilders en regters der zeden als TACITUS, PERSIUS en JUVENALIS beſtreden nimmer door vernuft en beſpotting de ondeugden van hunnen tijd, maar door die edele verontwaardiging, welke het monſter niet ſlechts aanhitſen en ligtelijk kwetſen, maar met doodelijke ſlagen kon vernietigen. Als eindelijk juist, bij de behandeling van ſoortgelijke onderwerpen, de aanſchouwers het meest elkander verdringen (*), dan is zulks waarlijk geen bewijs voor de zedelijkheid.

Voorts ſchijnt het mij nog twijfelachtig, of aan de uitſpraken der *gezworenen*, als asſesſoren bij het geregt, zoo onbepaald de voorrang moet toegekend worden boven de uitſpraken van een *collegie* om regt te ſpreken, dat zich den roem van regtſchapenheid heeft verworven — gelijk van ouds af het koninklijk Pruisſisch *kamergeregt*. Ook de heer VON VINCKE, die in andere opzigten met de hoogſte achting van de Engelſche ſtaatsinrigting ſpreekt, is van dit gevoelen. „ Ik beken — zegt hij — naar het denkbeeld, hetwelk ik in *Engeland* van de handelwijze der *Jurys* in burgerlijke en lijfſtraffelijke aangelegenheden heb bekomen, dat ik de uitſpraak over mijn leven en eigendom veel liever

(*) KÜTTNER verhaalt, dat een regter, die bij een ſoortgelijk regtsgeding de zaal tot ſtikkens toe opgepropt vond, gezegd zou hebben, om zich lucht te verſchaffen: „ *Ladies, you may go home again: the* bawdy *trial does not come on till to morrow.*" (Dames, gaat maar weder naar huis; het *morſig verhoor* begint morgen eerst.)

ver aan eene Pruisfifche regtbank, dan aan eenen Britfchen regter met twaalf fchepenen wilde onderwerpen; dat mij deze vorm onvoegzaam fchijnt naar den tegenwoordigen toeftand der befchaving in eenen ftaat, alwaar wetenfchappelijke voorbereiding, bekwaamheid en onomkoopbare regtfchapenheid van regters wordt vereischt, dewelke wordt verzekerd door een behoorlijk inkomen, oefening en controlle, en alwaar een welingerigte trapswijze voortgang veiligheid tegen hunne dwalingen verleent."

Inderdaad men kan niet inzien, waarom er bij elk gezworen geregtshof meer waarheidsliefde, onpartijdigheid en redelijkheid vooronderfteld zou worden, dan bij elk ander, hetwelk ten minfte zeer gemakkelijk in juist inzigt van de onderhavige gevallen, in rijpheid van oordeel, in bedaardheid en overleg, eene *Jury* kan overtreffen, offchoon deze uit de regtfchapenfte mannen mogt beftaan. Immers bij onze regtbanken beflist ook niet *eene* ftem, en elk regter moet in de overige leden ftrenge beoordeelaars van zijn gedrag duchten. Misbruiken, overijlingen, menfchelijke zwakheden, aanzien des perfoons zullen ook hier niet geheel wegblijven. Doch is zulks ook niet het geval in *Engeland?* Toont zulks niet de menigte van gedeeltelijk zeer in het oog loopende voorbeelden, welke ARCHENHOLZ, en uit hem nog onlangs BESCHORNER heeft verzameld? (*) Hoezeer ftrijden deze met de ftelling van mevrouw VAN STAËL, „ dat men federt honderd ja-

(*) VAN ARCHENHOLZ *Annalen der Brittifchen Gefchichte* 1788—90. 19 *Bände*. BESCHORNER in het bl. 219 aangetogen Werk.

jaren geen voorbeeld aantrof, dat de onſchuld van een mensch te laat werd erkend, terwijl — gelijk zij er hoogdravend bijvoegt — de burgers van eenen vrijen ſtaat zulk eenen hoogen graad van gezond menſchenverſtand en zooveel naauwgezetheid hadden, dat zij *onder het ſchijnſel van deze fakkels nimmer dwaalden* (*).” Juist het *aanzien des perſoons* in den *letterlijken* zin, hetwelk eigen is aan de openlijke regtspleging, — moet het niet eenen, offchoon dikwijls onmerkbaren, invloed hebben op de ſtemming tot geſtrengheid of zachtheid der uitſpraak? Men zegt, wel is waar, „ de uitſpraak der gezworenen is niet gegrond op een koel beoordeelen, beſluiten, vergelijken, zamenvoegen; zij is als het ware de afgeperſte *kreet der natuur*. In de natuur nu is veel meer waarheid, dan in hetgene eerst door onderſcheidene gevoelens moet gaan, welke de dwaling zoo ligtelijk verwart.” Als men echter weet, hoe gemakkelijk deze vermeende ſtem der waarheid op den dwaalweg leidt, dan zou de zaak naauwelijks ſlechter verdedigd kunnen worden, aangezien het vermogen, om voorwerpen, die ons bejegenen, te onderſcheiden, nopens daadzaken en voorvallen tot waarſchijnlijkheid of zekerheid te komen, zoo niet alleen, dan toch grootendeels aan het verſtand moet toegeſchreven worden. Men heeft geroemd: „ Niet alleen de uitſpraken der getuigen, maar ook de toon, de gelaatstrekken, de verlegenheid, de ganſche houding van

(*) Zie de Werken van mevrouw VAN STAËL, Hoogd. uitg. VI. *Th.* *ſ.* 218 en verv.

van den aangeklaagden werkte op de *Jury* (*)."
Maar schoon dit alles overeenkomstig hunne *overtuiging* zij, waarborgt het ook de volstrekte juistheid dezer overtuiging (†)?

De regtschapene en bedachtzame man, die beslissen zal over zorgvuldig behandelde criminele akten als lid van eene regtbank of vierschaar, beschouwt slechts de *daad* en de *omstandigheden*, onder welke zij gebeurd is, van alle kanten. De *personen* zijn hem geheel vreemd. Geene, dikwerf zoo bedriegelijke, stem der onschuld, geen smachtend, om medelijden smeekend, oog, geen blijk van inwendige kalm-

(*) Zoo beschouwt CANARD de zaak in zijne met eenen wijsgeerigen geest geschrevene prijsverhandeling: *Moyens de perfectionner le Jury* 1802.

(†) Aldus oordeelde PRUGNON, toen in het jaar 1791 in de nationale vergadering beraadslaagd werd over de invoering der *Jury*. „ Suffit-il, que les jurés *croyent* l'accusé coupable, ou faut-il que le crime soit prouvé? En s'abandonnant a la *sensation du moment*, les jurés peuvent dire qu'ils *croyent* l'accusé coupable; mais s'il ne faut plus de preuves légales pour déclarer le citoyen coupable, tout devient *conjectural*, et c'est au tribunal des conjectures que se portent l'honneur et la vie des hommes." Dat is: Is het voldoende, dat de gezworenen den aangeklaagden voor schuldig houden, of moet de schuld bewezen zijn? Terwijl men zich overgeeft aan den eersten indruk, kunnen de gezworenen zeggen, dat zij den aangeklaagden voor schuldig houden; maar als er geene verdere wettige bewijzen toe noodig zijn, om eenen burger schuldig te verklaren, dan wordt alles eene *gissing*, en men brengt de eer en het leven der menschen voor de regtbank der gissingen.

kalmte of wroeging misleidt hem. Geene ſchoonheid der ſchuldigen pleit om verſchooning voor de bewezene ſchuld, en mangel aan uiterlijke bekoorlijkheid maakt hem niet onverſchillig jegens de *onſchuld.* In het geregt der *Old Baily* heeft men meer dan eens afgewezen aanklagers met drek geſmeten, niet omdat zij ten onregte, maar dewijl zij bekoorlijke dieféggen voor het geregt gedaagd hadden, welke het hart der regters week maakten, en waaraan de zinnelijkheid der aanſchouwers deel nam. Het is ook nog de vraag, of er zich zoovele ſtemmen voor die SARA PRICE zouden hebben doen hooren, bijaldien haar *uitwendig voorkomen* niet zooveel deelneming had verwekt? Elk taste in zijnen eigenen boezem, of bij het inwilligen of afſlaan, het verontſchuldigen of vooroordeelen nimmer de perſoon zelve bij hem in aanmerking komt.

Heeft de *regter* het daarenboven niet in zijne hand, om de gemoederen te ſtemmen? Is de voorſtelling der daadzaken, over welke de *Jury* nu zal beſliſſen, kort, en worden de verzachtende of verzwarende omſtandigheden, door hem naar waarheid of met kunſtige welſprekendheid voorgedragen — zelden zal zij in hare uitſpraak daarvan afwijken. Is de voordragt zeer lang — hetgeen zij als het gevolg van een misſchien maanden langdurig onderzoek noodzakelijk menigmaal moet wezen — hoe ſpoedig wordt de oplettendheid vermoeid, en hij, die van de twaalf mannen met de beste kennis van zaken ſpreekt en de menſchen weet te behandelen, leidt toch eindelijk de ſtemmen (*).

Ik

(*) De even zoo zeer met eenen wijsgeerigen geest

als

Ik herinner mij nog zeer levendig iets soortgelijks ondervonden te hebben, toen ik zelf in de gelegenheid daartoe was, en in het jaar 1800 mijne medeburgers mij het vertrouwen schonken, om mij het opzigt over het stads armenwezen, hetwelk in dien tijd eene ganschelijke verbetering vereischte, op te dragen, waartoe ik mij, op mijne vroegere reizen, door nadere bezigtiging van de uitmuntende armeninrigtingen te *Hamburg* en *Kiel*, eenige kennis had verworven. Eene edele geestdrift beving een niet gering getal van vaderlandlievende mannen uit alle klasfen. Elk was bereid om te raden en te helpen. Voorheen was het onderzoek der hulpbehoeftigen of hulpbegeerenden dikwerf ten uiterste oppervlakkig gedaan. Ongepast medelijden en partijdige aanbevelingen beslisten, en de schamele armoede werd maar al te dikwijls veronachtzaamd. Thans werd men het eens, dat de stad in streken of wijken verdeeld zijnde, in elk derzelve een aan-

tal

als diep inzigt der zake, in eenen ten uitersten aangenamen vorm geschrevene „ *Betrachtungen über das Geschwornengericht von* FEUERBACH" (*Landshut* 1813) hetwelk ras gevolgd is door deszelfs: „ *Betrachtungen über Oeffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege*" (*Giesfen* 1821) behelzen ongetwijfeld ook voor de leeken, het leerzaamste, wat over dit onderwerp gezegd kan worden. Aangezien men thans ook in de Pruissische Rijnprovinciën deze wijze van handelen heeft behouden, is hetzelve ten minste voor een gedeelte van onze landslieden van eene bestendige belangrijkheid. Eene tot 1819 volledige letterkundige geschiedenis, deswegen, kan men vinden in MITTERMAIRS *Oeffentlicher mündlicher Strafrechtspflege und das Geschwornengericht. Landshut* 1819.

tal zaakgelastigden en armverzorgers aangesteld worden, en dat deze gemeenschappelijk de behoeften opnemen zouden. De zaak won daarbij zigtbaar. De loop werd vaster en zekerder. Doch hoe duidelijk werd het ook hier, hoe weinig de meesten, zelfs bij den besten wil, pasten voor een naauwkeurig onderzoek. Dikwijls, waar men ongetwijfeld ook tegenwerking te duchten had, drong de tijd. Men gaf toe, om tot een besluit te komen. Zelfs voortreffelijke mannen werden geslingerd nu eens door neiging, dan weder door vooroordeelen, partijdigheid of hartstogt. Wie met vuur kon spreken voor de armen van *zijne* wijk, wie de gave bezat, om hunnen toestand in een levendig, roerend tafereel voor de oogen der vergadering te brengen, vond altijd gemakkelijker verhoor. Wie dikwijls veel grondiger onderrigt was, dewijl hij bedaarder had onderzocht, trad, door welsprekender redenaars ontmoedigd, of van schreeuwers overbluft, achteruit, en zoo was het ten slotte nog een geluk, dat de stemmen niet geteld, maar de meening der gezamenlijk aanwezigen door weinigen geleid werd, die onbevooroordeeld tusschen beide de twistenden traden. Soortgelijke ondervindingen heeft men ook in de weinige jaren gemaakt, toen ons de regtbanken der gezworenen door eene vreemde wet waren opgedrongen. Ook verkortten zij, gelijk men verwacht had, niet altijd de pleitgedingen, noch verminderden de onkosten, even min als zulks ook in *Engeland* het geval is. Want de toebereidsels, alvorens de *Jury* tot eene uitspraak komt, vereischen ook daar dikwijls de grootste verspilling van tijd en geld.

Doch

Doch genoeg, misſchien reeds te veel, over dit onderwerp!

De Engelſche Hooge-Scholen.

Ik mag bij een groot gedeelte mijner lezers als bekend vooronderſtellen, dat de Hooge-Scholen van *Groot-Brittannië*, wel is waar, de algemeene beſtemming — eene hoogere wetenſchappelijke beſchaving der ſtuderenden — met de Duitſche, inzonderheid met de niet Roomsch Katholijke gemeen hebben, voor het overige echter in derzelver inrigting ten hoogſte van haar verſchillen. Wie de wel bij iedereen bekende, wel is waar, elkander menigwerf tegenſprekende ſchriften van WENDEBORN, KÜTTNER, GOEDE en MEINERS daarover gelezen of dezelve bij de hand heeft, dien zal ik niet in ſtaat zijn, om er veel nieuws van te zeggen.

Intusſchen heb ik dikwijls beſpeurd, dat dit verſchil zelfs den geleerden ſlechts in de algemeenſte trekken voor den geest zweeft, zonder dat hun het eigenaardige der Britſche akademiën duidelijk was geworden. Dewijl ik *Oxford* en *Cambridge* ſlechts nader leerde kennen, zal er eigenlijk ſlechts van de *Engelſche* geſproken worden. Want die te *Dublin* in *Ierland*, zoowel als te *Edinburg*, *Glasgow* en *Aberdeen* in *Schotland*, zijn weder anders ingerigt, en de laatſte hebben veel grootere overeenkomst met de Duitſche.

Ik

Ik hoop, dat eene befchrijving, zoo beknopt als mogelijk, niet alleen aangenaam zal zijn voor de geleerden, aangezien de akademiën immers inrigtingen zijn, in welke alle befchaafde burgers van eenen ftaat, vaders en zelfs moeders billijkerwijze het levendigfte deel nemen. Wijders zijn zij in onze tijden van beroering zeer dikwijls de ftof van gefprekken en van twist geworden; het openlijk gevoelen heeft zich over dezelve, wel is waar, zeer ongelijk, maar toch luider dan ooit verklaard, ja men heeft wel hier en elders gemeend, dat alle gebreken der *Duitfche* akademiën zouden verholpen zijn, wanneer zij in *Engelfche* konden herfchapen worden. Des te meer zal men van eenen *ouden akademieburger* verwachten, dat hij zijne oplettendheid zeer bepaaldelijk op deze inrigtingen zal gevestigd hebben. Even verre verwijderd, om het *vreemde* als het *inheemfche* onbepaald te prijzen of te laken, heeft hij zich beijverd, om het onpartijdig te vergelijken. Ook bij de mededeeling der uitkomften zal gematigdheid zijne pen befturen, welke hij bekent hierin bij vele fchrijvers vruchteloos gezocht te hebben.

Wij werpen eerst eenen blik op het *algemeene*, de *leerwijze*, de *letterkundige* en de *ftaatkundige gefteldheid*, zoo als zij zich, met eene geringe afwijking te *Oxford* en *Cambridge*, aan den waarnemer voordoet. Als wij derhalve onzen togt door deze beide merkwaardige zetels der Mufen volbragt, en ons een duidelijk denkbeeld van hun uit- en inwendig wezen gevormd hebben, dan zullen eenige berigten over mijn verblijf aldaar, door het voor-

voorafgaande in duidelijkheid, misschien te gelijk in belangrijkheid winnen.

I.

Algemeene inrigting van beide Universiteiten over het geheel, en in het bijzonder van de Gestichten en de Collegiën, die dezelve uitmaken.

Onmiskenbaar draagt de gansche zoo bijzondere inrigting van die beide geleerde Instituten, den stempel van den geest huns stichters, alsmede van den tijd, waaruit zij afstammen. Alles hangt daarin met kerkelijke en godsdienstige oogmerken op het naauwste te zamen (*).

Gelijk als in alle Roomsche landen, zoo meende men ook in *Engeland*, waar zich almede reeds zeer vroegtijdig het Roomsche stelsel van *Hierarchië* had verspreid, zulks niet beter te kunnen bevorderen, den

(*) Doorgaans houdt men den grooten ALFRED in de *negende* eeuw voor den stichter van *Oxford*. Intusschen klom de geschiedenis hierop tot de donkere en onzekere tijden der fabelen. Ongetwijfeld zijn er weldra na de invoering des Christendoms, inrigtingen tot onderwijs aan beide plaatsen voorhanden geweest, alvorens men nog aan eene hoogeschool in den zin, welken wij er aanhechten, gedacht heeft.

dan door gestichten, in welke een aantal jongelingen zich geheel aan de godgeleerde studiën en regelmatige godsdienstige oefeningen toewijdde, om zich daardoor of tot geestelijke ambten voor te bereiden, of, zich onttrekkende aan de wereld, aan het monnikenleven over te geven. Nogtans waren de *collegiën*, welke in dezen zin, deels door rijke ambtelooze personen, deels door koningen en koninginnen gesticht werden, daardoor onderscheiden van andere gewone kloosters, dat althans de meeste derzelve terstond bij hun ontstaan eene *wetenschappelijke* strekking hadden, dat schoolhouden en onderwijzen wel degelijk in hun plan lag. Sedert de *twaalfde* en *dertiende eeuw* nogtans, heeft zich het denkbeeld van Universiteiten reeds verder uitgestrekt, zoodat men de leeraars der wetenschappen niet alleenlijk uit geestelijken verkoos, en de onderwerpen van onderwijs niet tot godgeleerde bepaalde; maar dat veeleer, buiten de algemeene taalkundige en wijsgeerige voorbereidingen, tevens regtsgeleerdheid en geneeskunde werd geleerd. De onderwijzers zelve nogtans ontvingen door pausen, keizers, koningen en steden groote privilegiën, waardoor zij zich van lieverlede tot een op zich zelf bestaand ligchaam vormden, waaruit reeds van den tijd der Hervorming af de geleerdste mannen en schrijvers in alle vakken voortgekomen zijn (*).

De buitengewone toeloop van leerlingen tot de leergestoelten van beroemde mannen, sleepte in-mid-

(*) Het hoofdwerk hierover is het bekende werk: C. E. BULAEI *historia universitatis Parisiensis* 1666. VI. *Vol. Fol.*

middels alle die gebreken naar zich, welke onafscheidelijk zijn van de vrije zamenwoning en verkeering van een groot aantal jonge lieden, in de jaren, dat alle driften ontluiken, en alle hartstogten met geweld ten voorschijn komen (*). Deze onheilen poogde men daardoor af te weren, dat men, in stede van den studenten eene onbeteugelde vrijheid, zonder eenig besturend opzigt, te vergunnen, hen meer in kleinere gezelschappen afzonderde, hun kost en inwoning in de groote gebouwen, welke voortaan den naam van Collegiën droegen, verschafte, dezelve rijk begiftigde en met het verblijf daarin voordeelen verbond, die dezelve zeer begeerenswaardig moesten maken. Zoodanige waren er reeds in de oudste akademie-steden, *Salerno*, *Bologna* en *Parijs* (†); doch nergens vertoonde zich de milda-

(*) Wie zich een duidelijk denkbeeld wil maken van de levenswijze en de zeden op de akademie in de 13–15 eeuwen, behoeft slechts MEINERS *Vergleichung des Mittelalters*, inzonderheid echter deszelfs *Geschichte*, *der Entstehung und Entwickelung der höheren Schulen unses Erdtheiles* (*Göttingen* 1802—5. IV. *Bde.*) na te zien. [Hiervan is, meen ik, eene vertaling in het Nederduitsch.] Niet ligtelijk zal hij alsdan nog beweren, dat het erger geworden is op de akademiën. Men zie vooral I. *Th.* bl. 109.

(†) De jaargelden, welke leeraars en leerlingen in deze gestichten ontvingen, noemde men *beurzen*. *Stipendium* dicitur *bursa*. Qui stipendium seu pecuniam illam accipiunt dicuntur *bursarii*, — *socii* quoque, qui societatem invicem habent, simul vivunt, simul manent (zoo als de Engelsche *Fellows*) LAUNOIUS *in Historia Gymnasii Reg. Navarrae. Paris* 1677.

dadigheid in de ſtichting ten de uitrusting grooter dan in *Engeland*, namelijk te *Oxford* en *Cambridge*.

De Collegiën dezer beide juist daardoor zoó beroemde ſteden, vormen thans eigenlijk, als men ze als gedeelten van een groot geheel beſchouwt, de *Univerſiteit*.

De opperhoofden derzelve, even als alle leden, die eenige *waardigheid* of *rang* bekleeden, zij mogen dan *fellows*, *magisters* of *doctoren* heeten, hebben gezamenlijk zitting en ſtem in den *grooten raad* of in de *convocation*, zoo als men te *Oxford* zegt; de *afgevaardigden* der bijzondere Collegiën maken den *kleinen raad* uit. Dezelve beſtaat diensvolgens niet alleen uit de *hoogleeraren*, maar zij behooren er ſlechts toe, voor zoo verre zij leden van een Collegie zijn, of eene *akademiſche waardigheid* bezitten. De volledige *convocation* kan wel uit duizend leden beſtaan. Dewijl deze echter nimmer tegenwoordig zijn, is reeds een gedeelte toereikende, om een beſluit te nemen. Zelfs is te *Oxford* eene vergadering van zestien tot twintig perſonen reeds bevoegd, om de gewone *graden* uit te deelen, of daartoe voorſlagen te doen. Men noemt haar de *congregation*, in *Cambridge* echter het *caput*, hetwelk ſlechts uit *zes* perſonen beſtaat.

Elke Univerſiteit heeft, in weêrwil van vele andere wijzigingen in de inrigting en de benamingen, eenen door haar zelve verkozenen kanſelier en eenen *High-Steward* of *opperbeſtuurder*. Beide zijn, even als thans nog op vele Duitſche akademiën de *rectoren*, altoos perſonen van den eerſten rang in het rijk. Het zijn eereposten, zonder werkzaamheid.

De *vertegenwoordiger* des kanſeliers, en eigenlij-

ke uitvoerder is de *vice-kanſelier*, wien de eerſte jaarlijks uit de opperhoofden der Collegiën benoemt. Hij is, even als bij ons de *prorector* (*) het beſtendig aanwezige *hoofd* der Univerſiteit, beſtuurt in de *convocations* of den ſenaat als voorzitter alle bezigheden, houdt ook in zaken van te geringe aangelegenheid, om tot de eigenlijke geregtshoven te behooren, eene afzonderlijke regtbank, aan welke zelfs de burgers, voor zoo verre zij met de hoogeſchool in betrekking ſtaan, onderworpen zijn. Behalve vier *asſesſoren* (pro-vice-kanſeliers) komen hem de beide *proctors*, deze de *pro-proctors* het naaste in rang. Gene worden insgelijks jaarlijks uit de gezamenlijke *doctoren* en *magisters* verkozen, en zijn de eigenlijke opzieners der *policie*, uit hoofde van welke magt zij op heeter daad handelen, gevangen zetten, de herbergen onderzoeken, en verdachte perſonen kunnen verwijderen. Onder de zes *pedellen* (*beadles*) zijn er drie met graden, magisters of doctoren, en dragen uit dien hoofde den naam van *esquire-beadles*; drie andere zijn ongeſtudeerde en heeten *yeomen-beadles*. De *roedrager* (*verger*) is meer ondergeſchikt, hij moet als eene ſoort van *onderwachter* acht geven op orde en rust.

De bovengemelde perſonen der openlijke beambten

(*) Zulk een *prorector* is meer dan aan onze akademiën de *rector magnificus*, uit hoofde hij in naam des konings het bewind heeft over de geheele hoogeſchool, en zelfs in *Engeland* over de onderſcheidene Collegiën in denzelfden ſtaat. Daarbij is hij het levenslang.

VERT.

ten hebben bij plegtige optogten altoos den voorrang. De *verger* met den ſtaf (*the maze*) leidt den trein. Op hem volgen de *pedellen* met *gouden* en *zilveren ſchepters*; op deze de *vice-kanſelier*. Aan hem ſluiten zich dan de *proctors* en de *hoofden* der Collegiën; allen in het kostuum, hetwelk de plaat, tegen over den titel van dit Deel, klaar aanwijst.

Alle leden der *hoogeſchool* ſtaan onder de *convocation* of den *ſenaat*, bij welks zittingen de *vice-kanſelier*, de beide *proctors* en de *regiſtrator* nimmer mogen ontbreken; elk *Collegie* echter ſtaat eerst onder zijn *opperhoofd*.

De *tucht* is ſtreng en doelmatig, en oefent eene zeer onbepaalde magt uit. Zij kan, wel is waar, hier, evenmin als op Duitſche hoogeſcholen, alle buitenſporigheden en baldadigheden voorkomen. Ondertusſchen houdt zij toch meestal eenen veel vasteren tred, ſtipt naar de beſtaande wet, en ſtrekt zich uit tot de *burgers* der ſtad (*townsmen*), voor zoo verre deze medewerken tot de overtreding der wetten. In dit geval kan een burger, die drinkgelagen, rustverſtorend gedruisch en ongeregeldheden in zijn huis duldt, zeer gemakkelijk van zijne nering ontzet worden, zoodra de vice-kanſelier het heilzaam oordeelt voor het geheel. Aldus werd er, juist, toen ik mij te *Oxford* ophield, een gedrukt plakaat aangeplakt, hetwelk eenen *verhuurder van paarden* in zijn bedrijf opſchortte, uit hoofde hij ſtudenten een ligt, gevaarlijk, derhalve volgens de wet verboden, rijtuig (*a ghig*) verhuurd had, en men verzekerde mij, dat zulks onherroepelijk was. De zachtſte ſtrafmiddelen tegen verwaarloozing der

orde van den kant der ſtudenten, zijn vermeerderde opgaven tot ſchriftelijken arbeid. Herhaalde overtredingen hebben zeer ſpoedig de verbanning uit het collegie ten gevolge, welke men, even als bij ons, of bij het eindigen van eenen curſus, in den *raad om niet weder te komen* (*conſilium abeundi*) inkleedt, of bij erger gevallen ook wel openlijk bekend maakt. Daarmede is dan verbonden het verlies van alle zoodanige belangrijke voordeelen en regten. Reeds de weigering van eenen graad aan de akademie, of het uitſtel om denzelven te verleenen, ſleept de ſmartelijkſte gevolgen naar zich.

Schoon tot dus verre de Engelſche hoogeſcholen, aan de onze, (inzonderheid zich dezelve in hare voormalige geſteldheid en in alle hare vorige regten voorſtellende) vrij gelijk ſlechts nog veel onafhankelijker van de regering zijn, men beſpeurt een des te grooter verſchil in de ganſche wijze van onderrigt en ſtudie. Bij ons zijn de *voorlezingen der profesſoren* de *hoofdzaak* (*); hier zijn dezelve ſchier alleen *bijwerk*.

Heeft

(*) Juist in dit opzigt komt het mij voor, dat de inrigtingen op *onze* Nederlandſche hoogeſcholen den heilzamen middelweg bewaren. Immers het onderrigt op onze akademiën is even verre verwijderd van het ſtijve en ſlaafſche van dat der Engelſche, waardoor een ſtudent ſchier behandeld en voorgelicht wordt, als ten onzent de jonge lieden op de Latijnſche ſcholen, als van het al te ſpoedige en vlugtige der Duitſche Univerſiteiten, waar den ſtuderenden ſchier geen tijd of gelegenheid ter eigene oefening wordt overgelaten. Een halfjarig verblijf te *Göttingen*, hetwelk nog ten deele op eenen Engelſchen voet is ingerigt, heeft mij bij al het goede, dat ik met

dank-

Heeft een jongeling eene landsſchool (b. v. *Eton*, *Westminſter*, *Harrow*, enz.) verlaten, en wil hij nu *Oxford* of *Cambridge* bezoeken, dan treedt hij in een der *Collegiën* en wordt daarin, als hij eene *beurs* kan verkrijgen, *ſcholar*, *exhibitioner*, ook wel *ſervitor;* ſtudeert hij echter op eigene kosten, dan heet hij, *nobleman*, *gentleman-commoner* of *commoner*. De naam van *ſtudent* is ſlechts in *een Collegie* (*Christ-church*) in plaats van *fellow* gebruikelijk, en beteekent de *gewone* leden. In het Collegie kan elk drie tot vier jaren wonen, zonder akademiſche lesſen bij te wonen. Hij vindt namelijk in elk onderſcheidene leeraars (*tutors*), welke aan een grooter of kleiner getal, deels zelven onderwijs geven, deels derzelver afzonderlijke ſtudiën regelen. Deze ſtudiën beſtaan meest

dankbaarheid erken, nogtans overtuigd, dat men het veld al te groot neemt, om het naar eisch te kunnen nagaan. Zoo heb ik bij eenen hoogleeraar, teregt bij ons beroemd van wege zijne geleerdheid, te weten, bij EICHHORN, in één ſemester, alle de *Pſalmen* en de helft der *Apostoliſche* brieven gehoord, terwijl deze zelfde werkzame man nog in dit halve jaar de ganſche geſchiedenis der letterkunde, volgens zijn *Compendium der Litterär. Geſchichte von* J. G. EICHHORN *Gött.* 1799 voorlas, behalve zijn onderwijs in de eerſte beginſelen van het *Arabisch.* Aldus las een ander geleerde de ganſche kerkelijke geſchiedenis in dit halve jaar, enz. Dit zijn dus in den eigenlijken zin des woords: Voorlezingen. De ſtudent is ten eenemaal auditor, zonder te reſponderen. Daarbij wordt alles in het Hoogduitsch voorgedragen, er blijft naauwelijks tijd over, om te excerperen. Dit een en ander acht ik nadeelig voor eigen denken en grondige geleerdheid.

VERT.

meest in de voortzetting der ſchool-wetenſchappen, voornamelijk in het lezen van *Griekſche* en *Latijnſche* ſchrijvers, of in hetgene men in *Engeland clasſieke geleerdheid* noemt. De minſte denken in dezen leeftijd nog aan een bepaald vak, waaraan zij zich willen toewijden, en de loop der beſchaving is volkomen dezelfde voor de *geestelijken*, de *regtsgeleerden* en de *geneesheeren*.

De *voorlezingen der hoogleeraren* worden, zoodra elk beſlist heeft, wat hij worden zal, wel nu en dan bezocht, maar noch door allen, noch zeer regelmatig. De leertrant kan daarenboven naauwelijks met den onzen vergeleken worden. Vele beſtaan ſoms in een geheel jaar uit twintig uren; andere uit dubbeld zooveel. De beroemde hoogleeraar der geſchiedenis DODWELL, had in drie jaren twintig uren collegie gehouden. Aan eigenlijke *curſus* bij het onderwijs, denkt men niet, even min als aan vier *faculteiten*. Menig een ſtudent verlaat zelfs de hoogeſchool, zonder ſtellig te weten, of hij godgeleerde of regtsgeleerde zal worden. De beroemde arts — Dr. WILLIS, die over den overledenen koning praktiſeerde, was eertijds een geestelijke.

Men verdeelt de *profesſoraten* in *koninklijke* en *niet-koninklijke* of *profesſoraten* van het *geſlicht*. De koning benoemt voor elk vak, namelijk voor de *godgeleerdheid*, de *regten*, de *medicijnen*, de *Hebreeuwſche taal*, de *Griekſche taal* en de *natuurlijke geſchiedenis*, niet meer dan éénen hoogleeraar. Alle overige plaatſen zijn door ambtelooze perſonen geſticht en begiftigd, en dragen gewoonlijk den naam van den ſtichter. Aldus zijn er te *Oxford*

een *Margaretha's profesſoraat* der *godgeleerdheid*, hetwelk in oude tijden MAGARETHA van *Richmond*, moeder van HENDRIK VII; — wijders een *Camdensch profesſoraat* der oude geſchiedenis, dat WILLIAM CAMDEN; een *Laudiaansch Arabisch profesſoraat*, hetwelk de aartsbisſchop van *Canterbury* W. LAUD geſticht hebben. Hetzelfde is het geval te *Cambridge*. Aan eenen wedſtrijd, of naijver tusſchen de profesſoren is hier niet te denken. Zij zijn, of de eenige in hun vak, of bekreunen er zich weinig om, of men hen hoort dan niet. Evenwel de voorlezingen worden betaald, en van vrijdom van collegie-gelden weet men aldaar niets.

Beſchouwt men nu de Engelſche inrigting der hoogeſcholen uit een *letterkundig* oogpunt, dan blijkt reeds uit het tot dus verre opgemerkte, hoezeer dezelve ook ten dezen aanzien van de onze verſchilt. Men zou vergeefs vragen naar eene Lijst der voorlezingen (*). De bij ons in zwang zijnde zouden daar den zonderlingſten indruk maken. Vele dingen op dezelve zouden naauwelijks verſtaan worden. Want de loop der ſtudiën

(*) Het is namelijk in *Duitschland* gebruikelijk, om eene Lijst der voorlezingen (*ordo lectionum*), en dat wel meestal in het Hoogduitsch te laten drukken; op andere Duitſche hoogeſcholen echter in het Latijn. Die te *Göttingen* is altijd zeer uitvoerig, en behalve dat het aantal der profesſoren ver in de veertig is, zijn er ook onderwijzers in de rijd-, ſcherm- en danskunst, benevens in de muzijk en moderne talen, welke zich, onder den titel van hoogleeraars, daaronder rangſchikken.

VERT.

diën is geheel anders. Men weet volſtrekt niets van afzonderlijke voorlezingen over enkele gedeelten der wijsgeerte, godgeleerdheid, regtsgeleerdheid en derzelver bijkomende wetenſchappen. Welk eene geringe waarde hecht men over het geheel, zoowel aan den leerſtelligen betoogtrant, als aan een zeker algemeen overzigt der onderſcheidene vakken. De voortgaande vorming van den jongeling, na den afloop der ſchooljaren, de rigting, welke men zijnen geest verleent — is immers bijna ten eenemaal in de handen van den eenen *tutor* of van een paar onderwijzers, aan wien de directeur van het Collegie hen, die er op komen, overgeeft. Van dezen ontvangen zij op zijne kamer, zonder naauwkeurige regelmatigheid in de uren, drie tot vier jaren lang onderwijs met anderen, hun in kennis evenarende, tegen eene zeer aanzienlijke belooning; lezen oude auteurs, beoefenen ſoms ook wijsgeerte, wis- en natuurkunde. Men helpt hen voort, geeft hun eene taak op, herhaalt dezelve met hen, of laat zich rekenſchap geven wegens hetgene zij gelezen of gewerkt hebben. Dat zulks bij trage leerlingen een achterblijven moet ten gevolge hebben, ziet men duidelijk in. Verſcheidene Engelſche ſchrijvers, die zelve in zoodanige Collegiën woonden, betuigen, dat men dikwijls al zeer tevreden moest wezen, als niet op de hoogeſchool wordt verleerd — hetgene, wel is waar, ook onder ons zeer dikwijls het geval is — wat men op ſchool geleerd heeft, terwijl er zooveel op aankomt, of de *tutors* niet ſlechts voor het onderwijs zijn berekend, maar vooral, of zij getrouw en ſtipt waren in de waarneming van hun ambt, en of de directeur aanzien

en

en ijver genoeg bezit, om ze daartoe aan te ſporen. Want het ontbreekt geenszins aan voorbeelden, dat het ganſche onderwijs, gedurende een volſlagen akademie-jaar, bijaldien men de uren wilde tellen, zich zou bepalen tot een enkel uur dagelijks, ten minſte zeer moest lijden door tusſchenkomende verhinderingen. Aangezien daarenboven de vereischten voor hen, die naar ambten dingen, ten uiterſte gematigd zijn, vervalt er reeds van dien kant eene drangreden, welke bij ons ook invloed heeft op de zoodanigen, die juist niet veel zuiver belang ſtellen in de wetenſchappen. Wanneer derhalve, behoudens deze gebrekkige inrigting, velen door ware geleerdheid uitmunten, dan is zulks onbetwistbaar veel meer de vrucht van eigene inſpanning, dan van hunne letterkundige opvoeding (*).

Om overigens de ſtudenten opzigtelijk het beſteden van hunnen tijd onder eenig opzigt te houden, wor-

(*) Hoezeer men deze wijze van letterkundige ontwikkeling en van ſtuderen geenszins kan goedkeuren, moet zulks toch eenen Duitſcher nog veel meer ſtooten, dan eenen Hollander, aangezien men aldaar zoo gewoon is, om de jonge lieden met voorlezingen te overladen. Zouden wij dus niet met regt roem mogen dragen op de gematigde inrigtingen op onze akademiën, waar zulke uitſtekende gelegenheid verleend wordt aan de ſtudenten, om zich in alle noodige wetenſchappen grondig te oefenen, en tevens meer tijd wordt gegeven tot eigen onderzoek; terwijl daarenboven de tucht, hoewel niet alle, nogtans vele buitenſporigheden te keer gaat.

VERT.

worden er tegen het flot der *maandelijksche lessen*, welke men *terms* noemt, (*examina*) *onderzoekingen* gedaan, bij welke zij rekenschap moeten geven, welke schrijvers zij gelezen en wat zij over het geheel uitgevoerd hebben. Insgelijks bevorderen de uitgeschreven prijsvragen van allerlei soort den naijver. Na een vierjarig verblijf kan de benedenste graad, die namelijk van *Baccalaureus*, verkregen worden. Daarbij wordt, wel is waar, eene dissertatie verdedigd, dit duurt echter zeer kort en wordt door weinigen bijgewoond. Deze graad maakt nog niet stemgeregtigd in den senaat. Daarop volgt alsdan de graad van *magister*; nog later die van *doctor*. Een Engelsch *magister* nogtans is niets minder dan ondergeschikt aan den hoogleeraar.

Genoeg over de Engelsche hoogescholen, voor zoo verre dezelve als *zelfstandige vereenigingen van geleerde Instituten*, en reeds van dien kant als afzonderlijke *ligchamen* beschouwd moeten worden, welke voor de wetenschappen, voor de kerk en zelfs voor den staat van het hoogste gewigt zijn. Werpen wij thans eenen blik op die enkele Gestichten, die weder in den eigenlijken zin kleine ten eenemaal van elkander onafhankelijke staten in den grooten staat van het akademie-wezen vormen, en waardoor de Engelsche gesteldheid der hoogescholen zich op het kennelijkste van de Duitsche, inzonderheid van de Protestantsche, onderscheidt.

Zoodanige op zich zelve bestaande, en aan bepaalde localen verbonden, gestichten heeft *Oxford vier en twintig*, van welke *negentien* den naam van Collegiën, *vijf* andere, welke geene vaste plaatsen

voor

voor *fellows* hebben, den naam van *Hallen* dragen. *Cambridge* telt twaalf *Collegiën* en vijf *Hallen.*

Elk dezer gestichten heeft een bijzonder *opperhoofd*, hetwelk in sommige de *master*, in anderen *rector*, *proost*, weder in anderen *warden* (*guardian*) *voorzitter*, *principaal*, al naardat de stichters zulks bepaald hebben, wordt genoemd. De keuze staat in de magt der medeleden, en de *deken* in het *Christ-church-college* alleen, de voornaamste van allen, wordt door den koning benoemd. De *statuten* bepalen de inwendige inrigting. Zij is bij elk weder anders, evenwel in vele hoofdzaken komt zij overeen. Om dezelve in stand te houden, en geschillen tusschen het *opperhoofd* en de leden bij te leggen, zijn er *visitatores* aangesteld, grootendeels uit het koor der bisschoppen. Het gebeurt echter ten uiterste zelden, dat dezelve tusschenbeide behoeven te komen, en zij zijn zeer rekkelijk. Van het kinderachtig streven der voornamen, om alles te willen regeren, weet men in *Engeland* niets. De inkomsten der hoofden zijn ten deele zeer aanzienlijk. Hun toestand kwam mij in vele opzigten zeer aangenaam voor.

De *voornaamste leden* dragen den naam van *fellows* (*socii*). De plaatsen derzelve zijn of bij de stichting aan zekere familiën of graafschappen verbonden, of hangen, bij het ontstaan eener opene plaats, van de keuze der overigen af. Zij zijn, als zij niet zelfs opgegeven worden, om het even of het *canonicaten* dan *conventuele* plaatsen zijn, levenslange praebenden. Woning, kost, oppassing, alles

les bezorgt het Collegie. De inkomften zijn zeer verfchillend, en klimmen van vijftig tot honderd tachtig ponden, derhalve van vijfhonderd vijftig tot bijkans tweeduizend guldens. Na een vierjarig verblijf in het Collegie verbindt hen niets. Zoo lang als zij ongehuwd blijven — want zulks is flechts in weinige Collegiën aan eenigen vergund, — en geene predikantsplaats aannemen, welke elk collegie velen heeft te begeven, kunnen zij wonen, waar zij verkiezen, en hunne inkomften volgen hen overal. Zelfs met *fommige* predikantsplaatfen blijven deze nog vereenigd. Eenige in het gefticht wonende *fellows* nemen te gelijk vele meer algemeene bezigheden, befturingen en voogdijfchappen waar; als predikant bij de kapel, als bibliothecaris, of meer huishoudelijke, even als in de kloosters. Wij heb reeds opgemerkt, dat aan twee of ook wel meerdere, als *tutors*, het toezigt over het onderwijs en de bijzondere werkzaamheden der ftuderenden wordt toevertrouwd. Wijders kunnen de meesten ganfchelijk over hunnen tijd befchikken, en zij kunnen ook in dit opzigt ten volle als *canonici* aangemerkt worden.

Behalve deze *fellows* behooren nog ondergefchikte leden, onder den naam van *demies* (halve *fellows*), gelijk als de reeds gemelde *fcholars*, *exhibitioners* en *fervitors*, tot de perfonen, die meer als *begiftigde* te befchouwen zijn; ten deele zijn zij zelfs verpligt tot allerlei dienften, hoewel alle in de hoop leven, om eens *fellows* te kunnen worden. Men begrijpt ligtelijk, dat het voorts aan koks, keldermeesters, deurwachters, oppasfers niet

ont-

ontbreekt. Hunne posten ſtrekken zich meest uit tot levensbehoeften.

Het getal der leden, die tot het geſticht behooren, en ganſchelijk van hetzelve afhankelijk zijn, ſtaat vast, en is even als de geſtichten zelve, verſchillend, naar mate zij meer of minder gegoed zijn. Want ſommige zijn zeer rijk en hebben vorſtelijke bezittingen. Andere, zoo als het locaal reeds aanduidt, zijn veel bekrompener. Het geringſte getal van *fellows* is 12; het klimt in ſommige tot 50 — 70, in *Christ-church* tot 101 op. Zooveel ſlaat ook telken avond na negen ure de groote torenklok. Even zoo verſchillend is het getal der *ſcholars*, enz. gelijk mede van de gezamenlijke perſonen, welke in het grootſte inſtituut tot op 135 wordt begroot. *Fellows* telt men volgens de zekerſte opgave te *Oxford* 590, te *Cambridge* 409; en alle tot de Collegiën behoorende perſonen tusſchen de 11 en 1200.

In deze zoo kloosterachtig ingerigte inſtituten, zijn thans diegene verdeeld, welke, volgens onze wijze van ſpreken, als ſtudenten de hoogeſchool bezoeken. Het onderſcheid van rang ſpringt hier duidelijker in het oog, dan men zou verwachten. Den eerſten bezitten de *edellieden* (*noblemen*) jonge pairs of zonen van *pairs;* de tweede de zonen van *zeer vermogende ouders*, ook wel jongere zonen der pairs (*gentlemen commoners*), de derde *de minder gegoede* (*commoners*). Naar deze trapswijze afdaling rigten zich ook de kosten. De geringſte zijn negenhonderd guldens. Wie als *edelman* ingeſchreven wil wezen — dat van hem zelven afhangt — heeft, naar men mij verzekerde — ten minſte *zes en dertig*

tig- tot *vijf en veertig honderd guldens*, van noode. En evenwel heeft het akademie-jaar slechts *zeven* maanden (*).

Aan de ouders der studenten staat de keuze van het Collegie, waarin zij zullen wonen, en deze bepaalt zich menigwerf naar den roem des opperhoofds en der *fellows*. Sommigen zijn zoo opgepropt, dat men de *meest beproefden* vergunt om in burgerhuizen te wonen. In andere daarentegen is ruimte in overvloed. Naauwkeurig kan men het getal der gezamenlijke studenten niet bepalen. Het moet over het geheel omtrent duizend, en op beide hoogescholen genoegzaam gelijk wezen. De opgaven waren, even als bij ons dikwerf, uiteenloopend.

De huisselijke wetten voor de buitenlanders, die in de Collegiën wonen, zijn zeer streng. Zij worden als gasten beschouwd, die zich naar elke bestaande orde moeten schikken. Niemand mag des nachts buiten 's huis blijven, veeleer is ieder verpligt, den ochtend- en avond-godsdienst — dat is: het koorgezang of het lezen van lange liturgische gebeden — ten minste eenmaal daags, bij te wonen. Zoodra de avondkerk begint, worden de poorten gesloten. De ontbrekenden of te laat in het collegie terugkeerenden worden aan het opperhoofd be-

(*) *Oxford* heeft drie, *Cambridge* vier collegie-tijden of *termijnen* (*terms*); tusschen elk derzelve vallen kortere of langere vastbepaalde vacantiën. Somwijlen wordt in enkele Collegiën van den strengen regel afgeweken. Daarbij heeft elke hoogeschool hierin veel eigenaardigs, zelfs in de benamingen.

bekend gemaakt, en er is geene verſchooning voor de daarop bepaalde ſtraf. Stand of adel maakt geen onderſcheid. De zoon van eenen pair of bisſchop moet zoowel als de minstvermogende, eene lange taak ter ſtraffe uit den eenen of anderen auteur vertalen en vertoonen. Op grove misſtappen volgt de vertraging des termijns ter verkrijging van eenen akademiſchen graad, waardoor voor menig eenen de daaraan verknochte voordeelen voor één, ja, voor meer jaren verloren kunnen gaan. De *verbanning* heeft dikwijls invloed op het geheele leven.

De ſtrenge verkleefdheid aan de ouderwetſche vormen en wettige gebruiken, en de wederzijdſche naijver der bijzondere geſtichten, welke zooveel er toe bijdraagt, om afwijkingen te voorkomen, en regtmatige verwijtingen te ontgaan, heeft ongetwijfeld invloed op de handhaving der in vele opzigten, zoo als wij reeds aantoonden, geſtrenge tucht, deze echter weder op de *levenswijze* en de *zeden*. Dat toch de ſtrenge tucht op zijn hoogst openlijke buitenſporigheden der ruwheid en des hartstogts voorkome, doch daarom het karakter niet verbetere, de zeden niet zuiver en onſchuldig kunne maken, is gemakkelijk te begrijpen, en het zou de grootſte onkunde der menſchelijke, inzonderheid der jeugdige natuur verraden, als men de Engelſche hoogeſcholen als zetels aller deugden, en als beveiligingsplaatſen tegen alle afdwalingen wilde beſchouwen, aan welke de ſtudenten bij onze zoogenaamde akademiſche vrijheid (*) blootgeſteld zouden

(*) Bij eene vergelijking van onze Nederlandſche, met de

den zijn. Alle onpartijdige waarnemers ſtemmen toe, en onderſcheiden regtſchapene mannen, die ik aldaar in perſoon leerde kennen, loochenen het niet, dat het aan ongeregeldheden, zelfs buitenſporigheden van allerlei ſoort, misſchien ſlechts met meer voorzigtigheid en bedekter dan onder ons uitgeoefend, niet ontbrak; dat er ook binnen deze kloosterlijke muren overhelling tot traagheid, brasſerijen en dronkenſchap woonde; dat de lange vakantiën en het menigvuldig verblijf in de hoofdſtad dit alles maar al te zeer begunſtigden, en ſchoon er welligt onder het harde oordeel van KNOX, niettegenſtaande hij voorheen zelf medelid van het *Joannes-Collegie* was, ook perſoonlijke bitterheid gemengd kon wezen, het toch in vele opzigten volſtrekt niet ongegrond is (*). Van de ge-

de Duitſche akademiën, komt het mij toch voor, dat op de laatſte nog meer buitenſporigheden gepleegd worden, dan op de eerſte. Evenwel ontſtaan deze denkelijk ook veelal uit de grootere talrijkheid van 500, tot 1000, ja 1200 ſtudenten, en uit de bijzondere geaardheid der verſchillende natiën, waarnaar zij ook ten eenemaal gewijzigd zijn. Daarbij maakt de eene Duitſche univerſiteit ook een groot verſchil met de andere. Uit hoofde van de ſtrenge tucht te *Göttingen*, b. v. hoorde men ſchier nimmer van eenige ſtraatſchenderij, daarentegen waren de *tweegevechten* er zeer menigvuldig. Zulks moet te *Halle* inzonderheid geheel anders zijn.

VERT.

(*) KNOX *on liberal education.* Ik zag, zegt hij, op onze hoogeſcholen zedeloosheid, hebbelijke dronkenſchap, wulpschheid, onwetendheid en weelderigheid geheel openlijk en met vermetelheid ten toon geſpreid.

geordende medeleden wordt, bij den heerlijken en benijdenswaardigen ledigen tijd, naar evenredigheid te weinig voor de wetenfchappen gedaan. Onbevooroordeelde lieden zoeken den grond daarvan juist in hunnen zoo bijzonder gemakkelijken en aangenamen toeftand, welke, even als voormaals in rijke kloosters, te veel voedfel verleent aan de ledigheid en de zinnelijkheid, om bij het meerderdeel het geestelijke leven te verfterken en op te wekken. Dit kan ons zooveel te minder verwonderen, aangezien immers ook in *Duitschland*, met name zoovele geestelijken, zoodra zij door voordeelige predikantsplaatfen een gemakkelijk en zorgeloos beftaan hebben verworven, maar al te fpoedig de wetenfchappen vaarwel zeggen, en hunne boeken met fpeelkaarten verwisfelen; terwijl andere, die bezield zijn door eene inwendige aandrift, niet flechts om het brood ftuderen, onder druk en bekommeringen des levens aan dezelve getrouw blijven, en door letterkundige werkzaamheid zich in dit vak verdienftelijk maken.

Misfchien heeft ook, bij vele leden der hoogefcholen, de levendige belangftelling, met welke zij deelnemen in de *openlijke aangelegenheden*, invloed op de geringe letterkundige werkzaamheid; uit hoofde dat aldaar, waar ftaatkundige gevoelens beginnen te heerfchen, zelden het wetenfchappelijke in dezelfde evenredigheid behaagt, en ook bevorderd wordt. Elke hoogefchool heeft twee vertegenwoordigers in het parlement, en daar deze, zelfs zonder invloed van omkoopingen, of andere onwaardige, bij de verkiezing van vertegenwoordigers zoo dikwerf aangewende, middelen, zelve

eene keuze doet, kan ieder *fellow*, zelfs ieder *magister* tot die eer geraken, ja, wat meer is, voor zoo verre hij *bisſchop* kan worden, eens ſtaat maken op zitting en ſtem in het hoogerhuis. Derhalve hebben de hoogeſcholen ook van ouds af eene zekere ſtaatkundige plaats bekleed, en nu eens de partij der *Whigs*, dan weder der *Torys* voorgetrokken. Dewijl zij een waar *gemeenebest* uitmaken, en zoolang zij getrouw blijven aan hare inſtellingen, noch van de bevelen des konings, noch eens aartsbisſchops of conſiſtories afhangen, is hare ſtem bij voorkomende gelegenheden zeer vrijmoedig, en gewis niet zonder invloed geweest. Gelijk voorts de Engelſche ſtaatsinrigting den grootſten ſteun vindt in de leden der bisſchoppelijke kerk, zijn voor haar ook reeds daarom de hoogeſcholen van aanbelang, dewijl dezelve bij uitſluiting tot deze kerk behooren. Wie de bekende 39 artikels, het ſymboliſche boek der bisſchoppelijken niet heeft onderteekend — dikwijls genoeg zonder den inhoud onderzocht te hebben — moet ook rekenen noch op het geringſte deel in de rijke voorregten, noch in de eereposten der Collegiën, en kan even zoo min een hoogleeraarsgeſtoelte bekleeden. Uit dien hoofde hebben alle *disſenters* in den eigenlijken zin des woords, dat is: alle, die niet tot deze kerk behooren, hunne bijzondere geleerde en letterkundige opvoeding-inrigtingen; zoo als dan ook juist van dezen kant de presbyteriaanſche hoogeſcholen van *Schotland* veel meer het karakter van eene echt christelijke vrijheid ten toon ſpreiden.

Uit alles, wat tot dus verre over merkwaardige inrigtingen — ik hoop overeenkomſtig de zuiverſte waar-

waarheid, want waar ik gedwaald mogt hebben, is zulks zonder opzet geschied — gezegd is, zal men genoegzaam kunnen verklaren, waarom zij, even als de Engelsche scholen, nu eens blindeling toegejuicht, dan weder op het scherpste berispt konden worden. In *Engeland* ontstaat deze afkeuring misschien niet enkel uit misnoegdheid, om zich door verschil van kerkelijke gevoelens van het deelgenootschap en het vruchtgebruik van hare rijke goederen, praebenden en inkomsten uitgesloten te zien, maar ook vele der voormalige leden, die dieper in de innerlijke gesteldheid kunnen doordringen, stemmen hierin overeen. Zelfs Hoogduitsche schrijvers, die, gelijk MEINERS, de gansche inrigting van de Engelsche hoogescholen voorstellen als vereischende eene volstrekte hervorming, en zelfs geene zwarigheid maken, om dezelve „ de bron der meest algemeene onkunde en onzedelijkheid te noemen," herhalen eigenlijk slechts woordelijk, hetgene de *Engelschen* als KNOX, GIBBON, enz. reeds gezegd hebben, inzonderheid die *zoon der aarde* — zoo als hij zich noemt — die *Oxford* in den geest, even als een *ongenoemde* eertijds de scholen, aan de strengste en bitterste beoordeeling heeft onderworpen (*). Het is klaar, dat onder gansch verschillende tijdsomstandigheden elke al te eigenzinnige gehechtheid aan oude manieren, steeds te laken is. Dat echter, als in een oud gebouw alles vast

(*) TERRAE FILIUS *or the secret history of the university Oxford*, II. *Vol. London* 1726. Men vergelijke de lange uittreksels er uit, gelijk als uit SALMON over *Cambridge*, in MEINERS *Geschichte der hohen Schulen*. I. *Th. s.* 259 *ff.*

vast en ſtevig te zamen hangt, elke ſchudding der muren en wanden eene bedenkelijke zaak is, wordt niet minder door de ondervinding, welke ook in dit opzigt de beste leermeesteresſe is, geſtaafd.

Maar ik zal nog eens op dit onderwerp terugkomen. Thans, eer ik de berigten over het algemeene der inrigting, welke *Oxford* en *Cambridge* met elkander gemeen hebben, eindige, zal ik nog moeten gewagen van de bijzonderheid des *costuums* van alle de daartoe behoorende perſonen. Bijkans alle oudere, ook Duitſche, akademiën, hadden ten minſte bij plegtige gelegenheden eenige overeenkomst (*). Op verſchillende b. v. te *Leipzig* is dit nog bij elke verwisſeling van het rectoraat te zien. Bij andere hebben de jaren en motten een einde gemaakt aan deze kleederdragt, zonder dat er middelen ter vernieuwing waren, en de armoede heeft zich verſcholen achter den afkeer van alle gemaaktheid. Beide zou een Engelschman even min begrijpen, als dat hij in de kleeding van velen onzer leden der akademie, ſtudenten, of zelfs hoogleeraaren zou verwachten.

In *Engeland* hangt ook het behouden der klee-

der-

(*) Ook ten dezen opzigte zal men eenige gelijkheid beſpeuren tusſchen de Engelſche en onze gewoonten op akademiën bij plegtige gelegenheden. En zelfs in den dagelijkſchen omgang bewandelt mijns inziens de jongelingſchap onzer hoogeſcholen den middelweg tusſchen het losſe en zelfs dikwerf ruwe op de Duitſche Univerſiteiten, en de ſtijve gehechtheid aan het oude bij de Engelſchen in zwang.

VERT.

derdragten naauw te zamen met de ſtemming des volks, om vormen, die door de oudheid als het ware heilig zijn geworden, niet te laten varen, en wat eens een bepaald karakter moet ten toon ſpreiden, niet afhankelijk te maken van de willekeur der mode. Daarbij moet iedereen weten, dat hij met een lid der akademie ſpreke en handele, en dusdoende moet de te groote gemeenzaamheid van de lagere ſtanden voorgekomen worden. Over het geheel behoort het in acht nemen der betrekkingen tusſchen overheden en ondergeſchikten tot de eigenaardigheden der Engelſchen. De afſtand van den leeraar tot den leerling wordt reeds in de ſcholen, veel meer dan bij ons, in het oog gehouden, en de toon der opperſten heeft bijna iets wreeds, gelijk ik zulks ook in de Franſche *Lycées* heb gevonden. Even zoo wordt de grenslijn ook ſcherp getrokken in de Collegiën. De tafels worden in de gemeenſchappelijke eetzaal bepaald naar den rang, en iemand zonder graad gevoelt zijne minderheid bij elke gelegenheid. Zelfs zijne kleeding moet hem telkens herinneren, wie hij is.

Zij, die eene hoogere waardigheid bekleeden, namelijk de bevorderde tot doctoren, hebben een drievoudig verſierſel, dat deels bij plegtige gelegenheden en op feestdagen, deels bij zekere beroepsbezigheden, deels bij het dagelijksch gebruik in en buiten's huis gedragen moet worden. Dit verſierſel beſtaat uit eene ſoort van koormantel met opgeſpleten mouwen (*the gown*) waarbij nog eene breede ſtrook komt, die van den hals tot den rug loopende, nederhangt (*the hood*) en eene onderſcheidene gedaante aanneemt naar gelang van de

onderſcheidene akademiſche graden. Een onopgetoomde hoed bedekt het hoofd, met eenen vierkanten rand, in het midden met eenen kwast. (*the cap.*) Eene kleine dikwerf naauwelijks zigtbare bef (*band*) wordt om den halsdoek gebonden. De gewone mantels zijn alle zwart. Rok, kamizool, broek draagt elk ſtudent naar welgevallen. De kleur der ſtaatſiemantels der *doctoren* der *godgeleerdheid*, der *regten* en der *geneeskunde* is ſcharlaken, gene met zwart, deze met rood fluweelen opſlagen. Doctoren in de *wijsgeerte* kent men niet; maar wel doctoren in de *muzijk*, die eenen wit zijdenen mantel dragen met eenen karmozijnen opſlag. Een gouden boordſel om den mantel en de rijke gouden kwasten aan den hoed onderſcheiden de adelijken onder de ſtudenten. Ook den *gentleman-commoner* kenmerken allerlei ſieraden en bijzonderheden in kleur, ſnede en bezetſel van de bloote *commoners* en *ſcholars*. De ſtudent in de regten draagt eene blaauwe ſtrook over den koormantel. De plaat tegenover den titel kan dit alles duidelijk voorſtellen. Dezelve is naauwkeurig naar de afzonderlijke afbeeldingen in het *Ackermanſche* Werk over *Oxford* en *Cambridge* (*) verkleind en bijeengevoegd, en zal ten minſte eene bevalligere beeldtenis opleveren, dan de afzigtelijke carricaturen in den toeſtand der kerken en der ſcholen van den ouden BENTHEM.

Voor

(*) R. ACKERMAN *Description of the univerſity of Oxford and Cambridge. Vol.* I. II. Van de in- en uitwendige geſteldheid aller Collegiën, alsmede van alle kleederdragten, enz. vindt men daarin de uitmuntendſte platen.

Voor elk lid van het gemeenebest der hoogeſchool is zijne dragt bepaald en naauwkeurig voorgeſchreven. Ook de ſtudenten zijn overal zoozeer aan de waarneming van deze wet gebonden, dat zij, als zij ſlechts een koffijhuis, of eenen vriend in de ſtad bezoeken, zich zonder deze kleeding ontwijfelbaar ſtrafſchuldig zouden maken. Ik herinner mij eenen jongeling, die zonder mantel in het Collegie trad, terwijl ik met den *master* uitging om te wandelen. Deze verzocht mij, als had hij iets vergeten, om even vooruit te gaan, en de jongeling ontging, zoo als ik wel kon bemerken, ten minſte niet eene vriendelijke berisping (*). De opperſten verbinden zich — zelfs bij den maaltijd en bij elken uitgang — even ſtreng daaraan. Nogtans verligt de naauwgezetheid der opzieners jegens zich zelven allerwege ook den ondergeſchikten in het nakomen der beſtaande wet.

II.

Oxford en Cambridge. Reis naar beide Steden. Algemeene indruk. De uit- en inwendige geſteldheid der Collegiën en der Gehoorzalen.

Iedereen ried mij, om *Cambridge* het eerst te bezoeken. Het verloor te veel, als men *Oxford* eerst

(*) Zulk eene orde is nogtans te ſtreng, en moet noodzakelijk tot eene ſlaafſche en kinderachtige onderwerping lei-

eerst gezien had. Verschillende omstandigheden noopten mij nogtans, om met laatstgemelde een begin te maken. Doch ik heb daarom het verblijf te *Cambridge* niet minder bevredigend bevonden.

Men moet vroeg opstaan, als men nog voormiddags — volgens de Engelsche dagsverdeeling — in de eene of andere akademie-stad wil komen. Dit is te *Londen* zeer lastig. Men kan, aangezien men laat naar bed gaat, geenen staat maken, om vroegtijdig opgeroepen te worden. Er is in het geheel niet te denken aan een huisselijk ontbijt. Woont men in *Westminster*, dan heeft men, als men niet tot den zeer kostbaren extrapost zijne toevlugt neemt, een groot eind wegs naar het huis af te leggen, waar de beste koetsen afrijden. Naauwelijks kon ik hetzelve sterk stappende binnen een half uur bereiken. Het kostte ook hier zeer veel moeite, schoon het eene soort van herberg was, slechts iets te bekomen, om niet nuchteren den langen weg te ondernemen, op welken vooreerst aan geen stilhouden te denken was. Over het geheel steken de huizen, van welke doorgaans de Londensche koetsen naar alle kanten afrijden, zeer bij de overige in bevalligheid en zindelijkheid der woningen af. Zij zijn meestal gelegen in naauwe slechte straten der *City*. In zeer smalle schuren staan de rijtuigen. Het gewoel en gewemel maakt eenen onaangenamen indruk; de bediening in de

her-

leiden, die den geest ter nederdrukt, en terwijl men aan uiterlijke welvoegelijkheden blijft hangen, vergeet het zedelijk beginsel te zuiveren.

VERT.

herberg, als men nog iets kan erlangen, eer de paarden voorgefpannen zijn, is langzaam, koel en knorrig.

Wij reden beide keeren des ochtends ten zes ure af. Het gezelfchap was eerst binnen en buiten den wagen zeer klein. Maar al fpoedig hield hij een oogenblik ftil, hier om allerhande goederen, pakjes, valiezen, couranten, elders om reizigers op te nemen. De meeste gaven de voorkeur van nader bij den Hemel te zijn, dan wij in ons gemakkelijker, maar toch luchtig, verblijf in den wagen; zij waren echter van tijd tot tijd genoodzaakt gebruik te maken van onze parapluies, zonder welke men zich bij de onbeftendigheid des weders nimmer op weg begeeft. De wit en fraai gekleede vrouwen en meisjes zouden zulk eene regenachtige lucht gewisfelijk weldra moede worden. Maar daar kan men nu niets tegen doen. Want vier perfonen vulden juist den wagen.

De weg is fraai en loopt onder gedurige afwisfeling langs vruchtbare velden, heerlijke weilanden, vreedzame dorpen en vlekken, waar de welvaart allerwege zigtbaar is; voornamelijk naar *Oxford*; veel minder naar *Cambridge*.

Zeer gemakkelijk kwamen wij in beide plaatfen telkens omftreeks *vier* ure aan, nadat wij 57 en 52 Engelfche mijlen (19 en 17 uren) fchier ongemerkt afgelegd hadden. Te *Oxford* nam ons de groote en welftandige herberg *Angel Inn* of *de Engel* onder dak; te *Cambridge* eene kleinere, waarin ik mij fchier nog huisfelijker gevoelde.

Oxford overtreft ongetwijfeld hare misfchien oudere zuster in omvang, breedte en luchtigheid der

 ftra-

ſtraten, als ook in getal van geſtichten. Ondertusſchen verdient *Cambridge*, hetwelk vroegere reisbeſchrijvers, zelfs VOLKMAN nog, voor eene morſige en ſlecht gebouwde ſtad uitſchelden, dezen naam niet, aangezien er, vooral in de laatſte veertig of vijftig jaren, zeer veel ter verfraaijing en bevordering van gemak is verrigt. Doch op beide plaatſen ſmelt de *ſtad* ſchier weg in de *Univerſiteit*. Men ſlaat weinig acht op de burgerhuizen, doordien het oog, men moge de ſtraten doorwandelen, naar welken kant men wil, overal ſtoot op openlijke gebouwen, zoodat reeds de eerſte indruk verſchillend is van dien, welken elke ſtad aanvankelijk pleegt te maken. Wel is waar, de kloosters en geſtichten verdringen elkander ook in menige ſtad van *Duitschland*. Maar de grootheid, gelijk b. v. te *Keulen*, ſpreidt alles verder uiteen, dat hier bijna het een aan het ander raakt.

De eerſte indruk, als men regtſtreeks van *Londen* komt, bepaalt zich tot het verſchil, tusſchen het beſtendige gewoel der hoofdſtad, met de plegtige ſtilte, waarin men zich eensklaps verplaatst ziet. Het was mij, als mogt ik na de onrustige en vermoeijende beſlommeringen van eenen werkzamen dag — want ook *bezien* en *bezoeken* mag men wel arbeid noemen — uitrusten in de koelte van eenen vrolijken avond. De ſtilte was dubbel in het oog loopend, uit hoofde het grootſte gedeelte der ſtudenten reeds op reis was gedurende de vacantie.

Beide ſteden, met hare groote Collegiën en Gehoorzalen, zouden inzonderheid eenen reiziger wonderbaarlijk treffen, die misſchien geheel onvoorbereid binnen dezelve kwam. Hij zou eerder denken,

ken, in de refidentie van eenen vorst of hoogen rijksadelijken, dan op eene hoogefchool gekomen te zijn. Want men behoeft flechts een paar korte wegen af te leggen, dan heeft men reeds een aantal gebouwen gezien, van welke verfcheidene in derzelver omvang, hunnen hier antieken, ginds modernen bouwtrant en geheele inrigting, meer naar paleizen en groote abdijen gelijken, van welke fommige zoo ruim en prachtig zijn, dat de voormalige koningen van *Engeland* en *Schotland* naauwelijks zoo gewoond zullen hebben, aangezien nog tegenwoordig de koninklijke en prinfelijke woningen te *Londen* door dezelve overfchenen worden.

Wel is waar, deze geftichten zijn op verre na niet gelijk; fommige aanmerkelijk kleiner, meer vervallen en onaanzienlijker dan anderen; vele zelfs door derzelver ligging meer verborgen, en beroofd van de fraaije omftreken en gezigten, waardoor andere uitmunten. Terwijl het *Collegie bij de Christus-kerk* (*Christ-church*) eenen platten grond van eene halve mijl (*) in den omtrek beflaat, zijn er daarentegen andere, die niet grooter zijn dan gewone kloosters, zoo als men ze veelvuldig in *Duitschland* ontmoet.

Alle hebben ondertusfchen *zekere verdeelingen*, *fchik-*

(*) Denkelijk bedoelt de fchrijver hier *Engelfche* mijlen, wanneer er drie in een uur gaan, hoewel dan voorzeker de uitgeftrektheid van *tien* minuten niet zoo verbazend is, of dezelve wordt wel elders geëvenaard, zoo niet overtroffen.

VERT.

ſchikkingen en *inrigtingen*, alhoewel in zeer ongelijke evenredigheid der grootte en der ſchoonheid, onderling gemeen. Daartoe behoort eene doorgaans zeer ruime en van alle gemakken voorziene *woning van het Opperhoofd*, eene door verſchillende verdiepingen gaande reeks van vertrekken voor de geordende leden naar hunne onderſcheidene graden, gelijk mede voor hen, die in het *Collegie ſtuderen*. De *bibliotheek* bevat in ſommigen een getal van 60—70,000 boekdeelen, zonder overmatig opgepropt te zijn. De *eetzaal* (*the Hall*) is een hooggewelfd, meestal kunſtig beſchoten en met ſmaak verſierd portaal en behoort dikwijls tot de eigenlijke prachtwerken. Zulks is insgelijks het geval met de *keuken*, waarop men de vreemdelingen nu en dan oplettend maakt, uit hoofde van hare grootte, inrigting en ſierlijkheid. Daarbij mag een *common-* of *combination-room*, of eene kamer ter vergadering bij het nageregt en tot gezellige bijeenkomſten nergens ontbreken, even zoo min als een *tuin*, ten minſte een groot met boomen verſierd *grasperk*. Verſcheiden hoofden der Collegiën hebben daarenboven eigene tuinen, tot hun bijzonder gebruik of dat hunner familie. Want velen zijn getrouwd. Eindelijk is bij elk eene *kerk* gevoegd voor den *dagelijkſchen godsdienst*, of zoo als men doorgaans zegt eene *kapel*, van welke toch ſommige den omtrek hebben van eene *domkerk*.

Mijne lezers zouden het mij denkelijk geenszins dank weten, als ik hen wilde leiden door alle deze voorhoven, zalen, kapellen en boekverzamelin-

gen

gen (*). Ook heb ik mij zelfs flechts tot een gedeelte derzelven moeten bepalen. Sommige zag ik, onder geleide van zeer wel onderwezen gidfen. Andere wandelde ik alleen door in ongeftoorde befpiegeling. In ettelijke donkere, en van wege de afwezigheid der bewoners als uitgeftorvene, zou men zwaarmoedig kunnen worden. In andere gevoelde men zich bij uitftek wel, daar alles eene heilige rust, gepaard met welvaart en gemak, aankondigde. Eene arkadifche bevalligheid fcheen de eenzaamheid voor den akademiebewoner te verfraaijen, en herinnerde die tuinen en bosfchen bij *Athene*, in welke PLATO zijne leerlingen plagt om zich te verzamelen, en hun leerde het *ware* en *goede* met het *fchoone* te vereenigen.

Al is een *roomsch-katholijk klooster* ook nog zoo bevallig, zelfs prachtig naar het uitwendige, zoo als ik eens *Banz* in *Frankenland*, *Leubus* en *Grüsfau*

(*) Wie nader onderrigt wil wezen nopens de ftichting van enkele Collegiën, hunne ftatuten en merkwaardigheden, kan — wegens *Oxford*, WOOD *historia et antiquitates Univerfitatis Oxonienfis* 1674 en deszelfs *Athenae Oxonienfes* 1641; — over *Cambridge*, CANTALUPE *and* PARKER *history of the Univerfity of Cambridge* 1721 nazien. Voor de teregtwijzing der reizigers draagt *the Oxford Univerfity and City guide*, zorg, en nog meer voldoende. *The guide through the Univerfity of Cambridge*; een waar model, hoe men eene afzonderlijke plaatsbefchrijving leerzaam en onderhoudend kan maken. Zoo zijn b. v. bij elk Collegie de namen der beroemde mannen, die er eertijds in woonden, alsmede de beeldtenisfen in de eetzalen (*hallen*) ten toon gefteld.

ſau in *Silezië* bezigtigde — al is het nog zoo uitlokkend, om er voor een oogenblik in te wonen — wie niet verkeerd geſtemd er binnentreedt, en zich door de hoop laat misleiden, hier de rust te vinden, welke hij in de wereld niet heeft gevonden — dien bekruipt nogtans weldra de gedachte aan de verlorene vrijheid en zelfſtandigheid van deszelfs bewoners. Er is een ſcheidsmuur tusſchen de wereld en het kloosterleven, die het goede en ſchoone, dat men ook te midden der wereld vinden en zuiver genieten kan, voor het oog verbergt en den toegang ſluit, terwijl het ſlechte en gemeene den weg zelfs tot binnen de kloostermuren weet te vinden. Ook een Collegie te *Oxford* of *Cambridge* heeft zijne bepalingen; doch de regel is ſlechts zoolang van eene verbindende kracht, als men zich zelven wil verbinden, en geene gelofte belet den uitgang. Wien de verkeering met de Muſen het hoogſte genot verleent, die is verzekerd, haar, die ook veel houden van de ſtilte, in deze rustige wijkplaatſen, verre verwijderd van het luidruchtig en woest gedruisch der buitenwereld, te vinden. Hij kan immers, zoo dikwijls als hij verkiest, zich in dit gewoel begeven? Terugkeerende gevoelt hij des te levendiger het onderſcheid. Ook mij was het nimmer in een klooster zoo wel, als in uwe vreedzame zalen en tuinen — *Wadham* en *Belliol* aan de *Iſis*, en aan de *Cam* in *Clare Hall* en in het *Collegie* des *H. Joannes*.

Men bezoekt gaarne de plaatſen, waar de asch van groote en verdienſtelijke mannen rust. Maar is het niet nog veel belangrijker, de oorden te

ken-

kennen, waar hun *geest* zich eerst gevormd heeft; de gehoorzalen, waar zij geleerd, de vertrekken, in welke zij werkzame en moeijelijke dagen, dikwerf nog moeijelijker nachten voor de wetenschappen doorgebragt, waarin zij gedacht, en onsterfelijke werken voltooid hebben? Onder ons — hoe spoedig vergeet men zelfs het *huis*, waar een man gewoond heeft, wiens naam de geschiedenis nimmer kan vergeten? Hoe spoedig wordt dikwerf uit zijn Museum eene woelige werkplaats, uit zijne gehoorzaal een galanteriemagazijn, gelijk uit menige kerk een schouwburg. Bijna alle groote mannen van *Engeland*, welke de geschiedkundige uit de geschiedenis van den staat of die der letterkunde kent, zijn in een van die *Collegiën* gevormd. Vele hebben hun gansche leven daarin doorgebragt. Andere zijn uit dezelve tot de hoogste geestelijke en wereldlijke eereposten opgeklommen. Eene groote menigte van aartsbisschoppen en bisschoppen bestuurden dezelve als hoofden. Iets dergelijks heeft, wel is waar, ook plaats op *onze* hoogescholen (*). Doch terwijl in akademiesteden weldra elk spoor van het persoonlijk aanwezen der achtingwaardigste menschen met hen zelven vergaat, blijft bij den Brit hunne nagedachtenis van geslacht tot geslacht.

Als

(*) Ook onder ons, b. v. het staten-collegie te *Leyden*, en meer andere beurzen en weldadige inrigtingen, om de groote onkosten van het studeren eenigzins te gemoet te komen, door welke, gelijk bekend is, ook zeer beroemde mannen gevormd werden, die zeer dikwijls tot de aanzienlijkste eereposten in allerlei vakken zijn bevorderd.
VERT.

Als hij zijnen zoon aan die gestichten overgeeft, dan kan hij hem allerwege op uitmuntende mannen in allerlei vakken van verdiensten wijzen; kan hem brengen bij hunne grafnaalden, door welke eene dankbare nakomelingschap, zich zelve in hen vereerd heeft. Overal ontmoet men zulke gedenkteekens. Hier verkondigen het borstbeelden en zuilen, dáár monumenten en grafnaalden, dat wereldwijzen als BACON en LOCKE, godgeleerden en redenaars als TILLOTSON, staatsmannen als CROMWELL, WALPOLE, PITT, regtsgeleerden als BLACKSTONE, taalkundigen als BENTLEY, dichters als MILTON, PRIOR, ADDISON, artsen als SYDENHAM, hier den grond gelegd hebben tot de onsterfelijkheid van hunnen naam. Men kan immers nog hier en daar de kamers bezoeken, uit welke het licht hunner denkbeelden en uitvindingen zich verspreidde, als in het *Trinity-College* de woning van ISAAK NEWTON, wien de natie als eenen held zijner wetenschap huldigt. Elke *localiteit* brengt ons echter de gestalten van hen, die zich in dezelve bewogen, als of zij zigtbaar werden, nader voor oogen. Als ik LUTHERS cel in *Erfurt* op den *Wartburg*, zijn *Pathmos*, bezoek, dan staat hij — nu eens met zich zelven, dan met de wereld in tweestrijd, moedig en nederig, biddende en scheppende, — daar levendiger dan in elke beschrijving voor mijnen geest. Ik verbeelde mij hem op de beide houten vensterbanken zijner woning in het *Augusteum* te *Wittenberg*, tegenover MELANCHTON, twistende of raadplegende, te hooren. En als ik *diens* kamer binnentrede, dan benijde ik den eigenaar des huizes het bezit, en denk, ik zou

als ſtudent nergens anders dan tusſchen *die* muren hebben willen wonen, waar de *Praeceptor Germaniae* ,, onder moeite en arbeid, onder veel waken, onder ſtrijd van buiten en vrees van binnen," eindelijk den gewenschten vrede heeft gevonden. Alhoewel de plaatſen, waar iets merkwaardigs voorvalt, op zich zelve iets onbeduidends en toevalligs zijn, blijft nogtans ook hier des dichters uitſpraak waarheid:

De plaats, die eens een edel mensch betreedt
Wordt heilig. En na honderd jaren
Weërgalmt zijn woord, al wat hij deed,
In 't oor des naneefs, die verrukt hem aan zal ſtaren.

Dewijl elk der Engelſche Collegiën zijne eigene oudheden en merkwaardigheden bezit, vindt de geſchiedſchrijver, oudheid- en letterkundige, grooten voorraad in hunne gedenkteekenen, opſchriften, verzamelingen en archiven. De bezigtiger van *Cambridge* laat zich gaarne in het *Christ-College* wijs maken, dat hij rust onder de lommer van eenen moerbezië-boom, dien de grootſte heldendichter van *Engeland*, J. MILTON, geplant heeft; verzelt gaarne zijnen gids in de *berceau*, die ADDISON'S naam draagt, of in de oude, thans in eene ſchuur veranderde, muren van de zoogenoemde *Pythagoras*-ſchool aan de *Cam*, waar LUTHERS tijdgenoot, ERASMUS het Grieksch leerde.

Ook de *smaak voor kunst* vindt voedsel in deze Collegiën. Vele zijn versierd met eene uitmuntende, deels Gothische, deels Italiaansche architectuur. Zij zijn gedeeltelijk door de voormalige regenten, te weten de HENDRIKS, voornamelijk den *achtsten*, door de JAKOBUSSEN, door de KARELS, of door hooge staatsbeambten, gelijk door den kardinaal WOLSEY, met koninklijke pracht opgerigt; gedeeltelijk door rijke voorstanders der wetenschappen, aartsbisschoppen en voormalige hoofden vermeerderd, die aan dezelve hun gansch vermogen hebben ten koste gelegd. Tijd, oorlog en brand hebben zelfs niet alles geheel kunnen vernielen. Steeds heeft de onderhoudende geest der natie, die geene bezitting laat verloren gaan, zorg gedragen, dat er niets verviel, of hetgeen vervallen was slechts heerlijker uit de asch verrees, en nog steeds wordt er opgebouwd, verbeterd en verfraaid. Het inwendige, de gemeenschappelijke kamers om te vergaderen, de eetzalen, de boekvertrekken, de kapellen, zijn versierd met beelden en schilderijen uit de beste scholen; ook borst- en standbeelden, ten deele van groote meesters., als ROUBILLAC en FLAXMANN, wiens beitel nog onlangs de marmeren gedenkzuil van den, ook als uitgever van de *Asiatic Researches* zoo beroemden Oosterling, W. JONES heeft voltooid, op welke een *Brahmin* hem de heilige boeken der Hindo's verklaart. Over het geheel — wie zich onder de medeleden door verdiensten of verworvene hoogere waardigheden in de kerk of in den staat, heeft onderscheiden, die kan er veilig op rekenen, eens gerangschikt te zullen worden on-

onder de reeks dergenen, welke de groote gewelfde voorhoven in eene geschiedkundige zaal van beelden veranderen, en op de jongelingen, die hier dagelijks, vaak bij honderden, ter maaltijd, of ook ter bewerking van prijsstoffen vergaderen, leerzaam en opwekkend nederzien.

Men heeft ten allen tijde in *Engeland* eenen hoogen prijs gesteld op het beschilderen van glas. Bijkans geene kapel of koor is daarvan geheel ontbloot. Het komt overeen met den stijl der oud Gothische bouwkunst door de plegtige somberheid, welke zulke glazen in de kerken verspreiden. Ook in later tijden heeft het nimmer aan voortbrengsels in dit vak der kunst ontbroken, hetwelk ten uiterste zeldzaam en ons bijkans (*) geheel vreemd geworden is. Zij hebben door hunne werken dikwijls nog fraaijer in teekening en vorm vergoed, wat de tijd, oorlogzuchtige geest van verwoesting, of godsdienstige geestdrijverij heeft vernietigd. Gelijk te *Windsor* het groote oostelijke venster van *Jervais*, naar de teekening van WEST, voor een meesterstuk wordt gehouden, zoo is het niet minder de heerlijke schilderij op glas, welke diezelfde meester in

(*) Schoon er ook bij ons vele bewijzen dezer kunst voorhanden zijn, inzonderheid, gelijk bekend is, op de kerkglazen te *Gouda*, was men echter ook beducht, dat dezelve in ons vaderland geheel zou verloren gaan, weshalve de *Nederlandsche Huishoudelijke Maatschappij* den naijver heeft pogen op te wakkeren, door het uitloven van het eermetaal, waarop ook blijken zijn ingekomen, dat deze kunst nog niet geheel is uitgestorven.

in het jaar 1777 in het *nieuwe Collegie* te *Oxford* vervaardigde. In pracht van kleuren, grootte der figuren, en schoonheid van teekening, naar het oorspronkelijke van JOSUA REYNOLDS, was het voor mij ten minste het grootste en fraaiste, dat ik ergens op mijne reizen van deze soort gezien heb. Het westelijke venster der kapel, *dertig voeten* hoog, *tien voeten* breed, is verdeeld in twee helften. De benedenste helft verbeeldt, volgens de gebruikelijke verdeeling der ouden in de zedeleer der scholastieken, de vier *gronddeugden*, de *matigheid*, *dapperheid*, *geregtigheid*, en *schranderheid*, en de drie *christelijke*, het *geloof*, de *liefde*, de *hoop* in levensgroote gedaanten, met hare zeer zacht gekozene attributen; de bovenste helft de geboorte des Verlossers in de manier van CORREGGIO.

De *kapel* van dit Collegie behoort over het geheel, zoo niet tot de grootste, althans tot de fraaiste. De vloer is bedekt met witte en zwarte marmeren steenen; de zijden van het marmeren altaar met basreliefs uit de bijbelsche geschiedenis; deszelfs trappen met kostbare tapijten. Eene kast in de nabijheid bewaart, sedert de *veertiende* eeuw, den kostbaren bisschoppelijken staf des stichters, W. WYKEHAMS, en verbeeldt hem zelven knielende en biddende boven in de kromming. Het orgel scheidt, zoo als in vele Engelsche kerken, het hooge koor van het overig gedeelte. Aangezien de pijpen derwijze geplaatst zijn, dat de in het midden overgelaten ruimte juist de gedaante van het westelijk venster heeft, zoo sluit de groote schilderij op glas,

glas, als men voor het altaar ſtaat, het gezigt op de heerlijkſte wijze.

Verblijf te Oxford. Kennismakingen en geſprekken.

Ik zou, zelfs wat den naam betreft, als een volſtrekt onbekende vreemdeling in die ſtad — want men bekreunt zich in *Engeland* zeer weinig over *Duitſche* hoogleeraars of *Duitſche* ſchrijvers — alwaar ik ook niemand kende, ten eenemaal verlaten geweest zijn, wanneer mij de beste aanbevelingsbrieven niet bekend gemaakt hadden. Inzonderheid had ik dezelve te danken aan de echtgenoote van den geleerden Dr. MARSH, die juist toenmaals tot bisſchop van *Peterborough* benoemd, en, gedurende de zittingen van het parlement, te *Londen* aanwezig was. Te *Leipzig* geboren, kwam zij den Duitſchen vreemdeling door allerhande ſoort van vriendelijke raadgevingen en dienstbetooningen ter hulp. De bisſchop is tevens hoogleeraar der godgeleerdheid te *Cambridge*, en zoo was hij en zijn huisgezin met de voornaamſte mannen van beide hoogeſcholen naauwkeurig bekend. Ik ontving brieven aan verſchillende hoofden der Collegiën aldaar. Daarenboven vond ik in eenen jongen voortreffelijken Oosterling, dien de overeenkomst

van ſtudie reeds ſinds lang als letterkundige met onzen GESENIUS had verbonden, den heer NICOL, zulk eenen dienstvaardigen, zelfs met onze taal niet onbekenden leidsman, dat ik mij ſchier van mijne eerſte intrede af geen oogenblik vreemd heb gevoeld.

Met den 10den Julij beginnen de vacantiën. Derhalve waren de meeste leden van het Collegie, mitsgaders de ſtudenten reeds afwezig, maar vele examina werden nog gehouden. Daarbij ontbrak het ook gedurende de vacantie niet aan gelegenheid, om de inwendige geſteldheid der geſtichten en de levenswijze in dezelve te leeren kennen.

Ik verdeelde mijnen tijd tusſchen het bezigtigen der voornaamſte Collegiën, der openlijke gebouwen en het bezoeken van eenige aanwezige geleerden. Met de *kruidkunde* werd nog een begin gemaakt op den dag mijner aankomst. De baron DE GEER, die mij naar *Oxford* had vergezeld, ſtelde er, als kenner, belang in; ook ik, als liefhebber, van kindsbeen af. De akademiſche tuin is niet zeer groot, maar onder het opzigt van den hoogleeraar WILLIAMS in den uitmuntendſten toeſtand, en, naar het mij voorkwam, zeer berekend voor dit vak van onderwijs. Een der gebouwen van den kruidtuin bevatte de bibliotheek en zeer rijke *Herbariums*, onder welke inzonderheid ook op het *Dilleniſche* hooge prijs werd geſteld.

De hoogleeraar WILLIAMS leidde ons daarop in de *Radkliſſche* boekverzameling als opperbibliothecaris. De heer RADKLIF, die als arts in *Londen* een zeer groot vermogen verzamelde, had dezelve om-

ſtreeks

ftreeks het jaar 1749 gefticht, en eene fom van 432,000 guldens tot derzelver opbouw en inftandhouding beftemd. Zij is eene van de nieuwfte, en vertoont zich door de vrije ligging ook als een der prachtigfte gebouwen. Reeds bij het naderen der ftad, verheft zich de zeventig voeten hooge koepel dezer rotunda ftatelijk opwaarts. Wij beklommen de opene galerij, die dezelve omringt. Eensklaps lag het fchoonfte panorama van *Oxford* voor ons gezigt. Met eenen blik had men een overzigt over alle de Collegiën, Tempels en Gehoorzalen; werken, waaraan men zes tot zeven eeuwen gebouwd heeft. Onder hunne daken en torens verdwijnt bijna al het overige der ftad. De bibliotheek is voornamelijk aan de natuurlijke gefchiedenis en geneeskunde toegewijd. De fierlijke boekenkasten van mahoniehout, zijn aan de wanden, van den grooten cirkel in het midden der verdieping en der bovenfte galerij geplaatst. De, met eenen marmeren vloer bedekte, groote ruimte te midden des cirkels, verfchafte in het jaar 1814 aan de hoogefchool een heerlijk locaal, om de zegevierende monarchen op een openlijk gastmaal te onthalen.

Veel minder, wat het locaal betreft, maar des te rijker in letterkundige fchatten, is de alom beroemde *Bodleijaanfche* bibliotheek, waarmede de heer NICOL, als onder-bibliothecaris, ons het beste kon bekend maken. De rijke ridder THOMAS BODLEI, vond, wel is waar, reeds den grondflag tot eene, hoewel zeer verwaarloosde oude verzameling door HUMPHRY, hertog van *Gloucester* gelegd, vattede echter tegen het eind der zestiende eeuw het befluit op, om dezelve, door hetgene

hij zelf bezat, alsmede door rijke erfmakingen tot den eersten rang te verheffen. In het vervolg heeft zijn voorbeeld andere eigenaars van groote verzamelingen bewogen, dezelve aan het gesticht te vermaken, en door een eigen haar ten deel gevallen vermogen is het mogelijk geworden, eenen onberekenbaren schat van gedrukte, vooral ook van ongedrukte werken te erlangen, van welke laatstgemelde de *catalogus* van het *Oostersch* alleen twee deelen in folio zal beslaan. De geleerde NICOL was juist bezig met de voortzetting en voltooijing van denzelven. Welke hoogstbelangrijke verzamelingen van zeer oude bijbelsche en clasfieke handschriften, ook bibliographische zeldzaamheden men hier ontdekt, welke schatten de boekverzamelingen van den aartsbisschop LAUD, SELDEN, POCOCKE hebben geleverd, welke aanwinst de oordeelkundige vergelijking der manuscripten reeds heeft verleend, dit alles is den geleerden te over bekend, om het hier te verhalen (*). Voor andere lezers zou de bloote opsomming van verscheidene zeldzaamheden, b. v. het Latijnsche schrijfboek van koningin ELIZABETH, het misboek van HENDRIK VIII, van den koran van TIPPO SAIB, van weinig aanbelang zijn. Dit alles kan slechts door eigene bezigtiging eenige deelneming verwekken.

Hetzelfde is het geval opzigtelijk de met de bibliotheek te zamenhangende, in drie zalen ten toon gespreide *verzameling van schilderijen*, waarin enkele bijzonder merkwaardige stukken verloren raken on-

(*) Men zie intusschen nog iets daaromtrent in de Bijlage No. 8.

onder zeer veel middelmatigs, en de *Tornhillsche* kopijen der beroemde *Raphaëlsche cartons* in het vatikaan het oog toch het langste geboeid houden. De *Pomfretsche* verzameling van oudheden is in eene benedenste verdieping juist van dit gebouw der hoogeschool geplaatst. Zij moet enkele kostbare kunstwerken behelzen. Als men het Britsche *Museum* of *Dresden* heeft gezien, levert zij weinig uitstekends op.

Ook de verzameling der oude *opschriften* laat men niet ongezien, om ten minste een algemeen overzigt der overblijfsels der oudheid te verkrijgen, die eeuwen trotseerden, en welke, nadat verscheidene honderden van jaren onmerkbaar over dezelve waren henen gerold, eensklaps de nijverheid der SELDENS, MAITTAIRES en andere geleerden in zeer hooge mate hebben opgewekt. Ik bedoel inzonderheid de marmeren, welke de graaf VAN ARUNDEL in het Oosten kocht, en die zijn zoon aan de Universiteit vereerde; namelijk het beroemde *Parische opschrift*, hetwelk zoo bijzonder belangrijk is voor tijd- en oudheidkunde, terwijl dezelve met CECROPS (1582 v. C.) de opgaven begint, en het nog leesbare brokstuk zich uitstrekt tot 354 voor CHRISTUS (*).

Van dat groote gebouw, — hetwelk onder KAREL II door den aartsbisschop van *Canterbury* G. SHELDON opgerigt, en benevens eene voormaals daarin aanwezige *drukkerij*, bestemd werd ten gebruike bij alle groote akademische plegtigheden, dat ook wegens deze bestemming en den geheel Romein-

(*) Zie in de Bijlage No. 9.

meinschen vorm van het tooneel, den naam verwierf van *theatrum Sheldonianum* — hebben letterkundigen, reeds eenig begrip door de afbeelding op den titel van verschillende te *Oxford* uitgekomen *clasfici* en andere werken. Wenscht men den borstbeelden der oude wijsgeeren, op het rondom loopende ijzeren hek, eene spoedige hernieuwing, het binnenste der groote zaal, welke bij de vierduizend menschen kan bevatten, heeft te meer verrassends, en men begrijpt ligtelijk, hoe nietig eenen Engelschman de beste van onze Duitsche gehoorzalen moeten voorkomen. De bouwkundigen bewonderen het door CHRISTOPH WREN ondernomen loofwerk van het gewelf, dat bij eene breedte van tachtig voeten, op geenen pilaar rust en versierd is met eene allegorische schilderij van het plafond, misschien het grootste, dat wel immer door eenen schilder werd vervaardigd. Onze gids herinnerde ons den plegtigen 15den Junij 1814, op welken de — uit hoofde der gelegenheid zelve geschiedkundig merkwaardige — promotie van keizer ALEXANDER van *Rusland*, en koning FREDERIK WILLEM van *Pruissen*, alhier plaats greep. De zaal vormt een Latijnsche D. (⌂). In het midden des boogs zat de tegenwoordige koning op het tien trappen verhoogd stellaadje; naast hem de *beide regenten* op prachtige, met hunne wapens versierde, rijk vergulde zetels, die men nog in een bijgelegen kabinet bewaart. De overige aanwezige vorstelijke personaadjen vormden beide zijden der rijen. De beambten der hoogeschool namen hunne zitplaatsen in. De magisters vulden het geheele parterre, alsmede de doctoren, en eene ontelbare menigte van

vreem-

vreemde heeren en dames; de galerijen der kerk waren met baccalauren, ongegradueerde burgers en ſtudenten bezet. Nadat de kanſelier van de hoogeſchool lord GRENVILLE, knielende de bevelen van den prins-regent had ontvangen, maakte de hoogleeraar der *welſprekendheid*, of zoo als hij hier genoemd wordt, de *openbare redenaar* het oogmerk der vergadering bekend. Daarop trad de *hoogleeraar* van het *burgerlijk regt* voor de ſtellaadje, verkondigde den beiden monarchen hunne benoeming tot *doctoren* in de *regten*, in eene Latijnſche redevoering en overhandigde hun de diploma's. Vervolgens traden er uit onderſcheidene Collegiën, jongelingen, op de aan de weêrskanten van de ſtellaadje aanwezige, volgens Romeinſchen trant ingerigte *rostra* (*), en vierden den dag met Griekſche, Latijnſche en Engelſche oden. De beeldteniſſen der beiden monarchen, door GERARD te *Parijs* zeer uitſtekend vervaardigd, verſieren ſedert dien tijd dit akademisch tooneel. Ik ontving bij gelegenheid van een bezoek van den *vice-kanſelier*, D. HODSON, door zijne voorkomende vriendelijkheid, de beſchrijving der ganſche plegtigheid (†), verzeld met platen, ſlechts beſtemd tot geſchenken. Het geſprek met dezen, door zijn deftig voorkomen en bevallige waardigheid uitmuntenden man, was al verder gekomen op dien dag; hij weidde on-

(*) Het redenaars geſtoelte. VERT.

(†) *An account of the viſit of his R. H. the Prince-Regent and their Imp. a. Roy. Majeſties, the Emperor of Ruſſia and the King of Pruſſia in June MDCCCXIV. Oxford at the Clarendon. Preſ* 1815 *gr.* 4°.

ongevoelig uit over de bijzonderheden der Engelſche en Duitſche inrigtingen der hoogeſcholen (*). Intusſchen gaven mij ook vele vragen gelegenheid tot de opmerking, hoe onbekend zelfs het zoo na verwante *Göttingen* bij de geleerden aldaar ſchijnt te wezen.

Men bedient zich overigens van deze groote, zoo waardiglijk aan hare beſtemming beantwoordende gehoorzaal bij alle plegtige gelegenheden. Verhandelingen en redevoeringen, welke den prijs behaald hebben, worden hier voorgelezen; de doctor der *muzijk*, geeft van tijd tot tijd in vereeniging met in- en buitenlandſche genoodigde kunſtenaars groote concerten. Zelfs HAYDN ſpeelde eens mede, en verwierf daardoor den graad van doctor. Elk jaar wordt er eindelijk — ingevolge een ſchoon en voorzeker zeer veel uitwerkend gebruik — eene openbare *gedachtenisrede* gehouden, ter eere der *Benefactors* — zoo noemt men alle, die zich bij de hoogeſchool door geſtichten, erfmakingen of op eenigerleiwijze verdienſtelijk hebben gemaakt, welke plegtigheid men *the commemoration* noemt.

Naar de *Clarendonſche drukkerij*, niet verre van den ſchouwburg, leidt een porticus van doriſche zuilen; de negen muſen verſieren den voorgevel. De *geſchiedenis der burgerlijke oorlogen* (†), welke E. HYDE graaf van *Clarendon* in een handſchrift heeft nagelaten, en die zijne erfgenamen aan de Univerſiteit hebben geſchonken, veroorzaakte zulk eene groote winst, dat men dit praalgebouw kon op-

(*) Men zie in de Bijlage No. 10.

(†) *History of rebellions* 1702. III. D. in Fol.

oprigten en het tot eene drukkerij bestemmen. Te regt draagt zij den naam des schrijvers, waaraan zij haar aanwezen te danken heeft. Ook in *Duitschland* zou er wel menigeen boekwinkel en drukkerij wezen, welke den naam des schrijvers, die, schoon zelve misschien in behoeftige omstandigheden verkeerende, dezelve tot eer en rijkdom heeft gebragt, met meer regt dan den naam des eigenaars moest voeren. In dier voege zou WENDLER de zijne, billijkerwijze, de *Gellertsche* hebben moeten heeten.

Sommige persen zijn ten eenemaal ten dienste der Universiteit, voornamelijk om oude *clasfici*, alsmede de zoodanige werken te drukken, die anders bezwaarlijk eenen uitgever zouden vinden. Ik ontving van den opziener den heer COLLINGWOOD, een paar nog natte bladen van eenen nieuwen woordelijken afdruk van het Grieksche woordenboek van SCAPULA, hetwelk toch zoovele verbeteringen van noode had. Doch men verkiest ook hierin bij het oorspronkelijke te blijven. Hoe weinig zal zelfs de kostbare onderneming des herdruks van den grooten *Stephanischen* taalschat aan de verwachting beantwoorden, en hoe geheel iets anders zou de Duitsche nijverheid (*), aan welke geen aanwas van kundigheden ontsnapt, geleverd hebben.

Ik

(*) Ik wil geenszins de Duitsche nijverheid betwisten; evenwel is het maar al te zeer bekend, hoe schraal dikwerf de verbeteringen bij de nieuwe uitgaven der Duitsche werken zijn, offchoon er breed van wordt opgegeven.

Ik heb er zelfs Engelsche geleerden aldus over hooren oordeelen.

Zes persen zijn onafgebroken bezig met het drukken van Engelsche *Bijbels*, en het *Common prayer book*. De hoogeschool heeft tot groot verdriet der Engelsche boekverkoopers het monopolie. Het verheugde mij, toch eens iets in *Engeland* te vinden, hetwelk voor datgene moet onderdoen, wat wij in onze nabijheid bezitten. Want in geenerlei opzigt evenaart de *Clarendonsche* bijbeldrukkerij onze *Cansteinsche*, die zoo als men reeds uit het eerste Deel weet, thans met twaalf persen toegerust, wekelijks een getal van zeventig- tot tachtigduizend bladen kan leveren. Eene monopolie heeft zij wel nimmer beoogd, veel minder nog het dwaze oogmerk gekoesterd, om door hare persen alle drukkerijen van *Duitschland* te gronde te rigten, zoo als mij evenwel de graaf BEUGNOT, als Westphaalsche minister te *Kassel*, in het jaar 1807 in vollen ernst verzekerde.

Na dit overzigt van de *hoofdgebouwen*, welke tot de *gansche* Universiteit behooren, zeg ik niets verder van de bijzondere Collegiën, van welke ik vele bezocht heb. De lezers weten reeds uit de vorige afdeeling, wat mij de beschouwing van het uit- en inwendige van derzelver inrigting heeft geleerd. Men ziet zoo nagenoeg overal hetzelfde bij de over het geheel gelijke inrigting. Om toch het bijzondere, vooral de verzamelingen en boekerijen te leeren kennen, heeft men eenen langen tijd noodig. Vele dingen zullen, gelijk het doorgaans gaat, zelfs menig een inwoner van *Oxford* onbekend blijven, doordien men dikwijls ook verzuimt,

om

om ſlechts eens te zien, hetgene men *dagelijks* zien kan.

Het langſte houdt in allen opzigten de bezigtiging van de grootſte aller geſtichten, *Christ-church*, op, door deszelfs omtrek, rijkdom, het grootſche van zijnen aanleg, de woningen der acht *domheeren*, welken de koning altoos benoemt, de aanzienlijke verzamelingen van ſchilderijen en kunstwerken, de groote en met veel ſmaak verſierde en gerangſchikte boekerij, bij welker intrede men gaarne vertoeft bij het ſtandbeeld van LOCKE door ROUBILLAC. Bezwaarlijk zou in zindelijkheid, welſtandigheid en grootschheid eenig ander Collegie met dit kunnen wedijveren. Ook beſpeurt men uit vele dingen de nieuwheid veler inrigtingen en verfraaijingen. Daarenboven herinnert het levendig de eerſte oprigters, onderhouders en weldoeners van het geſticht; namelijk dien kardinaal WOLSEY, welke, toen men naauwelijks begonnen had, om het door hem vorſtelijk ontworpen plan ten uitvoer te brengen, van zijne hoogte nedergeſtort zijnde, de voltooijing moest overlaten aan koning HENDRIK *den achtſten*, „ wien hij — volgens zijne eigene getuigenis — getrouwer had gediend, dan God." Dikwijls ontmoet men hier de beeldtenis van dezen eertijds zoo magtigen prelaat

Van duistere afkomst, maar beſtemd tot hooger eer,
Van kindsbeen ſchrander, en met kennis meer en meer
Vervuld, welſprekend, wijs; voor alle kwaadgezinden
De fierheid, norschheid zelf; doch voor die hem beminden
Zacht al de zomer; wel, kwam het op *winst doen* aan
Nooit te verzadigen; doch, ſchoon ſlechts onderdaan,

In 't *geven* voor geen vorst in ruimte en grootheid wijkend,
Tuigt dit, als tweelingpaar elkander eens gelijkend
Ipswich en Oxford! Stortte de eerſte mede in 't ſtof
Toen eensklaps 't lot des doods zijn' milden ſtichter trof:
De tweede rees met glans en roem, die ſtaäg vermeêren,
En ſtrekt zijn naam ten zuil, die de eeuwen kan trotſeren (*).

Had ik toch het eerwaardige hoofd van *Christchurch* den deken JAKSON nog levend gevonden, die hier, volgens getuigenis van alle zijne tijdgenooten, zoo oneindig veel goeds heeft geſticht; — ten eenemaal in den geest van een voormalig ſieraad van dit Collegie, des bisſchops FELL, die zich verheugde, wanneer de verdienſte van een' ander zijne eigene verdonkerde (†). D. JAKSON werd van allen ten hoogſte geëerbiedigd. Maar even zeer gevoelde zich de armſte leerling, als de zoon van eenen voornamen pair onwederſtandelijk door hem aangetrokken. Derhalve hoorde men zeer dikwijls het oordeel: *This man is not like any body elſe.* (Zoodanig een man is er niet meer.) (§) De

(*) Aldus ſchetst SHAKESPEARE hem in HENDRIK VIII.

(†) JOHN FELL bisſchop van *Oxford*, had gelijk bekend is eene oordeelkundige uitgave van het N. T. geleverd. Toen hij J. MILL leerde kennen, en hem bevoegd oordeelde, om iets veel voortreffelijkers te leveren, wekte hij hem op allerlei wijze, door mededeeling zijner toebereidſels, betaling des druks, enz. op; om door eene veel vollediger, de zijne in vergetelheid te doen geraken. Hij beleefde de voltooijing niet. Want MILL werkte dertig jaren aan zijne uitgave, doch ſtierf zelf veertien dagen na het eindigen van dezelve.

(§) Men zie het fraaije tafereel, dat KUTTNER, die hem

De uren, die mij, van de beschouwing der merkwaardigheden overschoten, bragt ik voornamelijk door in het gezelschap van den onverdroten dienstvaardigen heer NICOL, wien ook onze godgeleerde letterkunde het minste vreemd was en voorts ook bij twee waardige *hoofden* van het *Wadham-* en *Balliol College*, Dr. TOURNAY en Dr. JENKYNS. Zij hebben alle, door hunne voorkomende gastvrijheid en vriendelijkheid, de grootste aanspraak op mijne dankbaarheid. Ook werd ik door hen op het naauwkeurigst ingelicht, nopens het inwendige leven en de huishouding der Collegiën.

Dr. TOURNAY behoort tot de mannen, die ook bij hoogere jaren, misschien zelfs wankelende gezondheid, de zachtheid en opgeruimde bevalligheid der verkeering weten te bewaren, die men dikwijls bij vele aanmerkelijk jongere personen mist. Als *warden* of *hoofd* van *Wadham* is hij de eenige, wien, volgens een oud wonderlijk besluit, het genot van het leven in eenen huisselijken kring is ontzegd. Liefde en ijver voor zijn ambt, de achting van zijn Collegie, de beoefening der *clasfici*, die hem omringden, en een groote zeer aangename tuin bij zijne woning, waarin wij hem aantroffen, dit alles scheen zijn gemis eenigzins te vergoeden. Hij was juist op die dagen, door zijne vereischte tegenwoordigheid bij de onderzoekingen, zeer gebonden. Zij worden gehouden in het groote gebouw der Universiteit (*the Shools*), plegen te gaan voor de uitdeeling van graden, en waren nog

hem naauwkeurig gekend heeft, in zijne *Beytragen* 12 St. bl. 13 van hem ophangt.

nog niet geheel afgeloopen. Wij namen deel aan een examen. Er werden opgegeven gedeelten uit de *clasſici* vertaald. Nogtans vertoefden wij er eene korte poos, om niet te ſtoren. De heer TOURNAY ſchonk ons het overig gedeelte van den dag. Tusſchen *vier* en *vijf* ure vergaderde men in het Collegie ter middagmaaltijd, waartoe wij genoodigd waren. Aan het eind van de eetzaal leidden eenige trappen naar de verhevenheid, op welke de *High-table*, of de tafel ſtaat, waaraan het *opperhoofd* en de *fellows* alleen eten. In de overige ruimte ſtonden aan weêrskanten langere en kortere tafels, waaraan volgens zekere trappen de *magisters*, *baccalauren*, en alle, die zonder graad zich bevinden, (*Undergraduates*) verdeeld zijn. De ſpijze op zich zelve is zeer verſchillend, meer of minder kostbaar. Wij vonden, na eene vermoeijende wandeling, een meer door de goede toebereiding, dan door de te groote menigte der geregten, zeer uitmuntend onthaal. Men bleef naauwelijks een uur aan tafel; van de laagſte tafels hadden zij ongetwijfeld, bij den ſoberen kost, nog veel eerder kunnen opſtaan. De *avondmaaltijd* duurde echter des te langer. Wij werden door onzen vriendelijken gastheer in het *Common-room*, of het algemeene vertrek geleid, waarin altijd de *fellows* en overige leden der *hoogere* graden, na geëindigden maaltijd vergaderen, hunnen wijn drinken, ook wel des avonds eten, en werwaarts zij ieder uur van den dag zich kunnen begeven om te ſpreken, of de nieuwspapieren te lezen, alhoewel elk Collegie ook daaromtrent zijne bijzondere gewoonten en regten heeft. Het gezelſchap beſtond dezen keer ſlechts uit twaalf perſonen. De fraaije maho-

nie-

niehouten tafel — andere kent men naauwelijks — was bezet met de ſchoonſte vruchten, gebak, flesch en en glazen. Ik heb aan geene familie-tafel te *Londen* zulk eenen overvloed, ter minſte zulk eene keur van wijnen ontmoet. Het was voor ons buitenlanders inderdaad een waar genot, om, in plaats van den daar in zwang gaande ſterken en zwaren *Port-* en *Chery-wijn*, eens weder tusſchen echten ouden *Hog*, gelijk men den rinſenwijn — misſchien van *Hochheim* — noemt, en den fijnſten Franſchen wijn te kunnen kiezen. Want van beide moet men zich, als men niet bijzonder rijk is, van wege den buitengewonen hoogen prijs, dikwijls ſpenen. Het geſprek der aanwezige heeren werd juist niet zeer levendig, in weêrwil dat de flesſchen in onophoudelijke beweging van het eene einde tot het andere rondgingen. Dr. TOURNAY onderhield zich verre weg het meeste en op de aangenaamſte wijze met ons. Ook liet hij het niet ontbreken aan *Toasts*, waarbij ons *Fredericiana* (*) niet werd vergeten. Met de koffij werd eerst laat in den avond beſloten.

Hoe meer men met de levenswijze der *hoofden* en hoogere *medeleden* der Collegiën bekend wordt, des te meer wordt men overtuigd, dat er voor enkele mannen naauwelijks eene gewenschter en zorgeloozer toeſtand wezen kan, alhoewel zekere gebreken, welke onafſcheidelijk zijn van elken gemeenzamen leeftrant in kloosterlijke geſtichten, hier

(*) De benaming der akademie te *Halle*, naar koning FREDERIK.

hier niet ganſchelijk uitblijven, alsmede dat de Collegiën onderling wel niet altijd in de naauwſte vriendſchapsbetrekking zullen ſtaan. Doch — hoewel ſchijnbaar gebonden — is nogtans een *fellow* een zeer vrij en onafhankelijk mensch. Het ſtaat aan hem, hoe veel of hoe weinig vertering hij maken, aan welke bezigheid hij zich toewijden, of hij eenzaam dan gezellig leven, of hij meer in, dan buiten 's huis doorbrengen, of hij in dezen rustigen toeſtand den ouderdom afwachten, dan eene der vele plaatſen, welke zijn Collegie te vergeven heeft, aannemen, en zoo in de kerk al hooger en hooger opklimmen wil. Elken dag kan hij in de hoofdſtad zijn en alle hare uitſpanningen en voordeelen gebruiken; elken dag de zusterlijke akademie bezoeken, hetwelk nogtans zelden het geval ſchijnt te zijn. De boekhandelaars leveren hem elk nieuw letterkundig verſchijnſel; de bibliotheken alle ſchatten der oude letterkunde van elk vak. Zijn leven is een onophoudelijk *otium cum dignitate*, als hij ſlechts zelf zijne waardigheid weet te handhaven. Evenwel zou weldra het tegendeel eene algemeene verachting ten gevolge hebben. De *voorſtander* van zulk een Collegie regeert, zoodra hij met de *fellows* in goede verſtandhouding ſtaat, zeer gelukkig zijnen kleinen ſtaat; dikwijls ſchitterend en onafhankelijk als een rijke abt. Munt hij uit, dan heeft hij des te zekerder uitzigt op een bisdom, en kan, als aartsbisſchop van *Canterbury*, tot de waardigheid van eenen eerſten des rijks opklimmen.

Ik bragt eenen anderen vrolijken middag door bij den *Master* van een der oudſte Collegiën, — geſticht

ſticht door den vader des konings BALLIOL van *Schotland*, hetwelk naar hem genoemd is, — bij den doctor in de godgeleerdheid JENKYNS. De *fellows* waren bijkans alle afwezig, en de gemeenſchappelijke *eetzaal* was geſloten. De doctor, aan wiens vriendelijk geleide wij insgelijks zoovele leerzame uren te danken hadden, ontving ons derhalve in zijne afzonderlijke woning in een klein gezelſchap. Eerst zeer onlangs was hij tot *opperhoofd* verkozen. Men zag in de vertrekken het ontluiken eener nieuwe huishouding, en hoe zich het nieuwe minzaam met het ouderwetſche paarde. Dus vonden wij hem ook nog in het eerſte vrolijke gevoel zijner nieuwe waardigheid. Aangezien hem geene *inſtelling* van *Wadham* belemmert, zoo hoop ik, dat onze wenſchen, welke vergezeld gingen vanhet vertrouwelijk klinken der glazen, inmiddels vervuld zullen wezen, en dat eene zorgvuldige huisvrouw niet langer gemist zal worden in zijne eenzame woning.

De plaats, welke voor dit *Balliol-Collegie* ligt, verwekte in mijn gemoed aandoeningen van eenen gansch anderen aard. Zij vertegenwoordigde mij dien verſchrikkelijken tijd voor ruim derdehalve eeuw, toen juist *hier* zoovele offers der bloedige vervolgingszucht van koningin MARIA (*) aan de vlammen ter prooi gegeven werden.

Kort

(*) Om voor te komen, dat onkundigen in de geſchiedenis, die misſchien MARIA STUART ſlechts kennen, de perſonen ſoms mogten verwisſelen, moet ik aanmerken, dat hier van de *bloody Queen*, dochter van HENDRIK *den Achtſten*, wordt geſproken; die ijverige Roomsch-Katholijke, onder welke, als zij langer dan vijf jaren geregeerd had,

Kort voor mijne reis had ik mij bezig gehouden met het groote werk van JOHN FOX over de godsdienstige vervolgingen, inzonderheid in *Engeland* en *Schotland* (*), hetwelk, onder andere, volledige akten over de verhooren en teregtstellingen van LATIMER, bisschop van *Londen*, RIDLEY, bisschop van *Worcester*, en van den aartsbisschop CRANMER behelst. Uit dien hoofde zweefden mij de afgrijsselijke tooneelen van hunnen dood des te levendiger voor den geest. Ik kon nu die martelaars van hun geloof, namelijk den edelmoedigen CRANMER, uit de *akademische* of *Maria's kerk*, alwaar zijn laatste verhoor plaats vond, op zijnen weg naar de geregtsplaats vergezellen. Hij had zich, gelijk bekend is, in eene vlaag van zwakheid, laten overreden, om artikels te onderteekenen, welke met zijne vroegere verklaringen streden. In het aan-

had, de, door haren vader aangevangene, kerkhervorming zou vernietigd zijn geworden. Eerst volgde haar hare zuster ELIZABETH, de onverzoenlijke vijandin van MARIA STUART, in den jare 1558, op.

(*) JOHN FOX, lid van het *Magdalena's* Collegie te *Oxford* in de zeventiende eeuw, heeft in zijne *Acts and monuments* over de *bloody times and great persecutions against the true Martyrs of Christ*, met eene uitstekende naauwkeurigheid al het daarop betrekking hebbende, in drie Deelen in groot folio verzameld. Er zijn acht uitgaven van, de laatste in 1684, in het licht verschenen. Hier vond ik juist, bij het aandoenlijk tafereel van de teregtstelling dier drie hooge geestelijken, de woorden: *Upon the North-side of the Town, in the Ditch* over against Balliol-College, *the place of execution was appointed.* — On the same place TH. CRANMER *was burnt*, etc.

aanschijn des doods keerde hij, tot verbazing zijner vervolgers, tot zijn eerste gevoelen terug, en bespoedigde daardoor de voltrekking van zijn doodvonnis. Opgewekt door de plaats, waar hetzelve werd voltrokken, verbeeldde ik mij, dat ik de vlam zag opstijgen, in welke hij, gelijk FOX ons meldt, eerst de hand uitstak, die het werktuig was geweest van die onberadene onderteekening, welke hem weldra berouwde. Hoe, dacht ik, zullen toenmaals de bewoners uit deze oude Gothische vensters van *Balliol* gestaard hebben naar dit ontzettend schouwspel. Hoe zal de geestdrijverij den ten hemel stijgenden rook, als een aangenaam reukwerk en eenen damp des offers ter eere Gods, met welgevallen aanschouwd hebben! Hoe weinige zullen toenmaals reeds vermoed hebben, welk een boom der gewetens-vrijheid uit de asch van deze brandstapels zou voortspruiten. „Wees goeds moeds — had de oude bisschop LATIMER zijnen medgezel des doods RIDLEY toegeroepen, toen men hen aan den paal bond — „wees goeds moeds mijn broeder! Wij zullen heden eene fakkel in *Engeland* ontsteken, die, aldus is mijne hoop op God, nimmer weder uitgebluscht zal worden." Hij heeft niet vergeefs gehoopt. Zij schijnt nog!

Verblijf te Cambridge. Kennismakingen en gesprekken.

Niet lang voor mijne aankomst, ten tijde van het *commencement*, gelijk men aldaar de groote promotie-dagen noemt, had de verschijning des kanseliers der Universiteit, des hertogs van *Gloucester*, groote festiviteiten veroorzaakt. Er waren akademische graden verleend, prijzen uitgedeeld, plegtige redevoeringen gehouden, maaltijden, concerten, assemblées, bals gegeven. De vreemdeling verliest zich onder zoodanig een gewoel, schoon hij ook de kostbaarheid des verblijfs, en het gevaar, om geen goed heenkomen te vinden, niet mogt schromen. Des te stiller vond ik de stad bij mijne latere aankomst. Men ontmoette weinige *academici*. Bijna alle directeuren en medeleden der Collegiën schepten ruimen adem op het land van de inspanningen der plegtigheden. Nu kon ik des te ongestoorder de onbewegelijke merkwaardigheden bezien, en toch daarenboven nog eenige zeer belangrijke kennismakingen aanknoopen.

Ik had bijzondere aanbevelingen aan den *Doct. Theol.* WOOD, *master* van het groote *Joannes-Collegie*. Het is onmogelijk, immer meer vriendelijkheid en dienstvaardigheid te ontmoeten. In weêrwil van het schier aanhoudend regenachtige weder, was hij mijn onvermoeide leidsman. Mogten den

wak-

wakkeren man nog vele, even zulke vrolijke, dagen en avonden ten deel vallen, als hij mij bereid heeft!

De *boekerij van de hoogeſchool*, in welker voorzaal ik in der vlugt de oudheden zag, welke CLARKE van zijne reis naar *Griekenland* medegebragt heeft, is zeer aanzienlijk. Men begroot het getal der boekdeelen, ſchijnbaar te hoog, op 100,000. Daarenboven een groote ſchat van handſchriften; onder dezelve ook de belangrijke *Codex Cantabrigienſis*, welken THEODORUS BEZA bezeten en weggegeven had, wel bekend bij den geleerden bijbelkenner. De grootte maakt de dooden maskers van *gips* van KAREL XII, PITT, FOX, belangrijk, alhoewel zij voor het gezigt een onbehagelijk ſtijve overeenkomst hebben.

De *kerk der Univerſiteit*, een oud Gothisch gebouw, contrasteert met het aan de regterzijde ſtaande moderne *huis van den ſenaat*. Nogtans heeft zij door nieuwe verſierſels een bevallig aanzien van binnen verkregen. De hooge kanſel ſtrekt tevens tot katheder bij de voorlezingen, welke de hoogleeraar der godgeleerdheid bij het *Margaretha* Collegie, thans bisſchop MARSH, gedurende den tijd des onderrigts plagt te houden. De profesſoren zitten op eenen ſtatelijken zetel. Althans men noemde de groote verwulfde loge, tegen over den ingang, den *troon*, even als de benedenſte ruimte het *parterre*. Het *huis van den ſenaat* is een zeer trotsch gebouw, dat nog geene eeuw geſtaan heeft. Het beſtaat eigenlijk ſlechts uit eene enkele groote zaal, met eene galerij, die omſtreeks duizend perſonen moet kunnen bevatten. Dezelve is beſtemd

voor alle plegtige promotiën en andere feesten. Onderscheidene standbeelden van koningen en hertogen versieren dezelve. Het schoonste verbeeldt CHATTAMS grooten zoon, W. PITT. *Cambridge* mag er zich met regt op beroemen, ook dezen onder zijne voormalige medeburgers te kunnen rekenen.

Onder de *Collegiën* zijn, wel is waar, verscheidene van baksteenen gebouwd, andere daarentegen kunnen zonder bedenken met die te *Oxford* wedijveren, misschien verdienen zij in velerlei opzigten den voorrang. Het *Trinity-College* kan, dunkt mij, ten minste wat het prachtig uiterlijke betreft, ten volle met *Christ-church* vergeleken worden. Eenig in zijn soort is de opene *Porticus*, welke zich om de drie kanten, elk boven tweehonderd voeten lang, naar het binnenste des hofs uitstrekt, en wiens dorische zuilen de bovenste verdieping, in welke de boekerij staat, ondersteunen. Welk eene wandeling bij vochtig weder voor honderden, en welk een uitmuntend locaal, om somwijlen de gansche Universiteit, zoo als juist gebeurd was, te kunnen bergen De beperktheid van tijd verhinderde mij, om de afzonderlijke merkwaardigheden der bibliotheek te bezien. De volledigste verzameling van alle uitgaven van SHAKESPEARE, verscheidene honderd boekdeelen van gelijktijdige tooneelstukken, eigenhandige schetsen tot gedichten van MILTON, eene menigte van handschriften van belangrijke mannen voor de geschied- en letterkunde, dit alles zijn ongetwijfeld, even als nog vele andere dingen, zeldzaamheden van hooge waarde.

In het belendend, door het fraaije gezigt over de rivier, en de lagchende beemden zeer vrolijk Colle-

legie *Clare-hall*, zou ik des te liever nog langer hebben vertoefd, dewijl ik zoo gastvrij van eenen der leden, den heer LEASON, dien ik toevallig in eenen Londenſchen boekwinkel leerde kennen, onthaald, en met de inwendige geſteldheid bekend werd gemaakt. Met eerbied ſtaat men onder anderen voor de beeldtenis van den voortreffelijken aartsbisſchop TILLOTSON, die hier zijne jeugd heeft doorgebragt.

Hoe zeer het nieuwe geheel moderne woongebouw van het *Collegie des konings* (*Kings-College*) door grootte en regelmatigheid uitmunt, boeit toch weldra de groote kapel, dat wonder der Gothiſche bouwkunst, de ganſche opmerkzaamheid, welke, gelijk mede het geſticht zelf, haar ontſtaan aan koning HENDRIK *den zesden*, omtrent het jaar 1441 te danken heeft. Reeds op het gezigt dezer kerk, gelijkende naar eene domkerk — van welker uitwendige gedaante het *titelvignet* van dit deel een flaauw denkbeeld verleent — doch nog veel meer bij de intrede in dezelve door het westelijk portaal, wordt men getroffen door de heerlijkheid van een gebouw, hetwelk vele reizigers, voor het eerſte onder de Gothiſche in gansch *Europa* verklaren, en men kan eenigzins begrijpen, dat de oprigter der *St. Pauluskerk*, C. WREN, zelf jaarlijks eene reis naar *Cambridge* kon doen, om de grootschheid van het gebouw, vooral van het dak te bewonderen, dat *tachtig* voeten hoog, en, even als de kapel zelve, *honderd en vijftig* voeten lang, evenwel door geenen pilaar onderſteund wordt. De ganſche last rust op de ſmalle muren, die, zoo als uit de afteekening blijkt, door eene menigte

van

van hooge venſters worden afgebroken. Er is aan het wonderbaarlijk verzwolgen gewelf geen punt, waar de beitel des kunſtenaars geen teeder loofwerk, en andere hoogst menigvuldige verſierſels, uit den ruwen ſteen heeft weten ten voorſchijn te brengen. Het ganſche gelijkt naar een vast te zamenhangend, wel is waar, ſteenen, maar toch zoo ligt ſchijnend traliewerk, en verbergt voor het oog de daarover liggende houten ſparren, op welke het dak rust. Even zoo bedekt het kunſtigſte beeldhouwwerk rondom de muren, in welke tevens een geſchiedkundig doel, b. v. de vereeniging der *beide rozen*, *York* en *Lancaster*, is gelegd. Eerst onder HENDRIK *den achtſten* is het inwendig gebouw voltooid, juist om dien tijd, toen hij zich pas met ANNA BOLEYN in den echt had begeven. Men ziet nog aan de wanden de vereenigde wapens. Een *liefdeknoop* naast den anderen, omgeeft het ſierlijke hekwerk aan den boog over het orgel, hetwelk het hooge koor van het ruim der kerk afſcheidt. *Deze* knoopen hebben vaster gehouden, dan die, wiens zinnebeeld zij moesten zijn, en welke de tiran zelf, nadat JOHANNA SEYMOUR zijnen oogen meer bekoorde, als ware het een gordiaanſche, met een bloedig zwaard doorſneed (*).

Wijders wordt het ook hier bevestigd, dat *Engeland* het land is, waar men zulke groote geſtichten niet mag rekenen onder de verſchijnſels, die ſlechts tot den *ouden* tijd hebben behoord, en voor welken de ſmaak thans is verdwenen. Zoo heeft eerst in den jare 1815 een zeer rijke graaf, FITZ

(*) Zie I. D. bl. 221.

FITZ WILLIAMS, zijne in prachtwerken en vele geschied- en staatkundige geschriften zeer rijke boekverzameling, een prachtig kabinet van platen en eene uitgelezene verzameling van schilderijen aan de hoogeschool gemaakt, insgelijks groote sommen ter opbouwing van het lokaal en ter onderhouding bestemd. Hoe ten uiterste vol smaak is de zaal versierd! De nieuwe gouden lijsten om elke schilderij, waaronder men eene van TITIAAN ter waarde van 3000 *guinjes* vertoonde, hoe heerlijk komen die uit op de karmozijn roode behangsels! Kasten, meubelen, alles naar de fraaiste vormen. Gelukkige Universiteit, dacht ik, waar zulke erfenissen bijna slechts als eene *bijzaak* worden beschouwd!

Ook naast de oude *Collegiën* der hoogeschool ziet men thans nog een nieuw ontluiken. Een rijke baron, eigenaar van vele goederen in het graafschap *Cambridge*, sir GEORG DOWNING, beschikte, wel is waar, reeds in het jaar 1717 in zijn testament, dat in geval zijne naaste erfgenamen kinderloos mogten sterven, hij zijn vermogen ter vestiging van een nieuw Collegie, inzonderheid voor zoodanige bestemde, die zich aan de regten en de medicijnen wilden toewijden. Nadat in 1764 het geval gebeurde, en er menige strijd met vèrre bloedverwanten was gestreden, kon toch eerst later, vooral door de ijverige medewerking van WILLIAM PITT, het werk zelf eenen aanvang nemen. De grond werd gelegd in het jaar 1807. De *Masters-Lodge*, benevens de woning van den *professor in de medicijnen*, is voltooid, en men was drok aan het arbeiden, om het overige van het bestek te volvoeren. De tegenwoordige *master*, doctor en

pro-

professor in de regten, de heer FRERE, had de vriendelijkheid, mij tot een avondgezelschap, hetwelk veroorzaakt was door de aanwezigheid der beroemde SIDDONS, te noodigen. Het stelde mij niet alleen in de gelegenheid, om deze bewonderde kunstenares te zien en te hooren, maar ook kennis met eenige geleerde mannen, b. v. met den sedert dien tijd gestorvenen bisschop van *Bristol*, en meer hoogleeraren en hunne huisgezinnen te maken. Men kwam bijeen om thee te drinken in een groot fraai versierd vertrek, waarin alles door nieuwmodische sierlijkheid de nieuwheid van het gesticht aankondigde. Mistress FRERE, de vrouw des huizes zong eenige partijen uit de oratoriën van HÄNDEL. Ik verzocht haar om de beroemde aria uit den *Messias:* Ik weet, dat mijn Verlosser leeft. „ Dat — zeide zij bescheiden — was eene taak voor de eerste kunstenaressen, welke eene bloote liefhebster niet durfde op zich te nemen." Op de muzijk volgden voorlezingen van SIDDONS uit SHAKESPEARE, waarover in het vervolg meer.

Cambridge verdient, volgens het oordeel van velen, die de levenswijze op beide plaatsen van naderbij kennen, misschien in vrolijke gezelligheid en om vele andere opzigten, de voorkeur boven *Oxford.* Ik bezag schier alle merkwaardigheden onder geleide van den waardigen D. WOOD. Datgene, waarin ik belang stelde om te weten, vulde hij nog aan op eenen, ik durf zeggen, vertrouwelijken middagmaaltijd, in de ambtswoning van zijn Collegie. Wij waren geheel alleen; — des te gunstiger tot eene vrije mededeeling der wederzijdsche denkbeelden. Met warme deelneming, inzonderheid

voor

voor de godgeleerdheid, verbond hij eene zachtheid en heuschheid, welke de hoofddeugd niet is van alle bisſchoppelijken. Reeds in het bezit gesteld zijnde van verſchillende werken van ook Duitſche godgeleerden, van SEMLER, NÖSSELT, MICHAËLIS, van ſommige zelfs in onze hem vreemde taal, luisterde hij des te oplettender, wat er ſedert dien tijd in die onderſcheidene vakken was verrigt. Zeer ſpoedig werden wij het eens over de waarde en onwaarde van leerſtellige twisten, en de noodzakelijke afzondering, van hetgene voor allen past, dewijl het verbetert en geruster maakt, van datgene, wat men moet overlaten aan geleerde onderzoekingen, of waarover men, als het *ondoorgrondelijke*, eindelijk de onderzoekingen ſtaken en met POPE denken moest:

„ Verwacht den grooten Leeraar, den dood, en bid
ootmoedig aan!"

Over de inwendige geſteldheid der Collegiën oordeelde hij met de onpartijdigheid van eenen man, die overal helder ziet, en niet wil vergoelijken wat gebrekkig is. Hoeveel bleef er nog te verhandelen over, toen de avond viel. Doch de tijd drong mij naar huis te keeren, en wij drukten elkander hartelijk de hand.

Af-

Affcheid van de Engelfche Hoogefcholen. Uitkomften der waarneming.

Ik verliet beide hoogefcholen onder die gemengde gewaarwording van vreugde en droefheid, welke genotene weldaden, en de zekerheid voor altijd daarvan te fcheiden, in het gemoed achterlaten. Hoevele leerzame en aangename uren zouden zij mij nog veroorzaakt hebben, had ik de wederkomst van zoo menig eenen geleerden, en vromen man, die hier vereenigd zijn, kunnen afwachten.

Vraagt men mij naar den uitflag, der nu door eigene aanfchouwing mogelijk gewordene vergelijking van *Engeland* en *Duitschland* opzigtelijk de hoogefcholen, dan moet ik toeftemmen, dat, hoe langer ik daarover nadenk, mij een ten eenemaal billijk oordeel des te moeijelijker voorkomt. Het land, het volkskarakter, de toekomende beftemming en levenswijze van hen, die aldaar — zoo als wij zeggen — ftuderen, dat alles hangt zoo naauw met hunne opvoeding zamen, en is *hier* en *daar* zoo verfchillend, dat, even zoo min bij de akademiën als de fcholen, eene onbepaalde overbrenging van het eene of het andere op vreemden bodem, goed te keuren zijn zoude. Daarbij is er in *Engeland* een niet gering getal van zeer befchaafde en kundige mannen in alle ftanden, die nimmer op eene akademie geftudeerd hebben.

Wie toch niet — zoo als er velen bij ons zijn — met

met blinde vooringenomenheid aan de Duitſche inrigting gehecht is, of, misſchien gelijk nog meerderen, het *vrolijke leven* van zijne eigene akademiejaren verwisſelt met het doelmatige van den ſtudeertrant, en thans eenen onbevooroordeelden blik op *Oxford* en *Cambridge* werpt; die zal het goede van zekere aldaar beſtaande eigenaardige ſchikkingen even zoo min ontkennen, als den wensch onderdrukken, dat, wel is waar, niet *geheel hetzelfde*, maar toch vele *ſoortgelijke* dingen onder ons in zwang mogten komen. Hier kunnen ſlechts korte wenken gegeven worden.

Vooreerst is het ontwijfelbaar voor de meeste van hen, die pas, en dikwijls zeer jong, van de ſcholen komen, een voorregt, dat de verdere leiding hunner ſtudiën door kundige mannen niet op eenmaal ophoudt, en dat de ſchool-kundigheden niet, door eenen plotſelijken overgang tot de hoogere en hoogſte wetenſchappen met betrekking tot hun vak, bijna geheel worden verdrongen. Niet het derde gedeelte van onze jonge ſtudenten — ik weet wel, wat ik zeg, ja ik zeg misſchien nog te weinig — niet het *derde gedeelte* van dezelve, denkt aan de voortzetting der oude letterkunde, juist het uitmuntendſte middel ter beſchaving en oefening van den geest; ja vele achten het naauwelijks der moeite waardig, ten minſte in het bezit te blijven van hunne klasſieke ſchrijvers, zoo als blijkt uit de winkels der oude litteratuur. De meeste volgen den ſtroom van den grooten hoop, die hen in voorlezingen brengt, van welke zij menigwerf den naam niet verſtaan; en aldus hooren de ongeoefendſte en zwakſte hoofden datgene,

 wat

wat naauwelijks de voortreffelijkste in staat zijn om te begrijpen. Door zeer strenge onderzoekingen naar de rijpheid der aankomelingen, kan men, wel is waar, de ondersteuningen aan de onwetenden onthouden, maar men kan hun evenwel het regt niet betwisten, om de akademische loopbaan in te treden. Zelfs de minstgeoefende wordt niet afgewezen.

In de *Engelsche* Collegiën van de hoogeschool, sluit het onderwijs onmiddellijk aan het op de scholen verzamelde, en de jongeling blijft, alhoewel op eenen hoogeren trap geplaatst zijnde, toch ganschelijk in den trein zijner bezigheden, welke hij tot dus verre heeft uitgeoefend. Hij komt schier op denzelfden bodem tot rijpheid, in welken zijne kundigheden de eerste wortelen schoten, instede, dat hij, verplaatst zijnde in eene stookkast, schijnbaar wel schielijk opschiet, maar slechts een ledig weten, even als valsche bloesems, aanwint. Wie duizenden, die op de akademie aankomen, zoo naauwkeurig leerde kennen, als mij zulks mijne veeljarige naauwe betrekking met groote scholen en de taak der akademische onderzoekingen mogelijk maakte, die kan te regt klagen, zoovelen onder hen deel te zien nemen aan de voorlezingen, voor welke zij volstrekt niet vatbaar zijn. Want slechts weinigen volgen den raad, om het eerste jaar aan de letterkundige studiën of de gemakkelijkere voorbereidende deelen der wijsbegeerte toe te wijden. En al wilden zij zulks doen — hoe weinigen zouden het kunnen ten uitvoer brengen bij de bekrompenheid van *tijd*, en nog veel meer — van *middelen*.

Dit herinnert ons een tweede voorregt der *Engelsche hoogescholen*. Bij alle ongelijkheid van vermo-

mogen, welke ook daar plaats vindt, zijn toch de allerminste — misschien slechts die, welke als *servitors* in de Collegiën worden opgenomen — in die mate van *alle* middelen ontbloot, als zulks onder ons bij zulk eene groote menigte het geval is. De geheel arme kan aldaar er naauwelijks aan denken, om zich op de akademische loopbaan te wagen, of wordt hij er evenwel door bekoord, dan vindt hij in de rijke gestichten zooveel ondersteuning, dat aldaar nimmer gedacht wordt aan die pijnlijke armoede, welke vele van onze jonge akademieburgers schier ganschelijk ter nederdrukt, en het hun onmogelijk maakt, om zich ook zelfs de onontbeerlijkste hulpmiddelen aan te schaffen. Al kunnen die hinderpalen en zwarigheden voor eene vrije beschaving van den geest, door eene buitengewone zielskracht, door toomelooze leergierigheid, schranderheid en het gebruik maken van ieder gering voordeel somwijlen overwonnen worden, blijven nogtans enkele *uitmuntende* geleerden, welke zich uit de diepste armoede hebben weten te verheffen, altijd uitzonderingen op den algemeenen regel. Daarentegen is de armoede des geestes van zoovelen, welke nu eenmaal studeren willen en moeten, de bekrompenheid hunnes denktrants, de laagheid hunner zeden, het bloote streven naar een ambt en brood, zonder liefde en smaak voor wetenschappen, een natuurlijk gevolg van hunne eerste opvoeding in de armste standen, welken het in *Engeland* niet ligt invalt, om eenen zoon aan den geleerdenstand toe te wijden. Er zijn, wel is waar, sommige instituten, gelijk het *Christus-hospitaal* te *Londen* (I. D. bl. 290) en *Christ-church* te *Oxford*, waarin ook *ar-*

 mer

mer jongelingen, welke bijzonder uitmunten, voor de wetenschappen worden behouden. Doch voor deze is zoo rijkelijk zorg gedragen door bijdragen, dat zij ophouden arm te zijn, zoodra zij opgenomen worden, en daarbij het zekere vooruitzigt hebben, om eens plaatsen als *kapellaan* of *predikant* te erlangen.

Een *derde* voorregt, hetwelk de loop der studiën in de eerste drie of vier jaren verleent, vond ik in de inrigting, volgens welke er veel meer tijd voor eigene werkzaamheden en voortbrengsels overig blijft, dan bij ons het geval is. De *Engelsche* student moet zeer veel voor zich zelven lezen, schrijven, vertalen, van buiten leeren, en wordt, bij het toenemen zijner jaren, met den *ganschen* inhoud en geest der beste oude schrijvers bekend, welke toch op de scholen meest slechts bij stukken gelezen en verklaard worden. Hij moet *zelf* het leerboek der wiskunde, der wijsbegeerte — meer der beoefenende, dan der bespiegelende bestuderen. Vele premiën voor de beste verhandelingen, redevoeringen en gedichten wekken den naijver op. Hij *moet* rekenschap afleggen, van hetgene hij gearbeid heeft. Hoe zelden is dit het geval bij onze inrigting! (*) Wie bemoeit zich met

(*) Voorzeker in *Duitschland* is de student schier geheel aan zich zelven overgelaten, zonder tot eenig *examen* geroepen te worden. Bij ons is zulks, gelijk men weet, een geheel ander geval, inzonderheid sedert de nieuwe inrigting; nu er een graad van candidaat in de letteren wordt vereischt, om zijne studiën, in welk vak dan ook, op onze akademiën te kunnen voltooijen.

VERT.

met de naarſtigheid der meesten? En welke hoogleeraar is in zijnen toeſtand daartoe in ſtaat? *Seminariums*, *repetitoriums*, door hoe weinigen worden dezelve gebruikt! Die, welke wij de vlijtigſten noemen, brengen dikwijls *vijf* tot *zeven* uren met hooren door, en met het — maar al te dikwerf geheel werktuigelijk, gedachteloos en geestverdoovend — naſchrijven van het gehoorde. Zoo verdringen de meest uiteenloopende onderwerpen in de volgende uren de indrukken der vorige. Aan het bearbeiden van het gehoorde, proeven tot eigen opſtellen, eigen vinding, voordragten, waarbij de jongeling zich zelven leert oefenen en zich duidelijk, en onbeſchroomt uit te drukken — daaraan denken onder vele *geroepenen* ſlechts de *uitverkorenen*. Aldus bezwijkt zelfs een goed verſtand onder de te groote menigvuldigheid, gelijk bij een al te rijkelijk opzaad de eene kiem de andere verſtikt, en de enkele plant noch diep kan wortel ſchieten, noch gedijen (*).

Van den anderen kant nogtans mist de jonge Brit ook dat groote voordeel, om door het *levendige* dikwerf opwekkelijke *woord* des leermeesters opgewekt, misſchien zelfs, ter opſcherping van eigen oordeel, ongerust en weifelend gemaakt te worden. Hoeveel *levensgeest* is er van ouds af van be-

(*) Deze beoordeeling van den gel. NIEMEIJER komt mij allezins gegrond voor, en wordt behalve door mijne vorige aanmerkingen, vooral ook door de ondervinding, bij den ſtijl en den onbekookten inhoud van vele der Duitſche voortbrengſels, bevestigd.

VERT.

bekwame, geheel voor hun vak van wetenſchap levende mannen, in de ineengedrongen ſcharen hunner toehoorders overgegaan, en hoe heeft men dan de aanblazing van dezen geest aan hen zelve weder waargenomen. Men heeft kunnen merken, uit welke ſchool zij kwamen. Want rondom den meester werd er eene ſchool gevormd (WOLF, KANT, HEYNE, MORUS, ERNESTI.) Als het hoog loopt, leest een bekwaam hoogleeraar in *Engeland* — gelijk een LOWTH, HUGO BLAIR, eene reeks van grondige en ſierlijk uitgewerkte verhandelingen voor. Daarin beſtaat zijn Collegie, en daarmede is de *curſus* geëindigd. Mogten nogtans onder ons vele Collegiën iets meer zijn, dan het *voorlezen* en *voorzeggen* van het *opſtel!* Wie zou zulks een levendig woord durven noemen?

Vele lesſen mist men ten eenemaal aldaar. In dit opzigt hebben onze hoogeſcholen beſliste voorregten, gelijk zij ook met betrekking tot de *wetenſchappelijke inſtellingen* verre boven de Engelſche ſtaan. Of echter ook al voor hen de verdeelingen der wetenſchappen, voor den korten tijd van drie jaren, niet te veel zijn? Of niet voor de meesten eene *vereenvoudiging* nuttig ware? Eene *Univerſitas literarum* moet gelegenheid aanbieden, om alles te leeren. Maar, mij dunkt, ſommige pakken, dewijl niemand hen leidt, *vele* dingen te vroeg aan, en juist dat te veel, heeft bij ſchitterende veelweterij, oppervlakkigheid ten gevolge, welke, zoodra een zeker doel bereikt is, zoo dikwijls in eenen volledigen ſtilſtand overgaat (*). Wijders be-

(*) Ik denk hier namelijk aan vele jonge godgeleerden, die

behoort het nogtans in den eigenlijken zin tot de bijzonderheden der Britſche nijverheid in elk vak, dat men zich daar meer tot een onderwerp bepaalt en liever voor het overige niets weet, dan om iets ten halve en oppervlakkig te weten. Dit kan, wel is waar, ten deele voortvloeijen uit eene onverſchilligheid omtrent de algemeene uitbreiding der menſchelijke kennis. Het kan ook menigwerf tot *eenzijdigheid* brengen; evenwel is het even zoo dikwerf bevorderlijk voor *diepe* en *grondige kennis*.

Het is reeds boven aangemerkt, dat *eindelijk* de *akademiſche tucht* eene geregeldheid en vastheid kenſchetst, met welke het heen- en wederwankelen derzelve op vele Duitſche hoogeſcholen in de hoogſte mate ſtrijdt. Bij ons is – nu eens ontijdige ſtrengheid, dan weder verderfelijke zachtheid, ſoms ook onbehendigheid in de handhaving der wetten, of in de behandeling der jeugdige gemoederen; een langzaam voortgaan der regtsoefening, alwaar een ſpoedig aantasten kostbaren tijd beſparen, en groote onheilen voorkomen zoude; bij jaarlijkſche afwisſeling in het beſtuur tevens afwisſeling van inzigten en grondbeginſels; verwijfde ſchikking naar vooroordee-

die zich bij uitſluiting op het vak als beoefenend godsdienst-leeraar willen bepalen, en door het aantal van Collegiën, welke zij over *alle* ſlechts ergens voorkomende gedeelten der wetenſchap aannemen, aan oorſpronkelijke kracht — die juist voor de zoodanige, die altijd ſpreken en onderwijzen moeten, de hoofdzaak blijft — meer verliezen dan winnen. De masſa van het geleerde heeft het denkvermogen onderdrukt en voor de wetenſchap zullen zij even zoo min nut ſtichten.

deelen, welke niets dan de herkomst voor zich hebben, welke de wet veroordeelt en het openbaar gevoelen in bescherming neemt; niet zelden een haken naar toejuiching en gunst door zwakke toegevendheid; over het geheel gebrek aan vaderlandsliefde. Dit alles zijn gebreken, waarover steeds geklaagd, somwijlen wel overdreven, meer nog te gering geschat worden, en waarin desniettegenstaande vele telkens wederkeerende, ergerlijke en ten eenemaal onwaardige voorvallen voor den zetel der wetenschappen hunnen grond hebben. Laatstgemelde kunnen bij eene inrigting, welke zulke vaste vormen en regels heeft, gelijk de Engelsche, volstrekt niet voorkomen. Het is al te zeer het belang van den Engelschen toestand der hoogescholen en derzelver regenten, dat er ook *uitwendige* rust en orde heersche, waar alles eene inwendige geestelijke beschaving ten doel heeft, en werwaarts men zijne oogen wendt, tempels voor godsdienst en wetenschappen opwekken, om te beantwoorden aan het oogmerk des verblijfs. Doch ook daar zijn zoovele middelen, om ze te bewaren, welke wij ten deele ganschelijk ontberen. Grove buitensporigheden zijn derhalve ten uiterste zeldzaam. KUTTNER, die zeer lang in *Engeland* en met name te *Oxford* gewoond heeft, verzekert: „ Men hoort hier niets van de ongeregeldheid, dat studenten zich in openbare huizen met de lagere standen gemeenzaam maken, met ambachtslieden plukharen, de rust der burgers storen; en gebeurt er iets van dien aard in de bedwelming door drank, dan lacht men er somtijds over, maar nimmer wordt het zoo algemeen, om het tot eenen oproerigen oploop te

doen

doen komen." Het gemakkelijkst ontſtaan er nog *politieke* partijen in den ouden ſmaak der *Wighs* en *Torys;* doch veeleer onder de gepromoveerde dan de jonge ſtudenten. De grootſte ſtaatsman, als W. PITT, die *twee en twintig* jaren oud zijnde, reeds ſtaatsminister was, leefde op de hoogeſchool alleen voor de wetenſchappen.

In de vastheid der regering en het ſtreng handhaven der wetten, wordt de telkens, ook jaarlijks afwisſelende vice-kanſelier, reeds door de proctors, welke hem ter zijde ſtaan, en aan de ganſche hoogeſchool verantwoordelijk zijn voor de bewaring der orde, krachtdadiglijk onderſteund. Hierbij bevindt zich allerwege juist het beste gedeelte der ſtuderende zelven het uitmuntendſte, terwijl juist dit zich bij ons dikwijls maar al te veel onderdrukt gevoelt door de *toegeſtane*, bijaldien niet zelfs *begunſtigde* overmagt van hen, die liever eene rol ſpelen, dan ernſtig willen ſtuderen. Of nu die geſtrengheid aldaar „ eenen ſlaafſchen geest verwekt, het zelfsvertrouwen verzwakt, en de onbelemmerde ontwikkeling der edelſte krachten ſtremt" zoo als men dikwijls heeft gevreesd, — dat moet men zelf beſlisſen. Waar uit men vrijmoediger zijne gedachten, waar ſpreekt men rondborſtiger? Het is waar, nog onlangs betuigde een vernuftige Duitſche ſchrijver: „ dat men uit de kloosterlijke inſtituten der Britten, wel is waar, dikwijls *buigzame*, maar meer nog *knorrige* en *ſtuurſche* menſchen zag voortkomen (*)," en men kan ook wel toeſtemmen,

(*) JUL. GR. V. SODEN, *Staats-Nationalbildung. ſ.* 218 *ff. Berlin* 1821.

men, dat op Duitsche hoogescholen de student, als de behoefte hem niet al te sterk prangt, en hij zich zelven weet te beheerschen, een vrijer vrolijker leven heeft, en deze jaren tot de aangenaamste van zijn ondermaansch verblijf kan rekenen: doch vertoont zich wel de vrije en echt liberale geest *na* de akademische jaren juist het meest bij diegenen, welke gedurende dezelve van niets dan vrijheid spraken? Zien wij niet menigen held der Universiteit, zoodra hij in het burgerlijke leven treedt, dikwijls het bedremmeldste, ongemanierdste en verlegenste? Zijn niet zeer dikwijls diegenen, welke in de jaren van jeugdige opvliegendheid en ongeregelde verbeeldingskracht van eene onafhankelijkheid droomden, welke *geen* burger van den staat kan verlangen, naauwelijks tot mannen opgewassen zijnde, de strengste en wreedste despoten jegens hunne ondergeschikten? Voorzeker, zoo lang de akademische wetten niet eene beuzelachtige en angstvallige beperking der werkzame jeugdige kracht ten doel hebben, zoolang zij de natuurlijke levendigheid dezer jaren, welke bij de overdrijving zelfs dikwerf nog iets edels vertoont, niet tot eene misdaad aantijgen, zoo lang hebben zij voor niemand, wien het regt ernst is met kennis en zedelijkheid van karakter, iets drukkends en — gelijk blijkt uit de vrijste gemeenebesten — slechts onder de bescherming der wetten, die volstrekt geene afwijkingen mogen gedoogen, kan de *ware vrijheid heerschen.*

De reeds sedert *veertig* jaren wonderbaarlijk opgekomene tijdsomstandigheden, hebben denkbeelden in omloop gebragt, die wel begrepen en behoedzaam aange-

gewend zijnde, heerlijke vruchten kunnen dragen, en thans reeds veel slechts hebben verdrongen. De jaren der jeugd zijn echter meer de jaren van kracht, dan der bedachtzaamheid, en kracht zonder maat of regel kan een gevaarlijk beginsel worden. Daarom kan de wijsheid der regeringen menigen maatregel voor noodzakelijk hebben gehouden, welken men in *Engeland* niet van noode heeft. Werd er slechts door allen, op wier stem de vorsten acht geven, denzelven geen heerschend wantrouwen jegens het opkomend geslacht ingeboezemd. De niet geheel bedorvene jongeling wil over het algemeen het *goede*. De naarstigheid beveiligt hem best voor afdwalingen; de school des *levens* brengt hem weldra terug van andere gebreken. Hij kan zich zeer vergissen, gelijk de geschiedenis van den dag heeft geleerd; maar die hem doen dolen en in *bedwelming brengen*, hebben grooter zonden.

Uitstapjes buiten Londen. Woodstock. Blenheim. Greenwich. Dulwich.

Behoudens alle spaarzaamheid met dagen en uren, bleven er toch zoo weinige overig, om verscheidene bekoorlijke buitenplaatsen en landgoederen (*Cottages*) te bezoeken, op welke de gegoeden de schoon-

ſchoonſte maanden des jaars, of als zij nabij de ſtad gelegen zijn, ten minſte hunne zondagen doorbrengen. Reeds hebben wij verſlag gedaan van het bekoorlijke *Richmond*, *Kew* en *Windſor*. (I. D. bl. 241.) *Woodſtock* was van *Oxford* naauwelijks twee uren verwijderd, hetwelk thans het menigvuldig bezoek aan het kort daarbij gelegen *Blenheim* te danken heeft. Men leest den naam zeer dikwijls in alle *winkels* van *handſchoenen*, uit hoofde dat de *Woodſtock gloves* de beste in hunne ſoort moeten wezen.

De oude geſchiedenis levert eene dubbele herinnering aan deze kleine plaats. Hier — melden de oude jaarboeken — had HENDRIK II de eerſte koning uit het huis van PLANTAGENET (1170) voor zijne geliefde, de ſchoone dochter van lord CLIFFORD, ROSAMUNDE, eene woning van zonderlingen bouwtrant laten oprigten. Zij geleek, zoo als men dezelve ook wel noemde, naar eenen *daedaliſchen doolhof*, en niemand kon, zonder van den koning onderwezen te zijn, er toe genaken. Desniettegenſtaande gelukte het der listige en jaloerſche koningin ELEONORE, door middel van den draad van eene zijdenen kluw, welke de koning eens onbewust naar zich toe had getrokken, om den weg naar hare kamer te vinden, en hier haar zoo ſlecht te behandelen, dat zij er weldra haar leven bij inſchoot. Nog voor honderd jaren moet men de muren van dezen doolhof hebben gevonden; althans men vertoont thans nog in het park de bron, in welke ROSAMUNDE zich plagt te baden. (*Roſamunds-Well.*) De beroemde geſchiedſchrijver van *Engeland* D. HUME, trekt de echtheid van dit ver-

tel-

telſel in twijfel. Voorzeker is ook het treurig verhaal, hetwelk mevr. SCHOPENHAUER gevolgd is, volſtrekt van geſchiedkundigen grond ontbloot, volgens hetwelk: „ de koningin drie onſchuldige kinderen voor de oogen van hare mededingſter zou hebben laten vermoorden, waarop de ongelukkige hulpelooze moeder haren adem boven de lijken der vermoorde zou uitgeblazen hebben.” Want men weet ſlechts iets van *twee* natuurlijke zonen van HENDRIK, en beide werden aanzienlijke mannen in den ſtaat; de jongſte eindelijk zelfs *aartsbisſchop* van *Tork.* Zij zelve werd, zoo als het ſchijnt, luisterrijk begraven in het klooster *Godſtow*. Indien, gelijk de Engelſche oudheidkundige LELAND verhaalt, er, bij de viering van het eeuwfeest des kloosters, nog een zeer liefelijke reuk uit de looden doodkist, waarin men haar gebeente vond, is voortgekomen, zou men dit zeer natuurlijk uit de ſpecerijen kunnen verklaren, met welke men ongetwijfeld haar lijk omringd had.

Doch — hoe het er ook met het geſchiedkundige moge uitzien — dit vertelſel heeft ten minſte aan de dichters eene aangename ſtof opgeleverd. Wie kent niet de beroemde ballade, die den naam draagt van ROSAMUNDE (*) (†)? ADDISON en KÖR-

(*) Zou deze ROSAMUNDE ook aanleiding gegeven hebben tot onderſcheidene dichtſtukjes van HOOFT en POOT, op ROOZEMOND onder andere POOT, I. D. bl. 254 en 257? VERT.

(†) In de *Relicks of ancient poetry.* Hoogduitsch in eene niet gunſtig beoordeelde vertaling in de *oude Jacobiſche Iris.* 5. B.

KÖRNER bezigden haar tot treurſpelen; WIELAND tot een vroeg vergeten zangſpel (*).

In dit zelfde *Woodſtock*, bragt voor vier eeuwen de grootſte beheerſcheres van *Engeland* treurige dagen der ballingſchap door. Gehaat van hare zuster MARIA, die door eene zwakkelijke gezondheid maar al te dikwijls ſmartelijk daarvoor gewaarſchuwd mogt worden, dat hare opvolgſter ontlook in de krachtige prinſes ELIZABETH, zou zij bijna als deelgenoote aan het *Wijatſche* oproer, even als JOHANNA GRAY (†), als een offer van ergdenkendheid zijn gevallen. Zij was reeds als gevangene in de *Tower*. Hare onverſchrokkene verdediging verloste haar van elken argwaan, en zij had het aan de behandeling der zachte opzieners te danken, dat MARIA het raadzaam oordeelde, om haar naar het op het land gelegene, wel is waar, ook ſtreng bewaakte kasteel te *Woodſtock* te verplaatſen. Hier heeft zij in de eenzaamheid voor de wetenſchappen geleefd, en verre van het gewoel des hofs de beſchaving gekregen, door welke zij naderhand als regentes het wonder was van haren leeftijd. Misſchien zweefde haar de ſchim van den grooten ALFRED voor den geest, van wien het gerucht wil, dat ook hij te *Woodſtock* de boeken van BOETHIUS de

(*) In den 26 B *der ſämmtliche Werke*. Hier vindt men eene lezenswaardige kritiſche geſchiedkundige verhandeling over deze geſchiedenis.

(†) Men zie over den dood van JOHANNA GRAY het uitmuntend treurſpel van onzen beroemden landgenoot Mr. R. FEITH, en het vermelde I. D. bl. 221—232.

VERT.

de consolatione in de landstaal heeft overgebragt. Deze ALFRED leeft nog ſteeds in het aandenken der natie. Daags voor mijne afreis ontving ik met den post eene zeer vriendelijke uitnoodiging tot een bezoek van eenen *Alfred-Clubs*, welke ik niet aannemen, noch van deszelfs oogmerk iets verder hooren kon.

Het groote landgoed van den hertog van *Marlborough* en zijne nakomelingen, hetwelk aangelegd werd op algemeene kosten onder de koningin ANNA, en waartoe het parlement in het jaar 1705 bijna *zes* millioenen guldens bewilligde, draagt den naam van *Blenheim* naar een Beijersch *dorp* in het landgeregt *Höchſtädt*, alwaar die groote Engelſche generaal, met EUGENIUS, tegen de Franſchen en Beijerſchen eenen bloedigen ſlag leverde, en daarop met laurieren bekroond naar *Engeland* wederkeerde. Weinige reizigers laten het prachtige kasteel, het zoo bijzondere gedenkteeken der nationale dankbaarheid, onbezocht, hetwelk tevens omringd is door een der grootſte parken, verfraaid door den heerlijkſten aanleg van den tuin. Doch ſchier alle die er over geſchreven hebben, berispen ook nu eens den ongevalligen bouwtrant, dan klagen zij over de vele drinkgelden aan de *zes* tot *zeven* leidslieden, en de verveling, die hun derzelver opgezegde les gedurende den langen weg veroorzaakt,

of

of over de vermoeijenis van het doorgaan en bezien van zoovele partijen, dat hun het genot heeft doen verliezen. Ook ik heb wel iets van dit alles ondervonden, en ik moet vreezen, dat het mijnen lezers niet beter zou gaan, als ik hen wilde onledig houden met eene breedvoerige beschrijving, welke alleen dan belang kan inboezemen, wanneer zij eene herhaling is van hetgene men zelf gezien heeft. Waar zoude ik ook aanvangen? Van den ingang door het groote portaal, hetwelk eenen triomfboog vormt, en dat, naar luid van het opschrift, SARA de gemalin des helds, de hoovaardigste vrouw van haren tijd, een jaar na zijnen dood heeft gebouwd, tot den uitgang, moet men bedacht zijn op eene kleine reis, door alle de onoverzienbare ruimten en slingerpaden van het park. Verscheidene uren bezigt men vervolgens, om alle de heerlijkheden des kasteels, — de pronkzalen, de galerijen van schilderijen, en bovenal de bijna tweehonderd voeten lange bibliotheek, welker, met beeldhouwwerk en schilderkunst versierd gewelf, gedragen wordt door twee rijen kostbare, uit één blok gehouwen marmeren zuilen, — ook slechts met eenige oplettendheid te beschouwen, als men de leidsvrouw niet wil ergeren door te groote overijling. Want inderdaad alles schijnt, wat in de paleizen der grooten van rijkdom, sierlijkheid, gemak en kunst afzonderlijk te vinden is, hier als op één punt te zamen gepakt te zijn (*).

De groote *Obélisk*, op het hoogste punt des parks,

(*) Meer over het inwendige kan men vinden in SPIKERS *Reisen durch Engeland I. Th. s.* 45. in de Nederd. vertaling D. I. bl. 41 enz.

parks, voldoet het minfte. Het daarop geplaatfte ftandbeeld van den hertog komt beuzelachtig voor. Het opfchrift gelijkt naar eene kleine verhandeling. Hetzelve behelst de ganfche akte van het Parlement, waarin hetzelve zijne daden opgeteld en de gifte uitgedrukt heeft.

Zijne fchatten en bezittingen heeft hij aan erfgenamen nagelaten, die bijkans tot dat uiterfte gekomen waren, om hun tafelzilver te verkoopen, bijaldien het Parlement het niet beneden de waardigheid had geoordeeld, om zoodanig verworven goed te vervreemden. Hierover liep het gefprek van den dag, bij mijn verblijf in *Engeland*.

In het flot eindigt men met de kapel, in welke hij thans onder eene groote eerzuil van RIJSBRACH op zijne lauweren rust, en

Van den grooten MARLBOROUGH, die 't heelal
Met zijnen krijgsroem vulde, is hier niets over
Dan een handvol nietig ftof. —
Zoo is het eind der menfchen!

Naar het groote hospitaal van *Greenwich* voeren wij op eenen zeer helderen morgen. De togt liep van de *Westminfterbrug*, den *Theems* af, door het fraaije gewelf der *Waterloo-*, *Blackfriars-* en *Southwarkbruggen* over de tegen de pilaren der *Londonbrug* ontzettend bruifende golven. Al wederom een geheel nieuw ftandpunt van het onoverzienbaar panorama der hoofdftad. Welk eene beftendige af-

wisseling van gezigten aan beide oevers! — Welk eene tegenstrijdigheid des rijkdoms en der nooddruft, van de groote zamenleving, alsmede van de kleine moeijelijke bezigheid der bewoners! Hier paleizen, daar armoedige visschershutten; regts de naauwe digte straten van *Southwark;* links de dreigende *Tower*, en aan den voet zijner wallen de landingsplaatsen, waar eertijds zoo dikwijls bij een nachtelijk vertoeven de offers des doods werden opgevischt; dan verder ten oosten de spiegelende watervlakten der *Surry-* en der *Londondokken*. En op den stroom zelven — welk een onophoudelijk gewoel van schuiten, die elkander met bewonderenswaardige behendigheid ontmoeten en ontwijken; gondels en booten met bonte wapperende wimpels; rijk uitgedoste roeijers, vrolijke muzijkpartijen. Wat is toch elk nog zoo kunstig en pronkend schouwspel, in vergelijking van dit groote tooneel van een duizendvoudig afwisselend leven, waarin toch ook hier, bij de zoo bonte mengeling van allerlei gedaanten steeds het *nationale* doorstraalt, en even als de golven, boven welke het vertoond wordt, rusteloos heen en weder wiegt en nimmer tot rust komt.

Reeds van verre ziet men *Greenwich*. Hier werden in het thans niet meer bewoonde koninklijk slot, drie kinderen van HENDRIK VIII, alle merkwaardig voor de geschiedenis, EDUARD VI, MARIA en ELIZABETH geboren. Het vriendelijke en zeer levendige stadje, verdwijnt voor het, volgens de verzekering van bereisde lieden, prachtigste en vrolijkste hospitaal, dat ergens te vinden is. Het bestaat uit twee afzonderlijke, schoon

door

door eene rij van zuilen van korinthische en dorische orde verbonden paleizen. Ten noorden grenst het aan den *Theems* — hier zoo diep, dat zij vloten van koopvaardij- en oorlogschepen torscht — ten zuiden het park, met deszelfs groepen van hooge eiken en echte kastanjeboomen.

Op de hoogte ligt het *observatorium*, naar welks meridiaan men in *Engeland* alle sterrekundige berekeningen bepaalt. Het in eenen zeer grootschen stijl gebouwde hospitaal, meer gelijkende naar de woning van eenen koning van *Groot-Brittannië*, dan naar eene inrigting ter verzorging van inboorlingen, is bestemd ter opneming van zeelieden, die door ouderdom, wonden of andere gebreken onbekwaam zijn geworden; insgelijks voor de weduwen en kinderen van hen, die in gevechten voor het vaderland het leven hebben ingeschoten. Eerst sedert het begin der vorige eeuw, werd het koninklijk paleis, dat KAREL II was begonnen te bouwen, aan dit oogmerk toegewijd, hetwelk verder alle volgende regenten, inzonderheid GEORGE II, door de mildste giften hebben verrijkt. Bij de *drieduizend* oude zeelieden wonen hier bijeen, en zien nu rustig — misschien ook vaak onrustig — uit naar de golven en hooren, gelijk als in eene veilige haven, de stormen en brandingen, met welke zij eens geworsteld hebben. Dit groot contrast der rust in vergelijking van hetgene, waaraan zij zoolang gewend waren, mag wel juist niet geschikt zijn, om hen vrolijk te maken. Maar men is toch bezorgd voor zijn' ouden dag; de tafel is dagelijks en rijkelijk voorzien; men slaapt beter, als men vermoeid en gebrekkig is, op de

ordelijke legerſtede, welke in groote ruimten en kamers voor elk bereid is, dan op het onveilig verdek, of in de bedompte ſcheepsruimten.

Als de zeeman niet, volgens eene bekende opmerking, doorgaans eindelijk zoo ſtil werd, als of hij het ſpreken had verleerd — welke onuitputtelijke ſtof tot onderhoud moest de omgang met menſchen verſchaffen, van welke zoo menigeen aan alle kusten geland, in alle hemelſtreken te huis is, wien geen voedſel onbeproefd, geene gewoonte vreemd is gebleven; die dagelijks in doodsgevaar verkeerd en zich als door een wonder gered hebben, terwijl duizenden hunner broeders naast hen hun graf in de golven vonden. Daarbij bewegen zij zich toch nog ſteeds in denzelfden dampkring, waarin zij grijs geworden zijn. Elk ſchip, dat den *Theems* op- en afvaart, ſtevent *Greenwich* voorbij, en bekenden en onbekenden kunnen op den breeden trap, welke van het hospitaal naar den *Theems* leidt, den grijsaard bij hunne aankomst en bij hun afſcheid de hand ſchudden. Zelfs in de verſierſels der gebouwen heeft alles zijne beteekenis. De voorgevel boven eene der kolonnades vereeuwigt den dood van NELSON. Het vierſpan van den zegewagen wordt geleid door de treurende *Brittannia*. De held rust ontzield op haren ſchoot. Overal, met name in de kapel, gebouwd in den edelſten ſtijl, hebben alle beelden en basreliefs betrekking op de zeevaart, en herinneren groote tooneelen op het geweldig element. Ook kan ieder oude zeeman nog dagelijks in de groote pronkzaal den treurwagen beſchouwen, welke het lijk van NELSON, die denzelven welligt ook eens

in

in triomf geleid had, van hier naar het graf in de *St. Paulus kerk* vervoerde. Hij heeft geheel de gedaante van een ſchip. Stammen van palmboomen verheffen zich op het verdek en dragen den zwarten met kostbare allegoriſche borduurſels verſierden troonhemel. De lijkſtaatſie, zeide de leidsman, kostte 41,000 pd. ongeveer een half millioen guldens.

De oude mannen waren zindelijk gekleed. Sommige hielden de wacht. Evenwel er ſtaat eene zitplaats voor de vermoeiden. Andere zaten afzonderlijk voor hunne kleine huishouding op hunne bedden. Andere gingen en wandelden eenzaam rond. Verſcheidene beantwoordden minzaam wat ik hun vroeg. De kinderen, voor welke eene groote ſchool is ingerigt, ſpeelden en dartelden om de grijsheid. Het was juist zondag, waarop vele moeders en bloedverwanten hen kwamen bezoeken; overal hadden zij zich in groepen geſchaard. De ſlaapkamers waren ten uiterſte zindelijk; de bedden hangmatten, waarin de wakkere knapen zich met groote behendigheid wisten te draaijen. Vroegtijdig tot den zeedienst opgevoed zijnde, wekt al vroeg de gedachte bij hen den moed op, om hier, als zij onvermogend worden, zelfs reeds na zesjarigen dienst, eene wijkplaats te vinden, welke hun eens, gelijk den grijzen voorvaderen, waarborgt voor eenen zorgeloozen ouderdom.

Een ander gedeelte der veteranen woont er buiten bij de hunnen en verkrijgt eene jaarwedde. Men kon vragen, of zij er echter niet nog gelukkiger aan zijn in de kleine hutten, dan zamengepakt in de, mijns erachtens, voor derzelver be-

ſtemming veel te prachtige marmeren zalen? De Gallo-Amerikaan SIMONDS verliet ook met dezen indruk het hospitaal van *Greenwich*, en ik deelde in zijn gevoelen. Want:

„ Men warmt zich toch het best, ſchoon arm, aan eigen haard."

Een ten eenemaal gelijkſoortig inſtituut is het, nabij *Londen* gelegen, hospitaal voor invaliden te *Chelſea*, waarin de natie *vijfhonderd* uitgediende krijgslieden verzorgt, daarenboven echter tienduizenden eene jaarwedde geeft. Ook hier is eene ſchool, voor ten minſte *vijfhonderd* ouderlooze zonen en dochteren van in den dienst geſtorvene arme officieren en ſoldaten. Ik heb mij met bloote beſchrijvingen moeten vergenoegen, welke de doelmatigheid dezer inrigting niet genoeg konden roemen.

Nog eenen aangenamen dag verſchafte mij de heer ACKERMAN op zijn buitenverblijf te *Camberwell*, terwijl hij mij tevens naar het naburig *Dulwich* geleidde. Ook hier heeft zich reeds vroegtijdig de edelmoedige Britſche gezindheid door een rijk geſticht voor een aantal bejaarde perſonen geopenbaard. EDWARD ALLEYNE, een tijdgenoot van SHAKESPEARE, zelf ook een zeer beroemd tooneelſpeler, meende zijn verzameld vermogen niet waardiger te kunnen beſteden, dan bijaldien hij

hij in het land-verblijf, waarin hij het gewoel ontweken en waarvan hij door aankoop eigenaar geworden was, een Collegie of eene rust- en verzorgingsplaats voor oude onvermogende perſonen van goede familiën, onder den naam van (*God's gift*) Gods gave oprigtte. Hij zelf wijdde het overſchot zijner dagen aan het opzigt over den opbouw des huizes en der kapel, en droeg hetzelve na zijnen dood op aan twee waardige bloedverwanten. De aanneming bepaalde hij tot zekere kerſpels, en uit hoofde in het vervolg het getal niet vermeerderd is, zijn de prebenden zoo aanmerkelijk geworden, dat eene plaats in het geſticht tot eigenlijke welvaart brengt. Onlangs heeft een ſchilder, FRANCIS BOURGEOIS een heerlijk geſchenk gemaakt aan dit ſchoone kloosterlijke toevlugtsoord, beſtaande in zijne uitmuntende verzameling van ſchilderijen. Men heeft daartoe eene afzonderlijke galerij gebouwd in eenen zeer goeden ſmaak, en kenners, die juist tegenwoordig waren, verzekerden, dat het daarin niet ontbrak aan kostbare oorſpronkelijke ſtukken der eerſte meesters. Aldus meent de reiziger door *Engeland* wel menigwerf zich ſlechts in een klein onbeduidend dorp te bevinden, en vermoedt niet, welke weldadige inrigtingen, of welke kunstgewrochten hij in zijne nabijheid heeft.

———

Zeden en Kunst in de Engelsche Schouwburgen.

Nergens schijnt men minder dan in *Engeland* van gevoelen te zijn, dat het *tooneel*, bij *deszelfs kunstmatige doeleinden*, ook eene *school der zedelijkheid* zou kunnen wezen. Want deels zou men hier tegen de zedelijkheid van vele hier dikwijls vertoonde, met dubbelzinnigheden doorwevene blijspelen, zeer veel kunnen inbrengen, en men heeft althans juist geene reden, om de Duitschers deswege verwijtingen te doen; deels gaat er met de uitvoering, zelfs der uitmuntendste dramatische stukken, zooveel gepaard, dat het zedelijk gevoel noodzakelijk moet kwetsen. Om het ruischend gewoel der galerijen, de vrijheid, welke men aan de rustverstoorders verleent, de heerschzucht, die van de laagste klasse jegens tooneelspelers en aanschouwers wordt uitgeoefend, en welke somtijds tot dadelijkheden overslaat door smijten met noten, oranjeschillen, enz. gelaten te verdragen, moet men of vrij sterke zenuwen bezitten, of door langdurige gewoonte daartegen verstompt zijn. Ook onder ons heeft het mij steeds een onaangenaam en pijnlijk gevoel verwekt, dat iedereen door de betaling van een billet de vergunning kon koopen, om alle regelen der welvoegelijkheid te schenden en alle achtgeving op hetgene men het beschaafde gedeelte des gezelschaps verschuldigd is, uit het

nog te verliezen. Ondertusschen is het luidruchtig gedruisch het ergste niet. Het is veel aanstootelijker, dat de *zalen*, de *foyers* en *corridors*, door welke men, inzonderheid in *Coventgarden* en *Drury-lane*, de beide grootste schouwburgen van *Londen*, naar de loges gaat, in den eigenlijken zin schijnen aangelegd en versierd te zijn voor de *openlijke boeleersters*; dat de lage wellust hier onbeschaamd alle zijne bekoorlijkheden ten toon spreidt, en aan elk die hier vertoeven wil, gelegenheid wordt gegeven, alle kunsten ter verovering en alle zegepraal der verleiding bij eene volkomene verlichting te aanschouwen. Ik heb mij over het geheel — wat ook theoretische en praktische staatsmannen nog zoo schijnbaar daarvoor mogen aanvoeren — nimmer kunnen overtuigen, dat het *voorstaan* en *vrij geleide* geven van ondeugden, van welke iedereen, al ware het ook slechts fatsoenshalve, met verachting spreekt, vereenigbaar zijn met zedelijke grondbeginsels, waarop elke regering van staten of van steden behoort te berusten. Daarbij schijnt er mij geene akeliger tegenstrijdigheid te zijn, dan de werkzaamste voorzorg van den staat voor de opvoeding der jeugd en der godsdienstigheid van den eenen, en de openbare begunstiging van hetgene, waardoor zij ten minste geestelijk, dikwijls genoeg ook natuurlijk vergiftigd moet worden, van den anderen kant. Ook pleit, voornamelijk in akademieplaatsen, de ervaring er voor, dat, schoon de onverbiddelijke gestrengheid tegen de tempels of spelonken der algemeene ontucht, niet alle buitensporigheden kan voorkomen, zij nogtans in geenen deele die schadelijke gevolgen

heeft, welke men ſchijnt te vreezen. En hierdoor wordt tevens het denkbeeld, dat gewoonlijk tot een voorwendſel wordt gebezigd, van *noodzakelijk kwaad*, het best wederlegd. De toegevendheid in de hoofdſtad van *Engeland* gaat wijders in dit punt, vooral in en voor de ſchouwburgen, toch nog verder, dan, zoo ver ik weet, ergens in *Duitschland*, en men kan zich daarom des te minder verwonderen, bijaldien niet ſlechts lieden van eene angstvallige naauwgezetheid, niet alleen *Kwakers* en *Methodisten*, maar ook vele andere, het bezoeken der ſchouwburgen, ſchoon al niet regtſtreeks voor zonde, toch voor onſtandvastige gemoederen voor ten hoogſte gevaarlijk houden.

Wie *Engeland* als reiziger bezoekt, zal dezelve reeds daarom niet onopgemerkt laten, uit hoofde zij hem gelegenheid geven, deels om het *Engelsch* op de volkomenſte wijze te hooren uitſpreken, waarvoor het publiek, even als eertijds het *Griekſche* volk, eenen ten uiterſte fijnen ſmaak heeft, deels met alle vormen van de mondelijke voordragt, als redevoering en zamenſpraak, in de hoogſte geestdrift, gelijk ook in den gemeenzaamſten toon der verkeering, bekend te worden. Ook moet ik toeſtemmen, dat mij de mondelijke voordragt van een dichterlijk of tooneelmatig kunstwerk, waarin zich zoowel de ganſche kracht en heerlijkheid eener beſchaafde taal, als het der menſchelijke natuur eigene, hoogst wonderbaarlijk, vermogen der ſtem en der redenering ten toon ſpreidt, ſchijnt te behooren tot de aangenaamſte genietingen en vermaken voor elken beſchaafden. Vele vertooningen, welke mij anders, wat den in-

inhoud betreft, weinig belang inboezemden, heb ik slechts met dit oogmerk bijgewoond, en somtijds regel voor regel nagelezen. Hierbij heb ik mij slechts nog meer overtuigd van de moeijelijkheid, om den regten toon en de juiste uitspraak te vatten, te meer, daar het mij voorkwam, dat de kunstenaars zich zelven niet overal gelijk bleven, blijkens ook de dikwijls zoo in het oog loopende ongelijkheid der laatste lettergrepen in berijmde dichtwerken. Bij andere stukken verwekten echter ongetwijfeld beide uitvoering en inhoud op gelijke wijze belangstelling. Het trof zeer gelukkig, dat gedurende mijn verblijf, alleen *zes* der voornaamste stukken van SHAKESPEARE, *Hamlet*, *Othello*, *Julia* en *Romeo*, en de ook met betrekking tot het geschiedkundige zoo belangrijke, *Richard* III, *Henry* IV en VIII werden vertoond. Sommige uitvoeringen, vooral die van *Richard* III, schenen mij zeer den luiden bijval te verdienen, welke dezelve vergezelde. In KEANS voorstelling kwam de gansche roekeloosheid van *Richard* met eene ontzettende waarheid te berde, en men kan naauwelijks iets hartroerenders denken, dan het afscheid der koningin van hare kinderen, in de uitdrukking van het diepste gevoel. Ik had niet gedacht, dat de in weenen en snikken zich ontlastende droefheid zoo edel kon worden gehouden, en dat het eener kunstenares in dien graad, als M. GLOVER, kon gelukken, om in de moeder de actrice ganschelijk te doen vergeten. FALSTAF schijnt met zijn gansche wezen slechts op een *Engelsch* tooneel te behooren. Miss O'NEILL, de lieveling van het publiek aldaar, daarbij zeer hoog geacht

als

als mensch, wist alle harten in de vertooning van *Julia*, even als de jongere KEMBEL als *Romeo* te boeijen. Het op zich zelve mindere ſtuk *Hendrik* VIII, zou echter naauwelijks, in waarheid, gepastheid en naauwkeurige in achtneming van de kleederdragt des tijds, bij ons, even als daar, behagen. YATES, die in de misleidingen (*Cozening*) in vijf geheel verſchillende rollen ſteeds een ander weet te ſchijnen, de *Comicus* MUNDEN en MATTHEWS, die de bijzonderheden van elk zijner *mede-acteurs* in den edelſten graad weet na te bootſen; ſpreidde bekwaamheden ten toon, die voorzeker allerwege onder de zeldzaamheden behooren.

Desniettegenſtaande heb ik mij niet kunnen vereenigen met de onbepaalde bewondering van het Engelsch tooneel, waarmede ik zelfs vele Duitſchers, welken toch de bekwaamheden onzer kunſtenaars niet onbekend waren, vervuld vond. De rustige zamen- of alleenſpraak, geleek ſoms volſtrekt naar eene van buiten geleerde, en in afgemetene tempo's opgezegde les. In de uitdrukking des hartstogts ging men ten minſte buiten de palen, welke wij, in tegenſtelling van het Franſche pathos, voor de uiterſten houden; de zoo geliefkoosde *ſhrieks*, of die gillende ſchreeuw, welke altoos door eene bedwelmende toejuiching wordt beloond, maakten nogtans dikwerf het ſlot. Zelfs de boosaardige kwinkſlagen van *Richard* III verwekten ſomtijds, inzonderheid bij het *henengaan van* KEAN, welke tot eene *vaste gewoonte* geworden is, meer gelach dan ergernis. Aan *Illuſie* is bijkans in het geheel niet te denken. Want het telkens inſtroomen na het derde bedrijf voor den halven

prijs,

prijs, maakt zulk een gedruisch, de ſtoornisſen door de galerij zijn zoo menigvuldig, het handklappen, dat vaak te midden der heerlijkſte alleenſpraken zeer lastig hindert, is zoo drok, dat men nimmer kan vergeten, waar men is. Ook houdt men er niet van, om den aanſchouwer in eene ernſtige ſtemming te verlaten. Blij-, kluchtſpelen en pantomimen volgen altijd op de verhevenſte en aandoenlijkſte ſtukken (*), en het is niets buitengewoons, na eenen *Hamlet* of *koning Lear*, eene actrice, in *Mother Gooſe*, in de gedaante van eene ontzettende gans, op het tooneel rondwaggelen, en met groote toejuiching begroet te zien. Ook de langdurigheid van *zeven* tot *twaalf* ure en daar boven is vermoeijend. In de *garderobes*, *decoratiën* en *machineriën*, is men, mijns bedunkens, hoe ſtellig mij ook anderen tegenſpraken, te *Weenen* en vooral te *Berlijn*, op zijn minst, niet ten achteren bij *Coventgarden* en *Drurylane*. Doch de verlichting is luisterrijk. Om echter het grootſte van dien aard te zien, moet men eenen avond in den alom beroemden *vauxhall* doorbrengen, alwaar hon-

(*) Ook dit gebrek heerscht veelal op ons anderzins uitmuntend tooneel, en men moet met den geleerden N. toeſtemmen, dat de kluchtſpelen dikwerf den ernſtigen en zedelijken indruk verdringen, welken de eerſte ſtukken hebben veroorzaakt. Doch daar de ſchouwburg thans zoowel eene bron van finantiëele ſpeculatie, als eene ſchool van goede zeden ſchijnt te zijn, wordt het laatſte wel eens aan het eerſte opgeofferd, om meer volk te trekken en allen te behagen.

VERT.

honderdduizend lampen den nacht in volkomen dag veranderen.

Verre zij het van mij, om mij door deze vlugtige wenken een beslissend oordeel over den toestand van dit gedeelte der volksbeschaving te willen aanmatigen. Zulks vereischt grondiger kennis en langduriger waarneming, en ik vrees misschien thans reeds te verre buiten mijnen kring getreden te zijn. Daarenboven stemt hetgene onze landsman GOEDE hieromtrent in eene afzonderlijke afdeeling van zijn meermalen aangehaald werk (*) heeft gezegd, bijna zonder uitzondering met mijne denkbeelden overeen. In *Engeland* is men het vrij algemeen daaromtrent eens, dat deels de water- en rijdkunst, en de vossenjagten, zoo als men dezelve in de schouwburgen van ASTLEY en SADLERS-WELLS, gewisselijk met bewonderenswaardige vlugheid, ziet vertoonen, den smaak bederven voor het edelere, deels dat het tooneel niet meer is, wat het was ten tijde van deszelfs hoogsten bloei. Het heeft welligt dezen roem inzonderheid te danken aan de beide zeldzame, misschien in hunne soort eenige geniën, SHAKESPEARE in de zestiende, GARRICK in de vorige eeuw. *Gene* — een menschenkenner en karakterschilder zonder wederga; onuitputtelijk was zijn geest in denkbeelden, zijne verbeeldingskracht in de grootste zoowel als in de bevalligste beelden, zijne taal in toonen voor de verhevenste en voor de teederste gevoelens, doordringende van alle kanten tot het menschelijk gemoed; eertijds eene milde bron, waaruit, even als de Grieken

(*) Over *Engeland* III. Deel.

ken uit HOMERUS, ontelbare Britſche en hem in geest overeenſtemmende Duitſche dichters hebben geſchept — SHAKESPEARE leeft, weinig verminkt door de afwisſeling van tijd en ſmaak, in eeuwig frisſche jeugd, in de achting en zelfs in de nagedachtenis van zijne natie. Er zijn enkele uitmuntende tooneeldichters, als OTWAY, ADDISON, CONGREVE, ROWE, CIBBER, naderhand CUMBERLAND en SHERIDAN op zijn voetſpoor, hoewel met ongelijke ſchreden voortgegaan, meestal gelukkiger in het vermijden van zijne zedelijke en dichterlijke zonden, dan in het bereiken van zijne deugden (*). Thans moeten de goede dramatiſche werken ſteeds zeldzamer worden. Zelfs de beroemde lord BYRON ſchijnt juist in dit vak de minſte lauweren in te oogſten.

GARRICK, die naar het eenparig oordeel den zonderlingen geest van SHAKESPEARE, in al deszelfs wonderbaarlijke verſchijnſels, op de volmaaktſte wijze had gevat, wordt nog dikwijls genoemd. Hij heeft den waardigſten zijner navolgers, die hem zagen en hoorden, gelijk als KEMBEL, COOK, en de zoo bijzonder bewonderde SIDDONS beſtendig als ideaal voor den geest gezweefd. Ik weet niet hoeveel deze *laatstgemelde* aan zijn voorbeeld, hoeveel daarentegen aan haren eigenen aanleg verſchuldigd is. Dit weet ik ſlechts, dat mij de voorlezing van ſommige hoofdrollen, als lady *Macbeth*

(*) Men vergelijke het verdere daarover in BOUTERWECKS *Geſchichte der Poeſie und Beredtſamkeit* 7 *und* 8 *band*.

beth of als koningin *Catharina* van *Arragonië*, welke ik te *Cambridge* bijwoonde, alles ſcheen te overtreffen, wat ik in *Engeland* van andere tooneelſpelers gehoord had. De beroemde kunſtenares, (geboren in 1749) welker koninklijke houding de jaren zoo weinig nedergedrukt, als de waardigheid harer trekken verzwakt hebben, handhaafde ook buiten het tooneel — van hetwelk zij even als haar broeder KEMBLE, reeds eenen geruimen tijd in het ſtille burgerlijke leven wedergekeerd is — diezelfde magt, waarmede zij alle de onnoemelijk verſchillende wijzigingen der toonen beheerscht, en ſteeds den grondtoon des karakters, waarin zij ſpreekt, vasthoudende, elke uitdrukking met denzelven in de volkomenſte harmonie weet te brengen. „ Mist gij — zeide de oude bisſchop van *Bristol* tot mij, toen zij geëindigd had, — mist gij nog eene verklaring van STEEVENS of JOHNSON? Verſchijnt niet elke gedachte helder voor den geest? Dringt niet elke toon tot in het binnenſte des gemoeds?" Zoo had ik het aan mij zelven ondervonden. Ook werd zij van het gezelſchap niet zoo zeer vereerd door eene luidruchtige toejuiching, dan door de plegtigſte ſtilte, den ingehoudenen adem, en die woordelooze zich onwillekeurige openbarende natuurlijke toonen van een diep bewogen gevoel, waarvan IFFLAND plagt te zeggen, dat zij hem veel meer waardig waren, dan het vaak zoo gedachteloos geklap van duizend handen.

In het geſprek met mistriſſ SIDDONS, uitte zij ook van haren kant eene groote ontevredenheid met den tegenwoordigen toeſtand van het tooneel, en de middelmatigheid der nieuwere ſtukken. Het ſlecht be-

bezetten der rollen, en den hand over hand toenemenden ſmaak voor de ellendigſte kluchten. Zij ſcheen, wel is waar, niet ten eenemale onbekend met onze dramatiſche ſtukken; nogtans had ik eene levendigere belangſtelling daarin verwacht. De mijne was des te grooter, hoemeer onverwachts het mij overkwam, om ook deze *Britſche* vrouw — in welker lof alle reizigers, die haar hoorden, onuitputtelijk zijn, van welker uitſtekend kunstvermogen, ook zoovele mijner bekenden met geestdrift, gelijk van haar perſoonlijk karakter en hare zeden, met de grootſte achting hadden geſproken — nog van aangezigt tot aangezigt te zien; nog, eer zij ganſchelijk zwijgt, de ſtem te hooren, welke bijna eene halve eeuw de meest geoefenden van hare eigene en vreemde natiën met verrukking hebben vernomen. Reeds heeft zij het hoogſte toppunt van haren roem overleefd. Zelfs bij de laatſte van hare rollen, had, zeide men, de toegezwaaide hulde eigenlijk ſlechts betrekking op hare voormalige verdienſte, en aldus verbeidt ook haar het lot van alle, die ooit in dit gebied der kunst geſchitterd hebben. Want terwijl het gezang des *dichters:*

na eeuwen nog blijft leven,
Ziet men Tooneelſpeelkunst, hoe wonderbaar, dra ſneven,
Ontvliedend oog en zin, wijl zij geen ſporen laat.
Haar tooverij verſterft met die haar kracht verſtaat,
En, even als voor 't oor een klank ſnel gaat verloren,
Is ſlechts één oogenblik haar ſchepping ook beſchoren.
Geen duurzaam werk bewaart haar' eens verworven roem;
De kunst is zwaar, het loon vergànklijk als een bloem.

Het nageslacht wijdt aan den kunstnaar krans noch eere,
Hij 's op elk oogenblik, wie later lof begeere,
Te regt dan gierig, ja hij moet den tijdgenoot
Naauw aan zich hechten, en 't gevoel van, wat zich groot
En edel noemen durft een levende eerzuil bouwen,
Vereeuwigend vooruit zijn' naam vol zelfvertrouwen.
Die aan de kern der eeuw, waarin hij leeft, voldoet,
Leefde ook voor elken tijd, die 't nageslacht begroet.

Bezigtiging der Boekwinkels- en Verzamelingen van oude Clasfici, benevens een overzigt van de Engelsche Letterkunde.

Om den toestand der letterkunde in *Grootbrittannie* te leeren kennen, heeft een Duitscher niet van noode eerst het vaste land te verlaten, om zich op de plaats zelve daaromtrent te laten voorlichten. Terwijl men daar schier geen acht slaat op eenige verschijnsels buitenslands, en eene Duitsche geleerde Courant of Maandschrift velen naauwelijks bij den naam bekend is, zou de Brit, voornamelijk in *Duitschland*, niet weinige letterkundigen vinden, die hem alle zijne levende of gestorvene geleerden benevens hunne schriften zouden kunnen opnoemen (*). Wij kennen immers niet

(*) *Engeland* heeft geenen HAMBERGER, geenen MEUSEL,

niet flechts alle aldaar beftaande *magazines*, *reviews* en *repofitory's*, en vinden ze te gader met de vaderlandfche in onze mufeums, maar onze boekverkoopers en journalisten hebben ook te *Londen* hunne correspondenten, en zorgen voor *uittrekfels*, *overzigten* en *vertalingen*.

Het kan wel in vele opzigten een gebrek wezen, dat wij Duitfchers alles willen weten, en te veel tijd befteden aan het inlasfchen van elk ellendig voortbrengfel van den tijd in onze maandwerken. Doch het blijft toch ook de roem der Duitfchers, dat zij onverdroten elke verdienfte opzoeken, en waar zij die vinden, dezelve geregtigheid laten wedervaren (*).

Schoon

SEL, geenen ERSCH. Gelijk de laatstgemelde den Franfchen het eerst een *geleerd Frankrijk*, zoo leverde de geleerde letterkundige en bibliothekaris te *Göttingen* J. D. REUSS den Britten een *geleerd Engeland*, of Woordenboek der thans levende fchrijvers en hunne Werken, van 1770 tot 1803. 4 Deelen. (*Berl.* 1791—1804). Wat naderhand van dien aard in *Engeland* ondernomen is (b. v. de *New Catalogue of living English Autors* 1799) is of onvoltooid, of niet voortgezet. Voorzeker leveren de *Magazijnen* en *Reviews* bijdragen daartoe in menigte, gelijk het thans uitkomende *Obituary* (Nekrologie, Doodenboek). Slechts Duitfche vlijt kan bij zulk eenen, ten deele zoo ondankbaren arbeid, volftandig blijven.

(*) Het komt mij voor, dat onze Nederduitfche letterkunde niet zeer onder de aandacht valt onzer Hoogduitfche naburen, en zij dikwijls ons fchijnen uit te fluiten van die geregtigheid, waarop zij zich jegens andere natiën beroemen. Welligt gefchiedt zulks uit onkunde

 met

Schoon de reiziger dus, zoodra hij over het algemeen belang ſtelt in de buitenlandſche letterkunde, reeds het beste kent, wat er voorhanden is, zonder dit land bezocht te hebben, zal hij nogtans niet terugkeeren, zonder eenigermate zijne kundigheden verrijkt te hebben. Veel vertoont zich toch anders voor het *oog* zelf, en reeds het bezigtigen der boekwinkels, maakt hem niet ſlechts door aanſchouwen meer bekend met de *nieuwſte* werken, maar ook in het algemeen met den *toeſtand* der *letterkunde*, dan zulks oppervlakkig mogelijk is.

Mijn ambt heeft mij reeds lang in nadere betrekking gebragt met den boekhandel, waarin dit geſchrift verſchijnt, en mij, door het algemeene mij opgedragene opzigt en de leiding van denzelven, tevens eenige kennis verleend van dezen tak der mercantiele nijverheid. Dit was voor mij eene beweegreden te meer, om mij wat nader van de bijzonderheden des Engelſchen boekhandels te laten onderrigten. Dit viel mij des te gemakkelijker, uit hoofde ik te *Londen* in de prent- en boekwinkels van de heeren ACKERMANN en BOHTE bijna te huis was.

In zeker opzigt ſtaat de boekhandel in *Engeland* *hooger* dan in eenig beſchaafd land. Van den anderen kant heeft ten minſte de *Duitſche* veel boven denzelven vooruit.

Hooger ſtaat hij reeds met betrekking tot de ontzettende ſommen, welke aan letterkundige onderne-

met onze taal en geleerde vorderingen in onderſcheiden vakken.

VERT.

nemingen besteed, en die slechts uit den rijkdom der natie, en de uitbreiding van hunnen handel in alle werelddeelen verklaarbaar worden; weshalve ook datgene, wat tegenwoordig door de bijbelgenootschappen wordt voortgebragt, en naauwelijks meer te berekenen is, in geen land der wereld mogelijk zou wezen. De weelde in prachtwerken neemt schier met elk jaar toe, en wat bij ons in dit vak bijna als eenig zich vertoont, gelijk als het *N. Testament* van GRIESBACH, de *Ilias* van WOLF, of de werken van WIELAND en KLOPSTOCK, alle te zamen uit den *Göschenschen* boekwinkel, behoort daar onder de niet ongewone verschijnsels. Zelfs bij de schriften van zeer ondergeschikte schrijvers, bespeurt men in formaat, papier, typographische sierlijkheid en fraaiheid van platen, eene verkwisting, welke, men niet kan begrijpen, dat een behoorlijke aftrek kan vergoeden. Immers de meest gezochte *Journalen* en *Magazijnen*, dikwijls zelfs bloote aankondigingen van boeken en *Catalogussen*, onderscheiden zich door papier en druk, in eene mate, zoo als men zulks bij ons somtijds bij exemplaren voor schrijvers of opdragten gewoon is. Men verwondert zich derhalve niet meer, als een Engelschman verbaasd staat, om uitgaven van werken van oude of nieuwe clasfici, op het graauwste papier, met de meest afgesleten letters, kortom, in eene gedaante te zien verschijnen, welke voor volksliedjes of nieuwsvertelders, zoo als men dezelve te *Londen* aan de hoeken der straten verkoopt, naauwelijks goed genoeg zouden zijn.

Hoe lang moet een Duitſche uitgever zich be-denken, eer hij een werk in quarto of in folio onderneemt. Aldaar verkiest men voor groote natuurkundige, ſtaat- en aardrijkskundige werken en levensgeſchiedenisſen, of voor elke maar eenigzins belangrijke reisbeſchrijving, zelden een ander formaat, hoe goed men zulks anders verſtaan moge, om ook de allerkleinſte uitgaven en zakboekjes, met de bevalligſte ſierlijkheid, te leveren.

Dit alles zou echter ook in het rijke *Brittannie* niet mogelijk zijn, als de boekhandelaar geene grootere ſpeculatien, en deze in vele opzigten veel veiliger kon doen, dan de Duitſche. *Eene boekerij* te bezitten behoort ſchier tot de onontbeerlijkſte behoeften van iederen eenigzins bemiddelden man, alsmede tot de meubelen van elk welgeſteld huis. Men zal niet ligt in eene tamelijk aanzienlijke burgerwoning komen, zonder ten minſte een gedeelte van het vertrek met welſtandige boekenkasſen bezet te zien, en op de buitenplaatſen der grooten is men zeker, eene aanzienlijke plaats, ſoms eene groote zaal, enkel aan de oude of nieuwere letterkunde gewijd, en daarenboven de groote, breede, ſpiegelgladde tafels en bureaux, met kaarten, of met portefeuilles voor platen of bouwkundige teekeningen, belegd en opgevuld te vinden. De keuze der werken moet bij nieuwe inrigtingen zeer dikwijls aan den boekverkooper zelven, of aan den geestelijke der plaats overgelaten worden. Alleen ſchijnt het eene uitgemaakte zaak te zijn, dat even zoo min de oude, als de nieuwe klasſieke nationale werken mogen ontbreken. Want,

al

al worden dezelve ook foms minder gelezen, zoo blijven zij toch veel langer in achting, dan bij ons het geval is, zoodra zij flechts eenigzins, als OPITZ, als HALLER, als KLEIST — om niet te fpreken van KLOPSTOCK, wien ik toch fchier niet voorbijgaan kan — verouderd zijn, ten minfte niet meer in den kring behooren, welks lezing juist aan de orde van den dag is. De Engelfche minnaar van boeken, of ook diegene, voor wien eene bibliotheek flechts een artikel van weelde is, tot eene volledige huishouding, of tot vermaak van zijne gasten, bij landelijke bezoeken, oordeelt het even zoo noodzakelijk, om de *oude* gefchiedfchrijvers, de *oude* dichters, SPENCER, BUTTLER, PRIOR, DRYDEN, POPE, als de nieuwfte voortbrengfels van allerlei foort zich aan te fchaffen. Daaruit kan men het verklaren, dat er jaarlijks van zekere werken, die nu eenmaal in de verzameling der clasfici aangenomen zijn, nieuwe drukken worden opgelegd. De kooper leest misfchien het oude even min als het nieuwe. Maar wat bekreunt zich de boekverkooper daarom? Het volkomenfte werk des geestes, even als het ellendigfte voortbrengfel, is voor hem als koopman *gading*. Als zijne onkosten gedekt zijn, dan is het gebruik hem onverfchillig. Het zou, zeide mij iemand, er flecht met onzen handel uitzien, als er *flechts* zooveel *gekocht* werd, als er *gelezen* wordt. Dus laat hij dan niet flechts de fchriften van de onfterfelijke auteurs, als SHAKESPEARE, MILTON, HUME, ROBERTSON, THOMSON, maar ook thans minder gelezene, als YOUNG, RI-

CHARDSON, SMOLLET, FIELDING, ſteeds weder telkens op nieuw drukken.

Ook de *aftrek* van vele artikels, zoodra de ſchrijver of de inhoud juist aan de orde van den dag is, is niet alleen ongeloofelijk groot, wat het getal betreft, maar ook, met betrekking tot den tijd, ongeloofelijk ſchielijk. Men heeft zeer vele voorbeelden, dat er van een tooneelſtuk, eenen roman, een ſtaatkundig geſchrift, waarvan des ochtends nog drie tot vierduizend exemplaren voorhanden waren, des avonds een *enkel*, als men het had kunnen bekomen, gaarn dubbel betaald zou zijn geworden. Dit ſpoedig vertier wordt reeds daardoor bevorderd, dat ſchier alle handel zich vereenigt in de kleine wereld der hoofdſtad, en van daar uitvloeit naar alle gedeelten van het eiland; daarbij ook dat, bij enkele belangrijke werken, niet, als bij ons, een *eenige* boekverkooper de onderneming waagt, maar dat *zes*, *tien* en dikwijls meer nog der voornaamſte boekvervoopers, wier namen men dan ook als *firma* op de titels vindt opgeteekend, zoowel in de kosten, als in de exemplaren onderling deelen. Dikwijls wordt ook, als het werk in het licht gekomen is, door rondgezondene lijsten ter inteekening; of bij de jaarlijkſche *ſmulpartijen der boekverkoopers*, door groote boekhandelaars op een aanzienlijk getal van exemplaren ingeteekend, en terſtond de uitgave verdeeld, of een verouderd artikel verkocht. Elk moet betalen, wat gij gekocht heeft, en de uitgevers zijn nimmer, gelijk thans de Duitſche, in gevaar, om de boeken in plaats van de betaling, in hunne winkels

we-

weder te zien keeren, en niets voor zich overig, dan onderwerping in het algemeene lot en het vergeten der ellende bij de *kreeftenſoep* (*).

Zekere geſchriften hebben in *Engeland* een veel grooter publiek, en ſchoon verre weg het meeste, dat *gedrukt* wordt, te *Londen* in het licht verſchijnt, en zelfs boekverkoopers in akademieplaatſen weinig uitgeven, wordt er nogtans in alle groote en kleine ſteden zeer veel gelezen. Wie zal het gelooven, dat er alleen van een godsdienſtig Tijdſchrift, van het *Evangelical Magazine*, bij de 22,000 exemplaren verkocht worden. En nog-

(*) De Duitſche boekhandelaars wisten eertijds ook niets van die onzekerheid. Men trok naar de groote ſtapelplaatſen der letterkunde, *Leipzig* en *Frankfort*, met oude en nieuwe koopmanswaren. De eigenaars der door gansch *Duitschland* verſtrooide boekaffaires, vond men zelve daar of hunne zaakgelastigden. Elke boekverkooper nam van de artikels zijner confraters zooveel exemplaren, als hij meende aan zijne kalanten te kunnen verpasſen. Daarentegen gaf hij ook van zijnen voorraad, zoo veel als elk begeerde. Hetgene gewonnen, of volgens de gewone wijze van ſpreken, hetgene *geſchreven* was, moest ook *betaald* worden, al was er ook niet één exemplaar verkocht. Aldus zijn de groote magazijnen in de oude boeknegotien ontſtaan, in welke men nog ſteeds van menig voortreffelijk en kostbaar werk, dat nogtans voor den handel eene ſlechte ſpeculatie kon wezen, eene menigte van exemplaren vindt.

Thans echter geeft men terug, wat binnen den loop van een jaar niet verkocht is. Uit ſcherts noemt men de terugkomende artikels *kreeften* en de Leipziger maaltijd der boekhandelaars, op het eind der misſe de *kreeftenſoep*.

nogtans heeft men mij zulks op de drukkerij zelve verzekerd, alwaar op *eene* ſtoompers op eenen dag 7000 bladen werden afgedrukt. Daarenboven denke men aan die tallooze verzendingen der Engelſche ſchriften in de *Oostindiſche Koloniën* en naar *Amerika.* Offchoon het daar ook niet aan boekverkoopers ontbreekt, zijn hun toch de bijdragen onontbeerlijk, en veel, dat in *Brittannië* reeds vergeten is, komt daar voor als eene nieuwe uitgave. Aldus wordt het begrijpelijk, dat, als men bij ons het getal der exemplaren bij honderden, men ze daar bij duizenden berekent.

Men klaagt in *Duitschland*, en zelfs in *Engeland*, over de hooge en ſteeds hooger rijzende prijzen der Engelſche boeken. Dezelve baren minder verwondering, als men weet, welke kapitalen de uitgevers noodig hebben, om ze publiek te maken. De kostbaarheid der materialen, het drukloon, en zijn het daarenboven werken met platen, de onkosten, welke zelfs middelmatige teekeningen en graveerſels vereiſchen, dan overtreft zulks ongetwijfeld, hetgene bij ons betaald wordt, *viervoudig.* In dier voege kan men, b. v. uit de ontzettende onkosten van den druk, en de toebereidſels verklaren, dat BOWYERS uitgave van HUME's geſchiedenis van *Engeland*, voor bijkans 1500 guldens, en eene nieuwe uitgave van *Don Quichotte*, in vier deelen, met platen, voor ongeveer 1300 guldens verkocht wordt.

Daarenboven is het *Honorarium* bij werken, die bijzonder in trek zijn, tot eene ongeloofelijke hoogte geſtegen. Reeds vroeger was dit het geval. Een zeer geloofwaardig man, de overledene bisſchop

ſchop SACK, de vertaler der eerſte deelen van de Leerredenen van HUGO BLAIR, heeft mij verzekerd, dat er aan den ſchrijver voor elke afzonderlijke preêk, van lieverlede omtrent *twee duizend* guldens betaald zij, en men verhaalt van eenen thans bloeijenden dichter, dat hij voor ſommige zijner werken, niet naar de *bladen*, maar naar de enkele *verzen* wordt beloond (*). Een nieuwe levensbeſchrijver der thans levenden meldt, zoo als blijkt uit goede bronnen, van WALTER SCOTT, wiens werken ook in *Duitschland* zoo menigvuldig vertaald en zoo gretig gelezen worden, dat hij in de twintig jaren zijner letterkundige werkzaamheid 650,000 guldens, door zijne ſchriften heeft gewonnen; dat TH. MOORES gedicht *Lalla Rookh*, in een jaar *acht* drukken beleefde, en dat er aan den dichter voor het regt der kopij 32,500 guldens, aan lord BYRON echter door den boekverkooper MURRAY reeds over de 152,000 guldens zijn betaald. Moeten volgens dit alles, de prijzen der boeken naar evenredigheid niet rijzen?

Als er een belangrijk werk in het licht zal komen, of als het voltooid is, dan moet het ook *aangekondigd*, en *bekend gemaakt* worden. Ook dit

(*) Het doet mij leed, dat de geleerde N. hier den dichter niet noemt, wiens verzen zoo bijzonder gezocht zijn. Immers daaruit zou men meer, dan uit vele andere werken, een beſluit tot den heerſchenden geest kunnen opmaken. Vooral daar de Engelſche dichters onder ons minder bekend zijn en het volgend overzigt zulks niet genoegzaam opheldert.

VERT.

dit verhoogt de kosten en de prijzen. Aan alle hoeken der ſtraten leest men aankondigingen in grooten typographiſchen ſtijl. De omſlagen der meest gelezene tijdſchriften, of bijzonder daaraan gehechte bladen, zijn er mede opgevuld. De enkele aanneming moet met vijf of zes guinjes (60 guld.) betaald, de bijlage zelve echter op *eigene* kosten geleverd worden. Voorts is de prijs dezer tijdſchriften, als men den, wel is waar, zeer duidelijken en fraaijen, maar tevens bij uitſtek kleinen druk, en de hoeveelheid van hetgene op één blad ſtaat, in aanmerking neemt, vrij matig, en op verre na niet zoo ſchreeuwend hoog, als naar evenredigheid de prijs van vele onzer Duitſche almanakken of menige uitgave van Duitſche claſsici, in welke werken men bijna even zooveel wit als gedrukt papier kan betalen, en alfabeths, die men in weinige uren kan doorloopen, met veel geld moet betalen. De nadruk wordt door niets zoo zeer geregtvaardigd, dan door deze ſchraapzucht in den handel, welke zich velen onzer aanzienlijkſte vaderlandſche *confraters* veroorloven.

Nog een blik op de boekwinkels! Ook in *Duitschland*, inzonderheid *Leipzig* en *Frankfort*, waren magazijnen, welke groote letterkundige ſchatten behelsden, en zij zijn ſlechts zeldzaam geworden ſedert de ten eenemaal veranderde gedaante des handels. Doch ganſchelijk onberekenbaar is de rijkdom van ſommige der grootſte Londenſche magazijnen van boeken, onder welke het *Lackingtonſche* en *Longmanſche* onbetwistbaar de eerſte plaatſen bekleeden. De lezers kennen waarſchijnlijk uit vele beſchrijvingen den *Muzentempel* van LACKINGTON,

TON, die met *eene guinje* begon, en zich — volgens de verzekering van GOEDE — binnen korten tijd, een kapitaal van zes duizend ponden jaarlijksche inkomsten moet verworven hebben. Als men door den hoofdingang treedt in dezen — gelijk dezelve op vele prenten genoemd wordt — *fraaisten winkel der wereld*, dan bevindt men zich in eene groote, ronde, van boven verlichte zaal, die omgeven is van slakkenvormige tot in het midden der vierde verdieping toeloopende galerijen. Dewijl de hoogte en middellijn dezer galerijen, tot aan de van alle kanten heldere, spitse punt, door welke het licht valt, trapswijze afnemen, zoo overziet het oog het geheel in de diepte met éénen blik. Links van de zaal opent men eene reeks van kamers, met boeken gevuld. Alhoewel de niet zonder eene zekere kwakzalverij opgestelde aankondiging in de catalogusfen, die het getal van boeken, om hetzelve te vermeerderen, op verscheiden honderd duizenden begrooten, zeer overdreven mag wezen, is er toch een onberekenbare voorraad, door aankoop van gansche boekverzamelingen, hier opeengestapeld, en het vertier moet alle vergelijking met gewone winkels onmogelijk maken. Aan soliditeit en innerlijke waarde wordt hij echter door den *Longmanschen* verre overtroffen. Deze is digt bij de *St. Pauluskerk*, in de naauwe *Paternosterstraat* gelegen, alwaar over het geheel, gelijk mede in de daaraan stootende *Ave Maria straat*, de eigenlijke zetel van den Engelschen Boekhandel is. Ik vervoegde mij, bij afwezigheid van den heer LONGMAN, bij eenen der

kan-

kantoorbedienden, die, hoewel ik vooraf zeide, alleen om te *zien*, maar niet om te koopen gekomen te zijn, mij toch met groote bereidvaardigheid in het groote lokaal rondleidde. Ik wist naauwelijks, werwaarts ik het oog wenden, en waar ik het langst vertoeven zou. Dagen zouden daartoe noodig geweest zijn. Aangezien de boeken in de Engelsche winkels meerendeels gebonden zijn, of althans ingenaaid, meent men ook hier niet zoo zeer in een' *boekwinkel*, als in eene *bibliotheek* te zijn, welke echter het kostbaarste uit alle vakken der letterkunde, en het zeldzaamste, wat de boekdrukkunst sedert derzelver uitvinding heeft voortgebragt, te koop aanbiedt. Eene volledige afdeeling behelsde de oudste drukken; eene andere de grootste en kostbaarste platen; andere de prachtuitgaven en *editiones principes* der clasfici; andere weder de eigenlijke vaderlandsche letterkunde; andere de buitenlandsche, Fransche en Italiaansche. Slechts van de Duitsche was, helaas! zeer weinig te zien. Wat men ook hier en daar van de toenemende belangstelling daarin heeft opgevijzeld — mij kwam het over het geheel nog zeer onbeduidend voor (*), en zelfs voor de

(*) Zeker is het smartelijk, de verdiensten in het vak van geleerdheid en fraaije letteren, buitenslands miskend of althans onbekend te zien. Doch dan moest de geleerde N. zich eens verplaatsen, met het gevoel van eenen Hollander, zoowel in *Duitschland* als *Engeland*, om te erkennen, wat het zij, om zijne natie miskend te vinden.

VERT.

de weinige Duitsche boekverkoopers (*) mag juist deze tak wel de minste vruchten dragen. Men heeft, wel is waar, begonnen, om sommigevan onze classici te vertalen, en sommige dramatische werken zijn zelfs niet zonder bijval op het tooneel verschenen. Maar reeds de keus was niet altijd gelukkig. Zoo kon het b. v. geene verwondering baren, dat de *Maria Stuart* van SCHILLER, als eene ijverige Roomschgezinde, in *Engeland* veel minder opgang maakte dan in *Frankrijk*. Sommigen der stukken van KOTZEBUE, en vele Duitsche romans, verspreidden zelfs het denkbeeld, dat onze fraaije letterkunde *onzedelijk* was. Nog minder is die taak altijd in de beste handen gevallen. Over het geheel komt het mij voor, dat men, om werken *van smaak* ten eenemaal naar eisch te kunnen schatten, en ze *in derzelver geest* te kunnen lezen, met de oorspronkelijke taal bekend moet wezen, waarin de eigenlijke geest van elk volk op het kennelijkste uitgedrukt wordt. Reeds daaruit heb ik het mij verklaard, waarom ook de meesterstukken der *Grieken* en *Romeinen*, zelfs in de best geslaagde overzettingen, bij de klasse van lezers, wien de oudheid zelve en hare taal vreemd is, geen zeer algemeen en levendig belang inboezemen, en door velen, meer uit mode, dan uit neiging, gelezen of doorbladerd worden. Het meeste zal zulks, wel is waar, dan het geval zijn, als eene halstarrige getrouwheid dezelve onverstaanbaar en smakeloos maakt.

Ge-

(*) Men heeft er thans vier: BOHN, BOHTE, BOOSEY, TREUTTEL & WÜRZ.

Gelijk er over het geheel in het groote *Londen*, ook zeer verſchillende ſoorten van boekverkoopers zijn (*), zijn er met name onder hen bloote *handelaars in oude clasſici.* Zij hebben ten deele zeer groote magazijnen. In *Griekſche* en *Latijnſche* ſchrijvers en letterkundige toebereidſels, onderſcheidt PRIESTLEY, mijns bedunkens, even als onze WEIGEL, zich ook als *kenner.* De hoofdzakelijke ſpeculatie is op den inkoop van buitenlands uitgekomen werken gerigt, waardoor juist deze artikels bij ons zoo duur worden. Ook vond ik hier vele nadrukken van uitgaven van Duitſche philologen, wel is waar, veel duurder dan de originele, maar, ook in eene nog eens zoo fraaije gedaante, aangezien het Britſche oog aan onze bekrompenheid in papier en typographie niet kan gewennen. Dus kost de woordelijke afdruk van CICERO door ERNESTI, ongetwijfeld driemaal meer dan de oorſpronkelijke uitgave. In *Holland* is ook — niet de druk (†) — maar het papier beter dan onze ge-

(*) Als daar zijn *wholeſale bookſellers*, of boekverkoopers in het groot, welke ſtad en land als *expediteurs* voorzien, *publishers* of uitgevers, *retail bookſellers*, of *asſortimenthandelaars* en *uitgevers* tevens. Dan de zoodanige, die ſlechts in *nieuwe werken* handel drijven, zulke, die leeskamers (*reading rooms*) of *leesgezelſchappen* houden; andere die enkel in geneeskundige, dramatiſche, godsdienſtige geſchriften voor de jeugd, en Duitſche, Franſche, Italiaanſche boeken handelen; eindelijk *dealers in ſecond hand books*, waartoe alle groote en kleine *handelaars in oude clasſici*, eigenlijk ook LACKINGTON en LONGMAN behooren, die trouwens ook zelve uitgeeft.

(†) Zou deze aanmerking wel in allen deelen ſteek hou-

gewone. Trouwens, zoo keurig is men er toch niet op als in *Engeland*.

Schoon voor het overige de Engelſche boekhandel, in alle deze opzigten, in pracht en grootheid de Duitſche overtreft, ontbreekt denzelven toch, gelijk ſchier elken buitenlandſchen, menig een voordeel van den onzen. *Londen* is en blijft ſlechts de hoofdmarkt. In andere ſteden, zelfs zetels der geleerdheid, is dezelve van weinig aanbelang. *Engeland* bezit geene Leipziger mis, waardoor de werkzame gemeenſchap tusſchen alle boekhandelaars van binnen en buitenslands bewaard, en den geleerden in allen opzigte de aankoop zoo aanmerkelijk wordt verligt. Dit hangt ook af van de billijkheid der prijzen (*). Nogtans is deze voormalige roem on-

zer

houden? Immers in later tijden moge de letter der Hoogduitſche werken al vrij ſcherp, en de inkt tamelijk zwart wezen, nogtans kan de druk over het geheel niet halen bij den Nederduitſchen. Daarbij komt nog de minder bevallige vorm der gewone Duitſche letters, weshalve men in later tijden reeds vele pracht-uitgaven van dichters, enz. met Hollandſche en Romeinſche letters heeft gedrukt.

VERT.

(*) Deze billijkheid der prijzen moge in vergelijking van de Engelſche waar zijn, eenen Hollander kunnen zij nimmer zoo voorkomen. Wanneer het papier redelijk goed, en de letter duidelijk is, dan zijn dezelve hooger dan bij ons, en daarbij komt nog de onaangenaamheid, dat vaak een werk, eer dat het half voltooid is, met eenige weinige veranderingen of bijvoegſels herdrukt wordt, en men of een onvolledig werk verkrijgt, of genoodzaakt is, om den tweeden of derden druk er bij te koopen.

VERT.

zer drukkers thans aan het dalen. Gewisſelijk zijn de ſchrijvers het ook moede geworden, om zich te vergenoegen met het ſchrale honorarium van vroegere tijden, hetwelk als de kruimkens van de tafel der rijke uitgevers viel. Desniettegenſtaande moesten de geleerden ook niet vergeten, dat de mildſte boekhandelaar menig voor de wetenſchappen hoogst belangrijk, maar daarom juist niet gangbaar, werk, volſtrekt niet zou kunnen ondernemen, als de ſterke aftrek van andere dit niet dekte.

Wat de *letterkunde* zelve en den toeſtand derzelve in *Engeland* betreft, is het vertier van den boekhandel juist geen geheel onzekere maatſtaf, om daarover te oordeelen, veiliger ten minſte dan onze Miscatalogi.

Het geen mij een vlugtige blik op het verſchillend gebied der letterkundige werkzaamheid daaromtrent heeft geleerd, zij opgedragen aan het verder onderzoek der kenners.

De *wijsgeerte!* —— Ook thans gelukt zij oneindig meer in hare beoefenende dan beſpiegelende deelen, gelijk zulks van ouds af het geval was. Moeijelijk zal het der *beſpiegeling* zeker gelukken, inzonderheid zoo als zij zich ſedert een' geruimen tijd onder ons heeft gevormd, om aldaar ingang te verkrijgen. KANT heeft eenigen, maar over het geheel toch zeer geringen opgang in *Engeland* gemaakt; misſchien heeft men in zijnen naam een kwaad voorteeken gevonden (*).

Nog

(*) *Cant* heet in het Engelsch *onverſtaanbaar*, *gemaakt in uitdrukking.*

Nog veel minder bijval mogen de nieuwere en nieuwſte ſcholen van Duitſche wijsgeeren zich beloven. Men houdt niet van het duistere; doch van hetgene *geheel donker* verſchijnt, wendt men het oog bij het eerſte gezigt, misſchien al te voorbarig, als *Nonſenſe*, af. De onophoudelijke afwisſeling van het wijsgeerig ſpraakgebruik, waar achter zich zoo vaak zeer dagelijkſche denkbeelden verſchuilen, de onachtzaamheid op den ſtijl, of wel zelfs een bijkans opzettelijk ſtreven naar moeijelijkheid, waaraan zoovele ſchrijvers zich ſchuldig maken, die van hunne leerlingen aangebeden, maar even zoo min door hen als door anderen verſtaan worden, zou ook zoodanige Engelſchen, die onze taal magtig zijn, afſchrikken van alle poging ter overzetting. Daarenboven nogtans is de Britſche geest nu eenmaal zoo bij uitſluiting op de *praktijk* en het regtſtreeks *bruikbare* gerigt, dat dezelve reeds daarom vaak onbillijk wordt jegens alle *beſpiegeling*, en het *zuiver wetenſchappelijke* niet weet te waarderen.

De gevolgen daarvan vertoonen zich ook in andere gedeelten der letterkunde. Van zulk eene uitgebreide en wetenſchappelijke ſtudie der *godgeleerdheid*, als wij den inhoud en den omvang daarvan bepalen, weet men weinig. De *uitlegkunde der H. Schrift* is ſedert vijftig jaren zeer weinig gevorderd; ſlechts enkele taalgeleerden en oordeelkundigen hebben hunne voortreffelijke bijdragen geleverd. Aan de *herziening van het ſtelſel* is geen hand gelegd. Hoe vrij men over vele dingen mag denken, is het toch het belang der heerſchende kerk, dat alles daarin bij het oude blijve, en dus

worden nog dikwerf in de univerſiteits-kerk ſtreng dogmatiſche, typiſche, polemiſche leerredenen gehouden, terwijl de gemeenzame preektrant van hen, die meer in den *Speners'chen* ſmaak Evangelisch preken, juist niet goedgekeurd wordt door de ſtreng bisſchoppelijken. De *regtsgeleerdheid* heeft, dewijl alles op vaderlandſche wetten ſteunt, ongelijk minder gelegenheid, om zich uit te breiden dan onder ons, alwaar het Romeinſche regt de grondſlag blijft. De *genees- en heelkundige* geleerdheid is deste rijker; zij verrijkt ook jaarlijks de onze, door voortreffelijke waarnemingen en ondervindingen. De ſchitterendſte verſchijnſels en volledigſte letterkundige werken, zijn echter onbetwistbaar in het vak der *wis-* en *natuurkunde* te vinden, aangezien in dezelve de diepte der inzigten, zoowel als de proefondervindelijke ſmaak overal doorſtraalt, en deszelfs toepasſing op het dagelijkſche leven verwonderlijke vorderingen maakt. Ook de *geſchied-* en *aardrijkskundige* literatuur verkrijgt eene jaarlijkſche aanwinst, van den eenen kant door de uitmuntende reisbeſchrijvingen, waartoe geen land zooveel aanleiding geeft en zoovele middelen aanbiedt; van den anderen kant door de groote overhelling, van elk nog zoo klein gebied, van elke ſtad en hare omſtreken volledige jaarboeken te bezitten, in welke met veel moeite en tevens weinig beloonende naarſtigheid, alles bijeenverzameld is van oorkonden, akten, levensbeſchrijvingen, opſchriften — dikwijls van de zerken des kerkhofs — zoodat de onbeduidendſte kronijk en plaatſelijke beſchrijving gemakkelijk verſcheiden folianten uitmaakt. Dit vak alleen beſlaat in vele

boe-

boekerijen een groot gedeelte der ruimte. Gefchiedfchrijvers, als ROBERTSON, GIBBON, HUME, FERGUSON, kan de laatfte tijd weinigen op zijde ftellen. Evenwel verkrijgt de levensbefchrijving fchier dagelijks aanwinst. Hetgeen aanvankelijk in de tijdfchriften is gedrukt, wordt naderhand verzameld. Doch men mist maar al te dikwijls de juiste keuze, en het vertoeven bij beuzelachtige dingen vermoeit even zeer, als de uitvoerigheid en langwijligheid van den ftijl, welke men over het geheel, bij vele zelfs wetenfchappelijke werken, moet afkeuren, doordien het ftreven naar volledigheid en bondigheid dikwerf ontaardt in eenen lastigen beuzelgeest.

Ik ftip de *ftaatkunde* flechts met één woord aan. Reeds de handelingen en redevoeringen van het parlement zijn eene foort van opftellen, aangezien zij alle gedrukt uitkomen. Ernftige en koddige ftukjes worden er daarenboven van dag tot dag geëischt, en vaak de ganfche druk op eenen dag uitverkocht. Zij gelijken niet zelden naar caricaturen, welke het hoofdartikel in vele winkels uitmaken, gelijk dan de vindingrijke geest der Enfchen hierin onuitputtelijk, onbetwistbaar ook veel oorfpronkelijker en fcherper is dan de Franfche. Daarenboven zijn er ook zinrijke ftaatkundige vertoogen, en er komt nog fomtijds wel een werk uit, hetwelk dat over de Franfche omwenteling van BURKE in het geheugen terugroept, alhoewel men thans geen talent kent, dat met de welfprekendheid van dezen krachtigen redenaar zou kunnen wedijveren.

Men begrijpt van zelf, dat bij de zoo befliste

vooringenomenheid met de oude *Griekſche* en *Latijnſche letterkunde*, en bij den rijkdom der hulpmiddelen, er toch naar evenredigheid veel minder voor dezelve wordt uitgevoerd dan in ons *Duitschland* (*); dat voornamelijk onder de meer dan duizend *Fellows*, wier opvoeding toch in de collegies uit den klasſieken bodem is voortgeſproten, zich ſlechts een gering getal van eigenlijke philologen bekend maakt, ten deele uit hoofde van den reeds boven opgemerkten zoo gemakkelijken en zorgeloozen toeſtand, bij welken de uiterlijke drangredenen vervallen, die zoovele van onze onderwijzers en geleerden op de akademien tot ſchrijven bewegen (†). Als men deze ſlechts eerst zulke rijke prebenden, zulke groote inkomſten gaf — dan zouden wij zien, of de oogst op dit veld zoo mild zou wezen, als thans. Derhalve zijn niet allen, die niet ſchrijven, ledig. Zij lezen en beſtuderen de Ouden beſtendig. Doch zij bewerken dezelve niet voor het publiek, gelijk er over het algemeen in *Engeland* vele zeer geleerde mannen zijn, die in geenen catalogus van boeken voorkomen. Andere be-

(*) Denkelijk ook wel dan in *Holland*, alwaar de *philologie*, alhoewel thans wat minder, ſteeds met zulk eenen luister en algemeenen roem beoefend is.

VERT.

(†) Zeer moeijelijk en gevaarlijk zijn ook hier weder de beide uiterſten te vermijden, van door te grooten overvloed zich aan vadzigheid, of door te groote bekrompenheid aan broodſchrijven overtegeven, welk laatſte ongetwijfeld in *Duitschland* vaak het geval is.

VERT.

beschouwen de fijnere philologie, kritiek, de versmaat, als woordenzifterij, en denken gelijk als de geleerde MIDDLETON, die, toen WARBURTON *Vellejus Paterculus* met varianten wilde uitgeven, hem schreef: „ dat hij den tijd daarmede toch niet zou verspillen, en zijne vermogens liever aan den geest en inhoud der ouden wijden." Zij verwonderen zich, dat de Duitschers zooveel tijd en moeite aan de verbleekte handschriften besteden, en zoo als een bibliothecaris zeide: „ als kritische vuilnismannen (*critical dustmen*) in geleerde prullen (*learned lumber*) omwroeten." Geen wonder, dat de BENTLEYS, PORSONS, BLOMFIELDS, of de nog levenden, als GAISFORD, ELMSLEY en MONK zeldzame verschijnsels zijn. In weêrwil van dit alles schijnt mij toch de invloed der klassieke vorming op vele staats-beambten en geestelijken; ongelijk veel grooter dan in *Duitschland*.

Het getal der *romans*, die jaarlijks uitkomen, kan niet wel bepaald worden. De eertijds ook in *Duitschland* zoo geziene RICHARDSON, die zonder stoute en eigenlijk dichterlijke verbeeldingskracht, evenwel het vermogen, om de zeden en karakters geheel naar de natuur te schilderen, met de teederste vatbaarheid voor alle zedelijke indrukken, en groote scherpzinnigheid vereenigde, wist, zelfs door de tot de eigenlijke geaardheid zijner verdichtsels behoorende uitvoerigheid, lezers, die slechts over het geheel smaak hadden, zoowel voor het inwendige van het huisselijk leven, als voor het zedelijke en godsdienstige, in de hoogste mate belang in te boezemen. Zijn tijdvak is voorbij, en zijne werken worden daarom zeldzamer herdrukt,

 al-

alhoewel zij in sommige kringen nog steeds hooger geschat worden, dan vele nieuwere. Dit vak is, gelijk bekend is, thans hoofdzakelijk in handen van vrouwelijke auteurs, waarvan *Engeland* naar evenredigheid eenen nog grooteren overvloed dan *Duitschland* heeft.

De werken der *oudere* en *nieuwere dichters*, ziet men in de boekwinkels in de meest verschillende uitgaven, altoos de eene al sierlijker, prachtiger en kostbaarder dan de andere, te koop gesteld. Sommige dezer uitgaven volgen elkander somtijds ongeloofelijk spoedig. Men vergeet de oude dichters niet geheel. Vele, als YOUNG, GLOVER, hebben nimmer zooveel opgang gemaakt, als derzelver overzettingen in *Duitschland*. Weinige, als SHAKESPEARE en MILTON, blijven klassiek. Onder de nieuwere zijn steeds eenige aan de aan de orde van den dag. THOMAS MOORE, SOUTHEY, CAMPBELL, WORDSWORTH, vooral WALTER SCOTT en lord BYRON, ontbreken in geen huis van goeden smaak. Anderen hebben hun uitnemend geluk bij het lezend publiek te danken aan de natuurlijkheid en naïviteit in de voorstelling van het burgerlijke leven, welke iedereen bevalt, en aan het gezond menschenverstand, hetwelk voor alle standen past, meer dan juist aan de *dichterlijke verdienste*. Dit is, b. v. het geval met de *Tour of Doctor Syntax*, van den, gelijk men zegt, slechts in huisselijke verlegenheid, dichtenden COMB. Zeer toevallig werd er aanleiding gegeven tot het gedicht, door eene reeks van luimige platen, welke ROWLANDSON voor het Magazijn van ACKERMAN had geleverd. De zoo ten eenemaal vaderlandsche schil-

de-

derij van de avonturen van eenen zeer verſtandigen landprediker, kan nogtans alleen dengenen vermaak verſchaffen, die met de zeden en betrekkingen van dien ſtand, en de bijzonderheden der Engelſche zeden naauwkeurig bekend is. Reeds twee vervolgen zijn er uitgekomen, en men is bezig met het drukken der negende uitgave, elk van twee duizend exemplaren.

In het algemeen heeft, dunkt mij, de poëzij eene hoogere vlugt genomen, in vergelijking van eertijds. Wel is waar, de eerſte dichters van den tegenwoordigen tijd verliezen zich zelven nog ſteeds gaarne in de beſchrijvende ſoort, welke zoo ligtelijk vermoeijend wordt. Maar in nieuwheid, diepte, ſtoutheid en verhevenheid van beelden, oorſpronkelijkheid van karakters, ik mag zeggen dichterlijke wijsgeerte, is toch de Muze van SCOTT en BYRON oneindig rijker, dan alles, wat de ſchoolgeleerde POPE, wat THOMSON, PRIOR, zelfs de naauwkeurige ADDISON hebben geleverd. Daarom worden zij ook in een Duitsch gewaad zoo gretig gelezen. Wij vinden overal overeenſtemming met de eerſte van onze vaderlandſche dichters (*).

De

(*) Door de *Briefe* van den heer JACOBSON in *Altona*, *über die neuſten Engliſchen dichter*, *mit überſetzten Auszügen vorzüglicher ſtellen aus ihren gedichten*, *mit den bildnisſen der itzt Berühmteſten*, 1820, kan men zich eene zeer volledige kennis verzamelen nopens den tegenwoordigen toeſtand der poëzij in *Engeland*. Mogt hetgene de ſchrijver, zonder alle bedoeling van winst, heeft geleverd, door aftrek en vertier niet onbeloond blijver.

De ſchrijfzuchtigſte klasſe maken deels de *homiletiſche* en *ascetiſche* ſchrijvers, deels de verzamelaars (*compilatores*) uit. Want de boekenfabrijk is waarlijk in *Duitschland* niet alleen te huis. De eene *encyclopedie* na de andere komt er uit, met welke de uitgevers ſlechts als fabrijkanten handelen. Dichters en prozaſchrijvers moeten de ſtof tot ganſche rijen van deelen in *elegant extracts* leveren. Vele beroemde auteurs worden door uittrekſels goedkooper gemaakt.

Voor de periodieke werken arbeiden onophoudelijk vele duizenden van handen, en verbergen hunne verdienſten of hunne zwakheden achter de nameloosheid. Reeds zeer lang had *Engeland* zoodanige ſchriften, en zij vermeerderden van het eene tiental jaren tot het andere, ſedert JOHNSON door het *Gentlemans Magazine*, dat tot het jaar 1731 zich enkel tot ſtaatkunde en de geſchiedenis van den dag bepaalde, den toon gaf, en het ter verſpreiding van wetenſchappelijke en algemeen nuttige kennis van allerhande ſoort uitbreid-

de

ven. Wij hebben althans niets beters over het tegenwoordig tijdvak der dichters. (*)

(*) Moeijelijk is het voorzeker eene vergelijking te maken, tusſchen onze dichtkunde en die der Engelſchen. Evenwel geloof ik, dat er meer overeenkomst is tusſchen de onze en de Engelſche, dan tusſchen de Duitſche en haar; het moge dan wezen, dat hier en daar het zwaarmoedige van YOUNG, het ſtoute van SHAKESPEARE, door de Duitſchers nog meer nagevolgd was dan door ons, daar onze eerſte dichters, VONDEL, HOOFT, enz. zich meer gevormd hebben naar de meesterſtukken der Grieken en Romeinen, gelijk mede onze latere puikdichters.

VERT.

de (*). Ongetwijfeld hebben dezelve ter algemeene beſchaving, misſchien meer nog dan de vroegere zoo zeer gezochte dagbladen, gelijk als *the Spectator*, *the Tattler*, *the Enthouſiast*, enz. bijgedragen, en het is te verwonderen, dat, daar toch die ten deele zeer zinrijke tijdſchriften niet onbekend in *Duitschland* bleven, wij toch veel later ſoortgelijke, en toch ſlechts weinige hebben ontvangen, die zich daarmede kunnen meten. Die, welke den naam van *Reviews* (beoordeelende overzigten) dragen, zijn oordeelkundig en gelijken naar onze *Literaturzeitungen* (letterkundige dag- of weekbladen) met welke zij alle gebreken en alle deugden gemeen hebben (†).

Kerk

(*) Tegenwoordig zijn er, buiten het *Gentlemans Magazine* nog een *Maandelijksch*, en *nieuw Maandelijksch*, een *Edinburgsch* en *Europisch*. Daarenboven ſoortgelijke, onder den titel *Registers*, *Journals*, *Repoſitorys*, zelfs een *Aſiatisch* tijdſchrift.

(†) Het meest worden de *Edinburgſche review* geacht, van welke JEFFREY de redacteur is. Als oppoſitieblad daarentegen beſchouwt men de *Quartly review* van GIFFORD. Daarop volgen meer gelijkſoortige onder gelijkſoortige namen. Veel belooft men zich van de onlangs begonnen *Literary Gazette*, die zich ook tot buitenlandſche letterkunde ſchijnt te willen uitſtrekken, meer nog van het *Claſsical Journal*, waaraan ook Duitſche geleerden zouden werken.

Kerk en Godsdienst.

De oudere werken van BENTHEM, ALBERTI, WENDEBORN, KÜTTNER, de nieuwere „Algemeene Kerkelijke Geschiedenis van *Grootbrittannie*," door STÄUDLIN, de *nieuwste* „Beschouwingen en Waarnemingen over Godsdienst en Kerk," van SACK, zouden nog steeds eene belangrijke aanvulling overlaten, en hetgeen daaromtrent, zelfs zonder aanmerking op het bekende of bloote geschiedkundige, reeds den onpartijdigen waarnemer in het oog springt, zou eene gepaste stof opleveren tot eene uitvoerige verhandeling. Dit moet echter bespaard worden tot eenen anderen tijd en eene andere plaats. Tot het oogmerk van *dit* geschrift, zal een kort overzigt toereikende zijn, om deels de begrippen van de gesteldheid en de betrekkingen der partijen tot elkander eenigzins te bepalen of te zuiveren, deels ook, om rekenschap te geven van den algemeenen indruk, welken *Engeland* van dezen kant op eenen reiziger heeft gemaakt, in wiens beroep het even zoowel als in zijn plan lag, om daarop zijne bijzondere oplettendheid te vestigen.

De godsdienst werd sedert het ontstaan des christendoms, bij uitnemendheid in *Engeland* als eene *volks aangelegenheid* beschouwd, en er is geen tijdvak,

vak, waarin men niet het *kerkelijke* en *burgerlijke bestuur*, of in een vast verband, of in den hevigsten strijd onderling zag verkeeren. *Rome* oefende hier op zekere tijden eene overheersching uit, gelijk als naauwelijks in eenig ander land. Haar banbliksem trof de regenten even zeer als de armsten onder het volk. De *Engelsche* HENDRIK II moest op het graf van eenen door den paus begunstigden aartsbisschop BECKET, onder de geeselslagen der monniken bijkans nog schandelijker boete doen, dan de *Duitsche* HENDRIK IV in het voorhof van *Canossa*. Een talloos koor van lijftrawanten der pauselijke magt bevolkte *kerken* en *kloosters*. In geen gebied des rijks ontbrak het aan praalgebouwen, tempels en abdijen. Maar de sekten-haat verwijderde de natie steeds verder en verder van den waren geest van godsdienst. Vereering van God in geest en in waarheid, zoowel als de zedelijke waarde van deszelfs dienaars, werd hier even vruchteloos gezocht, als in eenig ander gedeelte der christenheid. Hoe vast gekluisterd nogtans een volk moge wezen aan de ketenen der slavernij des geestes — het gevoel voor waarheid en regt gaat toch nimmer ganschelijk verloren, en zoodra het een moedig man, gelijk WICKLEFF, waagde, om de christelijke vrijheid tegen de aanmatiging des gewaanden stedehouders van CHRISTUS te *Rome*, onder zijne bescherming te nemen, vertoonde het ook hier zijne onoverwinnelijke kracht, schoon de tijd nog niet rijp was, om het werk te voltooijen.

De *hervorming* gebeurde in *Engeland* gelijktijdig met de Duitsche, slechts met dit in de gevolgen zeer aanmerkelijk onderscheid, dat een *man* van

ge-

gering voorkomen, *uit het volk*, door inwendige aandrift, de Duitſche natie opwekte en bezielde; daar een *koning* — het is bekend door welke bijzondere oogmerken er toe aangeſpoord — den eerſten ſtoot en de leus gaf, om zich van *Rome* los te maken. Misſchien kan men het daaruit best verklaren, dat zijne hervorming van den eenen kant gewelddadiger en bloediger, van den anderen kant minder doordringend was, en doordien gekroonde hoofden en hooge geestelijken alles beſtuurden, er van de oude inrigting veel meer werd behouden, dan wenſchelijk was voor het welzijn van den godsdienst. Want in weêrwil van al den bijzonderen haat der Engelſche kerk tegen het pausdom, die zich immers tot dit oogenblik in de verwijdering der Roomschgezinden in *Ierland* van alle ſtaatsambten openbaart, draagt echter de inrigting en de vorm van den godsdienst ſchier al te zeer den ſtempel van hetgene, waaraan men voor de zestiende eeuw gewend was, en waarbij ongetwijfeld de leden der heerſchende kerk hunne rekening beter vonden, dan bij den meer eenvoudigen vorm van de na de hervorming in *Duitschland* ingevoerde kerkelijke inrigting.

Dit geldt nu inzonderheid van de

Bisſchoppelijke Kerk (the Church of England or establishd Church)

van welke men dikwijls alle overige partijen, onder den algemeenen naam van *disſenters*, ook wel der *nonconformisten*, onderſcheidt.

Aan

Aan het hoofd derzelve ſtaat de *koning* met het *parlement*. Hetzelve benoemt de *aartsbisſchoppen* en *bisſchoppen*. Den hoogſten rang heeft, gelijk bekend is, de *aartsbisſchop van Canterbury*, die, als primaat des rijks, het eerſte lid is van het parlement, en *zeventien* bisdommen, zoo als de *aartsbisſchop van York*, die terſtond volgt op den lord grootkanſelier, vier bisdommen onder zich heeft. Hunne kerspels dragen gezamenlijk den naam van eene ſtad, zonder dat zij juist in dezelve reſideren, dewijl zij ſlechts zelden iets in hunne hoofdkerken te verrigten hebben. Gedeeltelijk trekken zij een zeer groot, bijna vorſtelijk, inkomen. WENDEBORNS opgave, dat het bisdom *Canterbury* 9000 p. ſt. of ongeveer 100,000 guldens, *Durham*, als het rijkſte, 10,000 p. of 110,000 guldens. *Winchester* 7400 p. ſt. of 81,400 guldens inkomſten heeft, is waarſchijnlijk nog te laag. Daarentegen hebben verſcheidene iets over de 1000 p. ſt. of 11,000 guldens. *Landaff* wordt voor het geringſte gehouden. Als men bedenkt, hoezeer zelfs hiertegen de ondergeſchikte geestelijken afſteken, dan behoeft men zich niet te verwonderen, dat de oordeelvellingen over de inrigting der bisſchoppelijke kerk vaak zeer bitter zijn.

Aan de bisſchoppen komen de voornaamſte geestelijken (*dignitaries*), de *dekens* en *aartsdekens* het naaste bij. De geringere geestelijkheid (*inferior clergy*) beſtaat uit de predikanten (*parſons*), onder welke men *rectors*, *vicars*, en *curaten* telt. Laatstgenoemde zijn eigenlijk de armſte, en het is eene dwaling, welke zich in *Duitschland* door GOLDSMITHS *Vicar of Wakefield* verſpreid heeft,

dat

dat men de *vicars*, welke dikwijls een zeer goed bestaan hebben, zich allen in eenen zeer treurigen en bekrompenen toestand voorstelt.

De *hoofdpredikanten* en eigenlijke *bezitters* der plaatsen, welke rectors heeten (waarbij men evenwel niet aan rectoren der Latijnsche school moet denken), en de vicars, zijn de eigenlijke pastoors of predikanten bij bepaalde gemeenten. Gene trekken de bij de parochie behoorende *tienden*; deze slechts de zoogenoemde *kleine tienden*, welke echter op vele plaatsen zeer aanmerkelijk zijn. Zeer vele der rectoren, ja zelfs de vicars, brengen hunnen tijd te *Londen*, of ten minste buiten hunne parochie door, bezoeken dezelve een paar maal 's jaars, en verzamelen de tienden. Vele gemeenten moeten hunnen rector naauwelijks eens gezien hebben. Daarentegen moet de arme *curate* alles doen, heeft doorgaans niet boven 40 p. st. 440 guldens, dikwerf minder, en is nog daarenboven, opzigtelijk de duurzaamheid van zijnen dienst, afhankelijk van de willekeur van zijnen rector. De meeste worden geprangd door nooddruft en zorgen, waarbij dan het inwendige leven zelden ontluikt. Nogtans zijn er uitzonderingen, en het zou onbillijk wezen, om alle schuld aan de misbruiken te wijten, en te vergeten, dat er ook voortreffelijke *rectoren* zijn, die hun beroep met groote getrouwheid waarnemen.

De algemeene kleeding van alle geestelijken, bij hunne beroepsbezigheden, bestaat uit eenen mantel (*gown*), eenen langen van voren geslotenen rok (*cassock*) en eenen kleinen nederhangenden kraag. Paruiken vond ik slechts nog bij de bisschoppen.

Hun

Hun *casſock* vormt eene ſoort van boezelaar van zwarte zijde, tot op de knieën, en zij dragen denzelven ook in het dagelijksch leven onder het zwarte of violette kleed. Ons oog moet zich eerst gewennen aan deze onmannelijke boezelaars. Bij plegtige gelegenheden dragen zij koorhemden van wit batist, met wijde mouwen en lubbèn. De *bisſchoppelijke mutſen* ziet men ſlechts in de wapens en op de koetſen.

Het *begeven* der geestelijke plaatſen hangt deels van de aartsbisſchoppen en bisſchoppen, deels van het Collegie der Univerſiteit, deels van burgerlijke perſonen of patronen af. De *ordening* verrigt de bisſchop, wiens plaatsvervanger ſomtijds de *aartsdeken* is. Andere beroepsbezigheden neemt hij niet waar, behalve dat hij alle drie jaren zijn kerſpel moet rondreizen. Hiermede is ook de hem alleen toekomende *confirmatie* der kinderen (dikwerf verſcheidene duizenden op eens) verknocht. Hoe kort en werktuigelijk het doorgaans daarbij toegaat, zal elk bevroeden, die weet, hoe weinig de onophoudelijke herhaling van dezelfde formulieren de aandacht opwekt. Op verre na niet alle op deze wijze geconfirmeerden nemen naderhand deel aan de avondmaalsviering. Over het geheel ſcheen mij, naar hetgene ik kon beſpeuren, weinig tijd beſteed te worden aan de zorgvuldige voorbereiding der aankomelingen, in het algemeen zelfs het eigenlijk godsdienſtig onderwijs bij velen niets te zijn dan enkel geheugenwerk.

Wat de *uiterlijke gedaante van den godsdienst* in de bisſchoppelijke kerk betreft, zoo zijn vooreerst de kerken zelve zeer eenvoudig, maar, zoo-

wel in de dorpen als ſteden, zeer goed onderhouden: want de kerkmeesters verzuimen niet, waar iets te verbeteren is, terſtond door eenen omſlag, welken de gemeente gaarne betaalt, de ſchade te verhelpen. Wat er ontbreekt aan opſchik en beelden (want deze ziet men zelden), wordt vergoed door de uitſtekende zindelijkheid en helderheid. Tegen het oosten, vlak over den ingang, ſtaat eene witte gedekte tafel. Over dezelve ziet men twee tafels van ſteen of hard hout, waarop de *tien geboden* en de *drie artikels des Christelijken geloofs* met zeer leesbare en fraaije, dikwijls vergulde, letters ſtaan geſchreven. Meer in het midden der kerk ſtaat de *kanſel*, daar naast nog een kleinere (*Desk*), op welken de voorlezer de liturgiſche gebeden pleegt voor te dragen. De orgels zijn meest groot en fraai, en vele goedsbezitters beſteden aanzienlijke ſommen daaraan. Men telt overigens te *Londen* honderd twintig bisſchoppelijke Parochiale kerken, en honderd dertig kapellen en noodkerken (*Chapels of eaſe*). Daarenboven nog over de tweehonderd *nietbisſchoppelijke*.

De *vorm van den godsdienst* zelf heeft insgelijks in de bisſchoppelijke kerk iets eigendommelijks en onveranderlijk beſtendigs. Gelijk als in de Roomſche kerk de mis, zoo is hier de *liturgie*, op het minſte gezegd, een even zoo wezenlijk hoofdbeſtanddeel van denzelven, als de preêk. Deze *liturgie*, beſtaande uit eene reeks van naauwkeurig voorgeſchrevene gebeden, ſpreuken, belijdenisſen en formulieren, ſtamt af uit de tijden der hervorming, en vereenigde zich, behalve de mis, welke men voor afgoderij hield, met de oude vormen. Uit

dien

dien hoofde had ook de godsdienst, als men de eigenlijke mis en de daarmede verbondene plegtigheden uitzondert, zoo als ik denzelven vond in de groote domkerken van *St. Paulus*, *Westminster*, de *George-Kapel*, te *Windsor*, volkomen het uiterlijk aanzien van eenen Roomschen eerdienst, en zelfs de koorgestoelten en kleederen der domheeren, alsmede de koorjongens en het afwisselend gezang, herinnerden mij de *Hora's* der stichtskerken, welke immers ook in de Evangelische domkapittels nog lang behouden werden.

Men vergadert tot de gewoonlijke godsdienstoefening des zondags, doorgaans te gelijker tijd, om geen gedeelte van dezelve te verzuimen. Komt men echter later, dan wordt men meest door bejaarde vrouwen, welke in kerkelijken dienst zijn, naar eene dan nog ledige plaats geleid. Er heerscht de hoogste rust en aandacht. De geringste stoornis zou opzien baren en gelaakt worden. De liturgie, gelijk men dezelve in het *algemeene gebedenboek* (*Common prayer-book*) vindt, hetwelk naast den Bijbel het hoogste aanzien heeft, en in aller handen is, maakt het begin uit. Zij wordt meestal gelezen door eenen anderen geestelijke, dan die de leerrede houdt. Zij begint nog voor het gezang met sommige bijbelplaatsen uit de psalmen. Dan volgt de algemeene belijdenis der zonden, welke de gansche vergadering knielende, zinsnede voor zinsnede, den geestelijke nazegt, waarop de absolutie volgt. Hierop gebeden, welke de gansche gemeente telkens met *Amen* besluit — het Onze Vader, — korte stellingen met antwoorden. (Looft den Heere! — De naam des Heeren zij geloofd!) — Dan

weder een bepaalde pſalm, ook wel een tweede, naarmate de orde zulks voorſchrijft. — Voorlezing van een hoofdſtuk uit het Oude of Nieuwe Testament, insgelijks naar eene voorgeſchrevene orde. De *Apostoliſche* geloofsbelijdenis, op de hooge feestdagen zelfs de *Athanaſiaanſche.* Wederom het Onze Vader. Enkele gebeden, voorbiddingen voor den koning en het land. Nogmaals het Onze Vader. Eindelijk de litanie, met beſtendige tusſchenſprekingen der gemeente: Heer! ontferm u over ons! enz. Eindelijk de zegen. — Eenige weinige gebeden en veranderingen worden door feest- en andere merkwaardige dagen, b. v. den dag van het overlijden van den teregtgeſtelden KAREL I, bepaald. Vele dingen, die gewoonlijk gelezen worden, worden ook, zoo goed als de gemeente kan, gezongen. Doch het gezang is in de kerken der *nietbisſchoppelijken* veel meer geoefend, en ſomwijlen zeer ſchoon en roerend, inzonderheid door de afwisſeling van enkel *vrouwelijke* ſtemmen, die twee regels zingen, waarop de ganſche volle gemeente ſterker en nadrukkelijker invalt. In de groote domkerken worden ook eigenlijke kerkelijke ſtukken, welke HÄNDEL meestal heeft gecomponeerd, gedeeltelijk onder den naam van *Anthems*, dat is, Antiphonien of beurtgezangen, uitgevoerd.

Is deze, een vol uur durende, *liturgie*, welke *elken zondag*, ja, zelfs in de week, met weinige veranderingen, naar de behoefte des tijds, herhaald wordt, geëindigd, dan volgt de veel kortere *leerrede.* Zij wordt door de meeste geestelijken zonder eenige declamatie en gebaren voorgelezen, ook dezelfde dikwijls herhaald, gelijk zulks toch ook

in

in vele *Fransch-Gereformeerde* gemeenten het geval is. Het grootſte gedeelte van deze opſtellen beſtaat uit een volſtrekt zedekundig, of ſtreng leerſtellig vertoog. Ondertusſchen heeft thans een niet gering aantal van predikanten in de bisſchoppelijke kerk, welke men *Evangeliſche* noemt, eenen anderen toon aangenomen. Zij prediken langer en hartelijker. Ik woonde zulk eene avond-godsdienstoefening in *St. Johns Chapel* bij, alwaar de heer WILSON uitmuntend tot verſtand en hart beide ſprak.

Dat de tot hiertoe beſchrevene vorm van den bisſchoppelijken godsdienst, dengenen, die er niet bij opgevoed is, niet kan bevallen, maar integendeel veeleer koud en vermoeijend moet voorkomen, is even zoo natuurlijk, als het onjuist zijn zoude, om te gelooven, dat dezelve den Engelſchen even zoo moest toeſchijnen. Er zijn in de bisſchoppelijke kerk zeer vele waarlijk godsdienſtige menſchen, die niets van deze liturgie zouden willen misſen, en zelfs de partijen, welke zich afgezonderd en hunne eigene kapellen hebben, behouden evenwel nog meer of min er van.

Die verkleefdheid ſchijnt men op eene dubbele wijze te kunnen verklaren. *Vooreerst* uit het karakter van het Engelſche volk. Het hangt ſtandvastig aan datgene, wat door de oudheid is geheiligd. Steeds nieuwe veranderingen behagen hetzelve evenmin in het kerkelijke, als in het ſtaatkundige. Daarenboven houdt men veel van eene eenvoudige redevoering, die ſtof tot nadenken geeft, en den geest bezig houdt, zonder juist op ſterke aandoe-

ningen te werken. Over het geheel is men gewoon aan *lange redevoeringen.* Men heeft een taai geduld, om verscheidene uren achtereen parlementshandelingen, voorstellen en aanspraken in volksvergaderingen aan te hooren, op welke dan weder andere even zoo langdurige tegenredevoeringen volgen. Ons allen komt trouwens ook elke bezigheid, zoodra wij eens weten, dat er niets van uitgelaten kan worden, nimmer zoo lang voor, dan bijaldien verlenging of verkorting van de willekeur afhangt. De mogelijkheid ter bekorting doet het einde verwachten en wenschen, en alle verwachting baart ongeduld.

Doch de zaak heeft ook nog eene andere zijde. Gelijk de *eentoonigheid* van zekere gebruiken, woorden, gebeden en formulieren, voor velen iets vermoeijends en de aandacht storends kan hebben, zoo wordt het voor anderen juist door de herhaling des te aangenamer. Het gaat over in het gansche vermogen van denken en gevoelen. Slechts de zeer geoefende en aan nadenken gewende hoorder kan een nieuw formulier, hetzij dan gebed of stelsel, oplettend volgen; ja, zelfs deze ter naauwer nood; het minste in oogenblikken, als hij opgewekt of verstrooid is. Woorden, die men vroegtijdig in het geheugen prentte, welke men, als het ware, als heilige stemmen, van kindsbeen af gehoord, door welke men zijne eerste godvruchtige gevoelens heeft verkregen, blijven de aangenaamste en schijnen de krachtigste. Het gebed van CHRISTUS, de zegen, de Doop- en Avondmaalformulieren, volgens de woorden van den Insteller, verliezen, door elke

om-

omſchrijving, elk bijvoegſel. De ziel wordt ſlechts verſtrooid, zelden opgewekt. Een *nieuw gebed*, dat de predikant voor het altaar leest en zingt, moge ook zeer ſchoon zijn, doch men verſtaat het zelden de eerſte maal ten volle, en de inſpanning, om het te verſtaan, verzwakt alleen reeds den indruk. Aldus verliest het de uitwerking (*). Daarom moet men in zekere punten zeer voorzigtig te werk gaan met al te veelvuldige veranderingen der liturgie. De Engelschman is daarom ook gehecht aan de zijne, aan de gebeden, aan de vragen en antwoorden, uit hoofde zijne vader en moeder dezelve even zoo hebben uitgeſproken, en hij zich eenigermate daarin vereenigt met al zijne geloofsgenooten. Hij weet naauwkeurig den afloop van den heiligen dienst. Als hij zijn *Amen*, zijn *Heer! ontferm u onzer!* zijne doxologie: *U zij eere in eeuwigheid!* uitſpreken, als hij nederknielen, als hij opſtaan moet, dat alles behoeft hem niet gezegd, en daardoor de indruk niet verzwakt te worden. Het komt van zelven. Hij kan het niet laten. Daarbij zal wel bij *velen* alles ſlechts werktuigelijke gewoonte zijn; — er wordt toch ook onder ons bij het *nieuwe* dikwijls even zoo min als bij het oude *gedacht*; — maar bij anderen is de uitdrukking der aandacht, verheffing des gemoeds tot God, onmiskenbaar, en het herhaalde invallen en antwoorden heeft iets gezelligs, en verbindt den liturgus nader met de gemeente.

De

(*) Ik heb mij hierover uitvoeriger uitgedrukt in de *Briefen an Christliche Religions-lehrer*, 3 *Sammlung*, 25 *Br.*

De partijen, welke zich van de bisſchoppelijke kerk, gedeeltelijk meer in den *uiterlijken vorm*, dan in de *leer*, hebben afgezonderd, beſtempelt men met den naam van

Disſenters,

dat is, *anders denkenden*, ook wel, om geene *Roomſchen*, *Joden*, *Mohammedanen* er onder te verſtaan, met het bijvoegſel, „ *Proteſtantſche Disſenters*," dewijl zij gezamenlijk eerst na de hervorming der kerk, en hare ſcheiding van het pausdom zijn ontſtaan. Het getal derzelve neemt voorts meer af dan toe (*). De heerſchende kerk biedt te veel voordeelen aan, en de voormalige ernst en ijver, welke de eerſte aanleiding was, dat er kleine kerken in de groote kerk (*Eccleſiolae in Eccleſia*) zich vormden, zijn aanmerkelijk verflaauwd.

De wezenlijke punten, waarin zich de Disſenters, meest afſtammelingen der oude *Puriteinen*, ſchoon ook weder op verſchillende wijzen, onderſcheiden, is de onafhankelijkheid van allen menſche-

lijk

(*) Zou de heer NIEMEIJER zich hierin niet wat veel door de inblazing van de groote kerk hebben laten leiden, althans ik heb nog onlangs van eenen Engelschman het tegendeel gehoord; elk regtſchapen man zoekt toch ook geen tijdelijk voordeel in den godsdienst.

VERT.

lijk gezag in zaken van den godsdienst. Daarom ook hunne weigering, om de fymbolisch gewordene negen en dertig artikels te onderteekenen, de verwerping van alle hierarchie en alle ongelijkheid der geestelijke waardigheden, zelfs der in andere kerken gebruikelijke ambtskleeding; ook alle overblijffels van kerkelijke pligtplegingen, teeken des kruifes, nederknielen bij het Avondmaal, enz.; eindelijk de verwerping van eene ftreng voorgefchrevene liturgie en onveranderlijke formuliergebeden. De *bisfchoppelijke waardigheid* houden zij voor eene kerkelijke aanmatiging der Roomfche geestelijkheid. Slechts *Presbyters*, dat is, *Oudften*, willen zij voor wettig erkennen, en beweren, dat in het Nieuwe Testament de beide uitdrukkingen *Bisfchop* (*Episcopus*) en *Oudfte* (*Presbyter*) volftrekt geenen verfchillenden rang, maar hetzelfde ambt van eenen *opziener* moeten beteekenen.

De *Presbyteriaanfche* geestelijken worden niet op de hoogefcholen, maar in kleine geftichten, welke men *akademiën* noemt, opgevoed. De een of andere geleerde en ijverige man fticht zulk eene akademie, verzamelt eenen kleinen kring van twintig, dertig, tot vijftig jongelingen, om zich, die zich aan den geestelijken ftand willen toewijden, kiest hulpleeraars voor zich, en zoo leeren zij de godgeleerde voorbereidings- en hoofdwetenfchappen. Verfchillende ook in *Duitschland* zeer bekende geleerden, als WATTS, DODDRIDGE, BENSON, CHANDLER, waren ftichters en opzieners van zoodanige akademiën, welke doorgaans na hunnen dood vervallen of door eenen anderen voortgezet worden. Van deze akademiën gaan dan ook vele nog naar eene Schotfche

Univerſiteit, aangezien, gelijk bekend is, er in *Schotland* eene — ſchoon van de Engelſche verſchillende — *Presbyteriaanſche* kerkelijke inrigting beſtaat (*). Doordien de geestelijke ambten alleen door de gemeenten worden onderhouden, zijn de predikanten, wel is waar, meestal op eene gepaste wijze bezoldigd; nogtans moeten zij veel ingetogener leven, dan de bisſchoppelijke, en door het onderwijs der jeugd, of door ſchrijven, waarmede zich zeer velen onledig houden, hunnen toeſtand pogen te verbeteren. Hunne ambtskleeding kost weinig; want zij gaan en prediken doorgaans, zonder mantel of toga, in eenen zwarten, ook wel donkerblaauwen, rok. Somtijds doen zij bij de voordragt, volgens onze gewoonte, eene bef aan.

Eene bijzondere ſoort dezer *Disſenters* zijn de *Baptisten* of *Doopsgezinden*, gelijk men ze in *Holland* noemt. Hunne hoofdleer is, dat de *Doop* ſlechts aan *volwasſenen* mag toegediend worden. Dit hangt te zamen met hunne overtuiging, dat de godsdienst als eene geheel vrije, van allen vreemd gezag onafhankelijke, zaak beſchouwd worden, diensvolgens elk afzonderlijk dan eerst belijdenis van zijn geloof afleggen moet, als hij de waarheid daarvan ingezien, derhalve onderrigt genoten hebbe. Dit genootſchap is zeer talrijk, en onderſcheidt zich door den werkzaamſten ijver voor alle Christelijke oogmerken. Inzonderheid blijkt dezelve in hun zendeling-genootſchap voor de *Indiën*, aan welks hoofd

(*) Vandaar ook, dat de meeste Presbyteriaanſche predikanten te *Amſterdam Schotten* zijn.

VERT.

hoofd de eerwaardige Dr. CAREY te *Serampore* ſtaat, onder wiens opzigt ook de Bijbel, deels geheel, deels ſtuksgewijze, in twintig (*) onderſcheidene Indiaanſche en andere Aziatiſche tongvallen vertaald en tot den druk gereed gemaakt is.

De beide heilige handelingen der Christenen, de *Doop* en het *Avondmaal*, worden bij de Baptisten op eene bijzondere wijze verrigt. Er is vooreerst in hunne grootere vergaderplaatſen eene groote, van acht tot tien voeten breede, en vier tot vijf voeten diepe, doopvont (*Baptisterium*). Deze wordt, als er aankomelingen van de gemeente, na vooraf onderwijs genoten te hebben, moeten gedoopt worden, met zuiver water gevuld. Doorgaans gaat er eene leerrede vooraf, ſtrekkende ten betooge van de ſchriftuurlijkheid des *bejaarden* Doops, gevolgd door eenige doopliederen. Daarop treedt een oude geestelijke, in eene ſoort van mantel gewikkeld, voor de doopvont, ſpreekt nog eenige voorbereidende en de gemeente tot aandacht des gemoeds vermanende woorden; klimt dan met den eenen doopeling na den anderen, die gewoonlijk *witte kleederen* dragen — gelijk ook gebruikelijk was in de oude kerk bij de katechiſanten, welke rijp geworden waren tot den Doop — (uit dien hoofde *Candidati* geheeten) in het water, onderſteunt dan met de linkerhand den rug, en houdt hen met de regter bij de handen. Zij worden on-

(*) W. WARD en H. ANGAS begrooten het getal der verſchillende tongvallen, in welke het O. en N. Testament, ten behoeve der Indianen, overgebragt is, op vijf en twintig.

VERT.

onder water gelompeld, doch terstond weder opgebeurd, zoodat het zinnebeeld, om *begraven te zijn*, door den doop, in den dood (*Rom.* VI: 4), slechts een oogenblik duurt. De mannen ontvangen dan de mannelijke, de vrouwen de vrouwelijke gedoopten, werpen hun eenen grooten doek over, en brengen hen, ter verkleeding, in kamers, nabij de kerk. Op plaatsen, waar men vergadert zonder doopvont, gaat men ook naar de rivier.

Bij het *Heilig Avondmaal* snijdt de voor de tafel staande geestelijke een brood in vele stukken, op verscheidene borden. Een dienaar der gemeente reikt het daarop over aan de leden, die op hunne stoelen blijven zitten. Even zoo gaat ook de beker rond. Gedurende het spreken van de woorden der instelling, geniet de gemeente te gelijker tijd de heilige zinnebeelden.

Ware hier de plaats tot kerkelijke waarnemingen, dan zou het der moeite waardig zijn, te vragen, of deze, ook in de Broedergemeenten aangenomene, vorm der gewijde feestviering, niet ongelijk gepaster zij, dan die, bij talrijke avondmaalgangers, dikwijls twee tot driehonderdvoudige herhaling derzelfde woorden, welke in onze kerken gebruikelijk is, en waarbij zich, vooral als er nog eene leerrede vorafgaat, de geest des leeraars en der avondmaalgangers noodzakelijk moet vermoeijen.

Behalve deze hoofdpartijen onder de Disfenters, zijn er nog vele andere, onder de verschillendste benamingen. Sommige derzelve wijken in veel wezenlijker leerpunten, inzonderheid zoodanige, welke de verborgenheden des Christendoms, de Drieëenheid, de goddelijke natuur van CHRISTUS, de ver-

zoe-

zoening, enz. betreffen, af van het kerkelijk geloof; vooral de *Unitarisſen*, die binnen en buiten *Londen* kleine kapellen hebben, en welker godsdienstoefening voornamelijk tot de zedelijke beſchaving der menſchen, door de zedeleer des Christendoms meer, dan tot opwekking van het godsdienſtig gevoel, zich uitſtrekt. Gewisſelijk hellen ook niet weinige in de heerſchende kerk tot dit meer rationalistisch ſtelſel over, zonder zich nogtans openlijk van de gemeenſchap der kerke te onttrekken.

Oneindig talrijker is het genootſchap der

Methodisten.

Het heeft, zoowel in het vaderland, als in *Amerika* en andere volkplantingen, eene zeer groote uitgebreidheid en eenen zeer aanmerkelijken invloed verkregen.

Van ouds af zijn er, ten tijde des grooten zedenbederfs in de kerk, mannen opgeſtaan, wien het ongeloof, de ligtzinnigheid en de zedeloosheid van hunnen leeftijd zeer ter harte gingen. Niet minder leed deed hun de ontdekking, dat velen ſlechts door verkleefdheid aan de leerſtelſels en de gebruikelijkheden des Christendoms, of uiterlijke kerkheiligheid, zoo dikwerf gepaard gaande met hoogmoed op regtzinnigheid en onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden, voor goede Christenen wilden doorgaan. Doordrongen van leedwezen over dit bederf, en bezield zijnde met den waren geest van den godsdienst, dreef hen tevens een vurige ijver, om zich daartegen te verzetten, en ſchoon

de

de gansche kerk al niet konde verbeterd worden, toch te beproeven, om in de kerk zelve de besten tot een genootschap te vereenigen, dat allengskens opwasfen, en eindelijk zelf wel hunne tegenpartij voor zich kon innemen.

Zoodanige mannen vinden wij schier in elk tijdperk. Onderscheidene — als PETRUS WALDUS, in *Frankrijk*, in de twaalfde, WIKLEF, in *Engeland*, in de veertiende, J. HUSS, in de vijftiende eeuw — maakten de voorbereidsels tot de groote kerkhervorming in de zestiende. Doch ook na dezen tijd voelden mannen, als VALENTIN ANDREAE, SPENER, FRANKE, ZINZENDORF en een groot aantal hunner leerlingen, de nog overgebleven zijnde gebreken, en hoe kouder het hun scheen te worden in de kerk en in de godgeleerdheid, des te meer werden zij verwarmd, zoo door het lezen der Heilige Schrift, als door de aanschouwing der voorbeelden des geloofs en der deugd, waarin ten allen tijde enkele waarlijk godsdienstige karakters van hunne tijdgenooten hebben voorgelicht.

Uit dezen geest ontsproot in *Duitschland* het *Piëtismus*, in *Engeland* het *Methodismus*. Beide verschijnsels hebben onderling in derzelver oorsprong de grootste overeenkomst met elkander, alhoewel de karakters der eerste leeraars in vele opzigten zeer veel verschilden. SPENER en FRANKE waren zacht en toegevend, en verre verwijderd van dien brandenden ijver, die inzonderheid WHITEFIELD ontgloeide, alsmede van dien met de mystiekerij zonderling vermengde *schoolsche polemica* der beide broeders JAN en KAREL WESLEY. Diensvolgens waren, wel is waar, de uitwerksels van hunne leer-

leerredenen en geſchriften zeer groot; doch zelfs in de vroegere tijden evenwel niet derwijze in het oog loopend, niet met die ten deele aanſtootelijke verſchijnſels, of die dweepachtige vergoding van enkele predikanten, vergezeld, gelijk als de vertoogen der eerſte leeraars van de Methodisten. Over het geheel pleegt in *Engeland*, zoodra eene goede of ſlechte ſtemming des volks ſtand grijpt, dezelve zich veel ſterker en oproeriger te uiten.

Wie zou ondertusſchen — toen (in den jare 1729) de beide WESLEYS, bij welke zich wat later ook de jonge WHITEFIELD voegde, te *Oxford* met ſommige vrienden had verbonden, om het Nieuwe Testament vlijtig te lezen, en zich daarover te onderhouden — in deze vereeniging het ontſtaan vermoed hebben van zulk een groot genootſchap, hetwelk, volgens de nieuwſte berigten, in *Engeland* 125,000, in *Ierland* 25,000, in *Schotland* 2,000, in *Amerika* 1,500,000 leden telt. Alhoewel zij ſtreng verkleefd waren aan de bisſchoppelijke kerk, wilden zij echter ſlechts den *Bijbel* als het eenige rigtſnoer van geloof en leven erkennen. Het oogmerk van hunne vereeniging ſtrekte inzonderheid daartoe, om het Evangelie met grooten ernst te prediken, en, zooveel mogelijk, ook onder Heidenſche volken te verſpreiden. De koude leertrant der heerſchende kerk beviel hun niet. Zij zochten veel meer het gevoel op te wekken, en inzonderheid de leer der algemeene bedorvenheid der menſchen van de noodzakelijkheid der bekeering en des geloofs aan de verdienſten des Verlosſers, als den grond der regtvaardiging voor God, tot eene levendige overtuiging te verheffen. Daarenbo-

boven tastten zij even zoo goed de bedorven zeden in alle ftanden, als het, juist om dien tijd, door vele deïstifche en naturalistifche gefchriften, hand over hand toenemend ongeloof, zonder verfchooning, aan, en de hartelijkheid en gemoedelijkheid van hunne voorftellen, de gloeijende ijver, welke inzonderheid WHITEFIELD bezielde, maakte eenen fterken indruk op den grooten hoop. Juist onder de ruwfte en onbefchaafdfte klasfen, b. v. de koolmijnwerkers te *New-Castle*, ging de uitwerking alle verwachting te boven. Ook had zij weldra den kennelijkften invloed op de verzachting hunner zeden en de verbetering van hunnen woesten levenswandel.

Aangezien zich de bovengemelde mannen reeds op de Univerfiteit aan eene groote geftrengheid hadden gewend, en in hunne bezigheden eenen zekeren *regel* en *beftendigen vorm* invoerden, gaf men hun, half uit fpot, den naam van *Methodici*, of *Methodisten*, even zoo, als men in *Duitschland* diegene, welke zich door eenen vromen wandel, ook wel door zekere uiterlijkheden, van de gewone levenswijze onderfcheiden, *Pietisten* pleegt te noemen; waarmede dan gewoonlijk het denkbeeld van eene overdrevene geftrenge godsdienftigheid, zoo al niet zelfs van eene bloote huichelarij, wordt verbonden.

Zij hadden aanvankelijk, evenmin als de eerfte leerlingen van ZINZENDORF, of de *Broedergemeente*, in en buiten *Hernhut*, het oogmerk, om zich van de kerk af te fcheiden. Inmiddels verftiet hen de bisfchoppelijke kerk, dewijl zij toch weldra hunnen eigenen weg bewandelden, kleine gezelfchappen

vorm-

vormden, eigene kapellen ſtichtten; en de meerderheid der hooge geestelijkheid is van hen thans nog even afkeerig, als eertijds de *Wittenbergſche godgeleerden*, en, over het algemeen, de ſtreng leerſtellige ſcholen van de *Spener-Frankiſche* partij.

Zelfs de warmſte vrienden der *Methodisten* kunnen niet loochenen, dat vooral in het begin veel aanſtoot en ſtof tot berisping is gegeven door de buitenſporigheden van enkele predikanten. Hetgeen PAULUS een *ijver zonder verſtand* noemt; — het dikwerf ten eenemaal vruchteloos ſtreven, om indruk op het volk te maken, dat men met hoopen op de openlijke wegen en groote pleinen in de ſtad, om zich verzamelde; — overdreven voorſtellingen van de kenteekenen van onmiddellijke genadewerkingen; — minachting voor menſchelijke geleerdheid, dit alles gaf dikwijls aanleiding tot buitenſporigheden, welke geenszins ſtrooken met den waren geest des Christendoms.

Daarenboven is het echter niet te ontkennen, dat de leden van dit groote genootſchap, hetwelk het regt ernſtig meent met godsdienst en zedelijkheid — en wie zou zulks bij een groot getal in twijfel trekken, daar de vruchten kenbaar zijn? — ten hoogſte achtenswaardig zijn, hetzij dan dat zij zelve leeraars zijn of zich aan andere beroepsbezigheden toewijden. Zij hebben, even als onder de Broedergemeenten hunne eigene denkwijze betrekkelijk den godsdienst; zij houden zich ſtiptelijk aan de woorden der H. Schrift, en aan zekere inwendige gevoelens, waaromtrent zij zich geene haarkloverijen veroorloven; zij beperken vrijwillig hunne vrijheid, en leggen zich ſommige pligten

op, nopens welke zij zelve wel belijden, dat derzelver vervulling geene onvermijdelijke voorwaarde tot zaligheid is; zij hechten eene groote waarde aan menigerlei vrome oefeningen, welke niet bestaanbaar zijn met elk beroep. De gestrengheid, aan welke zij zich zelve onderwerpen, maakt hen natuurlijk ook streng in hunne oordeelvelling over andere menschen. Dit stelt hen zelfs bloot aan het gevaar, om zich zelve en hun genootschap te hoog te achten, en velen zullen wel niet vrij zijn van eenen zekeren geestelijken hoogmoed. Maar desniettegenstaande doen zij buitengemeen veel goeds; zijn zij bereid ter bevordering van alle menschlievende inrigtingen; bevlijtigen zij zich, om godsdienstigheid en zedelijkheid, waar zij maar kunnen, te verspreiden en er opofferingen voor te doen, waartoe misschen weinige van diegene genegen zijn zouden, die altijd slechts spreken van *verlichting des verstands*.

Mogten wij toch in ons oordeel over deze en soortgelijke sekten, welker godvruchtig leven meer eene beoefenende dan bespiegelende strekking heeft, nimmer vergeten, op welke onderscheidene trappen van beschaving de menschen staan, en hoe ongelijk hunne vatbaarheid voor het licht zij! Ik kan niet alles toestemmen, wat de Hoogleeraar SACK onlangs in zijn boven aangehaald uitmuntend geschrift heeft gezegd, ten *voordeele* der *Methodisten*; maar even zoo min de zoo bijzonder partijdige, oppervlakkige en koele beoordeeling, welke WENDEBORN, GOEDE en andere Engelsche en Duitsche schrijvers nopens hen te berde gebragt hebben. Moet men dan alles verachten of bespotten, waarme-

mede men, volgens *zijne wijze van denken en gevoelen*, niet kan instemmen?

De *inrigting van het genootschap* moest bij den grooten aanwas insgelijks *vaste regels* verkrijgen. Eene Methodistische gemeente heeft eene dubbele soort van predikanten, *plaatselijke predikanten* (*local Preachers*) en *reizende predikanten* (*itinerant* of *travelling Preachers.*) Het is niet noodig, dat zij gestudeerd hebben, zoodra zij slechts, volgens het gevoelen van oudere leeraars, wel onderwezen zijn, en uiterlijke gaven bezitten. De *reizende* zijn bijna bestendig onder weg, bezoeken de gemeenten en prediken er in. Een zeker getal van soortgelijke gemeenten vormen eenen kring (*circuit*), welks leden alle vierendeeljaars, onder de leiding van eenen hoogeren opziener (*superintendent*), vergaderen en beraadslagen. Vijf tot zes kringen maken een *district*. De gezamenlijke predikanten derzelve vormen eene commissie, welke jaarlijks bijeenkomt, het gedrag der leeraars onderzoekt, hen somwijlen ook wel opschort of ontslaat. Het laatste bedrijf is de *conferentie*, onder voorzitting van eenen naar vrije keus gestemden president. Deze bezorgt de geheel algemeene aangelegenheden, scholen, kerkelijke gebouwen, aanneming van predikanten, doch alleen door aanspraak zonder ordening of aanstelling.

Ik heb eenige godsdienstige vergaderingen bijgewoond. Telkens wordt er iets voorgelezen uit den Bijbel. De liturgie is veel korter dan bij de bisschoppelijken. Daarentegen wordt er veel meer gezongen, en men bedient zich daarbij van bijzondere gezangen van WESLEY, WATTS en andere

 gods-

godsdienſtige dichters, zonder zich te binden aan de pſalmen. De predikanten ſpreken zonder ſchets, uit de volheid des harten, elk naar zijne natuurlijke geaardheid, nu eens op eenen zachten en ernſtigen, dan weder op eenen beſtraffenden toon met eene hevige hartstogtelijkheid, welke hier en daar zelfs de palen der welvoegelijkheid overſchrijdt. De *pathos* gaat dan ligt — ik wil niet zeggen in *bathos* — maar toch in eenen geheel gemeenzamen toon over; en velen achten het zoo weinig onwelvoegelijk, om *alles* op den preêkſtoel te brengen, dat ongetwijfeld de waardigheid daarbij verloren gaat. Ondertusſchen misſen deze het minſte hun oogmerk om te treffen. Ik heb daarvan een voorbeeld gegeven in de ſcheepspreêk (I. D. bl. 149). Het prediken op het veld en op openlijke plaatſen is thans zeldzamer. Nogtans had ik op eenen zondag zulk eene preêk kunnen hooren. Een vriend verhaalde mij, dat hij, toevallig in de nabijheid van eene zeer bezochte wandelplaats, eene groote menigte menſchen had aangetroffen, in welker midden hij een goed gekleeden man, ſtaande op eene tafel voor de leuning van eenen ſtoel, had gezien, die met eene wegſlepende welſprekendheid tot het volk had geſproken over het hand over hand toenemend zedebederf, en het op het nadrukkelijkſte had vermaand, om terug te keeren van den weg der ondeugd. De plegtigſte ſtilte en ſtroomen van tranen hadden zijne redenen vergezeld.

Er zijn zeer vele *kapellen der Methodisten*, gelijk dan het getal der vergaderplaatſen voor de Disſenters te *Londen*, alleen bij de 250 bedraagt.

Geen

Geen wonder! Zoodra een kring vereenigd, en het geld voorhanden is, ſtaat er binnen kort een huis ter vergadering. Velen zijn opgepropt vol. Dikwijls zag ik het volk bij hoopen voor de deuren op de ſtraten ſtaan, om ten minſte eenige woorden of klanken op te vangen. Gedurende de leerrede en het gezang heerscht er de diepſte ſtilte. De Sacramenten, begrafenisſen, enz. worden overigens op den voet der bisſchoppelijke kerk uitgeoefend.

De *Roomschgezinden* hebben te *Londen* tien kapellen, de *Joden zes* ſynagogen. Er wordt *Proteſtantſche* godsdienstoefening in het *Fransch* gehouden in zes, in het *Deensch* in eene, in het *Hollandsch* in twee kerken, in het *Grieksch* of *Armenisch* echter ſlechts in eene. *Hoogduitſche* gemeenten zijn er acht. De *koninklijke Duitſche kapel* ſtaat onmiddellijk bij het paleis van *St. James;* de grootſte Lutherſche in de *Savoy* in *Westminſter*. De liturgie der eerſte heeft veel van de Engelſche aangenomen.

Genoeg, voor ons oogmerk, over den toeſtand der *zigtbare kerk* en de menigvuldige verſchijnſels van het godsdienſtig leven in de verſchillende ſekten. Deze kan men ten deele zinnelijk waarnemen, gelijk als de gronddenkbeelden, van welke ieder uitgaat, met woorden omkleeden. Maar kerken en kerkelijke gebruiken, geloofsformulieren en opſtellen van belijdenis, zelfs vrome vereenigingen, zijn nog niet de godsdienst zelf. Er kan van dit alles niets gemist, er kan ook uiterlijk eene zekere waarde aan gehecht en rijkelijk er toe bijgedragen worden, en desniettegenſtaande, bij allen *ſchijn*,

 het

het *wezen* ontbreken. Datgene, hetwelk men *den godsdienst van een volk* noemt, is, helaas! dikwijls niets meer, dan eene doode gedaante, waaruit de levendmakende geest geweken is; ten hoogste dat, wat LUTHER „ eene fraaije uiterlijke tucht" noemt.

Is het reeds zeer moeijelijk, om het binnenste en diepste des gemoeds van een *enkel* mensch te doorgronden, wie zou zich dan vermeten, om te bepalen, hoe ver de godsdienst, in den eigenlijken zin des woords, onder eene gansche natie het heerschend beginsel zij geworden, of in welke van de bijzondere kerkelijke genootschappen deszelfs geest het krachtigste leere en werke. Daartoe is het niet toereikende, dat men weet, hoe veel of hoe weinig de kerken bezocht, de heilige plegtigheden waargenomen worden, hoeveel er aan godsdienstige inrigtingen en pogingen besteed, en hoe stipt men gehecht is aan het voorvaderlijk stelsel des geloofs. Het komt er immers veeleer op aan, hoedanig dit geloof zich in het werkzame leven vertoont, in hoe verre de *godsdienst* meer is dan *godgeleerdheid*, welligt loutere vrucht van bespiegeling en een aanmatigend diep indringen in het rijk der geesten en het wezen van den hoogsten geest; in hoe verre het daarentegen de behoedende, versterkende, genezende vrucht is van ernstig nadenken over zich zelven, over de natuur, en over de menigvuldige openbaringen der Godheid; geene bloote zaak van het geheugen, maar eene aangelegenheid des harten, behoefte van den onderzoeklievenden geest, en van een, door al het vergankelijke onbevredigd en met verlangen naar het onvergankelijke, vervuld gemoed.

Is het volſtrekt noodzakelijk, om zulks te weten tot eene algemeene beoordeeling, — wie zou het dan wagen, daaromtrent te beſlisſen — *waar*, en in *welk eene mate en uitgebreidheid*, er godsvrucht in dezen zin beſta? Men ſpreekt dikwijls zoo ſtellig over den geest van een volk, eener kerk, eener ſekte, van derzelver verbetering of verſlimmering. Doch hoe dikwerf berust toch dit oordeel — nu eens op hetgene, dat ieder juist toevallig in zijnen menigwerf zeer engen kring heeft waargenomen, dan weder op oogenblikkelijke verſchijnſels van het betere of ſlechtere? Zoo ligtelijk als men vreest, wanneer enkele leden ziek of bedorven zijn, voor een *algemeen bederf;* even zoo ligtelijk houdt men de bedriegelijke kleur der gezondheid voor eene *ſtellige genezing.*

Wij willen evenmin ontkennen, dat men in *Engeland* vaster gehecht is aan *godsdienſtige vormen*, dan onder ons dikwerf het geval is; dat de waarneming van den zondag bij velen, ten minſte uit achting jegens de voorvaderlijke gewoonten, ſtipter wordt geëerbiedigd; dat twijfelingen des geloofs minder ingang vinden; dat de belangſtelling, zoowel in weldadige, als in godsdienſtige geſtichten, vooral bij de zwakkere, namelijk, de vrouwelijke kunne, oneindig gemakkelijker kan opgewekt worden, dan in vele ſtreken van *Duitschland*, dit, zeg ik, willen wij evenmin ontkennen, als ontveinzen, dat zulks nog geen' waarborg oplevert voor de innerlijke zedelijkheid, en dat, in weêrwil van dit alles, de werkzame ongodsdienſtigheid en het zedenbederf onder alle ſtanden nog zeer groot, ja, dat dezelve in zekere klasſen aanſtootelijk zijn.

De — door vele leden der bisſchoppelijke kerk hard en onbillijk beoordeelde — ſekte der *Methodisten*, en de kleinere der *Kwakers*, ſticht ongetwijfeld buitengemeen veel goeds, en telt vele regtſchapene en ten uiterſte achtingwaardige leden onder hare gemeenten. Dit is reeds bij verſchillende gelegenheden door mij opgemerkt. Er blijft nu nog ſteeds te wenſchen overig, dat velen onder hen meer mogen aannemen van den geest der Christelijke *billijkheid* jegens diegenen, welke de bepaaldheid van hun ſtelſel niet kunnen billijken, en niet gelooven, dat *hunne* beſchouwing des Christendoms in alle opzigten de eenige ware is. Dit brengt zoo ligtelijk tot dat koele medelijdend nederzien op allen, die anders denken, of niet juist dezelfde vrome taal ſpreken, gelijk mede tot dien geheimen hoogmoed, die, onder zelfmisleiding, zich verſchuilt achter den ſluijer van ootmoed. De *Kwakers* zijn misſchien billijker, dan de leerlingen van den ſtrengen WHITEFIELD en WESLEY, dewijl zij minder hangen aan leerſtelſels, en het *doen* bij hen ten allen tijde meer gold, dan het *ſpreken over het geloof*.

Het is een vrij algemeen gevoelen, dat de eerdienst der heerſchende kerk juist niet zeer geſchikt is, om het hart voor den godsdienst te verwarmen, en dat *vrome gemoederen*, welke bij elk genootſchap gevonden worden, meer daartoe *bijdroegen*, dan zelve er van *inzamelden*. Men weet ook reeds uit het bovengemelde, dat zulks van onderſcheidene leden des leeraarambts thans ſterker, dan eertijds, gevoeld werd; dat deze zich ook toegelegd hebben op eene meer Evangeliſche wijze

van

van prediken, welke licht en warmte in gelijke mate vereenigt, en daardoor groote deelneming verwekt. Ook in de *Collegiën* te *Oxford* en *Cambridge* zijn er vele voorſtanders van dezen praktikalen leertrant. Mogt het hun toch gelukken, om aan de dagelijkſche godsdienstoefeningen in de kapellen eenen meer levendigen geest bij te zetten. Waarom blijft men toch zoo onwankelbaar, als ergens in de Roomsch-Katholijke geſtichten, bij de ingevoerde telkens en telkens wederkeerende formuliergebeden en voorlezingen? Men vordert het als een pligt van de jonge ſtudenten, om elken morgen en elken avond daarbij te verſchijnen. Waarom draagt men dan geene zorg, om door gepaste afwisſelende aanſpraken, gezangen en gebeden, de aandacht op te wekken, in plaats van hetgene eene heilige bezigheid zijn moest, te veranderen in eene vervelende en geest uitdoovende werktuigelijke handeling, waarover de een ligtzinnig ſpot, waarbij de ander ſteeds reikhalst naar het einde, een derde zich, wel is waar, onderwerpt aan de beſtaande orde, maar toch ſlechts half in den droom woorden ſpreekt of zingt, bij welke hij niets denkt en niets gevoelt.

Der *geestelijkheid*, inzonderheid die der bisſchoppelijke kerk, zijn in Engelſche en Duitſche geſchriften dikwerf zeer ſcherpe verwijtingen gedaan. Men heeft haar nu eens als weetnieten, dan weder als gewetenloozen in hun ambt, elders wederom als overgegeven aan ligtzinnigheid, brasſerijen en zedeloosheid, van allerlei ſoort, voorgeſteld. Deze klagten mogen omtrent velen onder hen gegrond zijn. Zij treffen, helaas! maar al te veel leden

 van

van dezen ſtand, in alle landen en ten allen tijde. *Zijn* brasſerij en weelde, verzuim van beroepsbezigheden en verſtrooijing in de wereldſche vermakelijkheden, bij ons zeldzamer en minder in het oogloopend, het ontbreekt welligt velen minder aan de neiging en den wil, dan aan de middelen en de gelegenheden.

Voorzeker zijn er ook in *Engeland* onder elk genootſchap een aantal niet ſlechts geleerde, maar ook zedelijk hoogst achtenswaardige mannen. In beſchaafde zeden, aangename gezelligheid, ſmaak en wereldkennis, zal welligt de geestelijkheid aldaar hooger ſtaan, dan daar, waar zij, meestal uit de armſte ſtanden voortgeſproten, en van kindsbeen af, door haren toeſtand, elke beſchaving, welke ſlechts het leven en de omgang met beſchaafde gezelſchappen verleent, ganſchelijk of te vroegtijdig heeft gemist. Daar zouden zij veracht worden, als zij dat verzuimden, wat men van elken *gentleman* eischt. Ook gedragen zich velen als getrouwe herders hunner gemeente, en zulke regtſchapene en gemoedelijke mannen, als GOLDSMITH den wakkeren *Vicar Primroſe* beſchrijft, zijn nog niet uitgeſtorven. Wat wij *godgeleerde kundigheden* noemen, zal zeldzamer zijn. Men weet immers reeds, dat men, bij de beoefening der godgeleerdheid in *Engeland*, eenen gansch anderen leertrant volgt, dan bij ons. Zelfs de pastorale kundigheden worden in het geheel niet onderwezen. Men beſchouwt de *geestelijke redeneerkunde* als een gedeelte der *algemeene welſprekendheid*, welke men uit de ouden moet leeren, en toepasſen op godsdienſtige onderwerpen. Voor de armen van geest wordt voorts

rij-

rijkelijk door gedrukte prêken, vertoogen, als ook door nood- en hulpboekjes, gezorgd (*). Hierbij heeft men tevens het oogmerk, om het algemeen in zwang geraakt zijnde *voorlezen* der prêken — dikwijls eene en dezelfde — voor te komen, waartegen zich eene kabinets-orde onder KAREL II, in het jaar 1664, reeds uitdrukkelijk heeft verklaard (†).

Het

(*) Een der nieuwste werken, welke ik door de vriendelijkheid van den waardigen schrijver, eenen zeer beminden predikant te *Cambridge*, den heer SIMEON, *fellow* in het koninklijk Collegie, ontving, en dat reeds den derden druk heeft beleefd, draagt ten titel: *Helps to composition, or sixhundred skeletons of sermons. London* 1815; dat is: *Hulpmiddelen, om uit te werken*; of *zeshonderd schetsen van preken*, in *vijf* dikke deelen in 8vo. Het *eerste* behelst eene vertaling, ter aanwijzing tot het prediken, van J. CLAUDE, uit het Fransch, benevens de *eerste* honderd schetsen over gemengde onderwerpen; het *tweede* plannen over de typen en voorspellingen; het *derde* over de gelijkenissen; het *vierde* over waarschuwende en vermanende teksten; het *vijfde* over toezeggingen en voorbeelden. Alle hoofdgedachten der leerredenen zijn kort opgegeven. — Bij den vaderlandschen rijkdom aan soortgelijke werken, zou eene Hoogduitsche vertaling wel niet raadzaam wezen. Ik vrees buitendien, dat het hinderlijk zijn zou voor eigene vlijt, zelfdenken en voortstuderen, als men te dikwerf gebruik maakte van deze hulpmiddelen.

(†) Men vindt zulks in het *statute-book* der Universiteit van *Cambridge*. Daarin wordt het voorlezen der opstellen *a supine and lothfull way of preaching* (eene trage en luije manier van prediken) genoemd, en de ondergeteekende minister MONMOUTH beveelt, onder bedreiging van koninklijke ongenade, dat hem de naam van diegene,

wel-

Het regtmatigſte is ongetwijfeld het verwijt, dat de welvaart der hooge geestelijken hen te verre verwijdert van hun eigenlijk beroep, dat vele hunne bedieningen volſtrekt als eene kostwinning beſchouwen, en er aan zorg voor de ziel niet gedacht kan worden, waar de gemeente den leeraar of *rector* zoo zelden in haar midden ziet. In de hoogſte plaatſen vermengt het kerkelijke zich maar al te ligtelijk met het ſtaatkundige en de belangen van het parlement. Schoon men zeer zelden leest, dat bisſchoppen in het parlement hunne ſtemmen verheffen, zijn zijn toch, wijl de koning dezelve verkiest of bevestigt, doorgaans altoos der partij van het hof toegedaan, en, aangezien men van gevoelen is, dat de inrigting onafſcheidelijk is van de gehechtheid aan de ſymbolisch gewordene negen en dertig artikelen, zoo behoort het tot de uitzonderingen, als zij het met de Disſenters houden. Nogtans is zulks onlangs menigmaal het geval geweest, en verſcheidene bisſchoppen hebben b. v. eene warme belangſtelling betoond in de zaak der Bijbelgenootſchappen, welke aanvankelijk door de ſtreng bisſchoppelijken zelfs openlijk aangerand werden.

De *godsdienſtige vereenigingen*, van allerlei ſoort, winnen dagelijks eenen grooteren aanhang. Men

mag

welke desniettegenſtaande niet nalieten, om zich het prediken zoo gemakkelijk te maken, van tijd tot tijd zou opgegeven worden.

mag met zekerheid hopen, dat zij niet zonder gezegende uitwerking zullen blijven. Vele dezer uitwerkſels gelijken ongetwijfeld naar eene zaadkorrel, die in het verborgen opwast, misſchien laat, maar dan des te overvloediger, vruchten draagt, en het is oneindig veel gemakkelijker, daarover de ſchouders op te trekken, zoo al niet te ſpotten, dan met eenen dergelijken ijver, zelfs met opoffering, daarvoor te arbeiden, om het zijne bij te dragen, en den uitſlag van hoogere hand af te wachten.

Ten hoogſte merkwaardig blijft het hierbij, dat de ijver, voor het groote doel, tot eene algemeene verſpreiding des Christendoms, de weldenkenden van alle genootſchappen, welke gedeeltelijk ſchier vijandig jegens elkander gezind waren, ſchijnt vereenigd te hebben, alhoewel elk, op zijne eigene wijze en door bijzondere middelen, hetzelve poogt te bereiken. Dit blijkt inzonderheid in de

Zendeling-genootſchappen (*).

Reeds ſinds lang onderſcheidde *Engeland* zich daardoor. Verſchillende genootſchappen, van deze ſoort,

(*) Wie ſlechts eenigzins belang ſtelt in de zoo groote aangelegenheid der *godsdienſtige beſchaving*, en, wat daarvan het onmiddellijk gevolg is, de *beſchaving* van millioenen zijner broederen, die verzuime niet het geſchrift te lezen: *Spirit of British Misſions, by a Clergyman. London* 1815; of deszelfs vertaling: *Geist der Brittiſchen Misſion. Baſel* 1816; wijders MORTIMERS *Misſions-Societät in England. Barby* 1797; BUCHANANS *onderzoekingen naar den toeſtand des Christendoms in Azië*, uit het Engelsch vertaald door Ds. J. WERNINCK, bij de uitgeefſter de-

ſoort, vormden zich reeds in de *zeventiende* eeuw. In de *achttiende* breidde datgene, hetwelk ook in *Holland* het meest bekend is onder den naam van *Genootſchap ter bevordering der Christelijke kennis* (*Christian knowledge Society*), deszelfs aanvankelijk tot binnenslands zich bepalende werkzaamheid ook uit tot de Heidenſche volken. De bisſchop van *Londen* heeft daarin de voorzitting, en wordt doorgaans door den aartsdeken, thans Dr. POTT, vertegenwoordigd. Ik heb, als *buitenlandsch lid*, eene zitting bijgewoond in het huis *Bartlet Building*, hetwelk aan het genootſchap toebehoort, in welke deels ingekomene brieven en berigten voorgelezen, deels een groot getal nieuwe leden, hetwelk, over het geheel, over de *dertienduizend* moet geweest zijn, voorgeſteld werden. De voorzitter Dr. POTT betoonde daarop in eene korte aanſpraak zijne hoogachting jegens de Univerſiteit van *Halle*, en weidde vervolgens uit over de, volgens het voorbeeld van A. H. FRANKEN, door de directeuren van zijne geſtichten, ſteeds voortgezette pogingen, om ook Duitſche zendelingen voor *Oostindië* voor te ſtellen en voor te bereiden. Tevens gaf hij mij eenen, door het genootſchap vervaardigden, grooten Engelſchen prachtbijbel, met aanmerkingen, alsmede met platen, volgens de beste mees-

dezes. — De heer C. R. D. KNAPP leverde eene beknopte proeve der algemeene Proteſtantſche geſchiedenis der Zendelingen, inzonderheid met betrekking tot *Oostindië*, in het zes en zestigſte ſtuk der *Neuere Geſchichte der Evangeliſchen Misſions-anſtalten. Halle* 1816, welker verdere voltooijing bijzonder te wenſchen blijft.

meesters, om denzelven aan de bibliotheek der Univerſiteit te bezorgen. De ſecretaris van het genootſchap, Dr. GASKIN, ſprak veel met mij over den toeſtand der godgeleerdheid in *Duitschland*, waarvan hij, wegens vele zoo algemeene afwijkingen van het kerkelijk leerſtelſel, geene gunſtige meening ſcheen te hebben.

Terwijl dit oudſte genootſchap meer met eenen rustigen tred voortgaat, onderſcheiden zich ſommige, eerst ſedert den aanvang dezer eeuw ontſtane, door eenen vurigen ijver, voor de zaak der *bekeering van de Heidenen*, en *een* ook voor het onderwijs der *Joden*. De *Baptisten* hebben voor *Oostindië* bij uitſtek veel gedaan, en de reeds boven (I. D. bl. 326) gemelde werkzaamheden van Dr. CAREY, in *Bengalen*, zijn voor de Indiaanſche talen en letterkunde, en voor den godsdienst, van het uiterſte aanbelang. Zeer uitgebreid en werkzaam is ſedert 1795 het te *Londen* opgerigte Zendeling-genootſchap, hetwelk bijzonder de onlangs ontdekte werelddeelen op het oog had, en welks bemoeijing reeds de merkwaardigſte uitkomst heeft bekroond, zoodat het eiland *Otaheity*, welks aanwezen men voor het jaar 1767 nog niet kende, den afgodsdienst verlaten, eene groote kerk gebouwd heeft, en de koning zelf te gelijker tijd regent en leeraar van zijn volk is. Ook de bisſchoppelijke kerk heeft niet willen achterblijven. In het jaar 1801 is het *kerkelijke* Zendeling-genootſchap opgerigt. Het heeft in het ganſche rijk de warmſte deelneming en zooveel onderſteuning gevonden, dat deszelfs uitgaven in 1818 en 1819 reeds 440,000 guldens beliepen. Door de

uit-

uitgave van een *maandſchrift* (*Church-Miſsionary Register*), waarin de belangrijkſte berigten uit alle landen worden medegedeeld, nopens den voortgang van den godsdienst, verlevendigt en onderhoudt het de deelneming van alle godsdienſtige gezindten. Het bezit een eigen huis in *Salisbury-Square*, waarin mij de onvermoeid werkzame ſecretaris, de heer J. PRATT, bekend maakte met het wezenlijke der inrigting en den loop der bezigheden. Onder andere is deze ſocieteit op een middel bedacht geweest, om zelfs de arme klasſen, alsmede de jeugd in de ſcholen, voor de zaak te winnen, om, naar de mate van hare krachten, nadrukkelijk te werken voor de ontelbare broeders en zusters in de meest verwijderde werelddeelen, welke nog in ongeloof en ondeugd bedolven liggen. Men laat, namelijk, behalve die *maandelijkſche* berigten, alle *vierendeel* jaars een klein geſchrift, juist in dien ſmaak, zoo als men eene proef zal vinden in de Bijlagen (*), in het licht verſchijnen. De eerſte bladzijde behelst de *afbeelding* van den eenen of anderen Heidenſchen afgod, of van een afgodisch gebruik, ook wel van eenen *zendeling*. Dezelve gaat gepaard met eene korte verklaring, waarin de treurige, ten deele door het ruwſte bijgeloof verſchrikkelijke, toeſtand van die volken welſprekend en treffend voorgeſteld wordt. Men herinnert verder, in den eenvoudigſten volksſtijl, dat er, van *achthonderd* millioenen der aardbewoners, geene *twee* (†) millioenen het licht van den Christelijken gods-

(*) Zie Bijlage, N°. 8.

(†) De ſchrijver moet hier, of het getal der Christenen in

godsdienst genieten, en vereenigt daarmede de opwekking, om ten minste een penningske bij te dragen, opdat men hun steeds meer leeraren en middelen tot onderwijs zou kunnen toezenden. Daarop volgen verhalen van enkele voorvallen, van het goede gevolg der zendelingen en korte levensbeschrijvingen. Wie nu wekelijks *acht penny* betaalt aan de zich in alle steden bevindende inzamelaars, erlangt deze bladen. Zij zijn reeds bij ontelbare exemplaren door gansch *Brittannië* verspreid, en worden met de uiterste graagte gelezen. Hoe gering de bijdrage ook zij, verzamelt men toch door de menigte der deelnemers zeer aanzienlijke sommen. Wie zou eene nijverheid wraken, die zoo zuiver, zoo vrij van alle persoonlijke eigenbelang is, en vatbare gemoederen ontvlamt voor zulk eene heilige aangelegenheid, al ware het ook voor een begin, om *eenen* volksstam van ruwe en ontaarde wezens tot *menschen* te maken. — Een soortgelijk doel en uitslag had de onlangs aan de *ladies* te *Liverpool* en geheel *Engeland* uitgevaardigde brief van den eerwaardigen WARD (*).

Men kan onmogelijk met alle deze zoo menigvuldige pogingen voor de zaak des Christendoms na-

in *Indië* bedoelen, of er moet eene fout zijn ingeslopen, van *twee*, in plaats van *tweehonderd*.

VERT.

(*) Zie een belangrijk uittreksel in Bijlage, N°. 9.

nader bekend geraken, zonder met de volledigſte overtuiging vervuld te worden, dat, — hoe verblijdend de in *Duitschland* op nieuw ontwaakte ijver ook zijn moge (*) — er toch in geen land zoo veelvuldig en met zulk eenen goeden uitſlag daarvoor wordt gearbeid, als in *Engeland.* Geene Christelijke natie heeft trouwens ook zoovele middelen daartoe in handen, dan juist die, welke de handel der wereld met alle gedeelten der bewoonde aarde in aanraking brengt. De verdienſte wordt daardoor niet verminderd. Want dit is juist de taak des levens, om elk middel van goed te ſtichten met getrouwheid aan te wenden, in welks bezit de Voorzienigheid eenen iegelijk door zijne omſtandigheden heeft geplaatst.

Toen mij, juist uit het kerkelijk zendelinghuis tredende, het toeval eenen zeer verſtandigen man in den postwagen deed ontmoeten, en ik hem mijne blijdſchap betuigde over hetgene ik aldaar gezien en gehoord had, hernam hij: „ Alle deze groote inrigtingen zouden toch nog veel meer waardig zijn, als de zendelingen, die men zond naar de afgodiſche volken, hun ſlechts eenen waarlijk *algemeenen* en *zedelijken* godsdienst verkondigden. Maar zoo als de zaak thans ſtaat, zou de een hen tot *Baptisten*, de andere tot *Methodisten*, de derde tot *Hernhutters*, de vierde tot *Kwakers*, de vijfde tot *Calvinisten* en de zesde tot ſtrenge *Lutherſchen* willen maken,

en,

(*) Ook in *Holland* mag men zich daarover verheugen.

VERT.

en, in plaats van de eenvoudigste waarheden des godsdiensts en eener zuivere zedekunde te prediken, de *negen en dertig* artikels der Engelsche kerk van buiten doen leeren. Aldus brak de sektengeest aldaar af, hetgene een onpartijdige godsdienst der rede zou kunnen opbouwen." Ik antwoordde hem: „ alhoewel het zeer te wenschen ware, dat er steeds minder sekten-geest, scheuringen en twisten onder de Christenen waren, zou er toch bij de oneindige verscheidenheid der menschelijke gevoelens en der menschelijke begeerten, en bij de onmogelijkheid, om bovennatuurlijke voorstellingen zonder beeldtenis en omkleedsel te begrijpen en mede te deelen, nimmer eene volledige *gelijkheid* van inzigten nopens den godsdienst kunnen te gemoet gezien worden; en dat alle te ijverige pogingen, om eenigheid des geloofs te bevorderen, van ouds af groot nadeel in de kerk hadden gesticht. Ongetwijfeld was de eene leerwijze meer overeenkomstig met den geest der H. Schriftuur, met de behoefte der onbeschaafden, en ook met de rede, dan de andere. Ondertusschen — vervolgde ik — komen toch al die Apostelen der Heidenen niet slechts overeen in de aanprijzing der zuivere zedeleer des Evangelies, maar ook in de grondleer van de aanbidding van éénen God, in de opwekking tot vertrouwen op den Vader aller wezens, in het aandringen op de erkentenis van de algemeene behoefte tot verbetering, in het verwerpen van alle gedrogtelijke en onmenschelijke middelen ter verzoening, door te wijzen op de leer, het lijden en den dood, des Verlossers der wereld, en de belofte eener zalige onsterfelijkheid voor allen, die stand-

vastig zijnde in het goede, geſtreefd hadden naar het eeuwige leven. Het is geenszins de hoofdzaak, in welken vorm, onder welk beeld of onder welke gelijkenis zij deze waarheden mededeelden. Eene *wijsgeerige wijze van behandeling* zou echter het allerminſte voegen voor zoodanige eerſte beginners, die even als kinderen en onmondigen, veeleer door geſchiedenis, gelijkenisſen en zinnebeelden tot hoogere en zuiverder begrippen moeten opgevoed worden. Zonder *geloof aan gezag* is er geen godsdienst voor de meerderheid der menſchen denkbaar, en zelfs de kapel van den heer WILLIAMS, hoe ſchoon zijne redevoeringen over de natuurlijke erkentenis van God ook mogen wezen, is, zoo als gij weet, reeds lang geſloten." —— Hij zweeg eene poos. Toen wij afſcheid namen, zeide hij kort en vriendelijk: „ ik zal verder over datgene nadenken, wat gij gezegd hebt."

Hoe vroeg of hoe laat dit in onzen tijd zoo overvloedig zaad van Christelijke kennis zal opgaan; in hoe verre de bodem, waarop het valt; de luchtſtreek, waarin het zich ontwikkelen; de oorſpronkelijke verſcheidenheid van geſtellen, die hetzelve veredelen moet; deszelfs aanwas nog honderden of duizenden van jaren vertragen of bevorderen zal — dit ligt buiten alle menſchelijke berekening. In de natuur van den godsdienst, welken wij belijden, ligt althans niets, dat eenigermate zou ſtrijden met eenige hemelſtreek; en doordien de laagſte zelfs op den trap der menſchelijke wezens nogtans een mensch blijft, draagt ook elk de vatbaarheid voor eene hoogere verlichting in zich. Allen, die daartoe medewerken, behooren in

alle tijdsgewrichten tot de grootste weldoeners der menschheid. Zij werken het werk van Hem, die het *licht der wereld* is.

Stukken uit brieven over eenige belangrijke kennismakingen en gesprekken.

De aanwinst van een vlugtig bezoek van beroemde, of in eenigerlei opzigt merkwaardige lieden, schijnt menigen reiziger en te huis blijvenden geheel onverschillig. „ De oogenblikken, zeggen zij, welke zij met vriendelijkheid aan eenen vreemdeling toewijden, worden meestal verspild met algemeene vragen en gesprekken, en maar al te dikwijls moet men altoos hetzelfde antwoorden, zonder dat den vrager iets gelegen ligt aan het antwoord. Over het geheel vertoont zich de mensch zelden, zoo als hij is, zoodra hij weet, dat men gekomen is, om hem te bespieden. Den schrijver leert men het best kennen uit zijne geschriften, den koopman uit hetgene hij werkt en drijft, om niet te gewagen van het oude spreekwoord *praesentia minuit famam* (de tegenwoordigheid vermindert den roem). Geheel anders is zulks met de werken der *natuur* en der *kunst.* Zij vertoonen zich steeds zonder sluijer voor het oog. Zij ontvangen den vreemdeling even als den ouden bekenden. Bij hen kan men komen en henengaan, vertoeven en we-

derkeeren, zoo dikwerf men wil, zonder het pijnlijk gevoel van misfchien te ftoren of lastig te vallen."

Veel waars ligt ongetwijfeld hierin opgefloten! Daarbij neemt de neiging af met de jaren, al was men in zijne jeugd ook nog zoo genegen, om allerwege kennisfen aan te knoopen, fomtijds alleen om zich te kunnen beroemen, van met eenen grooten man te hebben gefproken. Men kan zelfs zoo verre komen, om te wenfchen, hier en elders bij niemand bekend te zijn, ten einde niemand te moeten bezoeken. Men gevoelt zich vrijer en beter daarbij, hoe meer men alleen is, en wil nu en dan gaarne op plaatfen komen, waar niemand zich over onze komst verheugt, noch over het affcheid treurt.

Evenwel zou ik van mijne reis het aandenken van die uren het minfte willen misfen, dat ik perfoonlijk voor hen ftond, door wier doode beeldtenisfen ik mij vaak verkwikt en gefterkt gevoelde. Waarom verzamelen wij ook dan zelfs zoodanige beeldtenisfen, als het uiterlijk voorkomen geheel en al onverfchillig ware? Waarom zou men dan gaarne hooren verhalen, *hetgene* belangrijke menfchen en *hoe* zij gefproken hebben, dewijl men zich immers nooit op hunne fchriften zou mogen verlaten? In dier voege vertoefde ik dan ook in mijne vorige berigten bij vele perfonen, en mag hopen, dat nog eenige aanhangfels, zoo als ik dezelve aan mijne afwezige vrienden in brieven heb medegedeeld, voor fommige lezers niet onaangenaam zullen wezen.

Londen, den 26ſten Junij 1819.

Heden maakte ik bij den prins LEOPOLD VAN COBURG mijne opwachting. Ik zag hem voor het eerst te *Weimar* in het jaar 1818, toen juist keizer ALEXANDER en hoogstdeszelfs moeder aldaar tegenwoordig waren. Hoe lag de diepſte kommer, te midden der algemeene feestviering en des luidruchtigen gewoels, op zijn aangezigt! Hoe veel goed ſcheen de betuiging der deelneming in zijn toenmaals nog versch verlies hem te doen! Want voorzeker men vergist zich, als men meent, dat in *elk* gemoed herinnering der ſmart de ſmart vermeerdert. En wie zou de zijne gekend en er niet in gedeeld hebben, daar hetzelfde oogenblik hem immers eene teederbeminde gemalin, eenen dierbaren zoon, en het vermoedelijk aandeel aan eene kroon heeft ontrukt.

In *Engeland* bewoont hij nu eens het verlaten landgoed *Claremont*, alwaar ſedert het ontzettend uur niets van zijne plaats genomen is, en onaangeroerd als heilige overblijfſels van eene afgeſtorvene wordt geëerd; dan weder te *Londen* het huis van MARLBOROUGH, wiens oorlogsdaden daar alle behangſels en tapijten herinneren. Men kan het wel begrijpen, als men hem ziet, hoe deze edele houding, deze zedige waardigheid, deze zachte ernst, deze toegeeflijke welwillendheid, op een regtſchapen vrouwelijk hart zulk eenen indruk, en het beſluit der prinſes, bij de aanvankelijke weigering van eenen vader zelven — zoo ſtandvastig kon maken: *dezen of geenen!* Men ſprak er dikwijls over, hoe het gevoel van zijn geluk, als hij aan hare zijde

 ſtond,

ſtond, op zijn gelaat te lezen was geweest. Deze uitdrukking is verdwenen. „ Als de zon, zegt WALTER SCOTT, onder den gezigteinder is gezonken, dan verbleekt het purper der wolken, die haar omringde."

Ditmaal werd de wond niet aangeroerd. De prins ſprak inzonderheid over de liefdadige geſtichten van mijne geboorteſtad.

Den 14den Julij.

In het parlement had ik ſommige der belangrijkſte ſtaatsmannen, lord LIVERPOOL, CASTLEREAGH, CANNING, TIERNEY, PEELE, wijders ook den kanſelier der ſchatkamer (*) den heer VANSITTARD gezien en gehoord. Wie zou aan zulke met bezigheden overladene mannen een oogenblik willen ontrooven? Nogtans haalde mij Dr. STEINKOPF over, om met den laatstgemelden eene uitzondering te maken, en bood zich aan, om mij bij hem te brengen.

Hoezeer ook de ſtemmen en oordeelvellingen nopens degenen, die aan het roer zitten, mogen uiteenloopen, weet men echter den *mensch* van den *minister* te onderſcheiden. Diensvolgens is er ook ſlechts

(*) In het Engelsch *Chancellor of the Exchequer*. De naam beteekent de koninklijke *rent-* of *ſchatkamer* of het Collegie van financie. Vandaar zijn *Exchequer bills* ſchatkamer-billetten. De benaming is daaruit ontſtaan, dat er op de tafel der vergaderplaats, een geruit kleed plagt te leggen, op de wijze van onze ſchaakborden, want *check* of *cheſs* beteekent *ſchaak*.

flechts één gevoelen wegens het perfoonlijk karakter van den heer VANSITTARD, alsmede over zijne echte godsdienftigheid. De laatstgemelde blijkt ook uit zijne warme deelneming aan alle vrome inrigtingen en pogingen. Men vindt zijnen naam allerwege onder de hoofdperfonen en bevorderaars derzelve; zoowel bij het Bijbelgenootfchap, als bij de Zendelings-vereenigingen. Dit heeft hij trouwens gemeen met velen der grooten, wier befchouwing van dergelijke vereenigingen dikwerf in een zonderling contrast ftaat met hunne levenswijze. Maar juist dat verwerft hem die hooge achting, dat men weet, hoe opregt hij het met alles meent, waartoe hij zijnen naam leent.

In *Downing-ftreet*, alwaar de hoofdbureaux der eerfte ftaatsbeambten zich onthouden, bewoont hij ook het huis van het ministerie van financie, hetzelfde, dat eertijds de groote PITT, in wiens fchool hij tot eerften *geheimfchrijver* werd gevormd, heeft bewoond. Hij ontving ons ook in hetzelfde vertrek, alwaar die onvergetelijke ftaatsman niets dacht, voor niets leefde en werkte, dan voor het vaderland, en waar den

Justum et tenacem propofiti virum
(Regtvaardigen en ftandvastigen man)

geene bedreiging, geene fpotternij, geen ftorm des tijds in verlegenheid kon brengen. *Master* VANSITTARD (aangezien hij geen lord is, zoo draagt hij ook als ftaatsminister enkel dezen eenvoudigen naam) behoort niet tot diegenen, welke door welfprekendheid fchitteren. Bedachtzaam, fteeds zeker

van zijne zaak, steeds bereid zijnde, om rekenschap te geven, verdedigt hij zijn plan, meer door daden dan door woorden. De eenvoudigheid zijner zeden, de welwillendheid, waarmede hij hoort en spreekt, de belangstelling, welke hij ook betoont in datgene, wat buiten 's lands gebeurt, moet elk die hem nadert, met zuivere hoogachting vervullen. Volgens alles, wat ik van hem hoorde, kan men in elken trek dat fraaije beeld op hem toepassen, hetwelk KLOPSTOCK — waarschijnlijk ten opzigte van zijnen grooten beschermer, den uitmuntenden Deensche staatsminister Gr. VAN BERNSTORFF — in zijnen *Messias* heeft voorgesteld.

„ Met te veel bezigheden voor één mensch omgeven,
en echter
Toch nooit in hare strikken verward, doet LUCIUS naarstig
Wat hij moet; — nooit grootsch er op, nooit nedergeslagen
Als hij vaak de vruchten des zaads, dat hij zaaide, niet
waarneemt.
Zuinig, een wijs uitkooper des tijds, bespaart hij nog
immer
Uren tot eenzaam gebed,
Heilige uren, tot van de wereld verwijderde beschouwing." (*)

Den

(*) „ *Mit zu vielen Geschäften für einen umgeben und*
dennoch
Niemals in ihrem Netze verstrickt, that LUCIUS *eifrig*
Was er soll; — nicht stolz darauf, nicht niedergeschlagen,
Wenn er oft die Aehren der saat, die er streute, nicht
siehet.
Sorgsam, ein weiser Käufer der Zeit, erspart er noch
immer

Stun-

Den 15den Julij.

Ik heb bij den heer WILBERFORCE ontbeten. (Zie I. D. bl. 129.) Wie kent en acht ook niet onder ons den man, die zijn leven heeft toegewijd aan de bestrijding van dien afschuwelijken menschenhandel met de ongelukkigen in *Afrika*, ter verrijking van *Christelijke* bezitters van Plantaadjen? PITT had, wel is waar, reeds het eerste voorstel, hetwelk de Universiteit *Cambridge* over dit onderwerp aan het parlement rigtte, krachtdadiglijk ondersteund; maar niemand werd daarvan dieper getroffen, dan de toenmaals jonge WILBERFORCE. Ook was niemand standvastiger dan hij, en eerst na oneindigen strijd en veel tegenspraak gelukte het hem eindelijk, dat ten minste in 1801 de slavenhandel in alle *Engelsche* bezittingen ten eenemaal werd vernietigd. Zelfs het belangrijk verbond met *Spanje* is voornamelijk zijn werk. Bestendig heeft hij de waardigsten van het hooger- en lagerhuis op zijne zijde gehad, ook de zoodanigen, die, misschien kalmer nog, dan zijne geestdrift voor de zaak der menscheid gedoogde, de zwarigheden niet ontveinsden en voor overhaasting waarschuwden. Zijn uiterlijk voorkomen verkondigt niets minder, dan zulk eenen moedigen voorvechter. Noch zijne ligchamelijke houding, noch zijne zwakke stem, noch eene gemaakte kunst van welsprekendheid, heeft aan zijne redeneringen de over-

Stunden zu stillem Gebet,
Heilige stunden, zur weltentfernten Betrachtung."

overwinnende kracht over alle gemoederen verleend, toen hij die verschrikkelijke gruwelen te berde bragt, welke de slavernij der Negers veroorzaakte, en de barbaarschheden, waaraan de vrouwen en kinderen der rijke planters zelfs gewoon raakten, en hunne lijfeigenen beschouwden als eene lagere soort van wezens. Al, wat hij zeide, was op daadzaken gegrond, en vloeide voort uit de onuitputtelijke bron van een hart, doordrongen van liefde tot God en de menschen. Men noemt zijne godsvrucht *methodistisch*, ook heeft hij zijne: „ gedachten over het ware Christendom vergeleken met de heerschende denkwijze van deszelfs belijders, bijzonder in de hoogere en middelstanden," in dien geest onbewimpeld blootgelegd (*). Heil zij echter allen methodisten, bij welken het *geloof* derwijze in *liefde* werkzaam is!

Het gesprek viel onder anderen ook op den toestand van den godsdienst in *Duitschland*. Men had hem zeer treurige tafereelen daarvan opgehangen, en hij verheugde zich, dat dezelve weder meer in zwang geraakte. Ik had moeite, om hem van het denkbeeld af te brengen, dat dezelve voor het tijdperk der Fransche overheersching, vooral in de Pruisische staten, bijna ganschelijk was verdwenen geweest. Men had hem inderdaad verteld, dat het zelfs zoo ver gekomen was, dat men de

(*) *A practical view of the prevailing religious systems, contrasted with real christianity London*, waarvan reeds de elfde uitgave verscheen in 1815, van welke eene vertaling het licht ziet, te *Rotterdam* bij J. VAN BAALEN 1817.

VERT.

de *openbare* gebeden voor koning en vaderland ten eenemaal verwaarloosd had. Kan men zich daarover verwonderen? Hebben Hoogduitsche schrijvers niet in dien zelfden smaak gesproken? Hebben zij niet vele geleerde, deugdzame en zedig godvruchtige mannen van vroeger tijdperk, vermengd met de ligtzinnigste spotters en stelligste tegenstanders des Christendoms, onder den naam van *verlichters*, als de gevaarlijkste menschen aangeklaagd, uit hoofde zij het gewaagd hadden, om den geest des Christendoms af te zonderen van deszelfs menschelijke misvorming; en schoon zij al mogten gedwaald hebben in hunne inzigten, ten minste geenszins behoefden onder te doen in zuiverheid van oogmerken voor de onkundige en liefdelooze *regtzinnigen*, waarvoor zij immers alleen wilden doorgaan? Hoe moeijelijk moet het juist in *Engeland* zijn, om geregtigheid te laten wedervaren aan de wetenschappelijke poging en aan de bespiegelende en denkbeeldige rigting, welke eigen is aan den Duitscher (*), zonder gevaar te duchten voor de beoefening van den godsdienst, ja zelfs voor de kerk.

Het geval wilde, dat ik denzelfden dag den eigenaar van eene groote Plantaadje in *West-Indië* moest ont-

(*) En die hem ongetwijfeld wel eens doet afwijken van den eenvoudigen weg der geopenbaarde waarheid, om hersenschimmen in hare plaats te stellen.

VERT.

ontmoeten. Toen het gesprek stuitte, verhaalde ik hem, dat ik voor eenige uren eenen der meest-geachte tijdgenooten, den heer WILBERFORCE had leeren kennen. „ Dat zou — hernam hij koel en droog — wel bezwaarlijk de *algemeene* stem zijn. Die man — voer hij voort — spreekt veel van dingen, welke hij niet verstaat. Bijaldien hij zelf in *West-Indië* ware geweest, dan zou hij anders oordeelen. Alle zijne beschrijvingen van den toestand der slaven zijn overdreven. Zij zijn er oorspronkelijk gelukkiger en beter aan, dan ontelbare zoogenoemde vrije menschen in *Europa*. De slaaf wordt naar eisch gevoed; in ziekten zorgvuldig behandeld en geholpen, de zwangere moeders worden ontzien, en de kraamvrouwen en kinderen opgepast en voor hare gezondheid zorg gedragen."

„ Hetzelfde — hervatte ik — doet ook bij ons de landman voor zijne kudden en zijne werkbeesten. De slaaf is toch niets beter dan deze in het oog van zijnen meester. Slechts zoolang heeft hij eenige waarde, als hij hem behoorlijk kan gebruiken. Zijne *natuurlijke* kracht, niet zijne *waarde als mensch* komt bij hem in aanmerking." — Hier brak het gesprek af door de aankomst van eenen derden. Ik gevoelde wel, dat, bij naauwkeurige kennis van den pijnlijken toestand van de armste volksklasse, en als men weet, hoe weinig hare vrijheid haar schadeloos stelt voor de ontbering eener menschlievende voogdijschap, er nog zeer veel tegen mijn antwoord had kunnen ingebragt worden. In allen opzigte was het overal ten eenemaal overeenkomstig met de wijsheid der wetgevers, om zorg te dragen voor de trapswijze verbetering van den toestand

ſtand dier ongelukkigen, ten einde de *weldaad* hunner bevrijding niet in eene *ſtraf* te doen verkeeren.

Den 23ſten Julij.

Ik heb eenen zeer aangenamen middag te danken aan het huis en de familie van den bisſchop MARSH. Weinige Engelſche geleerden zijn bij vele beminnaars der godgeleerde letterkunde ook in perſoon zoo bekend, als deze geleerde, die omtrent tien jaren, inzonderheid te *Leipzig* en *Göttingen*, heeft doorgebragt; en juist daardoor is hij gemeenzaam geworden met de ganſche Duitſche geleerdheid in dit vak. Met welk eenen goeden uitſlag, dit heeft hij door zijne geſchriften bewezen (*).

Te *Leipzig* vond hij ook in de familie LA CARRIERE eene gezellinne zijns levens, die ook buiten 's lands algemeene achting geniet door haar verſtand, hart en bekwaamheid, en die, aangezien zij drie talen in eenen zeldzamen trap van volmaaktheid ſpreekt en ſchrijft, de Engelschman zoowel als de Franschman zich zou willen toeëigenen. Zij verkreeg hare eerſte opvoeding in het inſtituut voor dochters, hetwelk de nog altoos voor het algemeen nuttige en goede zoo werkzame ANDRÉ, thans te *Brünn*,

(*) Het is bekend, dat hij J. D. MICHAËLIS *Einleitung in das neue Testament* in het Engelsch vertaalde, en dezelve verrijkte met zeer vele, inzonderheid *oordeel- en geſchiedkundige bijvoegſels*, welke naderhand door den heer ROSENMÜLLER weder als *ſupplementen* bij MICHAËLIS in het Hoogduitsch zijn overgebragt.

Brünn, eertijds te *Schnepfenthal* had opgerigt. Hier zag ik haar op eene reis in het jaar 1790 als aankomend meisje; niet vermoedende, toen zij mij in zoele hitte een glas verkwikkend *berkenſap* toereikte, van eens uit hare hand, als de *echtgenoote* eens *Engelſchen bisſchops*, een glas portwijn te zullen ontvangen. Soortgelijke herinneringen van lang verledene tijden behooren almede tot de aanwinst, welke men alleen ſchier op reizen kan verzamelen. Immers mag het geene aanwinst heeten, als de beeldtenis van aangename uren, welke lang in den ſtroom des tijds ſchenen verzwolgen te zijn, zich nog eens levendig voor onzen geest vertegenwoordigt?

De geleerdheid van Dr. MARSH bezorgde hem weldra een hoogleeraarsgeſtoelte in de theologie te *Cambridge;* vervolgens het bisdom van *Landaff*, geheel onlangs echter dat van *Peterborough*. De zittingen van het parlement boeijen hem thans nog aan *Londen*, en dewijl zijn opvolger te *Landaff* door ziekte verhinderd werd, als jongſte bisſchop, om bij de vergaderingen van het hoogerhuis de *gebeden*, waarmede zij telkens worden geopend, voor te lezen, zoo benam hem zulks, meer nog dan zijne nieuwe bediening, ſchier al zijnen tijd. Het beroofde mij van het voorregt, om mij meermalen met hem te onderhouden over de vergelijking van *Hoogduitſche* en *Engelſche godgeleerdheid*. De heerſchende kerk bezit in hem eenen zeer belangrijken ſteun onder de Engelſche geestelijkheid, en deze loopbaan vervolgende, kan hij gemakkelijk van trap tot trap hooger klimmen. Daarentegen vonden de partijen der Disſenters, daarom ook de *Bijbel-*

ge-

genootſchappen en de *Lancaſterſche* ſchoolinrigtingen, juist in hem eene tegenpartij. Des te levendiger aandeel neemt hij in de *Bellſche volksſcholen*. In de Londenſche moederſchool, werd ik ingeleid door de geestige vrouw des bisſchops zelven. Het is zoo natuurlijk, dat eene teederminnende gade ook ſlechts dáár het ware en echte meent te vinden, waar het verſtand van eenen geleerden en geachten echtgenoot zulks heeft gevonden.

Bij het gezelſchap van den middag vond ik ook eenige Duitſchers, die in Engelſchen dienst waren; den heer KÖNIG, eenen der verdienſtelijke opzieners van het Britſche muſeum voor de natuurlijke geſchiedenis, en den heer HÜTTNER, voornaamſten medearbeider en vertaler in het ministerie van het *buitenlandsch departement*.

Weinigen zijn wel zoodanig burger geworden in *Engeland* als deze, zonder nogtans ooit de Duitſche geaardheid en het Duitsch karakter verloochend te hebben. Geboren zijnde in de *Lauſitz*, werd hij te *Leipzig* gouverneur van eenen jongen Engelschman. Toen diens vader ſir GEORGE STAUNTON eerſte ſecretaris werd bij lord MACARTNEY op de gezantſchapsreis naar *China*, was de zoon te gelijk met zijnen gouverneur bij het gevolg. Zoo kwam HÜTTNER in 1793 tot aan den Chineſchen muur naar *Jeddo* in de reſidentie van den ouden keizer KIEN-LONG (*). Na zijne wederkomst in *Engeland* leefde hij als ambteloos perſoon. In dezen tijd

(*) Men vindt narigten van deze reis in J. C. HÜTTNERS *Nachricht von der Brittiſche Geſantſchaftsreiſe durch einen Theil von China. Berlin* 1797.

tijd deelde hij zeer veel mede in de uitmuntende — de Annalen van ARCHENHOLZ nog overtreffende — *Englischen Miscellen*, en zoovele artikels van het journal *London und Paris.* Niemand heeft ons zoo diep in de bijzonderheden van *Engeland* ingewijd, niemand zulke levendige tafereelen der zeden geleverd. Zijne verkeering is even aangenaam als zijne schriften. Door menigen ondank zelfs niet afgeschrikt zijnde, biedt hij elken vreemdeling de behulpzame hand. Uren worden in zijnen omgang tot oogenblikken: want er is geene zijde der letterkunde of des levens, waarover hij niet met verstand weet te spreken.

Niet verre van Dr. MARSH hield de bisschop van *Londen*, Dr. HOWLEY een verblijf, waar hij gewoonlijk afstapte, naardien het eigenlijk bisschoppelijk paleis te *Fullham* nabij *Londen* gelegen is; een geleerd en zachtaardig man, die de achting geniet van alle gezindten. Zijn vertrek naar *Windsor*, als lid der commissie betrekkelijk den toestand der gezondheid des ouden konings, deed mij een langer gesprek over de kerk en letterkunde verliezen, en verhinderde een tweede bezoek, waartoe hij mij uitgenoodigd had. Het aandenken aan eenen zijner voorgangers Dr. LOWTH, blijft ter zijner eere voortduren bij allen, die hem kenden. Ongetwijfeld gaven zijne bekende voorlezingen *de poesi sacra* (over de gewijde dichtkunde) HERDER de eerste denkbeelden aan de hand tot zijn werk *over den geest der Hebreeuwsche poëzij.*

Den 24sten Julij.

Ik zag heden den voorzitter van het Britsch en buitenlandsch Bijbelgenootschap, lord TEIGNMOUTH (*), in zijn huis, vroeger, gelijk gij weet, bij eene der vergaderingen. (Zie I. D. bl. 315.) Het langer onderhoud kon slechts de achting omtrent de inzigten en inborst van dezen eerwaardigen grijsaard vermeerderen. Hij was verscheidene jaren gouverneur-generaal van *Oost-Indië* en *Bengalen*; een gemeenzaam vriend van den grooten Oosterling W. JONES (Zie bov. bl. 274), en na diens dood zijn *levensbeschrijver*. Zijne naauwkeurige kennis van *Hindostan* en de naburige eilanden, vergunt hem meer heldere en diepe inzigten in de ware behoeften eener groote natie, dan vele, wel is waar, welmeenende, maar met de gesteldheid des lands onkundige mannen. „ Alles, zeide hij, wat men ter verspreiding des Christendoms in *Indië* door zendelingen en geschriften deed, was ook bij hem ten uiterste achtenswaardig; en uit hoofde de Voorzienigheid *Engeland* nu eens in zulk eene uitgestrekte staatkundige betrekking tot dat land gebragt had, zoo ware het dubbel pligt, om ook

(*) Eene zeer vriendelijke ontmoeting van dezen lord, als voorzitter, met den keizer van *Rusland*, medelid en voorstander van het Bijbelgenootschap, vindt men in het *Magazin für die neueste Geschichte der Protestantischen Missions- und Bibelgesellschaften 2ten Jahre. 1 Quart. f.* 128.

VERT.

ook daar de invoering van nuttige kennis, en eene godsdienſtige en zedelijke beſchaving te bevorderen. Doch daar men evenwel niet konde verwachten, om een zoo ten eenemaal van ons verſchillend volk naar onze manieren en denkwijze te hervormen, of juist eene Europeſche beſchaving aldaar over te planten, alwaar de ganſche toeſtand de behoefte daaraan op verre na niet zoo gevoelbaar maakte, moest men vooral met de beſchaving der landstaal beginnen. Nimmer zou het door eene *vreemde* taal, gelijk b. v. de Engelſche, gelukken, om onder den grooten hoop een *werkzaam* geloof te verſpreiden. Daarom was het van zooveel aanbelang, dat er door de pogingen van onderſcheidene wakkere mannen in *Bengalen*, gelijk als JOHN, CAREY, enz. reeds eigenlijke volksſcholen waren opgerigt, welke thans reeds zoovele duizenden jonge Indianen, van allerlei kasten, gemeenſchappelijk met de kinderen der Europeërs bezochten, en door het grondig leeren lezen, ſchrijven en verſtaan, niet ſlechts van de taal des dagelijkſchen levens, maar ook van de verfijnde taal in boeken, bekwaam gemaakt werden, om allengskens de hoogere denkbeelden, zoowel van den natuurlijken, als van den Christelijken godsdienst, ingang te doen verkrijgen. Zelfs de Brahminen — voer hij voort — hebben niets tegen dit bezoeken der ſcholen, zoodra men ſlechts allen dwang daarvan uitſluit. De ongeloofelijke onervarenheid in de algemeenſte kundigheden, heeft even zooveel ſchuld aan het groote zedenbederf, als de onwaardige, gedeeltelijk zelfs afſchuwelijke, godsdienſtige begrippen. Alvorens men echter in de hoogere waarheden van den godsdienst

on-

onderwijst, eer men zelfs de ganfche H. Schriftuur in de fcholen brengt, moet er eerst eene algemeene verlichting des geestes, eene opwekking van het denkvermogen voorafgaan, dewijl er anders flechts duistere onverftaanbare woorden met andere even zoo duistere zouden verwisfeld worden, hetwelk tevens de vrucht der fcholen zou vernietigen, als men dezelve, in plaats van algemeene *inrigtingen ter befchaving*, tevens als *inrigtingen ter bekeering* tot den godsdienst befchouwt, welke bij de Hindoos zoo al niet gehaat, dan toch veracht is. Van lieverlede zal voorzeker de volksbefchaving door middel van de landstaal, het middel tot eene nog meer verfijnde geestelijke befchaving, tevens brengen tot de erkentenis der waardije eener zede- en geloofsleer, welke in haren oorfprong, zoo goddelijk en zoo gepast is voor de menfchelijke waarde, die tot zelfbewustheid is gekomen (*)."

De eerwaardige lord weidde op eene zeer beflisfende wijze en daarbij met eene allerwege doorftralende warmte voor de zaak des Christendoms en der menfchelijke veredeling, uit, over deze en foortgelijke onderwerpen.

Eer

(*) Deze betuiging ftemt ten deele woordelijk overeen met datgene, wat begrepen is in de *wenken over de fcholen voor de inboorlingen in Oost-Indië*, welke de heeren CAREY, MARSHAM en WARD in 1816 uitgegeven en 1818 vervolgd hebben. Dezelve zijn in het Hoogduitsch overgezet door den heer Dr. SCHWABE te *Londen* voor de *Hallifchen Misfionsberichte* (*f.* 67 *und* 68 *f. f.*), en ten hoogfte lezenswaardig.

Eer ik hem verliet, leidde hij mij nog in zijnen familie-kring. Hier vertoonde lady TEIGNMOUTH mij onder andere schilderijen en Oostindische merkwaardigheden, in eene groote glazen kast, eene kostbare verzameling van *Paradijsvogels* en *Colobris* in verwonderlijke kleuren. Zij waren, gedurende den oorlog, voor NAPOLEON, of, als ik wel verstaan heb, eigenlijk bestemd voor den jongen *koning van Rome*. Het schip viel echter in Engelsche handen, en de kapitein had het den zoon des lords ten geschenke gegeven.

Den 25sten Julij.

Ook aan verrassingen ontbrak het mij hier nimmer. Zoo heb ik mij aldaar binnen kort tweemaal, behalve van de *Engelsche* ook van *Hoogduitsche* letterkunde omringd gevonden, waar ik zulks het minst verwacht had; telkens bij zeer geziene artsen alhier.

Van Dr. ALBERS, wiens vroegtijdig afsterven niet slechts te *Bremen* alleen, maar overal door wetenschappen en kunsten wordt betreurd, had ik eene aanbeveling aan eenen zijner even vernuftige vrienden, Dr. LAWRENCE, die als schrijver eener Physiologie ook in *Duitschland* niet onbekend is. Eerst laat overwon ik den schroom, om hem kostbare oogenblikken te ontrooven, daar *zijne* wetenschap mij vreemd was, en ik niet kon vermoeden, dat onze vaderlandsche werken, niet slechts in zijn vak, maar ook in dat der fraaije letteren zulk eene groote deelneming bij hem

hem verwekt hadden. In zijne boekverzameling lag het laatste deel van GÖTHE's werken op de tafel opengeslagen.

Ik bezocht hem juist op den laatsten vrijen dag, welke mij nog overschoot, in het *Collegie der artsen* in *Warwick-Lane*, alwaar de beroemde W. HARVEY (1649) het eerst zijne belangrijke waarnemingen over den omloop des bloeds voordroeg, en wiens gedachtenis nog jaarlijks door eene redevoering wordt gevierd. Deze beminnenswaardige man hield mij bijna den ganschen dag onledig. Onder zijn geleide zag ik, in het eerst sedert 1800 tot dat oogmerk gebouwde prachtige locaal, het groote *Huntersche Museum*, hetwelk inzonderheid de rijkdom aan praeparaten voor de *vergelijkende ontleedkunde*, voor de wetenschappen zoo belangrijk maakt, en dat, schoon het soortgelijke aanzienlijke verzamelingen, welke *Duitschland* bezit, gelijk als de *Meckelsche* en *Waltersche* niet overtreft, toch daarmede kan wedijveren. Door hem werd ik geleid in het groote, mede onder zijn opzigt staande *Bartholomaeus Gasthuis*, waarvan ik reeds vroeger verslag gedaan heb; (Zie I. D. bl. 294), alsmede in het *Vondelinghuis*, tot hetwelk de toegang anderzins moeijelijk is.

Het *tête a tête* bij den maaltijd was tevens een waarlijk geestige verlustiging. Wel is waar, had ik eenen man, die zoo goed sprak, het liefst in zijne moedertaal gehoord; maar er was hem alles aan gelegen, om zich in de Hoogduitsche te oefenen. Het gesprek werd niet uitgeput. Er werd veel geredewisseld over groote mannen van beide natiën, over de overeenkomst en verscheidenheid

van smaak, over de jongere en jongste verschijnsels; somwijlen ook wel over het verschil der oudere en nieuwere geneeswijze van zekere krankheden, b. v. der venuskwaal, en over het juist aldaar niet zeer in zwang zijnde gebruik van de kwik. Nog steeds te vroeg brak de uitnoodiging, om bij een stervend kind te komen, ons gesprek af. Het viel zeer hard, om van zulk eenen rondborstigen en algemeen kundigen man te scheiden. Ik vergezelde hem tot in het huis. De hulp kwam te laat; nogtans was ik getuige, dat de betaling voor het bezoek op heeter daad werd afgedaan. Dit gebeurde den artsen aldaar dikwijls. Zoolang als er nog geen gevaar bij is, stuurt men liever naar de apothekers, die halve geneesheeren, en daarbij minder kostbaar zijn, en in alle gevallen van minder aanbelang voor genezing en geneesmiddelen zorgen, uit hoofde men den arts niet wel minder dan eene *guinje* voor eene visite durft aan te bieden. Men zegt, dat de inkomsten van eenige der beroemdsten jaarlijks bijna 130, tot 140,000 guldens beliepen.

Eene soortgelijke verrasting had ik in het huis van eenen anderen, te *Londen* gevestigden Hoogduitschen arts, Dr. MEIJER. Alleen omdat ik zijn landsman was, werd ik door hem opgezocht en bij hem genoodigd. In zijne boekerij vond ik, behalve de beste werken in zijn vak, eenen schat van oude *clasfici;* daarenboven ook vele der nieuwste Hoogduitsche schriften, dagbladen en geleerde nieuwspapieren; vele zoo nieuw, dat ik zelf daarbij ten achteren was. Gelijk in zijn huis en tuin alles groote welvaart, — als gevolg van eene uitge-

gestrekte praktijk — aankondigde, zoo was ook het gezelschap bij den maaltijd, in hetwelk ik den heer HÜTTNER weder ontmoette, wel is waar, klein, maar uitgezocht. De goede luim van den gastheer, de bijkans beschamende zorgvuldigheid zijner huisvrouw, om *Hoogduitschen* en *Engelschen* kost te vereenigen, veel meer nog de vrolijke gezelligheid en het levendige gesprek, gaven vleugels aan den tijd. Dr. MEIJER kende alle onze wijsgeerige en geneeskundige stelsels. Zij vielen echter weinig in zijnen smaak. Hij oordeelde met luimige bitterheid over hunne snorkerijen. Het gesprek viel ook op fraaije letterkunde; toevallig op GÖTHE. „ Nu zeide hij — uit *dien* schrijver moet gij mij wel kennen. Immers hij heeft mijnen lof in zijn *leven* vermeld. Een fraai stuk der vriendschap! Maar er staat op den titel *Wahrheit und Dichtung!*" (Waarheid en Verdichtsel) — Hieruit vloeide nog veel over het wetenschappelijke, somwijlen luimige leven voort, hetwelk hem in *Straatsburg* bij GÖTHE, LERSE en HERDER bragt. Maar — hierover mondeling. Niet alle *tafelgesprekken* moet men laten drukken.

De kennismaking met eenen zoo doorkundigen en oorspronkelijken man verkreeg voor mij eene nieuwe belangrijkheid door het laatste gesprek, en ik had niets dringenders te doen, dan in eenen Hoogduitschen boekwinkel naar GÖTHE's *Leben* te vragen. Al spoedig vond ik ook die karakterschets van mijnen gullen gastheer. De hoofdtrekken — want sommige sla ik met opzet over — zal men niet ongaarne ook hier vinden.

„ Van mijn tafelgezelschap te *Straatsburg* — dus

 luidt

luidt het in II. *Th. f.* 350 — is mij het duidelijkfte een mensch voor den geest, MEIJER genaamd, geboren te *Lindau.* Men zou hem wat zijne houding en gelaatstrekken betreft voor eenen der fraaifte menfchen kunnen houden, als hij niet tevens iets flordigs in zijn ganfche voorkomen had gehad. — Hij had veeleer een rond, dan een langwerpig, open en vrolijk gezigt; de zintuigen, oogen, neus, mond, ooren, kon men rijk noemen. Zij getuigden van eene kennelijke volheid, zonder overdreven groot te zijn. De mond inzonderheid was allerliefst door overgeflagene lippen, en het gaf aan zijn gansch gelaat eene bijzondere uitdrukking, dat zijne wenkbraauwen boven den neus aan elkander ftieten, hetwelk bij een fraai gezigt fteeds eenen aangenamen trek van zinnelijkheid voortbrengt. Door rondborftigheid, opregtheid en goedhartigheid, maakte hij zich bij alle menfchen bemind. Zijn geheugen was ongeloofelijk, de oplettendheid in de Collegiën kostte hem niets. Hij onthield alles wat hij hoorde, en was geestig genoeg, om aan alles eene belangrijke zijde te vinden, en zulks des te gemakkelijker, omdat hij in de geneeskunde ftudeerde. Alle indrukken bleven levendig bij hem, en zijn moedwil in het herhalen der Collegiën en het napraten der hoogleeraren ging dikwerf zoo verre, dat, als hij des morgens drie verfchillende Collegiën had gehoord, hij des middags aan tafel de profesforen, bij paragrafen, zelfs ook nog afgebrokener, onderling liet afwisfelen; welke bonte voorlezing ons dikwijls vermaakte, doch ook dikwijls verveelde."

Gij kunt u ligtelijk verbeelden, welk een vermaak

maak het mij deed, om dit portret, waartoe de jongeling had gezeten, te kunnen vergelijken met den perſoon zelven van den grijsaard, bij wien de bron van een gelukkig humeur, even zoo min als in zijnen *geachten tijdgenoot*, zelfs in den ouderdom niet uitgedroogd was.

Den 26ſten Julij.

Een eerwaardig geestelijke, die met perſoonlijke gehechtheid aan de leerſtelſels van onze kerk, even veel billijkheid omtrent het goede van alle gezindten vereenigde, maakte mij oplettend op den eerſten leeraar der *Unitarisſen* of *Antitrinitarisſen* te *Londen*, (Zie boven bl. 381) den heer BELSHAM, van wiens karakter en kundigheden hij met groote achting ſprak. Hij leidde mij zelf bij hem in, en vriendelijk onthaald zijnde, moesten wij hem eenen middag beloven. Hier heeft het ook niet ontbroken aan ſtof tot menige nieuwe waarneming. Uit hoofde het gezelſchap, behalve ons beiden, nog uit eenen zeer bejaarden geestelijke, den heer TOOK, (vertaler van de leerredenen van ZOLLIKOFER), en eenen predikant van het land, insgelijks een *Unitaris* beſtond, liep het geſprek aldaar over de godgeleerdheid. Bij de onderlinge mededeeling der gevoelens over de ſtelſels der verſchillende Christelijke ſekten, was de oude BELSHAM verre weg de kalmſte en billijkſte. Hij bleef, wel is waar, vast bij de ſtelling, dat bij de leer van onze kerk nopens het wezen van God, de *drie Godheden* of *Drieëenheid* niet te ſcheiden waren van het volksbegrip, evenmin als men het gevaar konde vermijden

den bij de ſymboliſche leer der voldoening, nopens werkelooze berusting en minachting der deugd, indien men anders geregeld dacht. Evenwel ware ongetwijfeld bij velen de praktijk beter dan de theorie. Derhalve reikte hij ook elk, die ſlechts zijn geloof door ware regtſchapenheid ſtaafde, broederlijk de hand, hoezeer hij hunne leerſtellige dwalingen ook moest afkeuren, en voor ſtrijdig houden met de zuivere leer van JEZUS. Hij erkende ook met dankbaarheid de verdienſten der *Kwakers*, en de pogingen van anderen ter verſpreiding der H. Schriftuur, als de zaak ſlechts met wijsheid werd behandeld." — De *jonge geestelijke* ſprak op eene geheel andere wijze. Bij hem vond niets anders goedkeuring, dan de leer van SOCINUS. De ſtrengſte orthodoxie kan niet onverdraagzamer zijn, dan deze rationalist. Des te meer verheugde ik mij over de gevatheid van mijnen leidsman, die, zonder zich in leerſtellige ſpitsvindigheden in te laten, de eenzijdigheid en zwakke uitlegkunde des mans, even bondig als heusch, in het licht ſtelde. Hij beſtreed, naar het mij voorkwam, de onbepaalde *noodzakelijkheid van het misbruik* van zekere leerſtelſels zeer bondig, en verklaarde die uit het openlijk misverſtand derzelve. Hij was mij te verre meester in de taal, om niet meer toe te luisteren dan zelf te ſpreken.

Aldus heb ik door velerlei betrekkingen en toevallige omſtandigheden gelegenheid gevonden, om

mij

mij met de leeraars van ſchier alle godsdienſtige gezindten — *of all denominations* zoo als men doorgaans zegt — in aanraking te komen. Zoo dikwerf de tijd gedoogde, zag ik ook den eenen of den anderen der waardige mannen, die in de *Duitſche gemeenten* arbeiden. Mijne vrienden weten reeds uit vorige berigten, hoeveel ik te danken had aan den raad en de dienstvaardigheid van den eerwaardigen Dr. STEINKOPF, ſchoon hem, als ſecretaris van het Bijbelgenootſchap voor buiten 's lands, bij zijne veelvuldige bezigheden in deze aangelegenheid, elk oogenblik ten uiterſte kostbaar moest wezen. Een ander waardig man, de heer TRESCHOW (*) pleegt dan zijne predikbeurten te vervullen, dezelfde, die met grooten ijver de pogingen voor de Joodſche natie beſtuurt.

Meermalen mogt ik den heer Dr. SCHWABE ontmoeten. Reeds menigen ſchoonen morgen en avond heb ik op zijn buitenverblijf te *Stamfordhill* met hem doorgebragt, alwaar hij, na de afgeloopene bezigheden van den zondag bij zijne gemeente in *Goodmansfild*, zijnen ledigen tijd aan het opzigt over eene kleine kostſchool toewijdt. Mogten alle leeraars van den godsdienst zooveel ernst in de hoofdzaak, met zooveel zachtheid en billijkheid vereenigen, en der Christelijke regtſchapenheid in el-

(*) Zou deze TRESCHOW dezelfde wezen, die eertijds als leeraar bij de Broedergemeente te *Zeist* geſtaan heeft, en bij velen bekend is uit hoofde van zijne kundigheden, uiterlijke gaven en achtbaar voorkomen?

VERT.

elken vorm en in elke gedaante zooveel regt laten wedervaren. Overigens is *deze* deugd in het algemeen misſchien hier nog meer dan in *Duitschland* te vinden. De gezindten gaan vreedzamer met elkander om, en zulke ergerlijke godgeleerde twisten, hekelſchriften en verketteringen, als wij van tijd tot tijd beleven, zijn aldaar ongetwijfeld veel zeldzamer, zonder dat men evenwel van zijne overtuiging afwijkt.

Meer dan eens heb ik mij ook bij uitſtek wel gevoeld in den beminnenswaardigen, opgeruimden, daarbij zeer muzijkalen familiekring van den *Hoogduitſchen K. hofprediker* Dr. KÜPER; ook heb ik den godsdienst in de *St. James kapel* bijgewoond. Hij had aan de nu ontſlapene prinſes CHARLOTTE onderrigt gegeven in het Hoogduitsch, en ik ontwaarde nog bij hem menig vriendelijk aandenken van hare hand; niet fraai en als het ware vlugtig geſchreven, maar ſteeds hartelijk en vol goedwilligheid jegens alles, wat betrekking had op haren leeraar. Zelfs in de beste jaren kon hij er wel op rekenen, om eens het kind, waarop zulke heerlijke verwachtingen gevestigd waren, even als de moeder te zullen onderwijzen. Hij keerde met vrolijke uitzigten terug van eene in 1817 naar *Duitschland* gedane reis. Toen hij in November de Engelſche kust weder bereikt had, zag hij op alle ſchepen de rouwvlag waaijen, en moest nu te *Londen* aankomen, om de moeder te gader met haar kind te zien begraven. Laat mij eindigen met de klagt van lord BYRON — dezen, hoezeer ook dikwerf de aanwending van zijn uitſtekend talent berisping verdient, toch onbetwistbaar rijkſten en krachtig-

ſten

ſten *dichterlijken geest*, onder de thans levende Britten:

Fond hope of many nations, art thou dead?
Could not the grave forget thee, and lay low
Some leſs majeſtic, leſs beloved head?
In the ſad midnight, while thy heart ſtill bled,
The mother of a moment, o'er thy boy,
Death hush'd that pang for ever; with thee fled
The preſent happineſs and promiſed joy
Which fill'd the imperial isles ſo full it ſeem'd to cloy,
Thoſe who weep not for kings ſhall weep for thee. (*)

Terugreis van Londen naar Hamburg. Stukken uit mijn Dagboek.

Farewell Britannia, *where the Queen of arts*
Inſpiring vigour, Liberty abroad,
Walkes thro' the land of Heroes unconfind,
And ſcatters plenty with unſparing hand (†).

Har-

(*) Dit is vrij vertaald.
Hoe, blijde hoop van zooveel volkren! Zijt gij dood?
Kon u de grafkuil niet vergeten; hij omſloot
Met veler min geliefd min luistrijk hoofd uw leden
In droeven middernacht, wijl 't hart vol teederheden
Nog bloedt, ſtilt ras de dood de droefheid om den zoon
Bij eene moeder van een oogenblik; — ontvloôn
Zijn ach! met u 't geluk, dat wij alreê genoten
De vreugd, die 't ruim verſchiet hield in zijn' kring beſloten,
Die 't vorstlijk eiland had tot boven maat vervuld —
Zie wie geen vorst beweende om u in rouw gehuld.

(†) Vaarwel *Brittanje*, waar de koningin der kunſten
Met gulden vrijheid, door het erf der helden waart,
Door geene grens beperkt, en alles kracht wil leenen,
Steeds zaaijend overvloed, wijl hare hand niets ſpaart.

Harwich, den 27ſten Julij 1819.

Het gewoel der hoofdſtad is verdwenen. Geen toon klinkt er meer in mijne ooren. Als in der vlugt hebben wij in eenen vrij donkeren nacht bij de vijftien Duitſche mijlen afgelegd. Ik ſta weder aan de kusten des lands, dat voor eenigen tijd als eene ſchemerachtige gedaante voor mij lag, en thans als eene groote heldere ſchilderij voor mijnen geest zweeft. Mij dunkt ik zal in langen tijd geene nieuwe indrukken meer wenſchen, ten einde des te bedaarder over datgene te kunnen nadenken, wat ik zag en hoorde. Als wij eens op onzen laatſten togt, aan de oevers van eene andere wereld aanlandende, even zulke levendige herinneringen van alles, wat ons op aarde bejegende, hebben kunnen medenemen, dan zal er daar voor eerst ook naauwelijks eene nieuwe ſtof van noode wezen, om onzen *geest* bezig te houden, en het verlangen ook bevredigd zijnde, zal er toch *dankbaarheid* en *liefde* in ons gemoed voortleven.

De vooruitzigten van onze zeereis zijn ook ditmaal zeer ongunſtig. Alle winden betwisten ons de overvaart. Aldus blijft mij eene onaangename ledigheid over, om de laatſte te *Londen* doorgebragte uren hier te herdenken.

De moeijelijkheden der rangſchikking van de bagaadje, het voldoen der huisſchulden en andere noodzakelijke ſchikkingen waren verrigt. Eer ik van mijne kamer afſcheid nam, zag ik nog eens den heerlijken *Theems* over en het rusteloos gewemel op deszelfs golven. Mijne vriendelijke waar-

din fcheen mij niet gaarne te laten gaan. De dochter verzocht nog om een *Hoogduitsch lied* op haar klavier, welks fpelen haar — eene flechte aanbeveling voor hare kunde! — buitengemeen beviel. Ik fcheidde met leedwezen van mijnen mij zoo dierbaar gewordenen reisgenoot, baron DE GEER; even zoo van de dienstvaardige huizen en familiën van den heer BOHTE en ACKERMANN. Bij dezen bragt ik den laatften middag door.

De laatfte oogenblikken waren pijnlijk. De onverwachte ingevallen regen had alle huurkoetfen in de nabijheid van het huis verwijderd, en het was onmogelijk, om nog uit mijne woning het diep in de *City* ftaande huis, waar de postwagens afrijden, te regter tijd te voet te bereiken. De reiziger behoorde fteeds op mogelijkheden van dien aard bedacht te zijn, en zich door vroegtijdige fchikkingen in veiligheid te ftellen. Ware het niet nog eindelijk met moeite gelukt, om een rijtuig te verkrijgen, dan zou ik van mijn pakkaadje gefcheiden geweest zijn, en had alsdan, aangezien het den postwagens niet vergund is, om op pasfagiers te wachten, eerst drie dagen later van *Harwich* kunnen vertrekken.

Ik verliet *Londen* 's avonds tusfchen *zeven* en *acht* ure, bij donkere lucht en zwaren mist. De nacht ging onder waken en droomen vrij fpoedig voorbij, maar de fraaije landftreek, welke mij op de heenreis verrukte, was ditmaal ook verloren voor mijn gezigt. Des ochtends om *zes* ure hadden wij *Harwich* bereikt. De wagen hield dezen keer ftil voor de herberg, van den zoo beroemden en tot kastelein fchier in de wieg gelegden master

BULL, welke, zoo al niet in ſierlijkheid en goede bediening, nogtans in ruimte en vele gemakken de *Blizardſche* overtreft.

De paspoorten zijn in orde gebragt; koffers, mantelzakken, zonder veel omſlag, even als den eerſten keer, aan het tolhuis nagezien; vijf ponden drie ſhill. (*f* 58) voor de overvaart en de onkosten tot *Cuxhaven* betaald. De dag vertoont zich in een vervelend verſchiet: want er ſchijnt voor den avond aan geen afvaren te denken te zijn.

Bij het ontbijt heb ik mij nader met het reisgezelſchap bekend gemaakt. Hetzelve beſtaat uit eenen jongen fabrijkant uit *Offenbach*, den heer DIEK, — die als zoon in het *Ackermanſche* huis woonde, en mij verpligtte door de bezorging van alle huisſelijke zaken, — uit eenen arts, JENKIN, eenen koopman WITTE, beide uit *Reval*, den koopman SELIGER, uit *Wolfenbuttel* en uit eenen heer BAINES, uit *Liverpool*, die de ware beeldtenis oplevert van eenen jongen, wakkeren, weldoorvoeden, koelen, met zich zelven en de wereld echter wel te vredenen Engelschman.

Wij hebben in de omſtreek rondgewandeld en rondgekeken, even als of wij den wind door wenſchen konden verbeteren; maar hij luisterde niet naar ons. Onze ten hoogſte drokke en gezellige kastelein, wien ons langer vertoeven aan zijne rijk voorziene tafel, niet als ons, hindert, geeft zich alle moeite, om de uren te verkorten. Hij heeft ons in de ſchool gebragt. Zij behoort tot de nationale ſcholen, volgens den *Bellſchen* leertrant. Jongens en meisjes waren in een lang ver-

vertrek, gene onder eenen meester, deze onder eene matres. Laatstgemelde betuigde, met den berken schepter in de hand, dat zij denzelven niet kon ontberen, en strafte daarmede van tijd tot tijd de pratende meisjes. Lezen, schrijven en vrouwelijke handwerken waren zeer middelmatig. Zij zeiden den kerkelijken Katechismus zonder stotteren op. Alles was hier werktuigelijk en geheugenwerk.

Aan boord van *Henry Freeling*, 29 Julij.

Gisteren avond stapten wij in de paketboot. Het toeval wilde, dat het juist dezelfde was, die mij naar *Engeland* had gebragt. Ik begroette het welbekende naauwe verblijf. Den kapitein en bootsgezellen was ik ook nog niet vreemd geworden. De hemel was onbewolkt, maar de lucht zonder beweging. Wij konden zeer lang op het verdek vertoeven.

Had de nacht ons maar niet alleen den slaap vergund, had hij ons tevens verder gebragt. Doch wij zien de *Engelsche* kust nog steeds al te nabij. Het goede gezelschap geeft eenige vergoeding. Nogtans wordt de gezelligheid reeds eenigermate gestoord door de walging. Ik kon van de kooplieden nog veel leeren betrekkelijk den handel en het fabrijkwezen. De *arts* is een spraakzaam en kundig man. Met hem kan ik mij het best onderhouden. Hij kent verscheidene takken onzer letterkunde. De *Engelschman* verkeert het meest

met den kapitein, en ſchijnt, zonder terugſtootend te zijn, nog geenen ſmaak te vinden in onze kleine Duitſche volkplanting.

Den 30ſten Julij.

Alles is bijna ziek! Niemand heeft veel lust om te ſpreken. Men zou aan de uren, welke men anders gaarne elke minuut zou afkoopen, wel vleugels toewenſchen. Zij ſluipen zoo langzaam voort, dat men verſchrikt, als men op het horologie kijkt, en het aan het oor houdt, twijfelende, of het ook ſtil ſtaat. De ſlaap ſchijnt zich ook ſlechts over de gezonden te ontfermen; den kranken verlaat hij even als een valſche vriend. Ik zelf vat dan dit, dan weder een ander boek op, maar niets voldoet mij regt. Ik poog een geſprek aan te knoopen, maar het wordt lam en blijft ſteken. De Engelschman ſpeelt met den kapitein op het ſchaakbord. Die gelukkige! Hij is gezond en heeft eenen benijdenswaardigen eetlust; hij wordt echter ſpraakzamer, en ik getroost mij gaarne die koelheid, daar hij mij behulpzaam is in de taal.

Den 31ſten Julij.

Engeland is nu eindelijk geheel uit het gezigt. De *Hollandſche* kusten vertoonen zich meer en meer voor ons oog, maar de tegenwind noodzaakt ons beſtendig, om te laveren, ten einde ſlechts eenigermate te vorderen. Daardoor kunnen driehonderd Engelſche zeemijlen wel tot negenhonderd

wor-

worden. Van verre zien wij *Texel*, alwaar de Oostindische koopvaarders plegen voor anker te gaan leggen.

De stemming van het gezelschap wordt beter. Men begint te spotten over zijn ongeduld, en zich zelven te laken, dat men het onveranderlijke wil veranderen. Ik zelf gewen meer aan de zee, en worde reeds eenigzins van mijne reisgenooten benijd. Met den Brit heb ik begonnen *Mazeppa* door lord BYRON te lezen. Hij is zeer oplettend op mijne fouten, en doet zijn best, om, schoon met het Hoogduitsch geheel onbekend, mij toch woorden, die ik niet versta, door omschrijvingen duidelijk te maken. Met den heer JENKIN, den arts, die zich zelven niet helpen kan, alhoewel hij, in weêrwil van het hoofdschudden des kapiteins, het eene *soda-poeder* na het andere inslokt, spreek ik over de opvoeding, geneeskunde en wijsbegeerte. Hij weet zijne denkbeelden met groote levendigheid uit te drukken. Dikwijls kan ik hem niet volgen. Zoo spreekt hij, b. v. veel over eenen *aard-geest*, nopens welken ik nog tot geen duidelijk begrip ben gekomen. Ook belijde ik hem openhartig mijne volledige onbekwaamheid, om mij tot die hoogere standpunten van de nieuwste wijsgeerte der natuur te verheffen, zonder daarom evenwel te willen verachten, hetgene ik niet ken. Nogtans heeft hij geduld met mijn Empirismus en Eclecticismus, en wij worden het doorgaans eindelijk eens, zoodra wij met bedaardheid onze denkbeelden ontwikkeld hebben.

 Den

Den 1sten Augustus.

Wij hebben eenen zeer plegtigen ſtillen *zondag* op onze rustige vaart doorgebragt. De zee geleek naar eene effene vlakte, waarop het groene koren golfde. De zon ſchoot hare ſtralen uit het azuren gewelf in vollen gloed op ons neder. Zelfs de tegenkomende ſchepen ſtevenden bij de blakke ſtilte ſlechts langzaam voorbij. In den afgrond der zee dartelden allerlei wonderbaarlijke levende gedaanten. Het ſcheepsvolk had zich zindelijk gekleed en ſcheen wel te vreden over de rust van den Sabbath. Gemakkelijk lagen de matrozen op het verdek, lezende of pratende. In verſcheidene handen beſpeurde ik het *Common Prayerbook*.

Ik had het geſprek geleid op de uitmuntendheid van onze *Hoogduitſche Bijbelvertaling*. Aangezien zij benevens de Engelſche en Franſche, zoo als thans op elk Engelsch ſchip, voorhanden was, kon ik mijn gevoelen met uitgelezene plaatſen ſtaven. Een van het gezelſchap ſcheen een zeer laag denkbeeld van het Oude Testament te hebben. Daarom koos ik opzettelijk plaatſen uit hetzelve. Ik begon met de verhevene beſchrijving uit JOB:

Wie ſloot de ſluisdeuren der zee, toen ze uitbrak,
Toen ze uit den moederſchoot te voorſchijn kwam?
Toen ik de wolken haar gaf tot een kleed,
En de duisternis ten wendeldoek!
Toen ik haar brak door mijn verordening,
En haar grendelen en deuren ſtelde;

En zei: tot hiertoe zult gij komen, verder niet!
En hier zal uwer golven trots zich buigen! —
Zijt gij gekomen tot den klippigen bodem der zee;
Hebt ge omgewandeld in 't grondeloos diep des oceaans?
Zijn u de poorten des doods ontdekt?
En hebt gij de poortwachters der dood-fchaduw gezien? (*)

Men werd zeer opmerkzaam. Ik liet de fchilderingen der land- en zee-monfters volgen, van den Leviathan en den Behemoth. Daarop iets uit den *verhevenen* JESAIAS. Vele ftemden toe, dat zij niet gedacht hadden, dat er iets dergelijks in den Bijbel ftond.

Op eenen overheerlijken dag volgde een fraaije avond. Luisterrijk daalde de zon neder in den oceaan, om een ander halfrond te verlichten.

Den 2den Augustus 1819.

Eene nieuwe week vangt aan. Wij hadden gemeend, dezelve op vaderlandfchen grond te zullen beginnen. De kapitein fchijnt niet best in zijn humeur. Hij houdt meermalen eene zamenfpraak met den *kok*; denkelijk om den mondvoorraad te berekenen; vooral de genezenden beginnen het verzuimde in te halen. De heen- en wederdrijvende wolken deden eenige hoop ontftaan. Een onweder pakte zamen; bliksemfchichten doorkruisten de lucht; de beweging

(*) *Job* XXXVIII vs. 8—11, 16, 17 volgens de Vert. van V. D. PALM.

VERT.

ging werd ſterker, de werkzaamheden der zeelieden verdubbelden, het dieplood rustte niet. Het ſchip moet dikwijls, om de gunſtige oogenblikken te gebruiken, dan over dezen, dan over genen boeg zeilen. Men zit, wel is waar, veilig op de banken van het verdek, doch in hetzelfde oogenblik dikwijls nu eens hoog boven de zee, dan weder digt bij de golven. Eenige rustige uren werden aan de vischvangst beſteed, en kostte het leven aan menig eene fraaije ſteenbot en makreel.

Den 3den Augustus.

Deze morgen bragt eene betere boodſchap. Wij waren tegenover *Helgoland*, voor den mond der *Elve*, en genoeg genaderd, om, zelfs met ongewapende oogen, een duidelijk denkbeeld van het ganſche eiland te kunnen verkrijgen, hetwelk als ſtapelplaats der koloniale waren eensklaps zoo rijk werd, gedurende den oorlog tusſchen *Engeland* en *Frankrijk*. Het verheft zich 160 voeten boven de oppervlakte der zee. Men zag duidelijk de 200 trappen, welke men moet opklimmen, om den bewoonden grond te bereiken. De inwoners — ongeveer derdehalf duizend — leven van de vischvangst. De veranderde ſtaatkundige toeſtand heeft weldra aan de welvaart een einde gemaakt. Zulk een gemakkelijk, zonder arbeid en moeite, verworvene rijkdom is zelden van duur.

Bij het ontbijt dacht ik met aandoening, dat deze dag voor negen en veertig jaren aan eenen der achtingwaardigſte *regenten* het leven ſchonk. Ik had

nie-

niemand bij mij, die in mijne gewaarwordingen kon deelen. Dezelve alsdan te uiten, is zooveel als ze te verspillen. Doch, hoe verschillend ook het staatkundig belang der afzonderlijke personen mogt wezen, weigerde toch niemand het glas te vullen, en alle huldigden den moed, de standvastigheid en alle huisselijke deugden van onzen vaderlijken koning. *God save the king!*

Ik moet eindigen. De zee wordt zeer onstuimig. Wij zijn *Helgoland* voorbij; men hoopt, dat wij voor den avond de haven zullen bereiken.

Op de *Elve*, den 4den Augustus.

Ons geduld wordt nog eens op eene zware proef gesteld. Hadden wij toch den weg te land over *Glückstadt* gekozen. Wij dobberen op de *Elve*. Maar uren lang liggen wij stil, en zoo schiet er tijd genoeg over voor het dagboek.

Gisteren namiddag, — het was de *zesde* dag sedert wij in den *Henry Freeling* stegen, — verhief er zich een hevige wind. De golven bruisten geweldig. De beweging van het schip werd zoo sterk, dat men zich slechts met moeite van de eene plaats naar de andere kon bewegen. Tegen den avond betrok de gansche lucht, en de kapitein betuigde eenigen twijfel, om voor den nacht te kunnen landen. Toen roeide er snel eene sloep op ons toe, en bragt, tot onze groote vreugde, den met alle klippen, zandbanken en rotsen kundigen loods mede, die ons door de gevaren zou helpen, welke dikwijls den onkundigen nog in het aan-

 schijn

ſchijn van de haven noodlottig kunnen worden. Zoodra deze *loods*, (ook loodsman, gids genoemd) het ſchip had beklommen, werd het geheel aan hem overgegeven. Volgens de ingevoerde gewoonte, verwijdert zich de kapitein van dezen oogenblik af. De *loods* neemt alle verantwoordelijkheid op zich, eischt diensvolgens ook onbepaalde gehoorzaamheid. De regeringen van alle ſtaten, welke aan zee liggen — hier de *Deenſche*, wijl *Cuxhaven* dezelve toebehoort — hebben beſtendig een aantal van zoodanige ervarene zeelieden in dienst. Hunne taak vereischt zooveel kennis en ondervinding, zij is daarenboven verknocht met zoovele gevaren, dat zij op het nadrukkelijkst in hunne regten gehandhaafd worden. Ten allen tijde zijn zij met hunne ſloepen gereed, om den ſchipper op het gegeven teeken ter hulp te komen.

Onze *loods* was een groot, ernſtig, zich echter op eene bevallige wijze uitdrukkend man. Ik beken, dat de oproerigheid van het element en de invallende nacht, welke het reeds in de ſchemering zich vertoonende *Cuxhaven* voor het oog verborg, mij angstvalliger maakte, gelijk zich doorgaans, als men het doel vlak nabij gekomen is, zeer dikwijls de vrees, of en hoe men het bereiken en alles vinden zal, als het bereikt is, zich lastig vermengt onder het gevoel der vreugde. Doch aan de zijde van den ervarenen man, die nu het roer in handen had, herleefden mijn moed en uitzigt op veiligheid. De lichten aan den oever werden weldra ſteeds helderder; reeds drongen meer ſchuiten voorwaarts, en reikten uitnoodigingskaartjes uit van de loge-

men-

menten te *Cuxhaven*, en het naauw daarmede te zamenhangend *Ritzebüttel*. Het gezelschap gaf eenparig de voorkeur aan het huis, waarin een Engelschman als kastelein woont. Het postschip, hetwelk de reis van hier naar *Hamburg* pleegt te doen, was afgevaren. De keus bleef over tusschen de reis te land, of op de *Elve* met eene afzonderlijke schuit, (*ever*), zoo als men de groote schuiten op de *Elve* noemt. Ik schikte mij naar den wil mijner ervarene reisgenooten, die er allen belang bij hadden, om zoodra mogelijk *Hamburg* te bereiken. Na eene lang ontbeerde verkwikkende nachtrust braken wij vroegtijdig op. De weg leidde ons langs de inrigtingen van het, eerst sedert 1816 alhier aangelegd, *zeebad*. Men heeft daartoe gelegenheid gemaakt, door een op twee wielen staande klein huis, hetwelk een kabinet tot aan- en uitkleeden bevat, met paarden tot eene zekere diepte in zee wordt getrokken, waar men nog eenen vasten grond vindt. Eene aan het kabinet vastgemaakte tent wordt dan uitgeslagen, van waar de badenden ook wel verder in zee gaan.

Zoodra het de stand des waters gedoogde, voeren wij af, doch lagen tegen den middag reeds weder voor anker. Wij moesten bedacht zijn op zes lange uren voor den invallenden vloed. Een bekoorlijk *Holsteinsch* dorp, *Brunsbüttel*, lag, wel is waar, tegen ons over, maar met de schuit was het niet te naderen, en geene *boot* te beroepen. Daarbij kwam een zeer hevig onweder, met geweldigen stortregen, dat ons alle in de naauwe dompige kajuit te zamen pakte. Toen de lucht ophelder-

derde, hernieuwden wij ons roepen, en visſchers kwamen bij ons, die ons door den zeer beroerden ſtroom op een ligt bootje overbragten, waardoor wij eenige betere uren wonnen.

De welvaart, zindelijkheid en netheid, die ik op vorige reizen reeds in alle *Holſteinſche* dorpen had gevonden, bevestigden zich ook hier. Vertrekken, huisraad, alles is hier beter, dan wij het in onze ſtreken gewend zijn. In de herberg ſcheen ook een gelukkig gezin te wonen. Weldra kwam het geſprek, bij het onderhoud met de ſpraakzame grootmoeder, op de ſchool. Naauwelijks had ik daarnaar gevraagd, of zij weidde met eene natuurlijke welſprekendheid uit over den ſchoolmeester van de plaats. „ Hij heeft boeken geſchreven — zeide zij — hij is ook een *Dannebrogman* en draagt het teeken der orde. Men zal vruchteloos wijd en zijd naar zijns gelijken rondzien.”

Ik zocht terſtond den zoo geprezenen man op, en vond in den heer DIEKMANN eenen werkzamen onderwijzer, ruime ſchoolvertrekken, welvaart in zijne huishouding, en een gastvrij onthaal. Zoo kon het ook in vele van onze ſcholen geſteld zijn, als niet een groot gedeelte van dien ſtand onder eenen last gebukt ging, bij welken de geest zich onmogelijk kan verheffen. Zoo lang dit niet verholpen wordt, zullen alle voorſchriften der ſchool, alle leerwijzen, alle ſchoolvergaderingen en ſchoolbezoeken weinig uitwerken (*).

Eerst

(*) Zeker zou er te dien opzigte in ons land ook nog zeer

Eerst omſtreeks zeven ure kon onze ſchuit (*ever*) weder vlot raken. Onze beide ſchippers arbeidden ſchier boven hunne krachten. Desniettegenſtaande was de beweging naauwelijks merkbaar. Den *Staader*-tol konden wij niet ontgaan. Hij werd echter zoo laat niet meer aangenomen. Sommige reisgenooten deden, wel is waar, zeer ontevreden zijnde over alle die tegenſpoeden, eene poging, maar vergeefs. Het oponthoud leidde ons in eenen fraaijen nacht onder maneſchijn, — wel is waar, langs toegegroeide wegen, waar men door menigen ſtruik moest doorkruipen, — nogtans naar eene naburige uitmuntende herberg, en verſchafte ons nog eenen gerusten nacht.

Hamburg in de *ſtad Londen* den 5den Aug.

De morgen brak vriendelijk aan. Evenwel bleef de vaart op de *Elve* bij volledige ſtilte van wind ten uiterſte langzaam, en de langſte uren bragten ons ſlechts onmerkbaar verder. Echter verleende de omſtreek ons groot genot; want hoe meer men de

zeer veel te verbeteren zijn. In dit vrij welvarend dorp, (*Hengelo*) bij eene ſchooljeugd van derdehalf honderd kinderen heeft men een afdak van een tamelijk laag huis tot eene ſchool, hetwelk, in weêrwil van eenige verbeteringen, nimmer verſche lucht kan binnenlaten, zonder nadeeligen togt voor de kinderen, dewijl de ramen zoo laag zijn. En daarbij is dit ſomber en veel te klein locaal nog omgeven door eenen zoogenoemden waterweg, langs welken de vuilnis van de ſtraat enz. moet loopen.

VERT.

de rijke koopſtad nadert, des te vrolijker worden de boorden. Van alle kanten het meest bebouwde land, dorp aan dorp, rijke korenvelden, groote met uitmuntende kudden bedekte grazige weiden.

Eerst namiddags om *drie* ure bevonden wij ons tegenover *Blankeneſe* (*). Wie kent niet dit in de Holſteinſche heerlijkheid *Pinneberg* gelegen ſchippers-dorp, de geliefkoosde uitſpanning der bewoners van *Altona* en *Hamburg?* Op de hoogte, waarover de Bremer heerbaan loopt, heeft men uit de groote herberg een verrukkelijk gezigt, van de westzijde naar het Hanoverſche, van de oostzijde naar het Deenſche gebied. De ſcheepvaart — wel is waar, eertijds veel bloeijender, dan thans — verſchaft, behalve het veelvuldige bezoek van vreemdelingen, den inwoners levendigheid, vertier en welvaart. Onverwachts bevond ik mij aan de zijde van eenen ouden waardigen toehoorder, den heer Dr. PRÖMMEL, die met zijne bloeijende kostſchool hier eenen vro-

(*) Ook ik heb dit allerbekoorlijkst dorp door de vriendelijkheid van den heer LINNICH, op eenen helderen namiddag bezocht. Deze geachte vriend, zelf een fraai buiten aldaar bezittende en dus bijzonder bekend zijnde in deze ſtreken, toonde mij alle die heerlijke gezigten, welke de met fraaije buitenplaatſen zoo rijkelijk voorziene boorden van de *Elve*, van daar tot *Altona* opleveren. *Blankeneſe* is inzonderheid merkwaardig door deszelfs ligging in eene kom, door de graauwheid der huizen, derzelver zonderlingen bouwtrant, den ſtatig opſtijgenden kolendamp en bovenal door het overheerlijk gezigt over de *Elve* en hare vruchtbare oevers.

VERT.

vrolijken dag maakte, en mij met groote hartelijkheid te gemoet kwam.

Het reisgezelſchap beſloot eenparig, om met de ſchippers af te rekenen, en op een paar Holſteinſche wagens, die altoos gereed ſtaan, het overige van den weg te volbrengen.

Alles draagt op dezen landsweg de ſporen van rijkdom, alsmede van toenemende beſchaving. De bevallige buitenplaatſen en tuinen houden niet op tot *Altona* toe (*). Den korten weg van daar naar *Hamburg* kende ik naauwelijks meer (†), in vergelijking van dien tijd, toen ik denzelven in 1776 voor den eerſten keer zag. In *Ottenſen*, werwaarts KAREL van *Brunswijk* na den rampzaligen dag van *Auerſtäd* vlugtte en alwaar hij zijn leven eindigde, en waar KLOPSTOCK naast zijne *Metha* rust, hielden wij ſtil, en zagen den *grafkelder* en *gedenkzuil van den heiligen zanger*.

Hoe roept mij de tegen mijn logement overliggen-

(*) Vooral moet ik nog de aandacht mijner lezers, die ſoms deze ſtreken mogten bezoeken, vestigen op eene bogt in de rivier, ongeveer een uur van *Altona*, alwaar eene verhevenheid een allertreffendst gezigt verleent naar weêrskanten, zoowel naar *Altona* als naar *Blankeneſe*, waar de ſtroom tevens zeer breed is, en de vaart reeds begint met die kleine zonderlinge ſchuitjes.

VERT.

(†) Deze weg loopt behalve door voorſteden van weêrskanten, over eenen berg, alwaar eene reeks van winkels, bevallig opgetooid, de thans met jong geboomte beplante laan verkort.

VERT.

gende *Hamburger Jungfern-Stieg* (*) de uren weder voor mijnen geest, toen ik voor drie en veertig jaren dikwijls naast *hem* ging. Nog — hoor ik — bewonen zijne erfgenamen dat zelfde huis, waarin hij den onervarenen jongeling, die niets dan een hart vol dankbaarheid en hoogachting kon aanbieden, zoo vaderlijk onthaalde. Het zal morgen mijn eerste uitgang wezen. Vervolgens ga ik over *Maagdeburg* terug naar mijne geboorteſtad.

De naderende hoop en het voorgevoel des wederziens van het dierbaarſte, wat men bezit, en hetwelk zelfs het gelukkigſte verblijf onder vreemden nimmer kan vergoeden, kan men niet beſchrijven.

(*) De ſchoonſte wandeling te *Hamburg*.

II.

B IJ L A G E N.

BIJVOEGSELS EN OPHELDERINGEN.

I.

Versteeningen van menschen.

(*Bl.* 52.)

De hoogleeraar GERMAR te *Halle*, leverde een ten uiterste lezenswaardige opstel voor de *Encyclopedie* van ERSCH en GRUBER, onder het artikel *Anthropolith.* De uitkomsten der grondigste onderzoekingen zijn daarin aangewezen. Ongetwijfeld behooren de *Galibis* op *Guadeloupe* tot de merkwaardigste, nog niet ten volle opgehelderde verschijnsels. Evenwel is BLUMENBACH beslist van gevoelen, dat dezelve kalkachtige gedaanten zijn, welke zich nog tegenwoordig vormen, zoodat daarbij niet te denken valt aan menschen uit eene *vroegere voorwereld voor* ADAM. Men zie wat hij dienaangaande bekend gemaakt heeft in den *Götting. gel. Anzeiger* van den 6den November 1815, en in de *Commentationibus Göttingensibus* van 1814. Ook in de beroemde *Muggendorffsche* holen in het *Bayreutsche*, van welker bezigtiging ik juist zoo even terugkom, hoe rijk dezelve ook zijn mogen aan *Zoolithen*, vond men nog geen spoor van versteende menschelijke *gebeenten.*

In GILBERTS *Annalen* van 1815 vindt men de afbeelding der versteening in het Britsche *Museum* uit de *Philosophical Transactions* in het klein overgebragt.

II.

Lady HAMILTON.

(*Bl.* 58.)

Men heeft gedenkstukken over haar leven, die onder haren naam zijn uitgegeven. Een uittreksel, hetwelk ten minste het merkwaardigste van hare geschiedenis behelst, levert de *Real-Encyclopedie* of het *Conversations Lexicon* op haren naam.

III.

Codex Alexandrinus.

(*Bl.* 61.)

Dit beroemde handschrift bestaat uit *vier* Deelen in kl. Folio op perkament, waarvan de *drie* eerste de Grieksche overzetting des *Ouden*, het laatste het N. Testament behelzen. De in de kerkelijke geschiedenis der vorige eeuw zoo beroemde Patriarch te *Konstantinopel* CYRILLUS LUCARIS, wiens gehechtheid aan de Engelsche kerk hem be-

lasteringen der Roomsch Katholijken, en door dezelve eindelijk den dood berokkende, heeft het den koning KAREL I van *Engeland* in 1628 tot een geschenk toegezonden; en het wordt bewaard in het Britsche *Museum*. Daar men meende, dat CYRILLUS den Codex uit *Alexandrië* (waar die voorheen *Patriarch* was) medegebragt had, verkreeg hij daarvan den naam *Alexandrinus*. De geleerden twisten, of dezelve in de vijfde, zesde of eene nog latere eeuw te huis behoort. In alle gevallen is deze een der oudste, welke wij bezitten. Het N. Testament heeft WOIDE (*Londen* 1786) naauwkeurig daarnaar laten afdrukken. De Prolegomena liet G. L. SPOHN in *Duitschland* met geleerde bijvoegsels herdrukken. (*Lips*. 1788.) Men kan het verdere daarover nazien in het N. Testament van MICHAËLIS, HÄNLEIN en BERTHOLDT. Sommige plaatsen zijn zoo dikwijls vergeleken, dat men de letters naauwelijks meer ontcijferen kan.

IV.

Elginsche marmeren beelden uit Griekenland.

(*Bl.* 61.)

Men zie het *gedenkschrift over* ELGINS *aanwinst in Griekenland*, van den tegenwoordigen onder-secretaris bij het ministerie van buitenlandsche zaken W. HAMILTON. In het Hoogduitsch met eene voorrede van C. A. BÖTTIGER, benevens aanmerkingen der Weimarsche kunstvrienden, *Leipzig* en *Altenburg* 1817, en vergelijke hiermede in de geschiedenis der kunst van WINKELMANN de afdeeling over den bloei der Grieksche beeldhouwkunde. — Hoe

on-

onbillijk ook lord BYRON, in zijn beroemd gedicht *Childe Harold*, jegens lord ELGIN moge wezen, verdient nogtans datgene, wat hij in de bijgevoegde aanmerkingen zegt over de *Grieken* en de overblijfsels hunner werken, niet voorbijgezien te worden. Men vindt zulks in het I. Deel der bij FLEISCHER uitgekomene *Works of* L. BYRON.

V.

De Dweepster SOUTHCOTT.

(*Bl.* 99.)

Wie nog naauwkeuriger berigten nopens deze dweepster mogt willen lezen, moest de verschillende daarover in *Engeland* uitgekomene *Lifes of* JOANNE SOUTHCOTT *the Prophetes* vergelijken, van welke verscheidene bij de acht uitgaven hebben beleefd. Dezelve zijn gebruikt, alsmede soortgelijke daarop betrekkelijke werken, door den schrijver van het opstel in de *Curiositäten* 4 *und* 5 *B. Weimar* 1815.

VI.

De Stoomdrukpersen.

(*Bl.* 114.)

Het volgende verslag en nadere beschrijving kan ten minste voor menigen lezer niet onbelangrijk wezen.

„ De verdienste der uitvinding, om de stoommachines ook

ook voor boekdrukperſen te gebruiken, komt eenen Duitſcher toe, den heer KÖNIG uit *Eisleben*, die te zamen met eenen landgenoot, BAUER uit het Wurtembergſche, deze wijze van drukken in de drukkerij van het bekende nieuwspapier *the Times* te *Londen*, met goed gevolg, drijft. De pers heeft overeenkomst met eene plaatdrukpers, en wordt bewogen door cylinders, die hunne vaart verkrijgen door de ſtoommachine. Midden over de ſtelling is een vat met drukink, welke bij het uitvloeijen van lieverlede op zes verſchillende cylinders zich verſpreidt, welker benedenſte met leder is overtrokken, en de plaats vervangt der gewone boekdrukkersballen. Onder deze ink-cylinders zijn twee grooten houten cylinders geplaatst, van welke elk juist zoóveel omvang heeft, dat hij met *drie* vellen drukpapier ten volle óp alle kanten bezet kan worden. Een bij de machine ſtaande arbeider heeft naast zich eenen hoop genatte bladen; deze verſpreidt hij over de cylinders naar evenredigheid, dat deze zich om derzelver as draaijen, en eene ledige plaats vertóonen. Is de machine in volkomen onbelemmerde beweging, en de werkman even zoo werkzaam, dan kunnen er door elk van deze beide cylinders 550 bladen in één uur afgedrukt worden; doorgaans rekent men 450 bladen voor een uur. De in ijzeren ramen, gelijk gewoonlijk, gezette letters worden op eene metalen, met vier raders voorziene ſtelling gelegd, welke in voegen van het eene einde der machine tot het andere ſchielijk heen en weder loopt, en terwijl het onder de ink-cylinders, van welke de letters den ink ontvangen, en tusſchen de beiden met wit papier omwondene cylinders doorgaat, worden de witte vellen behoorlijk volgedrukt. De beweging van alle deze cylinders is met de uiterſte naauwkeurigheid berekend. Het gedrukte vel blijft nu niet meer aan den cylinder kleven, maar hangt van denzelven naar beneden. Een jongen, die aan het eind van den toeſtel zit, neemt de nederhangende vel-

 len

len geheel weg, en legt dezelve, gelijk doorgaans, op eenen hoop. De druk is veel zindelijker, dan dezelve bij de gewone wijze van handelen pleegt uit te vallen. Doch het grootste voordeel der machine bestaat in de snelheid van het werk; en het wordt daardoor inzonderheid voor het drukken van *nieuwspapieren*, of zoodanige geschriften, van welke talrijke afdrukken worden vereischt, zeer verkieslijk. Hierbij komt nog het uitwinnen van menschenhanden. Want buiten den gemelden arbeider en den jongen, is er slechts nog een man ter bezorging van den brand, en een ander ter beweging van het werktuig der pers aangesteld. Er zijn eigenlijk drie soorten van zoodanige machines, welke verschillen met betrekking tot derzelver zamenstelling en werking: 1. De *eenvoudige machine*. Deze drukt het vel slechts op eenen kant, zoo spoedig zij er opgelegd worden, 900 tot zelfs 1000 vellen in één uur. De arbeider legt het vel er op, de jongen neemt het weg; de machine doet al het overige. 2. De *dubbelde machine*. Deze drukt het vel insgelijks slechts op eenen kant, maar 1500 tot 1600 vellen in één uur. Tot het opleggen en afnemen der vellen worden twee mannen en twee jongens gebruikt. 3. De *volledige machine*. Deze drukt het papier van weêrskanten, 900 tot 1000 vellen of 1800 tot 2000 bladzijden in één uur. Daarbij wordt slechts een man en een kind tot het opleggen en afnemen der vellen gebruikt; beide verrigten bij deze machine, dewijl men het grootste formaat op dezelve kan drukken, ongeveer zooveel als twaalf drukkers met zes persen; gesteld zijnde, dat er 300 in een uur op de pers worden gedrukt. De eenvoudigste machine is de goedkoopste; de tweede is best geschikt voor een nieuwspapier van eene aanzienlijke oplage; de volledige machine is voor het drukken van boeken en voor dengenen, die zeker is, werk genoeg te hebben. De aanmerkelijke kosten, welke vereischt worden, om zoodanig eene machine te vervaardigen, misschien ook

eeni-

eenige bezorgdheid wegens de voortdurende werkzaamheid van het mechanismus, kunnen welligt de verdere uitbreiding van deze handelwijze tot dus verre vertraagd hebben. De uit de drukkerij der *Times* voortkomende ſtukken leveren echter het zekerſte bewijs op van de volkomenheid dezer machines, welke, ſedert de eerſte daarmede gedane proef, veel zijn verbeterd geworden.

VII.

De Bellſche en Lancasterſche ſcholen.

(*Bl.* 123.)

De letterkundige berigten over dit onderwerp zijn reeds tamelijk menigvuldig, hoewel de latere werken grootendeels ſlechts herhalingen van vroegere zijn. De voornaamſte geſchriften heb ik reeds in de zevende uitgave mijner *Grundſätze der Erziehung und des Unterrichts* in het derde Deel bij de *Geſchichte der Paedagogik*, aangetoond. Wie het voorname werk van HAMEL en NATORPS geſchrift bezit, kan de overige wel ontberen. Nogtans is daarenboven ook BENDIX over BELLS en LANCASTERS leerwijze, inzonderheid met betrekking tot de inrigtingen te *Kopenhagen*, *Schlesw.* 1820, niet te vergeten.

In *Frankrijk*, alwaar die leertrant reeds in vele ſcholen wordt uitgeoefend, zijn ook reeds verſcheidene werken er over uitgegeven. De voornaamſte zijn de volgende:

Guide des Fondateurs et des maitres pour les écoles élémentaires basées sur l'enseignement mutuel. Paris 1816.

Plan d'éducation pour les enfans pauvres, d'après les deux Methodes de BELL *et* LANCASTER; *par le Comte* ALEXANDRE DE LABORDE. *Paris* 1816.

Abregé de la methode des écoles élémentaires. Paris 1810.

Le Comte DE LASTEYRIE *Nouveau Système d'éducation et d'enseignement, ou l'enseignement mutuel. Paris* 1819.

Le dessin linèaire — par L. B. FRANCOEUR. *Paris* 1819.

[Behalve de in de noot op bl. 120 genoemde ſtukken, is nog in ons vaderland over dit onderwerp uitgegeven door de Maatſchappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, eene zeer belangrijke Prijsverhandeling van den heer ſchoolopziener Ds. H. W. C. A. VISSER.]

VIII.

Zendeling-genootſchappen.

(*Bl.* 400.)

Een blad, gelijk bl. 400 beſchreven is, beſlaat in den allernaauwſten druk ſlechts *vier* bladzijden. Om eene zooveel mogelijk getrouwe afbeelding er van te geven, heb ik een derzelve vertaald, en ſlechts om plaats uit te winnen, hier en daar verkort. De volgende proef zal, op de wijze van een *fac-ſimile*, een denkbeeld kunnen geven van den ganſchen trant. Vele dezer bladen moeten voor de geringſte volksklasſen bijzonder onderhoudend zijn.

Zen-

Zendelings-bladen voor diegenen, welke wekelijksche en maandelijksche bijdragen tot het kerkelijke Zendeling-genootschap leveren.

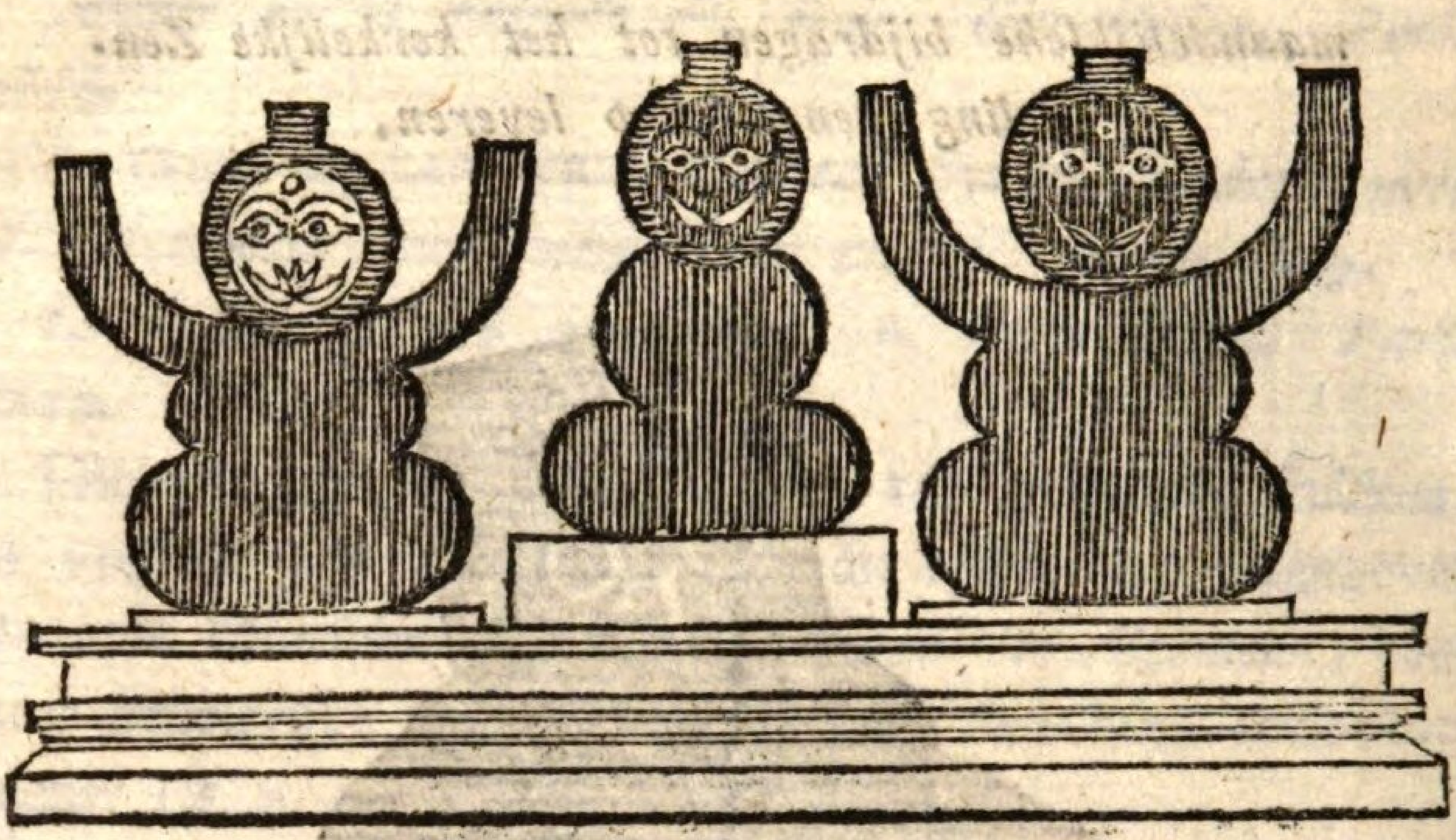

CHRISTELIJKE VRIENDEN!

Gij moogt wel vragen: welk eene wonderlijke figuur is dit? Wij zullen het u zeggen. Misschien hebt gij wel eens van eenen afgod met name *Juggernaut* gehoord, dien millioenen van uwe broeders in *Indië* aanbidden. Dat arme volk maakt verscheidene afbeeldingen van dezen afgod. Deze is eene derzelven. Hier is hij aangekleed. De Brahminen of Priesters hebben hem zulke fraaije kleederen aangetrokken. Wij willen u

zij-

zijne gedaante ook onaangekleed vertoonen, en de beeldtenis van zijnen voorgewenden *broeder* en *zuster*.

Boloram Broeder van *Juggernaut*. *Schubudra* Zuster van *Juggernaut*. *Juggernaut* onaangekleed.

Hoe? Zijn deze gedrogten en belagchelijke figuren de afgoden der Heidenen? — Voorzeker zijn ze! Veel onzin, zelfs veel morsige ongemanierdheid heerscht er in de verklaringen, welke de arme bedrogene afgodendienaars van deze figuren geven. In het *volgend blad* zullen wij ook de afbeelding van eenen fraaijen wagen leveren, waarop de afgod *Juggernaut* door het arme volk wordt voortgetrokken. Op een ander zult gij den optogt zelven vinden, waarbij men troepswijze naar den wagen dringt, ja zich onder de wielen werpt, om van denzelven verpletterd te worden. Door dit alles meenen de misleide menschen, dat zij hem eenen dienst doen en tot zaligheid geraken.

Denkt aan deze millioenen van uwe arme medemenschen in uw morgen- en avondgebed en bidt uwen Hemelschen Vader, dat zij Hem, naar zijne oneindige genade, door den goddelijken geest en de prediking des Evangelies van JEZUS CHRISTUS mogen leeren kennen en tot heil hunner zielen aan Hem gelooven.

Bereidvaardigheid der Heidenen, om het Evangelie te hooren.

Velen, zeer velen van hen zijn hunner dwaasheid moede, en verlangen naar eenen beteren weg. Daarom is het pligt hen daarin te onderwijzen.

Leest het volgend verhaal van eenen zendeling.

Voor eenige jaren kwam een muzelman, en verzocht hem uit naam van vele landgenooten, om bij hen te prediken. Zij waren eertijds Heidenen geweest. Een oude Mahomedaan had hen geleerd, dat er flechts *een* God was. Hij predikte hun het Evangelie: eerst een half uur; toen bragten zij hem verkwikking en verzochten hem, om voort te gaan. Hij fprak verfcheidene uren, zeide toen, dat zij vermoeid zouden worden; evenwel lieten zij hem geene rust, luisterden begeerig naar zijne leer, en werden niet moede met hem te vragen.

Ziet! zoo gewillig is men daar, om de goede boodfchap te hooren. Waarlijk Christenen, het is onze pligt hun leeraars te zenden.

Anecdote van SCHWARZ.

De groote Apostel der Heidenen SCHWARZ meldt in eenen brief: de generaal MUNRO had hem door 50 pagoden tot het ftichten eener malabaarfche kerk opgewekt. Maar een Indiaanfche Raya had hem gouden kleederen gefchonken, waarvoor kooplieden hem 136 pagoden hadden betaald. Nu hoopte hij van God, die hem de middelen had gegeven, om een huis te bouwen, dat, die het ook ter verheerlijking van zijnen naam niet aan geestelijke kinderen zou laten ontbreken.

Christelijke Dienstboden! Wij hopen, als gij dit leest, zult gij ook denken: Welaan, in plaats van mijn geld aan mooije kleêren te befteden, waardoor buitendien zooveel jong volk ten gronde gaat, wil ik een gedeelte van mijn loon tegen den tijd van nood befparen, een ander aan mijne arme ouders geven, een derde aan de zaak van mijnen Verlosfer onder de Heidenen toewijden.

Kinderen! leest de volgende gefchiedenis van eenen *kleinen Zondags-Leerling.*

Een vriendelijk man bij *Londen* bezocht eene arme zieke vrouw. Toen hij in het vertrek trad, zag hij een klein meisje voor het bed knielen. Zoodra zij den man zag, ftond zij op en ging naar buiten. „ Wat is dat voor een kind?" vroeg hij. „ O mijnheer, antwoord.

woordde de zieke vrouw, dat is de kleine Engel, die dikwijls bij mij komt, om mij uit den Bijbel voor te lezen, tot mijnen grooten troost; en zoo even heeft zij mij zes ſtuivers gebragt." —— De man werd nieuwsgierig om te weten, waar zij het lezen had geleerd. Toen bleek het, dat zij de naburige zondags-ſcholen bezocht. Den volgenden zondag ging hij derwaarts en vroeg naar het kind. „ Hoe kwaamt gij, zeide hij, daartoe." „ Ik had, hernam het kind, in den Bijbel gelezen, dat de eigenlijke godsdienst daarin beſtond, weduwen en weezen te bezoeken in hunne verdrukking." „ Goed, zeide hij. Maar van waar kreegt gij het geld, daar gij zelf arm zijt?" „ Ik had het als eene belooning op deze ſchool ontvangen." De man was zoo getroffen, dat hij den kleinen Engel aan zijn hart drukte, met den wensch, dat God het kind ook *onbevlekt van de wereld* mogt bewaren.

Kinderen, wenscht gij niet, dat elk kind in de ganſche wereld in ſtaat mogt wezen, dat boek te lezen, waaruit dit kleine meisje zulk eene hemelſche leer had verzameld?

Onwetendheid der Heidenen.

Gij hebt geen denkbeeld, in welken treurigen toeſtand de Heidenen verkeeren.

De *Suſous*, een volk in *Afrika*, bouwen zelfs hunne huizen voor eenen boozen geest. Dan ſlagten zij een beest of eenen vogel, koken het geregt met rijst, en dragen het in het duivelshuis, eten, ſchreeuwen en dansen dan den ganſchen nacht!

Even zoo wreed zijn vele onder hen. Het is een algemeen gebruik in *Oostindië*, dat de vrouwen zich met hare mannen moeten verbranden. Leest de volgende *treurige geſchiedenis*.

In het jaar 1766 ſtierf een Brahmin eene dagreis van *Calcutta*. Zijne vrouw kwam, om met zijn lijk tevens verbrand te worden. Alle voorloopige plegtigheden waren ten einde; zij was aan den paal gebonden en het vuur aangeſtoken. Het was laat, de nacht donker en regenachtig. Toen het vuur de arme vrouw begon te kwetſen, wrong zij zich los van pijn, kroop weg en verborg zich achter de ſtruiken. Zoodra men ontwaar werd, dat er ſlechts één ligchaam aan den paal was, kwamen de bloedverwanten met groot misbaar, en begonnen jagt te maken op de ongelukkige. Toen men haar gevonden had, trok haar haar eigen zoon ten voorſchijn en drong er op aan, dat zij zich of in het vuur of

in

in de nabijzijnde rivier zou werpen. Zij smeekte om haar leven en greep in den angst de hand van haren zoon. Vergeefs. De zoon betuigde haar, dat hij uit zijne kaste zou gestooten worden. Hij of zij moest sterven. Aangezien zij zelve niet kon besluiten, bond de zoon, benevens anderen, haar handen en voeten, en wierp haar op den brandstapel, alwaar zij schielijk van de vlam verteerd werd.

Waarlijk als wij dergelijke dingen hooren, moeten wij dan niet aan de woorden der Heilige Schrift denken:

„ Doet u dit geen leed, als gij voorbij gaat? Is er ook eene smart gelijk mijne smart? Ach! de trooster, die mijne ziel moest redden, is verre van mij."

Als wij nu iets kunnen bijdragen, dat door de prediking des Evangelies zoodanig bijgeloof vernietigd worde, zou het ons niet ontroeren, als wij den angst hunner gemoederen zien? Zouden zij ons bidden en wij niet hooren? Ja, *Christelijke ouders*, *Christelijke kinderen*, gaarne zult gij, al ware het ook slechts een penningske geven, om deze ellendigen te helpen.

Overzigt van den voortgang des Zendelingwerks.

Het werk gelukt. In de omstreek waar de zaak der Zendelingen indruk maakt, zijn reeds 45 scholen en 80 leeraars. Reeds 3000 kinderen genieten onderwijs, 300 voedt ons gezelschap op. In vele streken gaan jonge en oude Heidenen tot ons over, vele derzelve zijn reeds ontslapen, en als de eerste vruchten des oogstes in den Hemel overgegaan. In het vorige jaar zijn er bij de 22,000 Pd. sterl. aan dit werk besteed. Is uw hart niet brandende in u, als gij dit leest? De oogst is groot, en hadden wij geld op dit oogenblik, om nog honderd leeraars uit te zenden, dan konden zij terstond een groot veld vinden, om te arbeiden.

[Hier volgen nog nadere berigten uit *West-Afrika*, *Calcutta*, *Madras*, *Travancore*, *Nieuw-Zeeland*, *Antigua*, enz.]

IX.

IX.

Brief van den eerwaardigen W. WARD, *Zendeling in Indië, aan de Ladies van Liverpool en in het gansche vereenigde koningrijk.*

(Bl. 401.)

„ LADIES!

In *Hindostan* zijn *vijf en zeventigmaal honderdduizend* schepsels van uwe sekse, die noch lezen, noch schrijven kunnen; en *dertigmaal honderdduizend* daarvan zijn Britsche onderdanen. De toestand der vrouwelijke kunne is, wel is waar, in elk land, dat zich niet verblijdt in de weldaad des Christendoms, deerniswaardig. De wetgevers der Hindoos nogtans hebben den vloek er op gelegd, om dezelve te leeren lezen en schrijven, en aan dezelve allen toegang verboden tot hunne schriften. Aldus verlaagd zijnde door hunne eigene Heilige Schriften, verkeert zij in eenen toestand van onkunde en bijgeloof, die zelfs in de geschiedenis der in de diepste woestheid en barbaarschheid verzonken volken naauwelijks haars gelijken heeft. Een *vrouwelijk schepsel* is reeds bij hare geboorte veracht, en aanschouwt het levenslicht onder het weeklagen harer ouders en bloedverwanten, welke zich er over bedroeven, dat het geen jongen is

Eene moeder van den stam der *Rayports* doodt dikwerf haar kind van de vrouwelijke sekse terstond na deszelfs geboorte. Gedurende mijn verblijf in *Bengalen*, hoorde ik, dat een vader eens slechts een eenige van zijne dochters in het leven liet, totdat zij eenen volwassenen ouderdom bereikt had. Eene dochter in de familie van eenen

Ray-

Rayport was iets zoo buitengewoons, dat geen vader zijnen zoon wilde vergunnen, haar te trouwen. De vader, bezorgd zijnde wegens hare kuischheid en de eer der familie, nam haar op zekeren dag onder vier oogen, en kloofde haar met de bijl in ſtukken! Onder zoodanige ongunſtige omſtandigheden leeft uwe kunne in *Britsch Indië.*

In hare kindschheid en jeugd valt haar niet de geringſte opvoeding en beſchaving ten deel. In gansch *Indië* vindt men zelfs geene enkele meisjes-ſchool, en dewijl de moeder zelf ten eenemaal onkundig, en het offer van een akelig en afſchuwelijk bijgeloof is, is zij volſtrekt onbekwaam, om haar kind op de eene of andere wijze te vormen. Een meisje brengt hare eerſte jaren in eene onderwerping door, die haar tot eene even bijgeloovige als ondeugende levenswijze brengt.

Nog in de jaren der volledige kindschheid wordt zij met eenen man, dien zij noch kent, noch ooit gezien heeft, door eenen onoplosſelijken band van den echt verbonden. Duizende, die in hare kindſche jaren uitgehuwelijkt werden verliezen hare echtgenooten, zonder immer te zamen met hen gewoond te hebben, en moeten dan haar leven in eenen weduwen-ſtaat doorbrengen; terwijl de wet haar verbiedt om te hertrouwen. Somtijds huwelijken ouders 50 tot 60 dochters aan *éénen* Brahmin uit, opdat de familie door zulk eenen echt tot eere mogt geraken. Dergelijke vrouwen wonen nimmer bij haren man, maar doorgaans in het huis harer ouders, of verlaten het huis, in hetwelk zij opgeofferd werden aan eene ingebeelde eer, en gaan in de ſchuilhoeken der ſchande en des verderfs.

Als nu zelfs eene zoodanige perſoon uitgehuwelijkt wordt met eenen man, dien zij waarlijk bemint; welk eene moeder kan zij dan nog zijn? Onervaren in allen opzigte en in alle vrouwelijke handwerken der beſchaafde wereld; onbekwaam om zelfs de wasch van haars mans lijfstoebehooren te bezorgen, voor hem te naaijen, en

de noodzakelijke bezigheden der huishouding waar te nemen! Nimmer eet zij te zamen met haren echtgenoot, maar gebruikt hetgene, dat hij overlaat. Als de een of andere vriend haren echtgenoot bezoekt, verwijdert zij zich. Als zij het huis verlaat, geschiedt zulks of gesluijerd, of in eenen overdekten *palankin*. Zij verwerft geene kennis van dit andere geslacht, behalve de fabelen uit den mond der godsdienstige bedelaars (*Fakirs*), en komt nimmer in openbare gezelschappen. Zij wordt even als een dier, of tot eenen last, of tot een slagtoffer in het huis des echtgenoots gehouden. Nog onlangs gebeurde het geval, dat een meisje bij eene uitvaart met het lijk van haren bruidegom levendig werd verbrand.

Gij zult, *Myladies*, uit dit alles zelve beseffen, dat de vrouwelijke kunne bij zoodanig eene duisternis des geestes het offer is van den afgodsdienst; een offer, zoo als men welligt vruchteloos in elk ander onbeschaafd land zou zoeken. In welk eenen toestand moet het vrouwelijk karakter zich bevinden, als millioenen de vruchten harer liefde in de zee werpen, als wachten van soldaten van Hindoos noodig zijn, om te voorkomen, dat moeders hare levendige kinderen niet in de kaken van den *Alligator* werpen? Deze moeders staan bij het water en zien het aan, hoe dit dier de vrucht van haar bloed verslindt.

Uit bijgeloof offeren zich ook menigwerf vele vrouwelijke wezens aan eenen vrijwilligen dood in de stroomen van de heilige rivier van *Indië*. Een mijner vrienden zag op zekeren morgen uit zijn venster, hoe 16 jonge meisjes van *Allahabad*, alwaar de *Jumna* zich met den *Ganges* vereenigt, gevulde wateremmers aan hare ligchamen vastgemaakt hebbende, in de golven nederstortten en verdronken.

De toestand der vrouwelijke kunne is echter aan nog vele andere afgrijsselijke gebruiken onderhevig. De Britsche ambtenaren in het presidentschap *Bengalen*, toonden in hunne berigten aan het gouvernement van *Calcutta*,

dat er in 1817 niet minder dan 706 vrouwen en weduwen met de lijken hunner overledene mannen of verbrand of levendig begraven zijn geworden. Kunnen de oudſte tijden wel iets dergelijks aanwijzen? In een gewest worden dagelijks twee maagden levendig gebraden. Voormiddags en in de tegenwoordigheid van eene talrijke ſchare wordt de arme weduwe opgeſierd naar de lijkplaats geſleept, met het lijk van haren man zamengebonden, op den brandſtapel met ſterke boomſtammen te zamengeperst en levendig verbrand. Hare jammerklagt wordt door een gedruisch van ſchoten en muzijk verſtikt. Onder de aanſchouwers is dikwerf de eigen zoon, de eerstgeborene, die den brandſtapel aanſteekt, welke zijne moeder in asch moet veranderen.

Ik heb drie weduwen levendig zien verbranden, en zou dit treurſpel nog veel meer hebben kunnen zien, als mijn gevoel er zich niet tegen had verzet. Andere weduwen werden levendig begraven. Hier neemt de vrouw het lijk van haren man op hare knieën, gaat zitten te midden van een diep graf, en hare kinderen en bloedverwanten, die het graf hebben gemaakt, werpen aarde rondom haar; twee van hen klimmen naar beneden en trappen met hunne voeten de aarde vast, om het ligchaam der weduwe. Deze blijft eene ſtomme aanſchouwſter van hetgene er gebeurt; als nu de ingeworpene aarde al hooger en hooger wordt en eindelijk het hoofd bereikt, wordt de overige aarde met haast op haar geworpen, en deze kinderen en bloedverwanten plaatſen zich op het graf en treden op het hoofd van het ſtervend ſlagtoffer om.

Christelijke vrouwen en jonge dochters! Als er ſcholen opgerigt werden, als dan ook aan de dochters der Hindoos onderrigt werd medegedeeld, dan zouden zij voor niemand anders in de wereld aan bevalligheid, welke reeds door de natuur aan uwe kunne is verleend, behoeven onder te doen, zelfs niet in geestelijke beſchaving. Andere lauweren der menſchenliefde hebben onze HO-

WARDS, CLARKSONS en WILBERFORCES behaald. De redding *der vrouwelijke kunne in Britsch-Indië, moet het werk van Britſche vrouwen wezen.*"

De Lezers zelve mogen thans beoordeelen, hoe dergelijke aanſpraken en oproepingen op elk welgeſteld vrouwelijk hart moeten werken, en opwekken tot levendige onderſteuning der zaak van het Zendeling-genootſchap.

*

Bayerische Staatsbibliothek München

Bayerische StaatsBibliothek
Münchener DigitalisierungsZentrum Digitale Bibliothek

Niemeyer, August Hermann,

Waarnemingen op Reizen in en buiten Deutschland mit Herinneringen

Bd.: 2. (1822)

Haarlem 1822

It.sing. 709 q-2
urn:nbn:de:bvb:12-bsb10467643-0